

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ayşegül TÜRKERİ ERYİĞİT

TRANSHÜMANİZM BAĞLAMINDA GÖZETİM TEKNOLOJİLERİ VE DİNİN
SİNEMATOGRAFİK YANSIMALARI

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2025

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ayşegül TÜRKERİ ERYİĞİT

TRANSHÜMANİZM BAĞLAMINDA GÖZETİM TEKNOLOJİLERİ VE DİNİN
SİNEMATOGRAFİK YANSIMALARI

Danışman

Prof. Dr. Bahset KARSLI

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2025

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Ayşegül Türkeri Eryiğit'in bu çalışması, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri
Anabilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Prof. Dr. Kemaleddin TAŞ	(İmza)
Üye (Danışman)	: Prof. Dr. Bahset KARSLI	(İmza)
Üye	: Prof. Dr. Abdullah ÖZBOLAT	(İmza)
Üye	: Prof. Dr. Rıfat ATAY	(İmza)
Üye	: Doç. Dr. Mustafa Sami MENCET	(İmza)

Tez Başlığı:	TRANSHÜMANİZM BAĞLAMINDA GÖZETİM TEKNOLOJİLERİ VE DİNİN SİNEMATOGRAFİK YANSIMALARI
--------------	---

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 01/12/2025

Mezuniyet Tarihi : 02/01/2026

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum “TRANSHÜMANİZM BAĞLAMINDA GÖZETİM TEKNOLOJİLERİ VE DİNİN SİNEMATOGRAFİK YANSIMALARI” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Ayşegül TÜRKERİ ERYİĞİT

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

24 / 12 / 2025

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Ayşegül TÜRKERİ ERYİĞİT
Öğrenci Numarası	201952084001
Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Programı	Doktora
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Bahset KARSLI
Doktora Tez/Yüksek Lisans Tez/Dönem Projesi Başlığı	TRANSHÜMANİZM BAĞLAMINDA GÖZETİM TEKNOLOJİLERİ VE DİNİN SİNEMATOGRAFİK YANSIMALARI
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2850939624
Rapor Tarihi	23/12/2025
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: % 12 Alıntılar dahil: % 15
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,	
Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 168 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdeleri sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim. Danışman Öğretim Üyesi Prof. Dr. Bahset KARSLI İmza	

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ŞEKİLLER LİSTESİ	iii
TABLolar LİSTESİ	v
KISALTMALAR LİSTESİ	vi
ÖZET	vii
SUMMARY SURVEILLANCE TECHNOLOGIES AND CINEMATOGRAPHIC REFLECTIONS OF RELIGION IN THE CONTEXT OF TRANSHUMANISM	viii
TEŞEKKÜR / ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM KONTROL, DENETİM VE GÖZETİM

1.1. Kavram Olarak Kontrol, Denetim ve Gözetim	15
1.2. Kontrol, Denetim ve Gözetimin İdeolojisi	16
1.2.1. Modern Toplum Öncesi Gözetim	17
1.2.2. Panoptikon: Bentham'ın Gözetimi Mekansallaşması	19
1.2.3. İktidarın Gözü: Foucault'nun İktidar-Kontrol İlişkilendirmesi	21
1.2.4. Akışkan Gözetim: Bauman'ın Zaman ve Mekandan Bağımsızlaşan Gözetim Çözümlemesi	23

İKİNCİ BÖLÜM TRANSHÜMANİZM FELSEFESİ VE YAPAY ZEKA

2.1. Transhümanizm Felsefesi	27
2.1.1. Transhümanizm Kavramı ve Anlamı	27
2.1.1.1. Hümanizm	28
2.1.1.2. Transhümanizm	30
2.1.1.3. Posthümanizm	31
2.1.2. Transhümanizmin Mitolojik Kökenleri	33
2.1.3. Dini Metinlerde Transhümanizm Atıfları	38
2.1.4. Bir Bilimsel Öğreti: Transhümanizm	42
2.2. Yapay Zeka	45
2.2.1. Yapay Zeka Nedir?	46
2.2.2. Deus ex Machina: Yapay Zeka Dini	50
2.2.3. Transhümanizmin Tanrısallık Tutkusunun İmkânı: Homo Deus	54
2.2.4. Tüm Dijital Veriler Kayıt Altında: Dağıtık Blok Zinciri Teknolojisi	56

2.2.5. Satın Alma Eğilimlerinizi Görüyorum: Merkezi ve Merkeziyetsiz Para, Kripto Paralardan Nakitsiz Topluma	59
2.2.6. Evrensel Temel Gelir.....	63
2.2.7. Akıllı Şehirler.....	65
2.2.8. Kontrol, Denetim ve Gözetim Aracı Olarak Yapay Zeka	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GELECEĞİN İNŞASI: YENİ GÖZETİM TEKNOLOJİLERİ İLE EKRANA YANSIYAN MUTLAK KONTROLÜN GÖRÜNÜMLERİ

3.1. Mutlak Gözetimin Sağladığı Cinayetsiz Toplum: <i>Azınlık Raporu</i>	72
3.1.1. Geleceğin Dünyasında Mekânın Gözetimi.....	74
3.1.2. Geleceğin Denetlenebilir İnsanını Yaratmak.....	76
3.1.3. Suçların Kaydı Yoluyla Denetim.....	84
3.1.4. Tanrısallık Algısının Yeni Görünümleri	92
3.1.5. Yeni İnsan Sürümünün Sosyolojisi.....	96
3.2. Beş Yıldızlı Disiplin: <i>Dibe Vuruş</i>	100
3.2.1. Sosyal Kontrolün İktidarı	102
3.2.2. Denetimin Biyo-Politiği	104
3.2.3. Tanrısal Şirketler.....	111
3.2.4. Gözetim Kapitalizmi	119
3.2.5. Toplum 5.0 Sosyolojisi.....	125
3.3. Yeni Gözetimin Gönüllüleri: <i>Hemen Döneceğim</i>	130
3.3.1. Veri Odaklı Dünyada Akışkan Gözetim.....	131
3.3.2. Dijital Büyücülerin Varoluşsal Tasarımları.....	133
3.3.3. İnsan Aşıldı, Sıra Tanrı'da.....	139
3.3.4. Gözetimden Gözlenen Topluma: Dijital Veriler ile Kaderi Yeniden Yazmak.....	148
3.3.5. Siborg Sosyolojisi	155
SONUÇ	162
KAYNAKÇA	168
ÖZGEÇMİŞ	187

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1: Azınlık Raporu DVD kapak fotoğrafı.....	73
Şekil 3.2: John Anderton'ın cinayet detaylarını önceden ekrandan takip etmesi.....	77
Şekil 3.3: John Anderton'ın çoklu dokunmatik arayüzleri, ekranları ve veri eldiveni	78
Şekil 3.4: Suç işlemeyen önce yakalanan ve iris tarayıcısı ile gözleri taranıp kimlik doğrulaması yapılan kişi	79
Şekil 3.5: John Anderton kaçtığı sırada şehirde bulunan iris tarayıcılarına yakalanması.....	79
Şekil 3.6: Metroda bulunan ve rutin taramalarını yapan bir iris tarayıcı	79
Şekil 3.7: Böcek robotlar.....	80
Şekil 3.8: İris tarayıcı görevini yapan böcek robotlar.....	81
Şekil 3.9: Kişiselleştirilmiş reklam panosu-1	81
Şekil 3.10: Kişiselleştirilmiş reklam panosu-2	81
Şekil 3.11: Anlık güncellemeler ile sayfanın yenilendiği elektronik gazete.....	82
Şekil 3.12: Filmdeki hapishane ve mahkumlar-1	91
Şekil 3.13: Filmdeki hapishane ve mahkumlar-2	91
Şekil 3.14: Filmdeki hapishane ve mahkumlar-3	91
Şekil 3.15: Mabet ve precoglar	93
Şekil 3.16: Filmde akıllı şehir görünümü	99
Şekil 3.17: Otonom araç ve akıllı trafik sistemi	99
Şekil 3.18: <i>Black Mirror</i> dizisi <i>Dibe Vuruş</i> bölüm afişi	101
Şekil 3.19: Pastel ton açılış sahnesi-1	102
Şekil 3.20: Pastel ton açılış sahnesi-2	102
Şekil 3.21: Gözlere entegre edilmiş kontak lens	105
Şekil 3.22: Kişilerin anlık puanlarını görme	105
Şekil 3.23: Lacie'nin Naomi'nin düğünü için yola çıktığı an	109
Şekil 3.24: Lacie'nin Naomi'nin düğününe vardığı an.....	109
Şekil 3.25: Lacie'nin nezarethaneye götürüldüğü an.....	109
Şekil 3.26: Lacie, kişiselleştirilmiş reklam panosunda hayalini kurduğu anı izlerken	113
Şekil 3.27: Reputelligent Şirketi'ndeki görüşme.....	117
Şekil 3.28: Lacie'nin Chester'a yardım etmek istememesi.....	122
Şekil 3.29: <i>Black Mirror</i> dizisi <i>Hemen Döneceğim</i> bölüm afişi	131
Şekil 3.30: Martha'nın Ash ile yazıştığı ilk an.....	136
Şekil 3.31: Martha'nın Ash ile telefonda konuştuğu ilk an.....	136

Şekil 3.32: Martha'nın Ash'i karşısında gördüğü ilk an	137
Şekil 3.33: Ash'in tavan arasında yaşaması	138
Şekil 3.34: Ash'in sentetik eline cam batması.....	146
Şekil 3.35: Ash, aktivasyon noktasından uzaklaşamaz.....	148
Şekil 3.36: Ash intihar emrine karşı gelemmez.....	148
Şekil 3.37: Ash, çocukluk fotoğrafını sosyal medyaya yüklerken	151

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3. 1: <i>Azınlık Raporu</i> Film Künyesi	72
Tablo 3. 2: <i>Dibe Vuruş</i> Dizi Bölümü Künyesi	100
Tablo 3. 3: <i>Hemen Döneceğim</i> Dizi Bölümü Künyesi	130

KISALTMALAR LİSTESİ

AI: Artificial Intelligence (Yapay Zeka)

Bkz.: Bakınız

CEO: Chief Executive Officer (İcra Kurulu Başkanı)

COVID-19: COrona VIRus Disease of 2019

CRISPR: Clustered Regularly Interspaced Short Palindromic Repeats (Düzenli Aralıklı Palindromik Tekrar Kümeleri)

DARPA: Defense Advanced Research Projects Agency (Savunma İleri Araştırma Projeleri Ajansı)

DNA: Deoxyribonucleic Acid (Deoksiriboz Nükleik Asit)

Dr.: Doktor

IoT: Internet of Things (Nesnelerin interneti)

La.: Latince

Luk.: Luka

Mar.: Markos

Mat.: Matta

MIT: Massachusetts Institute of Technology (Massachusetts Teknoloji Enstitüsü)

Mlf.: Müellif

MÖ: Milattan Önce

NBIC: Nanotechnology, Biotechnology, Information technology and Cognitive science (Nanoteknoloji, Biyoteknoloji, Bilgi teknolojileri ve Bilişsel bilimler)

SDG: Sustainable Development Goals (Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları)

UCF: University of Central Florida

UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)

UN-Habitat: The United Nations Human Settlements Programme (Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Programı)

vb.: ve benzeri

vs.: vesaire

Washington, D. C.: Washington, District of Columbia (Vaşington, Kolumbiya Bölgesi)

Yar.: Yaratılış

Yu.: Yuhanna

ÖZET

Teknoloji toplumsal hayatı dönüştürerek sosyal hayatın birçok bileşenini de dönüştürürken yeni bir zihin inşa etmektedir. Transhümanizm olarak kavramsallaştırılan insan bedeninin teknoloji marifetiyle modifiye edilmesi fikri ile birlikte teknoloji aracılığıyla insanlığın deruni tutkusu olan tanrısallaşmaya/ölümsüzleşmeye bir adım daha yaklaşıldığına inanılırken dijital dünyanın birer parçası olan bireyler hem fiziksel hem de siber uzamda kimlik ve beden oluşturmaktadır. Teknoloji ile yeniden tasarlanan insan bedeni denetim, gözetim ve kontrol mekanizmalarına entegre edilebilen distopik bir tabloyu da gözler önüne sermektedir. Çalışmamız, değinilen iki konsept olan gözetim ve transhümanizm bağlamında sinema dili ile dönüşen dönüşen kutsallık algısı, denetlenebilen insan, geleceğin sosyolojisi gibi başlıkları ele almaktadır. *Azınlık Raporu*, *Dibe Vuruş* ve *Hemen Döneceğim* örneklemelerinde bir zihniyet dönüşümü ile birlikte gözlemlenen sosyolojik dönüşüm esasında yönetmenin gelecek inşası olarak da karşımıza çıkmaktadır. Yönetmenin gelecek tahayyülüne odaklanan araştırma, nitel paradigmaya dayalı durum tanımı ve fenomenolojik analize göre değerlendirilmiştir.

Çalışmanın teorik çerçevesi denetim, gözetim ve kontrol mekanizmalarının Bentham, Foucault ve Bauman bakış açılarından ele alınmaları ile birlikte transhümanizm felsefesi ve yapay zeka temelli teknolojik gelişmelere değinilmiştir. Özellikle yapay zeka ile güçlendirilen blok zinciri, kripto paralar, akıllı şehir yapılanmaları ve tekillik gibi filmlerde denetim, gözetim ve kontrol mekanizmalarının uygulanabilirliğini gösteren kavramlara atıfta bulunulmuştur. Tezin üçüncü bölümünde ise durum tanımları fenomenolojik analizleri derinleştirerek filmlerde geçen transhümanist temaların denetim, gözetim ve kontrol aracı olarak yeni bir sosyoloji inşasında kullanılması göndermeleri özellikle yönetmenlerinin oluşturduğu sinema dili üzerinden ele alınmıştır. Başka bir deyişle, yönetmenlerin gelecek için dizayn ettikleri gerçeklikler fenomenolojik yöntemle ele alınmıştır. Tezimiz, din sosyolojisi bağlamında dönüşen kutsallık algısının sinema ile yansıtılmasını, gözetim teknolojileri ve transhümanizm felsefesinin kavşağında ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kutsallık, Gözetim Teknolojileri, Transhümanizm, Yapay Zeka

SUMMARY

SURVEILLANCE TECHNOLOGIES AND CINEMATOGRAPHIC REFLECTIONS OF RELIGION IN THE CONTEXT OF TRANSHUMANISM

Technology transforms social life and builds a new mind while transforming many components of social life. While it is believed that technology, along with the idea of modifying the human body through technology, is one step closer to humanity's inner passion of divinization/immortality, individuals who are a part of the digital world are undergoing identity and body formation in both physical and cyberspace. The human body, redesigned with technology, reveals a dystopian landscape that can be integrated into mechanisms of control and surveillance. Our study addresses two concepts mentioned earlier: supervised and transhumanism, the transformation of the perception of sacredness through cinematic language, the controllable human being, and services of the future. In the examples of *Minority Report*, *Nosedive*, and *Be Right Back*, the sociological transformation observed along with a shift in mindset essentially manifests as the director's construction of the future. This research, focusing on the director's vision of the future, has been evaluated according to a qualitative paradigm-based situation description and phenomenological analysis.

The study's theoretical framework explores mechanisms of surveillance and control from the perspectives of Bentham, Foucault, and Bauman, as well as addressing transhumanist philosophy and artificial intelligence-based technological developments. In particular, concepts such as blockchain, cryptocurrencies, smart city structures and singularity, powered by artificial intelligence, that demonstrate the applicability of surveillance and control mechanisms have been referenced in these films. In the third part of the dissertation, by deepening the phenomenological analysis with definition of the situation, the references to the use of transhumanist themes in the films as a means of surveillance and control in the construction of a new sociology are discussed, especially through the cinematic language created by the directors. In other words, the realities the directors envision for the future are examined through phenomenological methods. Our thesis examines the cinematic reflection of the evolving perception of sacredness within the context of the sociology of religion, at the intersection of surveillance technologies and transhumanist philosophy.

Key Words: Sanctity, Surveillance Technologies, Transhumanism, Artificial Intelligence

TEŞEKKÜR / ÖNSÖZ

“Dünya değişiyor. Bunu suda hissediyorum. Toprakta hissediyorum. Kokusunu alıyorum.”¹ İnsan, dünya serüveni boyunca değişimlere tanıklık etmiştir. Kimi kitlesel olayların geleceği ne ölçüde etkileyebileceğini fark ederken kimi dönüm noktaları yaşandığı günlerde çok da fark edilmemiştir. 21. yüzyılın ilk çeyreğini bitirirken tanık olduğumuz manzara teknolojik devrimlerin dünyaya damgasını vurmuş olmasıdır. Takip edebildiğimizden hızlı bir dönüşüm, toplumların hafızalarını bulanıklaştırmakla birlikte içine sürüklendiğimiz sürece adaptasyonu da güçleştirmektedir.

Bulunduğumuz noktadan baktığımızda ne geçmiş çok geride kalmıştır ne de gelecek çok uzaktadır. Zamanlar arasındaki soyut sınırlar zihinlerimizde giderek silikleşmektedir. Geçmişin efsaneleri ile geleceğin öngörüsü ortak bir potada eritilmişçesine adeta homojenleşmiştir. Geçmişin mitleri, gelecekte ulaşmak istenen bilimsel düzeyin motivasyonunu üstlenmiştir. Dolayısıyla toplumlar, geçmiş ile gelecek arasında an dediğimiz zaman dilimini algılamaya çalışmakta ve bu dilimde yaşamaktadır. İnsanlığın zihni geçmişten aldığı ilham ile şekillenen bir gelecek için inşa edilmektedir. Şekillenen ise sadece zihin değildi. Beraberinde bedenlerin ve zihinlerin gözetlenmesi ve kaydedilmesine uzanmaktadır. Nitekim karşımıza tarih boyunca çıkan bir diğer vurucu konsept olan gözetim ve kontrol çıkar. Zira insan doğası, diğerlerine hükmedebilmek için tek bir güç olmayı ve bunun getirdiği tanrısal gücü içten içe arzulamıştır. İnşa süreci de sinema marifetiyle toplumların zihinlerine ekilmektedir.

Geçmişte insanlığın gündemini meşgul eden güç için gözetim ve ölümsüzlük yarınların da zeminini oluşturmaya devam etmektedir. İnsanlık, Tanrı gibi olma duygusu ile hareket ederek tarihin seyrindeki akışta yerini almıştır. Gelecek, geçmişten pek de farklı görünmemekle birlikte kullanılan teknoloji, tanrılaşma tutkusunun yeni imkanlarını insanlığa sunmaktadır. Sinema ise elinde bulundurduğu görüntü, ses, kurgulama gibi araçları ile hayal edilen geleceğin insanını ve toplumunu somutlaştırarak gözler önüne serebilmektedir.

Bu tezin hem fikir aşaması hem de yazım süreci zorlukların yanı sıra birçok güzelliği de beraberinde getirmiştir. Çalışmamızın, kişisel ve mesleki gelişimimden, hayat felsefeme, bilimsel tutumumdan düşünce dünyama birçok açıdan üzerimde olumlu etkiler bıraktığını düşünmekteyim. Şahsım için hayat boyu öğrenme disiplini geliştirmesi bağlamında bu tezin

¹ Peter Jackson, *The Lord of The Rings: The Fellowship of The Ring* [*Yüzüklerin Efendisi: Yüzük Kardeşliği*] (Film, 2001), 02:57:48-02:57:35.

katkılarını yadsımam mümkün değildir. Yüksek Lisans döneminden beridir birlikte çalıştığımız ve böylesi bir çalışma ortaya koymamda bilgisini, emeğini, sabrını ve hoşgörüsünü esirgemeyen hem mentörüm hem danışmanım olan değerli Prof. Dr. Bahset KARSLI'ya en içten teşekkürlerimi sunarım. Tez İzleme Komitesinde yer alan destekleri ve geribildirimleri ile tezimize katkı sağlayan sayın Prof. Dr. Ali ALBAYRAK'a, sayın Prof. Dr. Rıfat ATAY'a ve sayın Doç. Dr. Mustafa Sami MENCET'e teşekkürlerimi sunmak isterim.

Sadece yaşadığımız coğrafya değil, yaşadığımız çağ da bir kaderdir. Kapısında “Hayatta en hakiki mürşit ilimdir.” yazan bir fakültede başladığım yükseköğrenim serüvenimde doktora derecesine kadar gelme hayalini dahi borçlu olduğumu düşündüğüm modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e bizlere miras bıraktığı ufuklar için teşekkürlerimi sunarken kendisini rahmetle anmak isterim. Her daim yanımda olan ve desteklerini esirgemeyen kıymetli anneciğim, babacığım ile aileme ve hayatıma girdiği günden beri doktora sürecime bilgisi, yorumları ve anlayışı ile güç veren sevgili eşim Arın İnan ERYİĞİT'e sonsuz teşekkür ederim.

Ayşegül TÜRKERİ ERYİĞİT

Antalya, 2025

GİRİŞ

Konu ve Problem

“Madem geçmiş de dış dünya da yalnızca zihinlerdeydi, madem zihin de denetlenebiliyordu, söylenecek ne kalıyordu ki geriye?”²

İnsan zihninin karmaşıklığı yüzlerce yıldır merak konusu olmaktan öte denetlenmesi ve kontrol edilmesi yönünde güçlü bir tutkuya dönüşmüştür. Egemenin, ideolojinin, dinlerin, sosyal normların, iktisadi tutumların ve nihayetinde sinemanın temelinde özelde insan, genelde de toplumun zihnini ve dolayısıyla davranışlarını kontrol etme güdüsünden bahsetmek mümkündür. Öyle ki toplumları kontrol etmek ve denetlemek önceleri birçok bilim kurgu romanına konu iken sinemanın sahneye çıkmasıyla birlikte soyutun görselleştirilmesi bağlamında sayısız filme de konu olmuştur.

Sinema sanatı, yirmi dört resmin retina aksedip silinmeden art arda yenilenmesi ile resimlerin hareketli algılanmasına dayanan bir “göz aldanması”dır.³ Bilimsel ve teorik bu açıklamanın zihin dünyalarındaki iz düşümü ise daha sofistikedir. Çalışmamız bağlamında özellikle sosyolojik izdüşümlerine dikkat çektiğimiz sinema toplumsal bellek oluşturma, bu belleği dönüştürme ve toplumların gerçeklik algılarının şekillendirilmesinde başat bir role bürünmüştür. Nitekim bir film asla yalnızca bir film değildir; “filmler yalan söylerken bile toplumsal yapımızın canevindeki yalanı anlatırlar.”⁴ Kısaca sinema ve toplum arasındaki etkileşim yadsınamayacak haldedir. Tıpkı din gibi sinema da bireylerin ve toplumların semiyosferinde oldukça anlamlı bir yer kaplamıştır. Özellikle sinemanın gerçeklik inşa etmedeki mahareti toplumun zihnini, gerçekliğini ve anlam dünyasını yeniden tasarlamak bağlamında tarihsel gelişimi içinde önemli roller üstlendiğini göstermektedir.

Çalışmamızın araştırma konusu, sanatsal bir o kadar da realist bir alan olan sinemanın kutsalı algılayış üzerinden kurulan gözetim mekanizması ve sinemanın bunu yorumlayışını üç farklı film ve dizi bölümü özelinde ele almaktır. Sinemanın sunduğu yorumlar insan biyolojisinin güçlendirilmesi fikrine dayanan transhümanizm felsefesi ile temellendirilen örneklemelerden hareketle şekillenen bir toplumda dini kontrol ve denetimi, dinin ne’liğini, dinin dönüşümünü ve dinin etki düzeyini ele almaktayız. Özellikle sinemada yansıtılan Tanrı tasavvuru, tanrısallık algısı, ölümsüzlük ve kutsallığın görünümünün bir gerçeklik olarak

² George Orwell, 1984, çev. Celâl Üster (İstanbul: Can Yayınları, 2021), 92.

³ Zahir Güvemli, *Sinema Tarihi* (İstanbul: Varlık Yayınevi, 1960), 5.

⁴ Bülent Diken – Carsten Bagge Laustsen, *Filmlerle Sosyoloji*, çev. Sona Ertekin (İstanbul: Metis Yayınları, 2011), Arka Kapak.

yeniden inşa edilmesi incelenmektedir. Zira örneklem olarak ele aldığımız ve fenomenolojik desene göre incelediğimiz *Azınlık Raporu* mekansal anlamda gözetimin tanrısallaştırılması, *Dibe Vuruş* bedenın kontrolü bağlamında gözetimin tanrısallaştırılması ve *Hemen Döneceğim* ise bedenın üretimi ve ölümsüzlük yönüyle gözetimin tanrısallaştırılması temalarını işleyerek dini kontrol ve dinin kontrolü denkleminde dini algıların dönüşümünü gözlemlememize imkan sağlamaktadır. Bahsi geçen dönüşümlerin sinematografik yansımaları ise teknolojik gelişmelerin ışığında cisimleşmektedir. Teknolojinin günlük hayatımızda transhümanizm etkilerini yavaş yavaş gözlenebilir kılmasına rağmen zihinlerimizde transhümanizm kavramı özellikle sinema aracılığıyla yankı bulmaktadır. Özellikle bilim kurgu filmlerinde ve dizilerinde sıklıkla karşılaştığımız insanın bedeninin aşılması konsepti, izleyicileri gelişen sinema teknolojisi ile gerçeklik oluşturmada etki altına almaktadır.

Tezimiz transhümanizm felsefesi ve gözetim toplumu unsurlarının perdeye yansıtılan ve dini dönüşümlerin izlerini de gözler önüne seren sinema sanatının kesişiminde oluşturulmuştur. Paydaşı çok olmasına rağmen bir araya getirilen disiplinlerin etkileşimini yansıtmayı hedeflediğimiz çalışmamız hızla gelişen teknolojilerin din sosyolojisi, felsefe ve sinema çalışmalarına sirayet eden tesirini de içermektedir.

Çalışmamızın kavramsal çerçevesinde gözetim toplumu ve gözetim teknolojilerine atıflar yapılmıştır. Sosyolojinin sıklıkla başvurduğu kavram olan gözetim toplumu ve gözetim teknolojileri tarihsel süreç içerisinde ele alınmış tezimiz konusu çerçevesinde sinemadaki gözetim teknolojileri ile dinin yansıtılması ve kutsalın dönüşümü ana ekseninde üç kategoride analiz edilmiştir. Başka bir deyişle, tezimizin konusunu destekleyen bulgular kategorize edilirken üç bakış açısına göre tasnif edilmiştir. İlk olarak Jeremy Bentham'ın mekanı kontrol etmek için geliştirdiği mimari ile gözetimin bir mekan formuna sokulması, ikinci olarak Michel Foucault'nun bedenlerin disipline edilmesi, gözetimin biyo-politiği ve gözetimin iktidar ile ilişkilendirilmesi ve son olarak da Zygmunt Bauman'ın kontrol, gözetim ve denetimi zaman ve mekan sınırlarından soyutlaması şeklinde tematik başlıklar altında filmler analiz edilmiş ve bulgular tartışılmıştır.

Çalışmamızın merkezinde konumlandırılan sinemanın temellendirildiği transhümanizm felsefesinin özünde insan biyolojisinin teknoloji ile güçlendirilmesi fikri yatmaktadır. Temel olarak istedikleri “insan ırkını biyolojik sınırlamalarından özgürleştirmek”tir.⁵ Zira transhümanistler, “insanın biyolojik kaderini evrimin kör bir şekilde işleyen rastgele değişim ve adaptasyon sürecinden koparıp ellerine almalı ve bir tür olarak sonraki aşamaya geçmeli

⁵ Francis Fukuyama, “Transhumanism”, *Foreign Policy* 144 (Eylül-Ekim 2004), 42.

olduğunu” savunmaktadır.⁶ Transhümanist bir açıdan bakıldığında doğasından oldukça farklı bir bağlama taşınacak olan insan ırkı bir nevi biyonik birer varlığa dönüşecektir. Dolayısı ile biyonik varlıkların oluşturduğu sosyolojik bir iklimi işaret etmek mümkündür. Bahsi geçen sosyolojik iklimde denetim ve gözetim mekanizmasının da insan ırkı gibi yeni bir aşamaya geçmesi beklenmektedir. Denetim ve gözetimin içerdiği tanrısal nitelik transhümanist bir toplum için de anlam krizleri oluşturmak ile birlikte kendini yeniden inşa etmektedir. Tam da bu noktada insanın ve toplumun tecrübe ettiği ve etmesi beklenen durumları sinema betimleme imkanı bulmaktadır. Sinemanın gerçeklik ile ilişkisine dayanarak oluşturduğu çıktısı, izleyicinin zihin dünyasına yeni bir kavram olarak sirayet etmekte ve aklına yeni sorular ve sorunları getirmektedir. Sinemanın kurguladığı ve fantastik olarak nitelenebilecek dünya, geleceğin bir anlamda sosyal mühendisliğine de bürünerek kavramları yeniden yorumlamaya açmaktadır. Tezimiz özelinde yeniden yorumlanan kavramlar, örneklem filmlerimizden yola çıkarak özellikle kutsalın, tanrısallık algısının, Tanrı’nın bizzat kendisinin yeniden ele alınıp yeni gözetim teknolojileri bağlamında yeniden yorumlanmasını içermektedir.

Tanrı’nın sorgulanmaya başlandığı Aydınlanma Çağı ile birlikte din olgusunun toplumsal hayat içindeki konumu ve işlevi de yeniden ele alınmıştır. Bilimin dünyayı, insanı ve toplumu algılayış şekli insana temas eden her konuda olduğu gibi din olgusunda da yeniden bir anlamlandırma sürecine girmiştir. Geleneksel toplumlarda din, hayatın olağan bir parçası, gündelik pratiklerin merkezi, dünyayı anlamlandırma kıstası, ölümle baş etme yöntemi hatta insanın bedeni ile kurduğu anlamlandırma ilişkisidir. Tanrı her an bir oluş halindedir ve insan hayatının kılcal damarlarına kadar işleyerek her anında gözetlendiğini bildirmek suretiyle kişinin özel hayatını, toplumsal ilişkilerini, ticari etkinliklerini, doğa ile ilişkisini vs. düzenlemektedir. Rahmân Suresi 29. ayette belirtildiği üzere “O her an yaratma halindedir.” Dolayısıyla yaratma ve yarattıklarını da kontrol altında tutmak üzerine kurulmuş bir din anlayışını işaret etmek mümkündür. Aydınlanma ile birlikte ise din dünyevi sınırlar içinde belli başlı ahlak kurallarına dönüşmüştür. Bahsi geçen ahlakın ise aşkın bir anlam içermediği, aksine evrimsel bir adaptasyon olduğu ifade edilir. İnsana ve topluma birtakım ödev ve sorumluluklar yükleyen ahlak-etik bağlamına bir geçiş gözlenmektedir. İnsanın Tanrı ile birebir iç içe geçmiş bir ilişkiden dünyevi bir zeminde ele alınan ahlak kuralları yaptırımı da toplumsal düzeyde ele alınmaktadır. İnsan ve toplum için yeni bir dünyayı anlama sürecinin de başlangıcıdır. Zira sonrası olmayan, ödül ve cezasının dünyada halledildiği bir denklem ortaya çıkmıştır. Bununla beraber tanrısal kontrol, denetim ve gözetim de yeryüzüne, yeryüzünde insanın kurmuş ve işletmiş olduğu sistemlere devredilmiştir.

⁶ Fukuyama, “Transhumanism”, 42.

İnsanların ve toplumların bir bütün olarak kontrolü ve denetimi beraberinde birtakım soruları ve sorunları da getirmektedir. Öncelikle insanların sürekli gözetlenmesi kavramı toplumların kolektif hafızalarında yüzyıllardır süregelen bir kavramdır. Zira otorite ister dünyevi olsun ister ilahi olsun gözetleme ve denetim mekanizması insanoğlunun çok da uzak olmadığı kavramlardır. Fakat transhümanizm felsefesi esasında kontrol, gözetim ve denetim bağlamında yeni bir paradigma ortaya koymaktadır. Çalışmamız, mutlak kontrol ve insan biyolojisinin modifiye edilmesi gibi birbirini tamamlayan bir bakış açısından sinemanın sunduğu gerçeklik inşasını konu edinmekte ve bunu anlamak için bazı sorulara cevap aramaktadır. Disiplinlerin kesiştiği noktadan yaklaştığımız tezimizde transhümanizm felsefesinin zeminin oluşturduğu ve yönetmenin dili ile inşa edilen bir gerçekliğin sonucu gözlemlenen dinin sinemaya yansımaları, din sosyolojisi alanına özgü tespit edilen birtakım problemleri de gündeme getirmektedir. Problemleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- Sinema aracılığıyla somut bir şekilde tanık olduğumuz transhümanizm felsefesinin ve yeni gözetim teknolojilerinin şekillendirdiği insanın ve toplumun ontolojik ve epistemolojik temellendirmeleri nasıl meydana gelmiştir?
- *Azınlık Raporu*, *Dibe Vuruş* ve *Hemen Döneceğim* örneklerinde transhümanizm felsefesine yapılan atıflar doğrultusunda denetlenebilir insan/toplum kavramının üstleneceği rol nasıldır?
- Sinema dilinin inşa ettiği gözetim, denetim ve kontrolün ilahi bir noktadan seküler bir bağlama taşınması nasıl yorumlanır?
- Yönetmenin kurgusal olarak dizayn ettiği sinema perspektifinde insanların tanrılaşma tutkusu dijital dönemde Tanrı, Tanrı algısının yeniden inşa edilmesi ve metalaştırılması neleri ifade eder?
- Örneklem filmlerde izleri sürülen yapay zeka, blok zinciri, kripto paralar, tekillik, akıllı şehirler, nesnelerin interneti, otonom araçlar gibi teknoloji çıktıları toplumun ilahi denetimden seküler denetime geçmesinde nasıl bir işlevlere sahiptir?
- Yönetmenlerin fenomenolojik açıdan yorumladığı yeni gözetim teknolojileri geleceğin sosyolojisini ne ölçüde şekillendirebilmektedir?

Amaç ve Önem

Tezimizin amacı, sinemanın din ile kurduğu ilişkiden yola çıkarak transhümanizm felsefesinin yeniden inşa edeceği bir toplumun kontrol, denetim ve gözetim mekanizmasını ele almak ve bu kavramları aynı zamanda dinsel kontrol, denetim ve gözetim olarak değerlendirmektir. Din ve sinema toplumsal birer fenomen olarak toplumu yansıtmakla birlikte toplumu şekillendirme gücüne de sahiptir. Öte taraftan günümüz teknolojik gelişmelerine yön

veren transhümanizm felsefesi, dini algılama ve yorumlama konusunda yeni bir şekillendirmeyi gündeme getirmektedir. Dinin kuralları, öğretileri, toplumsal hayattaki yeri ve rolü, bireylerin hayata bakışlarını şekillendirmesi ve bireyin dünyayı algılayışı bağlamında din modernite öncesi dönemlerden getirdiği bir geleneğe sahiptir. Aydınlanma Dönemi ile başlayan ve modernizm ile devam eden nihayetinde dijital dönemde de gözlemlenen bir paradigma değişimi mevcuttur. Artık bilimsel bilgi, insanların ve toplumların bakış açılarını şekillendirmede başat bir faktöre dönüşmektedir. Başka bir ifadeyle bilimsel bilginin zeminini oluşturduğu transhümanizm felsefesi, artık dinin domine ettiği alanları ele geçirmekte ve bu alanları yeniden yapılandırmaktadır.

Diğer bir taraftan sinema kullandığı dil bağlamında kuvvetli bir temsil etkisi yaratmaktadır. Özellikle de yönetmenin öznelliği sebebiyle belirli bir bakış açısının temsilinden kaçamamaktadır. Manipülasyon aracılığıyla üretilen yeni gerçeklik ve gerçeklik temsili yönetmenin algısı, dünya görüşü, değer yargıları ve ideolojisi ile doğru orantılı şekillenmekle birlikte yönetmen, içinden çıktığı toplumun toplumsallaşma sürecinin bir ürünü olarak filminin yeni bir gerçekliğin inşasında kullanılan araca dönüşmesine sebep olmaktadır.⁷ Bunun en etkili örneklerini özellikle bilim kurgu filmlerinde gözlemleyebilmekteyiz zira bilim kurgu gerçekliğin sınırlarını zorlayan ve tahayyüller üzerinden oluşturulan bir türdür. Yönetmenin geleceğe dair öznel görüşleri, beklentileri ve imajinasyonu mevcut gelişmeler doğrultusunda bir ileri projeksiyondur. Çalışmamız bu bağlamda yönetmenin duygu, düşünce ve anlam dünyasının filmlerine yansımalarının izlerini özellikle dinin ve kutsalın dönüşümü noktasında dahil olmaktadır. Başka bir ifadeyle dini denetim ve dinin denetlenmesi çatışmasının bilginin dijital bilgiye dönüştüğü bir çağda da devam edeceği gözlenmektedir. Bu çatışmadan yeni bir Tanrı algısı yaratılması mümkün görünmektedir. Zira transhümanizm felsefesinin bireyselleşmiş bir toplumu teşvik ettiğini ve insanın *homo deus* türüne bir evrim geçirmesi yönünde öngörüler bulunmaktadır.

Araştırmamız, transhümanizm felsefesine temellendirilebilecek film örneklemelerindeki teknolojik aygıtların yönetmenler tarafından yorumlanmak suretiyle kontrol ve gözetim mekanizmaları içinde geleceğin denetlenebilir toplumlarını yaratma sürecine yapacağı etkileri ele alması bağlamında çok yönlü bakış açılarını ve disiplinleri bir araya getirmesi noktasında özgün bir içerik sunmaktadır. Mitolojik ve fütüristik öğeleri bünyesinde birleştiren, temelde insan bedenini geliştirme ve ölümsüzlüğe ulaştırmak suretiyle yeni bir insan modeli inşa etmeyi amaçlayan transhümanizm felsefesi, insan biyolojisinin teknolojik ilerlemelerle entegre

⁷ Ayşegül Türkeri, *Hz. Muhammed: Allah'ın Elçisi Filmi Örneğinde Teopolitik Söylem-Sinema-Gerçeklik İnşası* (Aantalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 33.

edilmesi ile insan *sürümünün* artırılması olarak açıklanabilir. Bireysel noktada biyolojiden biyoniğe dönüşen insanın toplumsal değerlerinin, etik bakış açısının, dini tasavvurlarının, ekonomik beklentilerinin, politik duruşunun ve estetik algılarının da değişmesi kaçınılmazdır. Transhümanizm felsefesi, insanı ve doğasını dönüştürmekle birlikte bu dönüşümün sosyolojideki izdüşümü olarak Toplum 5.0 kavramıyla karşılaşmak mümkündür. Toplum 5.0'da öngörülen nesnelerin interneti (IoT), insanların ve toplumların özgürleştirilmesi, yapay zeka algoritmaları, otonom gereçler ve robot çalışanlar, tekilik ile yapay zeka (AI) bir yönüyle transhümanizmin de insanlığa sunduğu yenilikler arasında bulunmaktadır.

Toplumsal hayatın ve gerçekliklerinin yeniden dizayn edildiği bir geçiş dönemine dikkat çeken transhümanizm, insan ve teknolojik gelişme ilişkisi ile ilişkilendirilmektedir. Tarihsel süreçler göz önüne alındığında teknoloji, tüm kitlesel toplumsal değişimlerin başat rolündedir. Dijital/Siber bir çağın arifesini tecrübe ettiğimiz çağımızda da yine teknolojik gelişmeler dönüşümün seyrini çizmektedir. Çağımızda teknoloji ile biyolojinin entegrasyonunu tecrübe ederken ayrıca karşımıza teknolojik canavarlaşma (dehumanization) kavramı çıkmaktadır. Bilim kurgu sınırlarında kalmadığını fark ettiğimiz transhümanizm bakış açısının yeni bir insan modeli ortaya koyma iddiası aynı şekilde yeni bir toplum yaratma iddiasını da ortaya çıkarmaktadır. Tüm bu akış içerisinde toplumlar hızlı değişimi tecrübe ederken geleceğe dair somut görünümleri ise ütöpik ya da distöpik bir yansıma olarak sinema perdesinde somutlaştırabilmektedir. Sinema, içinde yaşarken fark edemediğimiz bir gerçeklik olan toplumsal dönüşümü perdede izleyiciye yansıtırken sadece eğlence amacı gütmeyiz; aynı zamanda çarpıcı ve spekülatif bir şekilde inşa ettiği gelecek portresini de yansıtarak izleyicide sarsıcı bir etki bırakmayı da başarır. Dolayısıyla yönetmen, geleceğin dünyasını tuğla tuğla inşa edercesine toplumların belleklerine geleceğin fikirlerini ekmektedir.

Örneklem eserlerimizde gözlemlenebildiği üzere transhümanizm felsefesinde dikkat çeken niteliklerin başında insanı ve dolayısıyla toplumu kayıt etme, kontrol altında tutma ve gözetleme gelmektedir. Zira transhümanizm, biricik olan insan doğası ve biyolojisine müdahale etmek suretiyle biyoniğe çevirmeyi hedeflemektedir. Biyonik, başka bir ifadeyle mekanik, insanları ve onlardan teşekkül eden bir toplumu denetleyecek olan mekanizmanın kim ya da ne olacağı akla gelmektedir. Merkezi bir yönetimin ve örgütlenmenin esasen merkeziyetsiz, ulusüstü bir kontrol ve gözetleme mekanizmasına dönüşebileceği gündeme gelmektedir. Bu bağlamda transhümanizm felsefesinin kaynak olacağı bir biyolojik devrimde insanlığın ve beraberinde iktidarın en kuvvetli tartışılan konularından biri olan kontrol, denetleme ve gözetleme kavramları yeni problemlere gebe görünmektedir. Nitekim teknoloji devrimi ile sıkı bir ilişki içinde bulunan gözetleme (surveillance) konsepti transhümanist bir yaklaşımda

sınırlarını aşma ve bireysel hayata müdahaleden özgür iradeyi direkt etkilemeye kadar oldukça girift sorunları da beraberinde getirebilecektir. Tam da bu noktada teorik ve pratik ölçekte dinin konumunu da tartışmaya açmaktadır.

Tezimiz, transhümanizm felsefesi ve gözetim teknolojileri gibi soyut ve spekülasyona açık kavramları somutlaştırarak toplumların zihinlerinde mümkünatını gösteren dizi ve filmler aracılığıyla bir gelecek inşası işlevi de gösteren sinemadaki dinin görünümünü analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu noktada sinemanın elindeki en güçlü araç olarak kurguya işaret edebiliriz. Kurgu marifetiyle oluşturulan algısal gerçeklik bir anlamda izleyicinin gerçeklik algısını etkilemektedir. Stephen Prince algısal gerçekliğin görüntü ya da film ile izleyici arasındaki ilişkiyi belirlediğini ifade eder ve hem gerçek dışı görüntüleri hem de göndergesel olarak gerçekçi olanları kapsayabileceğine işaret eder. Bu nedenle, gerçek olmayan görüntüler göndergesel olarak kurgusal ancak algısal olarak gerçekçi olabilir.⁸ Dolayısıyla tezimiz, yönetmenin kurgu aracılığı ile oluşturduğu algısal gerçeklik üzerinden geleceğin toplumlarındaki dinin görünümünü ele alırken transhümanizm felsefesi ve gözetim teknolojilerinin de etkilerini bir arada değerlendirmesi yönüyle özgün bir çalışmadır.

Dinin dijital dönemdeki akıbeti akademide son dönemlerde dikkat çeken bir konudur. Sosyal bilimler disiplini içinde oldukça köklü bir yere sahip olan teoloji alanının muhakkaktır ki dijital çağa dair öngörüler, beklentileri ve hedefleri olacaktır. Öyle ki dinin toplumsal değişimleri tetiklemek olduğu kadar değişimi engelleyici rolü de bulunmaktadır. Bu dikotomi içinde doğasından ve inanç dünyasından koparılıp biyonik bir varlığa dönüştürüleceği iddia edilen insanın bu dönüşümünde dinin bir direnç göstermesi muhtemeldir. Aynı şekilde transhümanizmin spiritüel temelli ve dinsel bireyciliği teşvik etmesi de söz konusu olacaktır.

Tezimizin dayandığı konunun nispeten güncel bir konu olması sebebiyle literatüründe belli başlı noktalarda eksiklik görülmektedir. Literatürde yapılan çalışmalara baktığımızda Özellikle sosyal bilimler alanında son yıllarda dijitalleşme ekseriyetle çalışılan bir konu olmuştur. Ayrıca sosyal kontrol ve sinema da alanımız içinde çalışılmış başlıklardır. Örneğin “Toplumsal Değişim Süreci Olarak Dijitalleşme, Dijital Mizah ve Din: İnternet Mem’leri Örneği”⁹ başlıklı yüksek lisans tezinde teknolojik gelişmelerin ön plana geçtiği günümüz dünyasında mizahın da dijital ortama taşınması ve dini içerikli mizahın dijital medyadaki görünümünü ele alınmıştır. “Dijital Bir İnanç Olarak Dataizm”¹⁰ başlıklı yüksek lisans tezinin

⁸ Stephen Prince, “True Lies: Perceptual Realism, Digital Images, and Film Theory”, *Film Quarterly* 49/3 (1996), 32.

⁹ Bkz. Meryem Basuğuy, *Toplumsal Değişim Süreci Olarak Dijitalleşme, Dijital Mizah ve Din: İnternet Mem’leri Örneği*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

¹⁰ Bkz. Uğur Cümaoğlu, *Dijital Bir İnanç Olarak Dataizm*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

konusu dijital teknolojilerin hâkimiyeti altındaki dijital toplum olması ile birlikte bu toplumda her şeyin data/veri olarak tanımlanmasına ve datanın her şeyin ölçütü olarak kabul görmesine odaklanır. Dolayısıyla verinin zaman içinde kutsal bir zemine oturtulmaya çalışıldığı iddiası ortaya atılmaktadır. “Bilgi Sosyolojisi Bağlamında Büyük Veri ve Toplumsal Gerçekliğin İnşası”¹¹ adlı yüksek lisans tezi “büyük veri” kavramını bilgi sosyolojisi ve McLuhan’ın medya teorisi bağlamında ele alınmış, büyük verinin bilginin tanımını ve gündelik hayatı etkilediği ölçüyü araştırılmıştır. Veri kolonizasyonu ve dijital sömürgecilik kavramlarının da ele alındığı tezde gündelik hayatın önemli bir bileşeni olan dinin de dönüşümüne atıflar yapılmıştır. “Değişim ve Süreklilik İçerisinde Beden ve İktidar: Michel Foucault ve Byung-Chul Han Örneği”¹² adlı yüksek lisans tezi merkezine beden ve beden politikalarını almış ve Michel Foucault ve Byung-Chul Han’ın düşünceleri üzerinden konseptleri tartışmıştır. “Yapay Zekâ Kaygısı, Yabancılaşma ve Dindarlık İlişkisi”¹³ başlıklı yüksek lisans tezleri ise yapay zekâ kaygısı, yabancılaşma ve dindarlık arasında ilişkinin tespit etmekle birlikte dindarlık düzeyinin yapay zekâ kaygısı ile ilişkisine odaklanır.

Öte taraftan “Sosyal Kontrol ve Din”¹⁴ başlıklı doktora tezi din ile sosyal kontrol ilişkisini ele alarak dinin cemaatleşme ile sosyal kontrolde üstlendiği role dikkat çekmektedir. “Foucault’nun ‘Toplumsal Denetim’ ve Geertz’in ‘Kültürel Sistem’ Kavramı Çerçevesinde Hristiyanlığın ‘İnanç Nesnelerinin’ Kullanımı”¹⁵ adlı çalışmada Hristiyanlığın inanç nesnelerinin kullanımları Foucault’nun toplumsal denetim ve iktidar kavramları ve Geertz’in kültürel sistem kavramı ekseninde incelenmiş; iktidar, özne, otorite ve söylem üzerindeki çalışmaları ve Geertz’in kültür kuramının toplum üzerindeki etkisi Hristiyanlık özelinde ele alınmıştır. Son olarak “Doğu, Batı ve Türk Sinemasında Din Olgusunun Karşılaştırmalı Analizi: Narayama Türküsü, Yedinci Mühür, Takva Filmleri Örneği”¹⁶ başlıklı doktora tezi sinema din ilişkisine dayanarak simgesel dil üzerinden bireysel ve toplumsal anlamda sinemanın din hakkındaki söylemlerini analiz etmektedir. Bunların dışında edebiyat, felsefe

¹¹ Bkz. Osman Şahin, *Bilgi Sosyolojisi Bağlamında Büyük Veri ve Toplumsal Gerçekliğin İnşası*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

¹² Bkz. Nisa Nur Aykut Bilge, *Değişim Ve Süreklilik İçerisinde Beden ve İktidar: Michel Foucault ve Byung Chul Han Örneği*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

¹³ Bkz. Mehmet Kazak, *Yapay Zekâ Kaygısı, Yabancılaşma ve Dindarlık İlişkisi*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, İslami İlimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

¹⁴ Bkz. Elnur Azımlı, *Sosyal Kontrol ve Din*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

¹⁵ Bkz. Mustafa Hulki Cevizoğlu, *Foucault’nun “Toplumsal Denetim” ve Geertz’in “Kültürel Sistem” Kavramı Çerçevesinde Hristiyanlığın “İnanç Nesnelerinin” Kullanımı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

¹⁶ Bkz. Tarık Güvendi, *Doğu, Batı ve Türk Sinemasında Din Olgusunun Karşılaştırmalı Analizi: Narayama Türküsü, Yedinci Mühür, Takva Filmleri Örneği*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

sinema ve güzel sanatlar gibi alanlarda da transhümanizm, etik, siborg vb. konular ele alınmaktadır. Başka bir ifadeyle konular, disiplinler arası çalışmalara uygun zemin teşkil etmektedir. Çalışmamız ise ayrı ayrı çalışılan transhümanizm felsefesi, gözetim teknolojileri ve sinema başlıklarını bir tez içinde bir araya getirmesi yönüyle literatüre yeni bir bakış açısı kazandırmakla birlikte özgünlük de sunmaktadır.

Teolojinin özellikle de din felsefesinin ilgi alanına giren transhümanizmin, din sosyolojisi alanında henüz tatmin edici bir düzeyde çalışılmamış olduğu görülmektedir. Bilhassa sosyolojinin eğildiği kontrolün, gözetimin ve denetimin tüketim, tabakalaşma ve iktidar ile ilişkisi, dinin bugünkü konumu ve geleceği tartışması bağlamında transhümanizm felsefesiyle ilişkilendirilmesi tezimize özgün bir bakış açısı ileri sürme olanağı tanımaktadır. Zira din gerek ilahi yönüyle gerekse de bir olgu olarak sosyal bilimlerde her zaman yerini bulmuştur. Özellikle denetim, gözetim ve kontrol bağlamında da ilahi ve seküler çalışmalar için din sosyolojisi alanında uygun bir zemin imkanı sağlamaktadır. Nitekim transhümanizm, yeni bir insan sürümü yaratma iddiasını ortaya koymaktadır. Yeni bir insan sürümünün toplumsal dinamiklerinin, etkileşimlerinin, değer yargılarının ve günlük pratiklerinin de şüphesiz bir renovasyon geçirmesi beklenmektedir. Tam da bu noktada tezimiz, henüz literatürü yeni oluşmakta olan bu alan için özgün ve sonraki çalışmaları teşvik edici bir iddia taşımaktadır. Transhümanizm felsefesi zemininde gözetim toplumunun gelecekteki görünümünün ve din ile birlikte kutsallığın da dönüşmesinin sinema dili üzerinden analiz edilmesi çalışmamızı hem alanda yapılan çalışmalardan farklılaştırmakta hem de disiplinler arası çalışma olması sebebiyle özgün bir nitelik kazandırmaktadır.

Kapsam ve Sınırlılıklar

Çalışmamızın kapsamına teknolojik ve inovatif gelişmeler girmesiyle birlikte birtakım kavramlar ile sınırları netleştirilmiştir. Tezimiz geniş bir perspektife sahip olması sebebiyle farklı yaklaşımları din sosyolojisi başlığı altında sistematik şekilde toplayabilmemiz için belirli kavramlarla sınırlandırılmış.

Tezimiz, teknolojinin hayatımıza soktuğu ve gelecekte de sıklıkla kullanılacak olduğunu kuvvetle tahmin ettiğimiz fütüristik olmakla birlikte sosyolojik anlamlar da barındıran yapay zeka algoritmaları, tekillik, akıllı kentler, blok zinciri ve kripto paralar gibi konseptler ile sınırlandırılmıştır. Bahsi geçen kavramlar insanın yeni sürümü olan transhümanların bir nevi kontrol, denetim ve gözetimlerinde araçsallaştırılan kavramlardır. Dahası dijital hegemonya ve mutlak gözetim ile denetimde tanrılaşdırılan araçlar olarak da karşımıza çıkmaktadır. Tezin tamamında transhümanizm felsefesine sıklıkla başvurulmaktadır. Elbette ki transhümanizm felsefesi geniş bir yelpazeyi kapsar. Fakat tezimizde transhümanizm

felsefesini denetim, gözetim ve kontrol bağlamında ele alıp bu alanda sınırlandırmış bulunmaktayız.

Öte yandan sinema çalışmaları da geniş bir spektruma sahip bir çalışma alanıdır. Sinema çalışmaları sinema tarihi, teknikleri, kurguları gibi teorik konularla birlikte ekonomi, sosyoloji, psikoloji, vb. alanlarla kurduğu ilişkilerle de bir çalışma sahasını mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla tezimizde sinemanın ele alınacağı sahanın da sınırlandırılması elzemdir. Çalışmamızda sinema, gerçeklik ve zihin inşası bağlamlarında sınırlandırılmıştır. Sinema filmi ve dizi seçmemizdeki amaç yönetmenin kullandığı sinema dili üzerinden oluşturulan bir gelecek okumasına katkı sağlayacak verilere erişmektir. Yönetmenlerin perdeye yansıttığı sadece bir eğlence aracı değil bir gerçeklik inşası olarak toplumları şekillendirmektedir. Sinemanın teknik boyutuna girmesek de yeni nesil teknolojiler ile zihnimizin sınırlarını zorlayacak sahnelerin ekrandaki yansımalarının imkanı izleyiciye sağladığı görsellik ile gerçeklik algısı oluşturmaktadır. Zira yönetmenin gerçeklik duygusunu, ritmini ve yapısını yakalamaya çalışmak yerine bunların bir kopyasını yarattığını¹⁷ ifade eden Armes, yaşamın yeniden üretilmesinin değil seyirliğe dönüşmüş, görselleşmiş ve dramatikleşmiş bir yaşamın yansıtıldığını savunmaktadır.

Sinema ve gerçeklik inşası ilişkisi, tezimizde problemlerimizi ele alışımızda kilit rol üstlenmiştir. Çünkü iddia ettiğimiz kutsalın dönüşümü, dijital dönemdeki dinin konumu gibi konular film ve dizi örneklerimizden elde ettiğimiz bulgular ile desteklenmektedir. Bu noktada kurgunun gücüne değinmekte fayda vardır. Yönetmen, her bir sahneyi tek tek seçerek, duraksatarak, atarak ya da yeniden ele alarak sahneleri film içinde tamamlayıcı öğelere dönüştürmekte ve bu süreç sonunda filmini yaratmaktadır. Bu sebeple kurgu bir anlamda temeldeki yaratıcı güçtür.¹⁸ Sinema dili, yönetmenin filme dahil ettiği ve etmediği, nesneyi konumlandığı, kamera hareketleri, ışık tercihi, kurgusu, objektif açısı vb. birçok bileşenin bir araya gelmesi ile oluşmaktadır. Başka bir deyişle, çeşitli araçlarla sinema dilini kullanan yönetmen, görüntü kaydetme sırasındaki ışıklandırma ve kamera tercihleri anlamına gelen sinematografi üzerinden zamanı yeniden inşa etmektedir.¹⁹ Dolayısıyla sinema, verilmek istenilen gerçekliği kurgulamada ve iletmede kullanışlı bir araçtır. Sinema, bu bağlamda, hem toplumu istendik yönde şekillendirebilmekte hem de toplumu bir gerçekliğe ikna edebilmektedir. Sinema, bir zihin inşa etmek için dilini uygun metotlar kullanmak suretiyle bir gerçekliği inşa edebilir. Özellikle sinemada kullanılan çekim teknolojileri, yapay zeka destekli kurgular vs. ile insanlara

¹⁷ Roy Armes, *Sinema ve Gerçeklik Tarihsel Bir İnceleme*, çev. Zeynep Özen Barkot (İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2011), 93.

¹⁸ Vsevolod I. Pudovkin, *Sinemanın Temel İlkeleri*, çev. Nijat Özön (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1966), 18.

¹⁹ Cüneyt Gök, "Sinema ve Gerçeklik", *Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2007), 115.

düşüncede son derece fantastik gelen fikirlerin vücut bulmuş hallerini perdeye yansıtarak makulleştirebilmektedir.

Tezimiz kapsamında yer alan incelediğimiz film *Azınlık Raporu* (*Minority Report*) ile *Black Mirror* dizisinden *Dibe Vuruş* (*Nosedive*) ve *Hemen Döneceğim* (*Be Right Back*) bölümleridir. Dizi bölümleri birbirinden bağımsız ve film niteliğinde oldukları için film kategorisinde ele alınmışlardır. Filmlerimizi seçerken özellikle tematik olarak gruplandırılabilmesi dikkate alınmıştır. Mekan gözetimi teması bağlamında *Azınlık Raporu*, iktidar-özne ilişkilendirilmesi temasında *Dibe Vuruş* ve zaman ile mekandan bağımsızlaşan gözetim temasında da *Hemen Döneceğim* incelenmiştir. Her bir tema, çalışmanın problemleri sınırlarında analiz edilmiştir. Başlıklandırmalar, filmin teması çerçevesinde ilişkilendirilmiş, transhümanizm felsefesi bağlamında oluşturulan yeni insanın ve toplumun yeni denetim, gözetim ve kontrol mekanizmaları içinde nasıl şekillendirildiği yönüne vurgu yapılmıştır. Ayrıca tanrısallık tutkusunun ve algılarının yeniden şekillendirilen toplumlardaki görünümeleri incelenmiştir. Hepsine ek olarak, yeniden kurgulanan toplumların geleceği hakkında da fikir tartışmalarına yer verilmiştir. Her bir yönetmenin kurguladığı toplum, gelecek, tanrısallık algısı gibi durumlar teknolojik birer çıktı olan yapay zeka araçları ile sinema dilinin gerçekliğine ve gerçeklik inşasına katkı sağlamıştır.

Yöntem

Çalışmamızda nitel veri analiz yöntemi kullanılmıştır. Tezimizin teorik bölümünde sosyal kontrol kuramsal çerçevede araştırılmıştır. Bu bağlamda sosyal kontrol teorilerine değinilmiştir. Bahsi geçen sosyal kontrol teorileri ise film ve dizi analizlerinden ulaştığımız teorik kavramlardır. Başka bir deyişle sinemadan elde edilen bulgular ile kavramsal atıflarda bulunmaktayız. Bulgular, mekanın kontrolü, özne-iktidar ilişkisinden doğan kontrol ve zaman ve mekandan bağımsızlaşan kontrol şeklindeki çerçevede üç kategori şeklinde sınırlandırmayı mümkün kılmıştır. Bu yüzden Bentham, Foucault ve Bauman ekseninde teorik çerçeve oluşturulmuş ve atıflar bu sınırlar içinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümü de transhümanizm ve yapay zeka kavramları ele alınmıştır zira iki kavram da incelenen sinema eserlerinde sosyal kontrolün sağlanması için başvuru araçları olarak karşımızdadır. Sinemada sosyal kontrol ve dinin dönüşümünü yansıtan bileşenler olarak transhümanizm ve yapay zeka araçları tarihsel ve güncel durumları ile açıklanmış ve tezin felsefi temellerine katkı sağlamaktadır.

Çalışmamızın üçüncü bölümü ise uygulamalı araştırma kısmıdır. Çalışmada ele aldığımız örneklemeler olan *Azınlık Raporu*, *Dibe Vuruş* ve *Hemen Döneceğim* amaçlı örneklem olarak seçilmiştir. Bu örneklemeler doğrudan transhümanizm felsefesini, yapay zeka araçlarını

ve mutlak bir sosyal kontrolün sağlanması ile dönüşen din görünümünü inceleme fırsatı sağlamaktadır. Çalışmamız, dönüşen dini görünümle ile oluşturulan bir gelecek tasavvuru konusunda da okumalar gerçekleştirerek geleceğin sosyolojisinin sinema marifetiyle nasıl üretildiği üzerinde de durmaktadır.

Bulgulardan hareketle ulaştığımız kuramsal atıflar incelemeye konu olan her bir sinema eseri için beş tematik başlıkta çalışmanın problemlerine dayanmaktadır. Öncelikle eserin künyesinin yer aldığı kısa bir özet sunulmuştur. Ardından eser ile teorik kavram arasında ilişki kurulmuş sonrasında transhümanizm felsefesi ve yeni gözetim teknolojilerinin şekillendirdiği toplumun ontolojik ve epistemolojik temelleri incelenmiştir. Diğer başlıklarda ise transhümanizm felsefesi zemininde denetlenebilir insan kavramı, gözetim teknolojileri bağlamında sekülerleşen gözetim, insanın tanrılaşma tutkusu ve yeni gözetim teknolojilerinin öngördüğü geleceğin sosyolojisi ele alınmıştır. Tezin problemlerinden türetilen tüm bu tematik başlıklar sinemanın sağladığı somut bir görünümünden yola çıkarak ve sinemanın gerçeklik oluşturma ile kurduğu ilişki penceresinden gözlemlenmiştir.

Tezimizin üçüncü bölümünde üç farklı esere üç tema çerçevesinde yapılan analizlerde durum tanımı (definition of the situation) ve fenomenolojik desen kullanılarak veriler analiz edilmiştir. Thomas teoremi olarak da bilinen durum tanımı 1928'de William Isaac Thomas ve Dorothy Swaine Thomas tarafından geliştirilmiştir. İnsanlar durumları gerçek olarak tanımlarsa, sonuçları da gerçekçi olur ²⁰ şeklinde ifade edilip özetlenebilecek olan durum tanımı, bir durumun yorumlanmasının eyleme neden olacağı çıkarımına yol açar. Bu yorum nesnel değildir dolayısıyla eylemler, durumların öznel algılarından etkilenir. Nesnel olarak doğru bir yorumun olup olmaması bile, bireylerin davranışlarını yönlendirmeye yardımcı olmak açısından önemli değildir. Nitekim durumların gerçek olarak tanımlanması, sonuçları açısından gerçektir. Toplumsal gerçekliğin inşası bağlamında önem taşıyan bu ifade gerçekliğin yalnız nesnel koşullardan değil, aynı zamanda bireylerin o koşulları nasıl yorumladıklarından ve onlara ne tür anlamlar atfettiklerinden ortaya çıktığının altını çizer. Böylece sosyal durumları anlamak için sosyal aktörlerin gözünden durum tanımını dikkate almak gerekmektedir.

Öte yandan fenomenoloji, durum analizine derinlik katarak bir ilişkinin ya da olayın gerçeklik inşasında oynadığı role ve bireyler tarafından hangi bilinçle anlamlandırıldığına dair çözümleme imkanları sağlamaktadır. Zira fenomenoloji, bireyin günlük yaşam dünyası deneyimlerini merkeze alarak toplumsal anlam dünyalarının sürekli üretilmesine odaklanır.

²⁰ William I. Thomas – Dorothy Swaine Thomas, *The Child In America Behavior Problems And Programs* (New York: Alfred A. Knopf, Inc., 1928), 572.

Schutz, toplumsal dünyanın karmaşık fenomenleri ile sosyal bilimleri bağdaştırma noktasında şunu ifade eder:

Elbette, toplumsal dünyanın tüm karmaşık olguları anlamlarını korur, ancak bu anlam tam olarak ilgili bireylerin kendi eylemlerine yükledikleri anlamdır. Bireyin eylemi ve yalnızca amaçlanan anlamı, yorumlayıcı anlayışa tabidir. Dahası, sosyal bilimler, son tahlilde, toplumsal dünyadaki bireyin eylemiyle oluşturulan her toplumsal ilişki ve yapının anlamına ancak bireysel eylemin bu şekilde anlaşılmasıyla erişebilir.²¹

Sosyal bilimler için önem arz eden bir konu olarak karşımıza çıkan bireyin dış dünyayı anlama ve algılama biçiminin nesnelliği tartışma konusu olmuştur. Dış dünyayı algıladığı ölçüde eylemlerin şekillenmesi ise beraberinde toplumsal ilişkileri, dünya tasavvurunu hatta din olgusunu ele alışı da etkilemektedir. Din sosyolojisi açısından hem fenomenolojinin hem de durum tanımının kesiştiği nokta işlevseldir çünkü inançlar, semboller ve pratikler toplumsal yaşamda varoluşu itibarıyla nesnel değildir. Aksine inananların bu sembolleri, inançları ve pratikleri nasıl tanımladıkları ve hangi anlamsal bağlamlarda deneyimledikleri ölçüsünde toplumsal etki yaratmaktadır. Bahsi geçen semboller, inançlar ya da ritüeller, esasında toplumdaki aktörlerin bu unsurları nasıl yorumladığı ile ilgili olarak inşa edilir ve kurumsallaşır. Dolayısıyla dinin toplumsal bağlamını anlamak demek kurumlara ya da doktrinlere dayanarak oluşturulan bir anlam ile sınırlı tutulamaz. Öyle ki bireylerin dini durumları nasıl tanımladıkları, bu tanımları hangi fenomenolojik anlam dünyaları içinde kurguladıkları da ele alınmalıdır.

Peter L. Berger (1929-2017) ve Thomas Luckmann (1927-2016), modernite ile baş gösteren anlam krizine değinerek özellikle çoğulculuk formunun bütünüyle geliştiği endüstri toplumlarında değer sistemi ve anlam stoklarının artık toplumun bütününe ortak malı olmayacağı²² görüşünü dile getirmektedir. Başka bir deyişle, bireyin içinde büyüdüğü dünya, hayatın farklı alanlarında eylemleri belirleyen ortak paylaşılan değerlerin özdeş olan tekil bir gerçekliğinin ürünü olmadığı bir dünyadır. Birey içinde büyüdüğü ve yetiştiği toplulukça oluşturulan anlam sistemi ile vücut bulmuştur. Gündelik hayat dünyası, hayatlarını subjektif olarak anlamlı bir biçimde idare etmekle uğraşan sıradan toplum üyeleri tarafından sadece gerçeklik olarak olduğu gibi kabul edilmekle kalmaz. O, aynı zamanda, onların düşünce ve eylemlerini doğuran bir dünyadır ve bu düşünce ve eylemler sayesinde gerçek olarak muhafaza edilir.²³

²¹ Alfred Schutz, *The Phenomenology Of The Social World*, çev. George Walsh ve Frederick Lehnert (Evanston: Northwestern University Press, 1967), 6.

²² Peter L. Berger – Thomas Luckmann, *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi Modern İnsanın Yönelimi*, çev. Mustafa Derviş Dereli (Ankara: Heretik Yayınları, 2015), 45.

²³ Peter L. Berger – Thomas Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*, çev. Vefa Saygın Ögüt (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2008), 32.

Durum tanımı, bir toplumsal durum ona atılan veya onu üreten birey veya bireylerce ne olarak ve nasıl tanımlanıyorsa odur, öyledir anlamına gelmektedir.²⁴ Gerçeklik dünyası, toplumsal eylemin anlamı gibi fenomenolojinin kavramları ile durum tanımı birlikte derinlemesine analiz yapmak için işlevsel bir rol üstlenmektedir. Tezimizin üçüncü bölümünde toplumların gerçekliklerini ve yeni üretilen gerçekliklerini hangi dinamiklere ve anlam dünyalarına göre inşa ettikleri bağlamında her iki yöntem de bir arada kullanılmak suretiyle tanrısallık algısının yeni gözetim teknolojileri üzerinden inşasını incelememize olanak sağlanmıştır.

Çalışmamızda uyguladığımız durum tanımı ve fenomenolojik desen, sinema çalışmalarında araştırmacının altını çizmek istediği gerçeklik algısını oluşturma ve bunu anlamlandırmada etkilidir. Nitekim sinemadaki kadrajlama, bir çeşit gerçekliğin yeniden üretimi sürecidir. Bu şekilde sinemada gerçek olaylar değiştirilip yeni gerçeklikler yaratılabilir.²⁵ Arnheim'e göre yönetmen dünyayı sadece nesnel gerçekliğiyle yansıtmak zorunda değildir. Aksine nesnel olarak gördüklerine öznel yorumlar da katarak yeni gerçeklikler yaratabilmektedir.²⁶ Kadraja girmesi için seçtiği nesneler ya da dışarıda bıraktığı sahneler, ön plana çıkarması ya da geri plana atması gibi seçimleri yönetmenin gerçekliği çerçevelemesi olarak değerlendirilir. Dolayısıyla yönetmenin sinema dilini anlamak ve anlamlandırmak için durum tanımı ve fenomenolojiye başvurulmuş olması sinema eserlerini değerlendirmemizde metodolojik açıdan bize araştırmamız için etkili bir alan açmaktadır.

²⁴ Adil Çiftçi, *Din Sosyolojisi ve Yöntem Toplumbilim Yazıları II* (Ankara: Özkan Matbaacılık, 2011), 50.

²⁵ Rudolf Arnheim, *Sanat Olarak Sinema* çev. Rabia Ünal (Ankara: Öteki Yayınevi, 2002), 90.

²⁶ Arnheim, *Sanat Olarak Sinema*, çev. Rabia Ünal, 114-115.

BİRİNCİ BÖLÜM

KONTROL, DENETİM VE GÖZETİM

1.1. Kavram Olarak Kontrol, Denetim ve Gözetim

Gözetim, denetim ve kontrol kavramları her zaman birbirine entegre anlamlar içermek zorunda olmamakla birlikte sıklıkla bir bütün mekanizmanın sağlıklı işleyebilmesini sağlayan kavramlar olarak değerlendirilir. Giderek yaygınlık kazanan bu mekanizmaya sosyal hayattan ekonomik hayata, siyasal yaşantıdan yönetsel kademeye birçok aşamada rastlamak mümkündür. Özellikle son yıllardaki teknolojik gelişmeler sebebiyle gözetim kavramı ile birebir tecrübeler oluşturmaktayız. Nitekim günlük hayatımızı görece güvenli hale getirdiğini bile iddia edebiliriz. Öyle ki artık yasal bir otorite olmaksızın aileler dahi güvenlik kaygısı ile gözetim eylemini gerçekleştirmektedir. Başka bir deyişle, emniyette olma arzusu ile birçok insan gönüllü olarak gözetim mekanizmalarına dahil olmakta ve gelişmesi için gerekirse kişisel verilerini dahi paylaşmaktadır.

Gözetim toplumu kavramını oluşturan Gary T. Marx, müdahaleci gözetime karşı direnç eksikliği, yaptırıma maruz kalma veya işini, pozisyonunu veya ayrıcalığını kaybetme korkusu nedeniyle kabullenme veya istihdam, kredi, daire veya araba kiralama, uçak yolculuğu veya devlet yardımları gibi arzulanan bir şey için gerekli bir koşul olarak maskelenebilirliğini vurgular. Ona göre ayrıca, karşı koymanın imkansız olduğuna inanarak kadercilik ve teslimiyet de söz konusu olabilir.²⁷ Nitekim Marx, gözetime karşı koymanın zorluklarının altını çizerken çok daha öncesinde kaleme aldığı makalesinde gözetleme teknolojisinin, fiziksel, sosyal ve kişisel alanlara giderek daha derinlemesine nüfuz edebildiğini vurgulamıştır. Gözetim teknolojilerinin artık fısıltıları duyabilip duvarlara, pencerelere, bulutlara ve karanlığa nüfuz edebildiğini ifade ederken teknolojinin gözetimi yalnızca daha derinleri değil, daha geniş alanlara da yaydığını belirtir.²⁸

Gözetim, denetim ve kontrol kavramları, insanlık için yeni kavramlar değildir. Tarihin birçok döneminde zamanının imkanları dahilinde gözetim gerçekleşmiştir. Gözetim konsepti zaten insanlar için özellikle tarihin erken dönemlerinde tanrısallık algısıyla şekillendiğini ifade edebiliriz. Zamanla toplumların sekülerleşmesi ise gözetim konseptini tanrısallıktan dünyevilik düzlemine dönüştürmüştür. Tarihsel süreç içinde kişinin kendisinden daha kudretli bulup ilah

²⁷ Gary T. Marx, “A Tack in The Shoe: Neutralizing and Resisting The New Surveillance”, *MIT Massachusetts Institute of Technology* (Erişim 28 Ağustos 2025).

²⁸ Gary T. Marx, “The Surveillance Society The Threat of 1984-Style Techniques”, *The Futurist* 19/3 (Haziran 1985), 26.

edindiği tanrıların, insanları ve toplumları kontrol etme, denetleme ve gözetleme yetenekleri mevcuttur. Tanrılar bu mekanizmayı gerek şeriatları gerek peygamberleri gerek cezaları gerekse de öteki dünya vaatleri marifetleri ile işletmektedir. Başka bir ifadeyle insanlık tarihsel süreçte hem dünyevi düzlemde hem de ilahi düzlemde gözetim kavramına maruz kalmış ve böylece tüm insanlığın kolektif bilincinde bir gözetim, kontrol ve denetim mekanizmasının bulunduğunu tarihsel veriler ışığında gözlemlemekteyiz. Dolayısıyla dünyevi bir kontrol, denetim ve gözetim mekanizmasının kaçınılmaz bir şekilde tanrısallık iddiası ortaya koyduğunu, diğer bir deyişle, mutlak egemenlik kurma çabasının tezahürü olduğunu belirtebiliriz.

1.2. Kontrol, Denetim ve Gözetimin İdeolojisi

Sözlük anlamları olarak kontrol, temelde bir ülkeyi, bir bölgeyi ya da bir organizasyonu yönetme gücü; denetim, bir ülkeyi yönetme ya da bir organizasyonu kontrol etme; gözetim ise suç şüphelisinin dikkatle incelenmesi anlamlarına gelmektedir.

Sosyolojik açıdan kontrol, denetim ve gözetim ise birer grup davranışlarını tertip eden toplumsal süreçlere işaret eder. Toplumda güvenlik kaygılarından neşet eden kavram, esasında yönlendirme, manipüle etme ve algı oluşturma suretiyle bir iktidar-güç denkleminin aygıtına dönüşmektedir. Tarih boyunca birçok sosyal kuramcı da iktidar-gözetim ikileminin fonksiyonelliğine dikkat çekmiş ve toplumun da bu ikilemi davranışları ile meşrulaştırdığını belirtmiştir. Güvenlik endişeleri ile toplumsal hayatın gözetlenmesi ve denetlenmesi ise bireyleri özne konumundan çıkarıp nesne haline getirmiş ve birtakım problemleri de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda gözetim orijinalinde bir güç kavramıdır.²⁹

Kontrol, denetim ve gözetim kavramlarının her ne kadar modernite paralelinde gelişim gösterdiği düşünülse de tarih boyunca uygulanan gözetim, denetim ve kontrol yöntemleri mevcuttur. Modernite ile birlikte gözetim pratikleri boyut, şiddet ve şekil değiştirmekle birlikte şu da gözlemlenmektedir ki iktidar sahipleri gözetim ve kontrol gibi güçlü bir tahakküm aracından vazgeçmeye niyetli görülmemektedir. Dolgun, tarihsel süreç içindeki gözetim faaliyetlerini üç temel evrede ele almaktadır: pastoral nitelikli gözlem, teknik gözlem ve enformatik gözlem.³⁰ Modernlik öncesi döneme pastoral nitelikli dönem karşılık gelmektedir. Modern dönemle birlikte ulus-devlet ile kapitalizmin kuşattığı örgütlenmeler açısından

²⁹ Mathieu Deflem, "Introduction: An Eye on Surveillance and Governance", *Surveillance And Governance: Crime Control And Beyond*, ed. Mathieu Deflem (Bingley: Emerald, 2008), 2.

³⁰ Uğur Dolgun, *Şeffaf Hapishane Yahut Gözetim Toplumu* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015), 40.

sistematik izlemenin ön plana çıktığı dönem teknik gözetim dönemi olmuştur. Günümüz enformasyon teknolojilerinin mümkün kıldığı gözetim ise enformatik gözetim dönemidir.³¹

İdeolojik bağlamda gözetimin ele alınmasında ayrıca belirtilmesi gereken bir diğer husus da gözetimin ilahi düzlemden sekülerleştirilmesidir. Gözetim ve dolayısıyla cezalandırma yaklaşımı hem dini hem de seküler bağlamlarda ele alınmıştır. Seküler alanda, suç ve cezayla bağlantılı normlar ve bunlara uyulmaması durumunda dışsal bir ahlaki otoritenin uygulayabileceği yaptırımlardan duyulan korku vardır. Dini alanda ise, günah ve cezayla bağlantılı emirler ve yaptırım uygulayan dışsal bir doğaüstü ahlaki otoriteden duyulan korku vardır.³² Dini alanı bir bakıma modern toplum öncesi ile bağdaştırıp seküler alanı da daha çok modern toplumla eşleştirmek yanlış olmayacaktır. Zira Whitaker'a göre din, ahlaki yaptırım sorununu çözmeye çalışırken ahirette ceza veren veya ödüller sağlayan bir Tanrı varsaymıştır. Ancak bu, özellikle Tanrı'nın ahlaki ilkelerini görmezden gelmenin veya kısa yoldan ihlal etmenin maddi ödülleri daha acil ve cazip görüldüğünde, şimdiki yaşamda ahlaki kurallara uyumu sağlamak açısından her zaman yeterince tatmin edici bir yol olmamıştır. Oysa panoptisizm mantığında, yaptırım olarak ahiret yoktur; yalnızca burada ve şimdi vardır.³³ Modern dünyanın bir gerçekliği olan burada ve şimdi, bir bakıma gözetimin sekülerleşmesine de yol açmaktadır. Öte yandan gerek teknolojinin kat ettiği yol ile birlikte gerekse de kurumların rasyonalizasyon süreçleri ile birlikte seküler olarak ele aldığımız gözetim bir yandan da dokunulmazlığı ve kutsanmışlığı çerçevesinde tanrılaşma sürecini kendi içinde inşa etmeye başlamıştır. Marx, bu oluşacak tahakküme değinerek gözetimin ideolojik yönüne dikkat çekmiştir. Farklı bir hükümet ve daha hoşgörüsüz bir halkla, aynı cihazlar “yanlış” siyasi ideolojiye, etnik gruplara, dini azınlıklara veya çoğunluğu rahatsız eden yaşam tarzlarına sahip olanlara karşı kolayca kullanılabilir diyerek gözetimin tek bir elde toplanan güç yönünün tehlikesini aktarmıştır.³⁴

1.2.1. Modern Toplum Öncesi Gözetim

İnsanlığın varlığıyla yaşıt olan iktidar ilişkileri gözetim, denetim ve kontrolün de tarihlenmesine katkı sağlar. Tarihsel kategorilendirmeler genellikle tarihin lineer ve ilerlemeci olduğu ön kabulü ile gerçekleştirilir. İlerlemeci paradigmadan ele aldığımızda avcı-toplayıcı gruplardan itibaren bir güç temasını ele almak mümkündür. Zira geleneksel avcı-toplayıcı toplumlar, bireylerin farklı oranlarda enerji, maddi ve bilgi kaynaklarını paylaşan, ayırık ancak

³¹ Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, 40-41.

³² Barbara Strassberg, “God and Surveillance in The Globalizing World Annual Meeting of The Society For The Scientific Study of Religion”, *ResearchGate* (Erişim 8 Ekim 2025).

³³ Reg Whitaker, *The End of Privacy How Total Surveillance Is Becoming A Reality* (New York: The New Press, 1999), 36.

³⁴ Marx, “The Surveillance Society”, 26.

esnek sosyal birimlerden oluşan iç içe geçmiş bir dizi oluşturduğu hiyerarşik yapılar sergilemektedir.³⁵ Başka bir deyişle, insan toplumları ilkel de olsa bir arada yaşamaya başladıkları süreçlerde bireysel yeterlik ve yeteneklerine göre hiyerarşik bir organizasyon kurmuşlardır. Hiyerarşik yapılanma da ister istemez bir lider kültüne dolayısıyla bir güç merkezine işaret etmektedir. İnsanlık tarihinin en büyük dönüm noktası olarak kabul gören tarım devrimi/ neolitik devrim ile birlikte insanlık yepyeni bir organizasyonla tanışmış oldu. Yerleşik hayata geçilmesi, tarımın başlaması, hayvanların evcilleştirilmesi vb. birçok yenilik insanların sosyal, ekonomik ve politik bakışlarını da baştan sona değiştiren bir söyleme bürünmüştür. Tarımsal faaliyetlerin şekillendirdiği devlet yapılanması ve beraberinde gelen yazı ve sembol dilinin icadı giderek büyüyüp gelişen toplum ve devlet organizasyonunda yönetim ve bilgilerin kaydında devrimsel bir niteliğe sahiptir.³⁶ İhtiyaç fazlası üretimin kaydedilmesi, stoklanması, sevk ve idaresinin gerçekleştirilmesi elbette ki iktidar kavramını kaçınılmaz bir şekilde tüm bu işlemlerin merkezine yerleştirmiştir. Yazı bir yandan bilgiyi sistemleştirirken bir yandan da kayıt mekanizması vasıtasıyla denetimi devreye sokmuştur.³⁷ Dolayısıyla modern öncesi dönemde yazı ile egemenlik ilişkisi ve yazı ile gözetim arasında doğrudan bir ilişki mevcuttur. Diğer bir deyişle, oluşan hiyerarşik tabakalaşma yoluyla denetim mekanizması, üst sınıfların alt sınıfları kayıt ve kontrol etmesinde kullanılmıştır. Dolayısıyla kayıt ve kontrol sisteminin aracı olan yazı, iktidarın gücünü ve tahakkümünü sağlamlaştıran döneminin bir aracı haline gelmiştir.

Modern öncesi dönemde kayıt ve denetim sembolik olarak tablet ve papirüsler ile vücut bulmuştur. Dinsel inanç ile politik otoritenin birbirini takviye etmesiyle karizmatik dinsel otorite ile devlet bürokrasisi iç içe geçerek dini ve politik otorite birleştirilmiştir.³⁸ Örneğin Sümer efsanesine göre “krallık”ı “tufan”dan hemen sonra gökten inmiş olan Kış kent devleti;³⁹ başkentten başkente farklılık gösteren baştanrı da, saraydaki tapınağında ikamet ederdi; baştanrı zamanın başlangıcından itibaren her tarafta monarşi biçiminde var olan siyasal sistemin yüceltilmiş ve en üst mertebedeki yansıması olarak doğaüstü düzlemde yüce yetkiye sahipti;⁴⁰ ya da mitlerde kral, ilahi sıfatı sonradan kazanmazdı, anne rahminde ona bu kutsiyet verilmiş

³⁵ Marcus J. Hamilton vd., “The Complex Structure Of Hunter–Gatherer Social Networks”, *Proceedings of Royal Society B*. 247/1622 (Eylül 2007), 2196.

³⁶ Anthony Giddens, *A Contemporary Critique of Historical Materialism* (Berkeley: University of California Press, 1981), 169-170.

³⁷ Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, 41.

³⁸ Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, 47.

³⁹ Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, çev. Hamide Koyukan (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002), 54.

⁴⁰ Jean Bottero – Samuel Noah Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, çev. Alp Tümertekin (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 30.

olurdu ve o dünyaya bir mucize olarak gelirdi.⁴¹ Dolayısıyla dinsel inanç ile politik otorite bütünleşik bir şekilde yer almaktadır. Bir arada bulunan iki yaklaşım kontrol, gözetim ve denetimi yalnızca seküler değil aynı zamanda ve vurgulu bir şekilde teolojik bir niteliğe bürünerek dünya hayatında da etkili bir mekanizma oldu. Tanrı tarafından sürekli gözetilen insan vurgusuyla birlikte dünyevi yaşamda toplumsal ahengin bozulmaması yönünde toplumsal nitelikli bir gözetimden bahsetmek mümkün olmuştur.

1.2.2. Panoptikon: Bentham'ın Gözetimi Mekansallaşması

Modern dönem gözetim pratikleri “kapatma” şeklinde tezahür etmiştir. Çizgi dışı nüfus kabul edilen deliler, hastalar, sakatlar, yoksullar, hırsızlar, meczuplar, eşcinseller, fahişeler, bohemler vb. ortak özellikleri üretimde aktif rol almamalarıdır. Dolayısıyla ekonomik üretimin ve siyasetin dışında kalan gruplardır.⁴² Kapatma kavramı ile gözetimin mekansallaşması arasında yakından bir ilişki bulunmaktadır. Hapishaneler, akıl hastaneleri ve fabrikalar gibi mekanlar kapatma eyleminin gerçekleştiği yerler olmakla birlikte sını kapitalizmin ihtiyaç duyduğu emeği de karşılamıştır. Dolayısıyla modernleşme ile birlikte teknik bir gözetim gündeme gelmiştir.

Dolgun,⁴³ sınıf ilişkileri ile rasyonalize olmuş bir sistemin - veya toplumun - mevcut yapı içine nüfuz edici bir boyutu olarak gözetimi sosyolojik açıdan modernitenin belirleyici özellikleri içinde en önemli unsurlardan biri olduğunu ifade eder. Teknik gözetimin anahtar unsurları teknoloji, makineler, zamanın ve mekanın kontrolü, standartlaştırma, uzmanlaşma, işbölümü, senkronizasyon ve işyeri eğitimi gibi faktörlerdir.⁴⁴ Başka bir ifadeyle aydınlanmanın getirmiş olduğu rasyonalizasyon bakış açısı, bireyi ve bireyin dahil olduğu hemen hemen tüm kurumları belirli bir mantıksal çerçeveye oturtmayı amaçlamıştır. Oluşturulan mantıksal çerçevenin standart ve uzmanlaşmış olması karşılaşılan her durumun akılcı yöntemlerle çözüme kavuşabileceğini işaret etmektedir. Ayrıca rasyonel standartlar çerçevesinde çizilmiş normlar yeni kapitalist düzende iş gücü kayıplarının da önüne geçebilmektedir. Yüzlerce yıl ailece tarlalarda çalışan insanlar fabrikalara kapatılarak yeni iş mekanlarında verimli üretim gücü olmaları planlanmış olsa da aile üretim ekipleri fabrikalarda başarısızlıkla sonuçlanmış ve yeni teknik çevrenin farklı bir disipline ihtiyaç duyulduğu açıktı.⁴⁵ Nitekim modern dönemin teknik gözetim anlayışı ortaya çıkmıştır. Mekansal

⁴¹ Kevser Taşdöner, “Eskiçağ Dünyasında Tanrı-Kral İmajı Örneklemeleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14/39 (Aralık 2021), 620.

⁴² Michel Foucault, *Büyük Kapatılma*, çev. Işık Ergüden - Ferda Keskin (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011), 12.

⁴³ Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, 74.

⁴⁴ Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, 79.

⁴⁵ Alvin Toffler, *Yeni Güçler Yeni Şoklar*, çev. Belkıs Çorakçı (İstanbul: Altın Kitaplar Basımevi, 1992), 223.

düzenlemelerin maksadı, bireylerin aynı anda hem çalışmaya odaklanabilmeleri için tecrit edilebilecekleri hem de gözetimi rahat şekilde sağlamaya yönelik olarak yerlerinin bilinebileceği belli bir mekan içinde sistematize edilmiş dağılımlarının sağlanmasıdır.⁴⁶

Teknik gözetim için kapatılmanın ilk adımlarını, İngiliz filozof ve toplum kuramcısı Jeremy Bentham'ın 1785'te kardeşinden esinlenerek tasarladığı hapishane dizaynında gözlemlemekteyiz. Bentham hapishaneyi sadece tasarlamamış aynı zamanda ona felsefi bir misyon da yüklemiştir. Başka bir ifadeyle tuğlaları örüp ortaya bir hapishane çıkarırken aynı zamanda her şeyi duyan ve gören (omniscient) bir denetçiyi de bu hapishanenin içinde görevlendirmektedir. Girişi kaleme alan Miran Bozovic, Bentham'ın tüm sıfatlarıyla birlikte kurgusal bir Tanrı yarattığını⁴⁷ ifade eder. Bozovic'e göre Bentham'ın çizdiği denetçisi profili adeta bir Tanrı gibidir. Denetçinin bedensiz sesi (*la voix acousmatique*) mahkumların her an gözlendiklerine işarettir. Ayrıca asla “arkasını dönmeyen” bir denetçi figürü de çizildiği için panoptikonda kalan mahpusların her biri her an denetçinin gözetiminde olduklarını bilmelerinden ziyade böyle olduklarına kendilerini inandırırılar.⁴⁸ Dolayısıyla tanımlamalardan *Deus absconditus* (gizli Tanrı) bir denetçi fikri ortaya çıkmış oluyor. Tanrı gibi her an mekan içindeki herkesin ne yaptığını görmesine karşın hiç kimse onun mevcudiyeti ile ilgili bilgi sahibi değildir. Bentham ilahi bir gözetim denetim modelinden yola çıkarak güç denkleminde beşeri bir gözetim ve denetim mekanizmasının hem mimari hem de felsefi tasarısını gerçekleştirmiş bulunuyor.

Bentham'ın tasarımı ilahi bir gözetim mantığından yola çıkmış olsa da seküler bir gözetim mekanizmasına işaret etmektedir. Bentham'ın Panoptikon'ununda bulunan kişiler kanıtlanmış ya da itiraf edilmiş suçları nedeniyle denetçinin gözetimi altında bulunmaktadır. Öte taraftan Yahudi Hristiyanlığı inanışındaki Tanrı da İlk Günah dolayısıyla günahkar olan tüm insanları izlemektedir.⁴⁹ İslamiyet açısından da Tanrı yine tüm insanları ahiretteki hesap için izlemekte ve kaydetmektedir. Dolayısıyla Bentham, dini ve politik gözetimleri birleştiren modern ve seküler bir gözetim bakış açısı ortaya koymuştur.

Çağına göre oldukça sert bir gözetim kavramını akıllara getiren panoptikon kavramı sürekli izlendiğini hissettirdiği kişilerin davranışlarını kontrol etmeye yönelik tasarlanmış bir fikirdir. Bentham'ın Panoptikon'a atfettiği felsefi anlam ise yalnızca adalet sisteminin bir parçası olarak suçluları cezalandırma görevi üstlenmek değil ayrıca sosyal bir denetim ve

⁴⁶ Dolgun, *Şeffaf Hapishane*, 83.

⁴⁷ Miran Bozovic, “Introduction”, *The Panopticon Writings*, mlf. Jeremy Bentham (Londra, New York: Verso 1995), 11.

⁴⁸ Jeremy Bentham, *The Panopticon Writings* (Londra, New York: Verso 1995), 34.

⁴⁹ Strassberg, “God and Surveillance: The Globalizing World Annual Meeting of The Society For The Scientific Study of Religion”, 11.

kontrol mekanizması işlevidir. Zira Panoptikon, suçluları sadece hapsetmekle kalmaz aynı zamanda sürekli ve ansız gözetim pratikleri ile mahkumların davranışlarını da kontrol altında tutar. Başka bir deyişle, Panoptikon, içindeki mahkumların sosyal normlara göre bir otorite tarafından yeniden inşasını da sağlamaktadır. Modern dönemin ruhuna uygun olarak hem mekanın hem de mekan vasıtasıyla kişilerin iradelerinin kontrolü noktasında ilk örneklerinden olması iktidar-gözetim ve denetim bağlamında somut bir çıktı olarak karşımızda bulunmaktadır.

1.2.3. İktidarın Gözü: Foucault'nun İktidar-Kontrol İlişkilendirmesi

“Kimlik”, “bireysellik”, “özne” ve “öznellik” kavramları üzerine eğilen Foucault, *Deliliğin Tarihi*, *Kliniğin Doğuşu*, *Hapishanenin Doğuşu*, *Cinselliğin Tarihi*, *Büyük Kapatılma* ve *İktidarın Gözü* gibi eserlerinde Batı kültüründe kişilerin özneye dönüşme serüvenini anlatmaktadır. Toplumsal normların dışında kalanların kapatılması ve dolayısıyla kapatan ve kapatılan arasında ortaya çıkan bir iktidar ilişkisine işaret edilmekle birlikte gözetim, denetim ve kontrol kavramları da güç ilişkisi ağında karşımıza çıkmaktadır. Foucault, *Delilik ve Toplum* başlıklı yazısında, örneğin, delilerin Avrupa sanayi toplumundan dışlanma sürecini aktarırken sanayileşme öncesi dönemde delilerin gözetiminin tıbbi olmadığına, hatta ailelerinin istekleri doğrultusunda⁵⁰ sınırlandırıldıklarına dikkat çekmektedir. 19. yüzyıl sonrasında ise artık tıbbi bir belge gerekliliği ortaya çıkmıştır. Büyük gözetim evlerinin ortaya çıkması ile birlikte polis⁵¹ kavramının da ortaya çıktığını gözlemleyen Foucault, bireylerin devlet eliyle sürekli gözetlenmesinin başladığını ifade eder.

İktidar ve beden denkleminde gözetim ve cezalandırma konusuna değinen Foucault, monarşinin kral bedeni ile metaforunun yapılmadığını esasında siyasal bir gerçeklik olduğuna dikkat çeker. Cumhuriyetin ise bir ruh olduğu anlamı çıkarabileceğimiz açıklamasında 19. yüzyıl boyunca ilke haline gelen şeyin toplum bedeni⁵² olduğunu ifade eder. Hastalıkların tedavisi ve mikropsuzlaştırma yöntemleri gibi suçluların da toplumdan dışlanması toplumun dezentefekte edilmesini açıklar. Toplumsal bedeni oluşturan şey olarak da bireylerin bedenleri üzerindeki iktidarın maddiliğini öne sürer. İktidarın bedeni kuşatmasının yolu da bedene hakim olma ve beden bilinci ile mümkün olmuştur. Ona göre iktidar, bireyi kategorize ederek, bireyselliğiyle belirleyerek, kimliğine bağlayarak, ona hem kendisinin hem de başkalarının onda tanımak zorunda olduğu bir hakikat yarası dayatarak doğrudan gündelik yaşama müdahale

⁵⁰ Michel Foucault, *İktidarın Gözü*, çev. Işık Ergüden (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), 220.

⁵¹ Foucault, *İktidarın Gözü*, 230.

⁵² Foucault, *İktidarın Gözü*, 38-39.

etmektedir.⁵³ Dolayısıyla iktidar ve beden arasında gözetim, denetim ve kontrol düzleminde bugün de tecrübe edilen uygulamaların tarihsel sürecini Foucault'nun çözümlemesi, disiplinci bir topluma da işaret etmektedir. Zira 19. yüzyılda esasen normalleştirme ve disipline etme çabaları⁵⁴ öne çıkmaktadır.

Foucault'nun sanayi toplumları ile birlikte cezalandırıcı aygıtın normal ve anormal sınıflandırmasının beden, kimlik ve özne gibi kavramlar çerçevesinde kontrol mekanizmasını da devreye soktuğunu görmek mümkündür. Bu süreci şu şekilde açıklamaktadır:

On dokuzuncu yüzyıl başındaki insanseverlik örneğini ele alın: İnsanlar başkalarının yaşamlarına, sağlıklarına, beslenmelerine, barınmalarına karışmaya başlar... Daha sonra, kişiler, kurumlar, bilgiler... kamu sağlığı, denetçiler, sosyal danışmanlar, psikologlar bu karmakarışık işlevden türemiştir. Daha sonra da, şimdi, sosyal görevliler kategorisinin yaygınlaşmasına tanık olmaktadır...⁵⁵

Özellikle *Hapishanenin Doğuşu* eserinde Foucault, bedenin kontrolü, iktidar ve mimari bağlamında ilişkilendirmeler yapmaktadır. Cezalandırma konusunda tam olarak emin olma ilkesi ile iltisaklı suçu engelleme ya da failleri tutuklama bağlamında gözetim aygıtları olarak polis toplumun her bireyi üzerinde etkili ve adalet bireyin toplum karşısındaki haklarını korumak üzere mekanizmaları doğru cezalandırmayı⁵⁶ sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle güvenilirlik içinde cezalandırılma prensibi toplumdaki tüm bireylerin iktidar marifetiyle gözetlenmesinin önünü açmıştır. Hapishane eliyle gözetlemeyi Foucault bir iktidar-mimari ilişkisi içinde “tamamen başka bir maddeden olma durumu; tamamen başka bir iktidar fiziği; insanların bedenlerini kuşatmanın tamamen başka bir biçimi”⁵⁷ olarak betimlemektedir. “Katı bir zaman kullanımı, bir yasak ve zorunluluk sistemi, sürekli bir gözetim, teşvikler, ruhani metin okumaları” şeklinde tasvir ettiği hapishanelerin “koskoca bir ‘iyiye çekme’ ve ‘kötülükten uzaklaştırma’ araçları mahkumları gece gündüz çevrelemekteydi”⁵⁸ diyerek hapishanenin hem yapısal hem de işlevsel özelliklerini ifade eder.

Çoğunluğun gözlenebilmesini sağlayan bir aygıt olan “gözlemevleri” görülmeden görme, insana boyun eğdirmeye yönelik teknikler⁵⁹ içermiştir. 18. yüzyılın ikinci yarısında trend haline dönüşen dairesel mimarinin, siyasal ütopyanın bir ifadesi⁶⁰ olduğunu söylerken Foucault, aslında dairesel mimarinin mümkün kıldığı gücü ön plana çıkarmıştır. Zira dairesel şekilde düzenlenen ve hepsi içe açılan yapılar, merkezinde bulunan yüksek bir bina asayıştan

⁵³ Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, çev. Işık Ergüden – Osman Akinhay (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 63.

⁵⁴ Foucault, *İktidarın Gözü*, 44.

⁵⁵ Foucault, *İktidarın Gözü*, 45.

⁵⁶ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1992), 119.

⁵⁷ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 144.

⁵⁸ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 151.

⁵⁹ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 214.

⁶⁰ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 218.

gözetime, denetim ekonomisinden itaat ile çalışmaya hatta dinsel işlevlere bütün emirlerin tek bir merkezden yayılmasına, buradan kaydedilmesine ve hataların yargılanmasına⁶¹ olanak tanımaktadır.

Bentham'ın panoptikonunu tasvir eden Foucault'nun dairesel yapısı sadece disiplin ve cezalandırma bağlamında değil ekonomik üretim, eğitim, askeriye, psikiyatri vb. alanlarda da güç ve iktidar bağlamında işlevsellik kazanabilmektedir. Burada önemli olarak altı çizilmesi gereken konu gözetimi yapan iktidar sahibi ile gözetlenen kişi arasında güç bağlamında bulunan eşitsizliktir. Foucault'nun iktidarın gözü şeklinde maddeleşen kavramı özünde yine ulaşamaz, kudret sahibi ve kadir-i mutlak bir gözetleyen imajı çizmekle birlikte kaynağını ilahi bir imgeden aldığı iddia edilebilir. Çünkü gözetlenen, kayıt altına alınan ya da davranışları kontrol edilen grubun nesne konumuna gelmesinin şartı öncelikle kapatılmaya değer bir niteliğe sahip olmasıdır. Bu niteliği belirleyen faktör de Foucault'ya göre, açıktır ki, güç denklemindeki dengesizliktir.

1.2.4. Akışkan Gözetim: Bauman'ın Zaman ve Mekandan Bağımsızlaşan Gözetim Çözümlemesi

Modernite sonrası dönemi tanımlamak için Bauman tarafından ortaya atılan 'akışkan' modernite kavramı, modernitenin temel boyutlarından biri olan gözetim ile alakalandırılır. Akışkan modernite kavramı ile Bauman, sınırların, katıların aksine, şekillerini kolayca koruyamadıklarını; sınırların, tabiri caizse, ne uzayı sabitleyebildiğini ne de zamanı sınırlayabildiğini ifade eder. Katılar, belirgin uzamsal boyutları olmasına rağmen zamanın etkisini nötrleştirir ve böylece zamanın önemini azaltır. Halbuki sınırlar ise herhangi bir şekli uzun süre koruyamaz ve sürekli olarak onu değiştirmeye hazırdır; bu nedenle onlar için önemli olan, işgal ettikleri alandan ziyade zamanın akışıdır. Sonuçta, sadece 'bir anlığına' doldururlar.⁶² Sınırlar üzerinden yaptığı analogi ile moderniteyi ele alan Bauman sınırların şeklini uzun süre koruyamayacağını ve şekil değiştirmeye eğilimli olduğunu ifade eder. Bauman'a göre tıpkı sınırlar gibi modernite de en başından beri bir sınırlaşma sürecidir. Katıları eritir ve ilk baştan beri modernite de akışkandır.

Akışkan moderniteden yola çıkarak türetilen Bauman'ın 'akışkan gözetim' kavramını Lyon şu şekilde açıklamaktadır:

"Akışkan gözetim", gözetimi bütünlüklü bir biçimde tanımlamanın bir yolu olmaktan ziyade bir yönelimdir; yani günümüzün değişken ve sarsıcı modernitesinde gözetim konusundaki gelişmeleri konumlandırmanın bir yoludur. Gözetim özellikle tüketimcilik alanında gevşektir. Bu amaçla toplanan

⁶¹ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 218.

⁶² Zygmunt Bauman, *Liquid Modernity* (Cornwall: Polity Press, 2006), 2.

kişisel veriler, başka bir amaçla da kolayca kullanılabilirdi için eski statüko bağları çözülmektedir. Gözetim bugüne kadar akışkanlığa yanıt verip onu yeniden üreterek, hayal bile edilemeyecek yollarla yayıldı. (...) Bauman'ın akışkan modernite mefhumu, gözetimi yeni yollardan çerçeve içine alıyor (...).⁶³

Başka bir ifadeyle akışkan modernitedeki kavramsallaştırdığı akışkanlığı gözetime de uygulamaktadır. Bauman, Lyon'a göre, katı, ağır yapıların dünyasının, biçim değiştiren, daha çevik hale gelen ve bu nedenle kavranması ve anlaşılması daha zor olan genişleyen bir akışlar kümesine dönüştüğünü savunmuştur.⁶⁴ Gözetim söz konusu olduğunda da eskinin katı ve hantal yöntemlerinin yerini kolayca değişip dönüşebilen yöntemlere devrettiğini ifade edebiliriz.

Bauman, kendinden önceki gözetim konularına da referanslarda bulunmaktadır. Bentham'ın panoptikonunu dünyayı yeniden kurmanın bir reçetesi olarak "ahlaki bir mimari" olduğunu belirten Bauman, Foucault'nun panoptikon görüşünü de disiplini işaret eden bir "ruh eğitimi" olduğunu ifade etmektedir.⁶⁵ Öyle ki Bauman'a göre modern toplumda güvenlik, 'insan davranışlarını yönlendirme ve izleme' meselesi olarak görülmektedir.⁶⁶ Dolayısıyla belirli davranış türlerini önlemek veya teşvik etmek için uygun ortamın yönetimi hayati önem taşır. Bauman için günümüzde bu katı sabitlik çözülmeye başlamıştır zira panoptikon-sonrası bir dönemde bulunmaktayız.⁶⁷ Bauman'ın eserlerinde de zaten panoptik yapının ortadan kaldırılması ve onun yerine öz-gözetim ve izlemenin getirilmesi teması sıklıkla bulunmaktadır.⁶⁸ Ayrıca Bauman, akışkan modernite olarak tanımladığı teknoloji temelli gözetim konusuna gelen süreçte modern öncesi gözetim ile modern gözetim arasındaki paradigma değişimini şu şekilde özetlemektedir:

Michel Foucault toplum tarihçilerinin dikkatini "gözetim" ya da "yola getirici iktidar"ın belirmesine, modern çağın başlarında meydana gelen "toplumsal denetimde göz tekniği"nin gelişimine çekmiş ve bu tekniğin modern çağı, insan davranışının her yönünün kılı kırk yaran bir şekilde hizaya sokulduğu bir bedensel talim dönemi haline getirdiğini belirtmiştir. Ancak, bu tür bir iktidarın yeni olmadığını gördük; bu iktidar modern çağın gelişimiyle doğmamıştır. Modernlik öncesi dönem boyunca önemli bir toplumsal denetim yöntemi olarak varlığını sürdürmüştür. Aslında erken modern çağda olan şey, gözetim gücünün geleneksel faillerinin iflas etmesiydi. O nedenle, disipline dayalı denetim, geçmişte olduğu gibi sıradan bir şey olarak yapılamazdı. Artık bu sorun görünür hale gelmişti, özenle ele alınması, tasarlanması, örgütlenmesi, idare edilmesi ve bilinçli bir biçimde üzerine eğilinmesi gereken bir şeydi. Bu görevi yerine getirecek yeni, daha güçlü bir fail gerekiyordu. Yeni fail devletti.⁶⁹

⁶³ Zygmunt Bauman – David Lyon, *Akışkan Gözetim*, çev. Elçin Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020), 13.

⁶⁴ Nathan Jurgenson, "Review of Bauman and Lyon's *Liquid Surveillance: A Conversation*", *Surveillance & Society* 11/1-2 (2013), 204.

⁶⁵ Bauman – Lyon, *Akışkan Gözetim*, 22.

⁶⁶ Zygmunt Bauman, *Freedom* (Buckingham: Open University Press, 1988), 10.

⁶⁷ Bauman – Lyon, *Akışkan Gözetim*, 23.

⁶⁸ David Lyon, "Liquid Surveillance: The Contribution of Zygmunt Bauman to Surveillance Studies", *International Political Sociology* 4/4 (2010), 328.

⁶⁹ Zygmunt Bauman, *Yasa Koyucular İle Yorumcular*, çev. Kemal Atakay (İstanbul: Metis Yayınları, 2003), 55.

Bauman'a göre, gözetim ve denetim elbette ki modern zamanlarda ortaya çıkmamaktadır. Öncesinde de toplumlarda gözetim ve disiplin yöntemleri mevcuttu. Kilise gibi dini kurumlar, lonca gibi mesleki kurumlar ya da aile gibi toplumsal kurumlar bireyler ve toplumlar üzerinde denetim ve gözetim konusunda geleneksel faillerdi. Fakat modern zamanlar ile gelişen teknik durumlar, çalışma ortamlarının, aile yapısının ya da dini kurumların dönüşmesi ile birlikte bilinçli, planlı ve örgütlü bir gözetim ve disiplin ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla merkezi bir otorite olarak devlet toplumsal düzei sağlama iddiası ile yeni faile dönüşmüştür. Günümüzde de yine değişen dinamikler faili devletten akışkan bir sisteme döndürmektedir diyebiliriz. Dolayısıyla Lyon, Bauman ile yaptığı söyleşide akışkan gözetim türünü hem akışkan zamanlara tekabül ettiğini hem de çağdaş akışkanlığın ifşa edici işaretlerini bünyesinde barındırdığını ifade eder.⁷⁰

Modern dünya güvenlik anlayışı ile gözetimi arasında yakınlık kuran Bauman korku motivasyonuna da değinir. Esasında güvenlik endişesinin de sosyal değişime işaret ettiğini ifade eder. Bauman'a göre, insanlar duvarların ardında yaşadıklarında, muhafız tuttuklarında, zırhlı araçlar kullandıklarında, cop ve tabanca taşıdıklarında ve dövüş sanatları dersleri aldıklarında sosyal yaşam değişir. Sorun şu ki, bu faaliyetler, eylemlerimizin önlemeyi amaçladığı düzensizlik hissini yeniden pekiştirir ve üretmeye yardımcı olur.⁷¹ Bauman, gözetime bağımlı modern toplum bireylerinin altında yatan sebep olarak “ötekini” gösterir. Ötekine duyulan korku, tehlikenin her yerde olduğuna, güvensizlik ve şüphe sahasının kapsamlılığına güvenli bir birlikte yaşamının yalnızca devamlı bir teyakkuzun eseri olabileceğine dair dünya görüşünü yutup sindirdiğimiz için gözetime ve gözetimin görünürlüğüne bağımlı hale geldiğini⁷² kaydeder.

Bauman'ın gözetim konusunda dikkat çeken açılımlarında dijital dönem vurgusu da dikkat çekmektedir. Bigo'nun 'hareket eden her şeyi izlemek' görüşüne katıldığı anlaşılan Bauman, dijital ortamdaki veri depolamalarına da değinir. Eğlence ve özgürlük diyarı alanı olan tüketimi müşterilerin profillerine göre sınıflandırılmasına ve kategorilendirilmesine dayalı veri toplanmasını Amazon.com örneği ile açıklar. “wish list”⁷³ insanların esasen izlenmeyi ne kadar çok sevdiklerini ima eden bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla gözleme tekniklerinin dijitalleşmesi bağlamında modern sonrası dönem gözetiminde bireyler kayıt altına alınıp gözetlenmeyi arzulayan ve iradeleriyle tabi olan birer veriye dönüşmektedir.

⁷⁰ Bauman – Lyon, *Akışkan Gözetim*, 117.

⁷¹ Zygmunt Bauman, *Liquid Times Living In An Age of Uncertainty* (Cornwall: Polity Press, 2008), 9

⁷² Bauman – Lyon, *Akışkan Gözetim*, 117.

⁷³ Bauman – Lyon, *Akışkan Gözetim*, 137.

Özellikle Amazon.com, Facebook, Google vs. aracılığıyla kişiselleştirilmiş filtrelerden dolayı kullanıcıların sadece ilgi alanlarına giren içerikler anlamına gelen filtre baloncukları oluşmakta,⁷⁴ müşterilerin aramaları ile veriler depolanmaktadır. Başka bir ifadeyle, kişiselleştirilmiş filtrelerin kendi düşüncelerimizle beynimizi yıkayan, alışıldık şeylere karşı arzumuzu tetikleyen ve bilinmeyenin karanlık ülkesinde gizlenen tehlikelere karşı duyarsızlaştırılan bir tür görünmez otopropagandadır.⁷⁵

⁷⁴ Eli Pariser, *The Filter Bubble What The Internet Is Hiding From You* (New York: The Penguin Press, 2011), 10.

⁷⁵ Pariser, *The Filter Bubble*, 13.

İKİNCİ BÖLÜM

TRANSHÜMANİZM FELSEFESİ VE YAPAY ZEKA

2.1. Transhümanizm Felsefesi

İkinci bölümün transhümanizme ayrılan kısmında transhümanizm bakış açısının tarihsel süreç içindeki arka planı ele alınmıştır. Tezimizde ortaya koyduğumuz iddianın altyapısı niteliğindeki transhümanizm, felsefi olarak gelecek inşasında bir paradigma olarak karşımızdadır. Transhümanizm felsefsi, yalnızca bir bakış açısından dünyayı şekillendirme olarak değinildiğinde amaç yeterince anlaşılmayacaktır. Zira transhümanizm, tarihsel arka planı bulunan hatta köklü bir geleneği olduğunu ifade edebileceğimiz bir bakış açısıdır. Bugünkü zihin yansımalarını, durumların tanımını ve fenomenolojik yaklaşımı uygulanabilir kılmak ancak transhümanizm felsefesinin nasıl günümüze kadar ulaştığını görmemiz ile mümkün olacaktır. Kavramın ortaya çıkışı, ne anlam ifade ettiği, tarihsel arka planı, toplumların kolektif hafızasında edindiği yer ve özellikle dini metinlerde karşılaşılmaması transhümanizm kavramını bugünkü ideolojik bağlamına oturtmaktadır. Dolayısıyla transhümanizm felsefesinin, bilimsel bir öğreti olmakla birlikte dünyayı bu bakış açısından dizayn etmeyi hedefleyen bir ideoloji olduğunu da ifade etmek mümkündür.

2.1.1. Transhümanizm Kavramı ve Anlamı

Transhümanizm, özellikle son yıllarda adından söz ettirmiş olsa da sözcük tahmin edildiğinden daha eskiye dayanmaktadır. Transhümanizm sözcüğünü anlamak için *transcendence* sözcüğüne gitmek gerekmektedir. Güncel Oxford Sözlüğü, sözcüğü “olağan sınırların ötesine geçme yeteneği; normalin ya da fiziksel aşamanın ötesinde var olma veya ötesini tecrübe etme”⁷⁶ olarak açıklamaktadır. Dolayısıyla kavram, fiziksel olarak insan bedeninin aşılması anlamı içermektedir. Öyle ki transhuman formunda kavram, 14. yüzyılda Dante’nin *İlahi Komedya* (Cennet, Kanto I) eserinde de karşımıza çıkmaktadır. Eserde kullanılan “transhuman”, eskatolojik bir terim olarak insan bedeninin ölümsüz bir vücuda dönüşmesi anlamına gelmektedir.⁷⁷ Dante’nin tanımlaması transhümanizm kavramının temel anlamını ihtiva etmeye devam etmektedir. Zira transhümanizm insan bedeninin güçlendirilmesi ile ölümsüzlüğe ulaşmasına bir adım olarak ele alınmaktadır.

⁷⁶ *Oxford Learner’s Dictionaries*, “Transcendence” (Erişim 22 Kasım 2022).

⁷⁷ Newton Lee, “Brave New World of Transhumanism”, *The Transhumanism Handbook*, ed. Newton Lee (Springer, 2019), 4.

İstilah olarak transhümanizm, insanın yeteneklerini artırmak ve insan durumunu iyileştirmek için genetik mühendisliği, kriyoni, yapay zeka ve nanoteknoloji gibi mevcut ve gelişmekte olan teknolojilerin kullanılmasını savunan felsefi ve bilimsel harekettir.⁷⁸ Mezkûr teknolojilerin bilinçli ve sorumlu uygulanması ile insanların yaşam sürelerinin uzatılması hedeflenmekle birlikte insanın bilişsel ve duyuşsal kapasitesinin artırılması da transhümanizm için kilit önemdedir. Dolayısıyla transhümanizm, yetenekleri inanılmaz oranda artmış olan insanın, evrimsel süreç içinde kendini aşarak yeni bir türe dönüşebileceği iddiasını ortaya koymaktadır.

Transhümanizm kavramının terim olarak altını çizdiği noktada taraftarlarının seküler ve bilimsel motivasyonlu bir hareket olduğunu iddia ettiklerini görmekteyiz. Taraftarları açıkça mevcut insan formunun türümüzün nihai formu olmadığını, insanın aşarak teknolojik yollarla geliştirilmiş kompütasyonel bir şekle bürüneceğini ve bu yolculukta üssel bir şekilde artan teknobilimlerin özellikle de nanoteknoloji, biyoteknoloji, bilişim ve bilişsel bilimlerin büyük katkısının olacağını ifade etmektedirler.⁷⁹ Transhümanizm savunucularının üssel bir şekilde artan olarak ifade ettiği teknobilimlerin transhümanizmi kaçınılmaz kıldığını da özellikle belirtmek gerekmektedir.

Teknolojik gelişmelerin adımları takip edildiğinde esasında hayatımızda transhümanizm kavramının de facto uygulanışına rastlamaktayız. Kavram, teknoloji yoluyla insan bedeninin duyuşsal ve bilişsel kapasitelerini artırmaya vurgu yapmaktadır. Bu açıdan bakıldığında atletlerin, güç ve dayanıklılığını artırmak için kullandıkları ilaçlardan dünya genelinde birçok kişinin fiziksel görünümünü iyileştirmek için başvurduğu estetik ameliyatlara kadar sayabileceğimiz bir dolu davranış, insanların teknoloji marifetiyle bedenlerini modifiye etmeleri olarak ele alınabilmektedir.⁸⁰ Başka bir ifadeyle, yukarıda sayılan davranışları transhümanizm kapsamında düşünmek hiç de yanlış olmayacaktır.

2.1.1.1. Hümanizm

İlk kez M.Ö. 83-84 yıllarında Cicero tarafından ‘humanitas’ olarak kullanılan kavram 15. yüzyılda klasik Latince’de “ruhi olgunlaşma” anlamı taşımıştır Kavram, kökleri 13. ve 14. yüzyıl kuzey İtalya’sına dayanan eğitim ve sorgulama yöntemi olarak açıklanabilir. Sınırları İtalya’nın kuzeyinde kalmamış, zamanla tüm kıta Avrupa’sına ve İngiltere’ye yayılmıştır.

⁷⁸ René Ostberg, “Transhumanism”, *Britannica* (Erişim 16 Kasım 2022).

⁷⁹ Abou Farman, “Transhumanism”, *The Open Encyclopedia of Anthropology* (Erişim 23 Kasım 2022).

⁸⁰ Roland Cole-Turner (ed.), *Transhumanism and Transcendence* (Washington DC: Georgetown University Press, 2011), 1.

Terimsel olarak ise insanın merkeze alındığı çeşitli Batı inançları, yöntemleri ve felsefelerini ifade eden uygulamalara denilmiştir.

İtalyanca ‘umanitas’ sözcüğü gramer, retorik, şiir sanatı, tarih ve ahlak felsefesi gibi disiplinleri içeren ‘humanities’ (beşeri bilimler) ile ilgili çalışmalar yapan öğrencileri ve öğretmenleri işaret etmekteydi. Mezkûr disiplinler Latince *studia humanitatis* şeklinde etiketlenmiş olup ilahiyat çalışmaları, doğa felsefesi ve hukuk ile tıp gibi mesleki disiplinlere bir karşıtlık ima etmektedir.⁸¹ Dolayısıyla dönemi karakterize eden ve statükoyu temsil eden skolastisizm ve diyalektik yöntemle meydan okuyan bir trend olarak kabul edilmiştir.⁸²

Hümanizmin ortaya çıktığı dönemin bir öncesinde cereyan eden ve hümanizmi tetiklediği iddia edilen olaya bakmak gerekirse 12. yüzyıl sonu 13. yüzyıl başında hakim olmaya başlayan ve Avrupa’daki tüm entelektüel çevreyi gelecek üç yüz yıl hakimiyeti altına alacak olan skolastisizmin genel vurgusuna dikkat çekmek gerekmektedir. Bu yeni metot, akıl ve Aristoteles mantığının güçlü vasıtalarıyla insanların görünüşte bulunan inanç ve akıl ile Hristiyan gerçekliği ve Yunan bilimi gibi zıtlıkları çözmeyi ve de dünyanın, insanın ve Tanrı’nın doğasına bir anlayışa ulaşmayı vaat etmiştir.⁸³ Rönesans değerleri ile güçlendirilen hümanizmin ise Yunan kültürünü benimseyerek yeni bir ‘humanitas’ yarattığı düşünülmekteydi. ‘Humanitas’ kavramı zamanla daha açık bir içerik kazanmış, insaniyet severlik değil, insanlara ve gerçeklere yönelen en yüksek derecede felsefi bir aydınlık olarak anlaşılmaktadır.⁸⁴ Aynı zamanda hümanizm felsefesinin oluşmasında etkili bir faktör olarak *studia humanitatis* müfredatı ile birlikte eleştiri metotlarını da saymak gerekmektedir. Sapkın/heretik olarak değerlendirilen düşünce kiliseye, öğretilerine ve buyruklarına karşı bir harekettir. Antik Yunan ve Latin metinlerinin tekrar ortaya çıkarılması ve düzenlenmesi için uygulanan eleştiri metotları Kilise esasları ve Hristiyan metinlerine de uygulanmaya başlanması ile birçok ilahi kabul edilen metnin sonradan uydurulmuş olduğu da anlaşılmıştır. Doğal sonuç olarak da Kilise’ye duyulan kuşkunun arttığı gözlenmiştir. Ayrıca Padua’da okutulan İbn Rüşt’ün (1126- 1198) rasyonalist felsefesi, dini akidelere karşı imansızlığı daha da yaymaktaydı.⁸⁵

⁸¹ Richard Norman, *On Humanism* (Londra: Routledge, 2004), 8.

⁸² Erika Rummel – Eric MacPhail, “Desiderius Erasmus”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Erişim 17 Aralık 2022).

⁸³ James H. Overfield, *Humanism and Scholasticism in Late Medieval Germany* (New Jersey: Princeton University Press, 1984), ix.

⁸⁴ Halil İncalcık, *Rönesans Avrupası Türkiye’nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), 56.

⁸⁵ İncalcık, *Rönesans Avrupası*, 161.

İnsanın, düşüncenin merkezine koyulma hareketini ifade eden hümanizm, doğa-insan-tanrı dengesini insan lehine bozan⁸⁶ bir çehre kazanmıştır. Bu bağlamda kökleri itibariyle modern dünyada da daha seküler bir anlam içerdiğini ifade edebileceğimiz hümanizmin çok yönlü bir felsefe olduğunu söyleyebiliriz. Öncelikle hümanizm, natüralistik metafiziğe inanır ve doğayı, varlığın mütemadiyen değişen sisteminin totali herhangi bir zihinden ya da bilinçten bağımsız var olan bir bilinç olarak ele alır. İkinci olarak, özellikle bilimin gerçeklerini ve yasalarını kullanarak insanların, evrimin ürünü olduğuna ve doğanın bir parçası olduğuna, beden ve kişiliğin ayrılamaz birliğinden dolayı ölüm sonrası bilinçli bir hayatta kalmanın imkansızlığına inanmaktadır. Üçüncü olarak, hümanizm düşüncesi insanın kendine son derece güvendiği için insanların muhakeme ve bilimsel metotlar ile cesareti bir araya getirip tüm problemlerini çözebilecek güce ve potansiyele sahip olduğunu vurgulamaktadır. Dördüncü olarak hümanizm, tüm evrensel determinist ve kaderci teorilere karşı olarak insanların özgün bir yaratıcı seçenek ve aksiyon özgürlüğüne sahip olduğunu savunmaktadır.⁸⁷

Hümanizmin temel varsayımları ve felsefesini anlamak transhümanizm felsefesinin anlaşılmasında kilit bir role sahiptir. Zira tanrı-doğa-insan dengesinin bozulmuş olması, insanın tanrı ve doğa karşısında bağımsızlığını ilan etmiş olması transhümanizm sürecinde üstünlüğünü ilan etmesine giden bir yolu inşa etmektedir.

2.1.1.2. Transhümanizm

Transhümanizm her ne kadar ütöpik ve fütüristik olarak nitelense de günümüz dünyasının teknolojik gelişmeleri bu felsefi bakışı realistik bir noktada tartışmayı elverişli kılmaktadır. Temel motivasyonu, insan bedeninin, yeteneklerinin, bilişsel kapasitesinin ve ömrünün genetik mühendisliği, kriyonik, yapay zeka ve nanoteknolojiler ile geliştirilmesi ve yükseltilmesi altında yatmaktadır.

Transhümanizm felsefesi insanın geliştirilmesi ve yükseltilmesi bağlamında ele alınırken akla özellikle Nietzsche'nin *üstinsan* (*Übermensch*) kavramı gelmektedir. Nitekim Nietzsche üstinsan fikrini şu şekilde ifade eder:

Ben size üstinsan olmayı öğretiyorum. İnsan aşılması gereken bir şeydir. Onu yenmek için ne yaptınız? Tüm varlıklar şu ana kadar kendilerinden daha üstün bir varlık yarattılar: ve siz bu yaratılışın gerisinde kalıp insanı aşacağınıza hayvanlığa dönmeyi mi tercih edersiniz?⁸⁸

Üstinsan, kavramsal olarak mevcut insanı aşmakla yükümlü kılınmıştır. Dahası tüm varlıkların yaratılıştan gelen doğasında Nietzsche'ye göre statik bir vaziyet değil de ileri yönlü

⁸⁶ Ahmet Dağ, *İnsansız Dünya Transhümanizm* (İstanbul, Ketebe Yayınları: 2020), 23.

⁸⁷ Corliss Lamont, *The Philosophy of Humanism* (New York: Humanist Press, 1997), 13-14.

⁸⁸ Friedrich Nietzsche, *Thus Spoke Zarathustra*, çev. Adrian Del Caro (New York: Cambridge University Press, 2006), 5.

bir gelişme vurgusu bulunmaktadır. Nietzsche ile transhümanistlerin paylaştığı iki temel görüş bulunmaktadır: Birincisi hem transhümanistler hem de Nietzsche değerlerin ve doğanın dinamik bir yapısı olduğunu düşünmektedir. İkinci ortak görüşleri ise yine hem transhümanistler hem de Nietzsche Tanrı sonrası (post-Godly) ile ilgilenmekte ve geleneksel Hristiyanlık görüşünden kayda değer şekilde farklılaşmaktadır.⁸⁹

Fakat Bostrom, Nietzsche'nin üstinsan kavramı ile transhümanizm arasında net bir ayrım olduğunun altını çizmektedir. Bahsi geçen ayrım ise teknolojik temelli bir ayrımdır. Bostrom'a göre Nietzsche'nin aklından geçirdiği teknolojik dönüşüm değil onun yerine istisnai ve bireysel bir kişisel gelişme ve kültürel zarafet yönündeki dönüşümdür.⁹⁰

Peki Bostrom'un işaret ettiği transhümanizm temelde ne ifade etmektedir? Ranisch ve Sorgner'e göre⁹¹ transhüman, insan (human) ile insan ötesi (posthuman) arasında bir bağ olmak suretiyle geçiş insanı anlamındadır ve transhümanizm buradan türemektedir. Aynı simgeleme ile transhümanizm, kendine has anlayışıyla hümanizmin çağdaş yenilenmiş versiyonudur. Muhakemeye inanma, bireysellik, bilim, ilerleme ve öz mükemmeliyetçilik gibi seküler ve Aydınlanmacı hümanist merkezli düşünceleri kucaklamakta ve nihayetinde geliştirmektedir. Başka bir ifadeyle dünyevi düşünmeyi ve tecrübeleri öncelemekte ve hümanizmin ön ayak olduğu insan-doğa-tanrı dengesinin insan lehine bozulmasını bir adım daha ileriye taşımaktadır. Bu bağlamda transhümanizmin ideolojik içerikleri de gündeme gelmektedir.

Alman bir metahümanist filozof olan Sorgner, transhümanizmin hüman-posthüman arası radikal bir geçiş olmadığını ima etmekle birlikte transhümanizmin ikinci güçlü bir hareketine daha dikkat çekmektedir. Özellikle post-hümanı bir siber uzay varlığı olarak vurgulamaktadır. Karbon temelli transhümanizmin aksine silikon temelli transhümanizm kişinin, kişiliğini bir bilgisayara indirebildiği, çoğaltılabildiği, yeni bir organizmaya yeniden entegre edilebildiği ya da siber uzayda yaşamaya devam edebildiği teknolojiye bilhassa odaklanır.⁹²

2.1.1.3. Posthümanizm

Posthümanizm, modern anlayıştaki hümanizmin ana unsurları olan rasyonellik, özerklik ve ayrıcalıklı insan aönesi olma bakış açılarına yöneltilecek felsefi ve eleştirel bir yaklaşımdır. Posthümanizm perspektifi insan-merkezciliğin oluşturduğu ontolojik ve epistemolojik sınırları

⁸⁹ Yunus Tuncel, "Nietzsche", *Post- and Transhumanism An Introduction*, ed. Robert Ranisch ve Stefan Lorenz Sorgner (Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang Edition, 2014), 93.

⁹⁰ Nick Bostrom, "A History of Transhumanist Thought", *Journal of Evolution and Technology* 14/1 (2005), 4.

⁹¹ Robert Ranisch – Stefan Lorenz Sorgner, "Introducing Post- and Transhumanism", *Post- and Transhumanism An Introduction*, ed. Robert Ranisch ve Stefan Lorenz Sorgner (Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang Edition, 2014), 8.

⁹² Ranisch – Sorgner, "Introducing Post- and Transhumanism", 31.

sorgulamakla birlikte yeni bir insan tanımına girişir denebilir. Posthümanizm, insanı hayvanlar, makineler, çevre ve teknoloji gibi olgular ile sürekli etkileşim halinde, ağsal ve ilişkisel bir varlık olarak ele almaktadır. Başka bir ifadeyle, insan-merkezci tahakküme karşı yeni bir yaklaşım önermektedir. Dolayısıyla posthümanizm, teknolojik dönüşümler, etik, politik sorunlar, insan-hayvan ayrımı, türler arası hiyerarşi gibi pek çok faktörün kesişiminde kendine yer bulmaktadır.

Posthümanizm, postmodern ve kıta felsefesi, bilim ve teknoloji çalışmaları, kültürel çalışmalar, edebiyat teorisi ve eleştirisi, postyapısalcılık, feminizm, eleştirel teori ve postkolonyal çalışmalarla ilişkilendirilir. Bu bağlamlarda “posthümanizm”, hümanizmin krizini açıklayan, destekleyen veya onunla başa çıkan fikirler için genel bir terim olarak işlev görür.⁹³ Nitekim posthümanizm genel olarak kaçınılmaz olarak görülmüş ve hümanizmin sonunun gelmesiyle yerini posthümanizme zorunlu olarak bırakacağı ifade edilmektedir. Örneğin postmodern teori üzerine eğilen Ihab Hassan’a göre öncelikle anlaşılması gereken insan arzusunu ve onun tüm dışsal temsillerini kapsayan insan biçimi köklü bir şekilde değişmektedir. Beş yüz yıllık hümanizmin sonu gelirken hümanizmin kendisi çaresizce posthümanizm denilmek zorunda olunan bir şeye dönüşmektedir.⁹⁴

Rosi Braidotti, çağdaş posthuman düşüncesini üç ana akıma ayırmaktadır. İlk olarak ahlak felsefesinden gelmekte ve posthumanın reaktif bir biçimini geliştirmektedir. İkincisi, bilim ve teknoloji çalışmalarından neşet eder ve posthumanın analitik bir biçimini dayatır. Son olarak ise, kendi anti-hümanist öznel felsefeleri geleneğinden ortaya çıkan ve eleştirel bir post-hümanizm öneren versiyonudur.⁹⁵

Kısacası posthümanizm, insanı ayrıcalıklı ve aşkın bir merkez olmaktan çıkarmanın yanı sıra yerine çoklu ve ilişkisel varoluş biçimlerini koymuş eleştirel bir bakış açısıdır. Nitekim posthümanizmden bahsedildiğinde, yalnızca insanın evrimsel, ekolojik veya teknolojik koordinatlarla ilişkili olarak merkezden uzaklaştırılması temasına atıfta bulunulmaz, daha ziyade, düşüncenin bu tematiklerle nasıl yüzleştiğine, bu zorluklar karşısında düşüncenin nasıl olması gerektiğine de ısrarla vurgu yapılmaktadır.⁹⁶

⁹³ Ranisch – Sorgner, “Introducing Post- and Transhumanism”, 14.

⁹⁴ Ihab Hassan, “Prometheus As Performer: Toward A Posthumanist Culture?”, *The Georgia Review* 31/4 (1977), 843.

⁹⁵ Rosi Braidotti, *The Posthuman* (Cornwall: Polity Press, 2013), 38.

⁹⁶ Cary Wolfe, “What Is Posthumanism?”, *What Is Posthumanism?*, ed. Cary Wolfe (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2010), xvi.

2.1.2. Transhümanizmin Mitolojik Kökenleri

Dünya genelinde farklı coğrafyalarda nesilden nesile aktarılan mitolojik anlatıların oldukça büyük bir çoğunluğunda ortak bir motif olan ölümsüzlük arayışı bulunmaktadır. Ölümü yenmiş, bedensel ve zihinsel yönden güçlü, insan doğasının üstesinden gelmekte zorlanacağı maceralara çıkan birçok karaktere rastlamak mümkündür. Efsanelerde ölümsüzlük sembolü olarak bitki/ot, su ve hayvan sembolleri özellikle baskın görülmektedir. Bunlar dışında kahramanlık destanlarında da soyut ölümsüzlük sembollerine rastlamak mümkündür.

Sümer efsanesi olan Gılgamış Destanı'nda kralın ölümsüzlük arayışına çıkması transhümanizmin mitolojik kökenleri için ideal bir örnektir. Bilinen en eski yazılı hikaye olan Gılgamış Destanı'nın var olan en eski versiyonu MÖ 2000'lerdeki Sümer çivi yazılarına⁹⁷ dayanmaktadır. Destanın ilk çevirmenlerinden biri olan Alman Asur bilimci Arthur Ungnad, eseri “das Epos der Todesfurcht” yani “ölüm korkusu destanı”⁹⁸ olarak nitelemiştir. Eser, insanın ölümsüzlük özlemi ve arayışı bağlamında kahramanlık mücadelesi vermesi bakımından evrensel bir temaya dönüşmüştür. Bir başka Asur bilimcisi William L. Moran ise Gılgamış'ın hikayesini ‘insan değerleri üzerinde ısrar etme’ ve ‘insan sınırlarının kabulü’ olarak karakterize edilmiş bir insan dünyası masalı olarak yorumlamıştır. Kendisinin bu gözlemi, destanı ‘antik hümanizmin dökümanı’ olarak tanımlamaya yöneltmiştir.⁹⁹

Üçte ikisi tanrısal, üçte biri insan olan Gılgamış¹⁰⁰ dostu Enkidu ile tanrılara ait ormandan sedir ağacı almak için Humbaba ile savaşı; tanrıça İştar'ın aşkına karşılık vermeyince gazabına uğrar ve arkadaşı Enkidu'nun ölümüne tanık olur. Enkidu'nun kaderine maruz kalmak istemeyen Gılgamış, ölüm korkusu ile yollara düşer ve ölümsüzlük elde edebilmek için Uta-napishti'yi (Atrahasis / Ziusudra) aramaya koyulur. Zira Uta-napishti tanrılar meclisine katılmış, kendisi ve eşine sonsuz hayat bahşedilmiştir. Her ne kadar Uta-napishti Gılgamış'a gençleşme bitkisini nasıl elde edeceğini anlatmış olsa da Gılgamış bulduğu bu bitkiyi bir yılanla kaptırır ve tüm çabasının boşuna olduğunu fark eder. Dolayısıyla Gılgamış Destanı, insanlık tarihinin bilinen en eski ölümsüzlük arayışı hikayesi olma özelliğini taşımasıyla transhümanizm fikrinin mitolojik altyapısında sıklıkla atıfta bulunulan bir hikayedir.

Çin efsanelerinde de Sekiz Ölümsüzler olarak anlatılan Taoist yasaların muhafızlığı görevini üstlenmiş ve insanları koruyan kişileştirilmiş karakterlerin¹⁰¹ anlatısı bulunmaktadır.

⁹⁷ University of Idaho, “The Epic of Gilgamesh: The First Epic, from The First Civilization” (Erişim 3 Aralık 2022).

⁹⁸ Andrew George, *The Epic of Gilgamesh* (Londra: Penguin Books, 2000), xiii.

⁹⁹ Andrew George, *The Epic of Gilgamesh*, xxxii-xxxiii.

¹⁰⁰ *Gılgamış Destanı*, çev. Teoman Duralı (İstanbul: Çantay Kitabevi, 2000), 15.

¹⁰¹ Joseph Hackin vd., *Asiatic Mythology* (New Delhi: Asian Educational Services, 1994), 347.

Ölümlükyken Taoist ilahlara dönüşüp ölümsüzlüğe ulaşan sekiz şahsiyetin her biri aynı zamanda bir kavramı temsil etmektedir. Ts'ao Kuo-chiu genellikle kastanyet tutarak resmedilen ve tiyatronun koruyucu azizidir;¹⁰² Lü Tung-pin sihirli bir kılıca sahiptir ve kötülerini cezalandırıp iyileri ise ödüllendirdiği söylenir;¹⁰³ Sekiz Ölümsüzün başı olan Han Chung-li, hayat iksirini ve transmutasyonu bulmuştur. Elinde şeftali ve yelpaze ile tasvir edilen Han Hsiang-tzu bir şeftali ağacından düşmesi akabinde ölümsüz olmuş, çiçeklerin aniden açmasını ve şairlerin şiir yazabilmesini sağlamaktadır. Ayrıca çaldığı flüt ile hayvanları büyülediği içim müzisyenlerin koruyucusudur;¹⁰⁴ Chang Kuo-lao görünmez olma yeteneğine sahip bir ölümsüzdür;¹⁰⁵ Lan Ts'ai-ho çiçekçilerin ve bahçıvanların koruyucusu olan kadın ya da erkek olması konusu ihtilafli bir ölümsüzdür;¹⁰⁶ Ho Hsien-ku sihirli bir şeftali yedikten sonra ölümsüz olur.¹⁰⁷ Sembolü nilüfer çiçeğidir ve ev hanımlarının koruyucusudur.¹⁰⁸ Son olarak Li T'ieh-kuai ise eczacıların ve engellilerin koruyucusudur.¹⁰⁹

Yine Çin mitolojisinde geçmekte olan Hsi Wang Mu, taoist tıp ve ölümsüzlük tanrıçası, dişi yin ilkesini temsil etmekle birlikte ölümsüzlük ağacının koruyucu tanrıçasıdır. Batı cennetinde altından sarayda yaşayan Hsi Wang Mu'nun bahçesinde Shen T'ao adlı, üç bin yılda bir çiçek açan, üç bin yıl boyunca da olgunlaşan ve kendisinin doğum tarihine denk gelen, yiyenlere ölümsüzlük bahşeden bir şeftali ağacı vardır.¹¹⁰ Uzakdoğu ve Hint efsanelerinde yer alan Sun Hou-tzu bir maymun tanrıdır. Ölümsüzlüğe ulaşmak için Hsi Wang Mu'nun bahçesindeki sihir şeftali ağacından meyve çalar ve cennetin yöneticiliğine soyunur. Akabinde Buda, Sun Hou-tzu'yu bir daha hapseder.¹¹¹ Bunlara ek olarak Çin mitolojisinde geyik (ch'i-lin), mantar (ling zhi) ve tavşan - ay ile ilişkilendirilmektedir- uzun yaşamın sembolleridir.¹¹² Çin kaynaklarında içinde diğerlerinin arasında bir de ölümsüzlük tarifi olan *Tan Ching* adlı simya kitabı¹¹³ da bulunmaktadır.

Kadim Çin efsanelerinde ve mitolojisinde ölümsüzlük temasının varlığı aşikardır. Farklı coğrafyalarda da ölümsüzlük temasına ve sembollerine rastlamak mümkündür. Keltik mitolojisinde *Ale of Goibhniu* adlı ölümsüzlük sağlayan bir içecek¹¹⁴ bulunmaktadır. Pers

¹⁰² James A. Coleman, *The Dictionary of Mythology An A-Z of Themes and Heroes* (Singapur: Arcturus, 2007), 1041.

¹⁰³ Jeremy Roberts, *Chinese Mythology A to Z* (New York: Chelsea House Publishers, 2010), 76.

¹⁰⁴ Coleman, *The Dictionary of Mythology*, 453.

¹⁰⁵ Project Gutenberg, "The Project Gutenberg eBook of Myths and Legends of China" (Erişim 19 Ağustos 2025).

¹⁰⁶ Coleman, *The Dictionary of Mythology*, 607.

¹⁰⁷ Hackin vd., *Asiatic Mythology*, 347.

¹⁰⁸ Coleman, *The Dictionary of Mythology*, 485.

¹⁰⁹ Roberts, *Chinese Mythology A to Z*, 74.

¹¹⁰ Project Gutenberg, "The Project Gutenberg eBook of Myths and Legends of China".

¹¹¹ Coleman, *The Dictionary of Mythology*, 969.

¹¹² Roberts, *Chinese Mythology A to Z*, 55-99-102.

¹¹³ Coleman, *The Dictionary of Mythology*, 986.

¹¹⁴ The Editors of Encyclopaedia Britannica, "Goibhniu", *Encyclopedia Britannica* (19 Ağustos 2025).

mitlerinde yer alan su ve bitkilerin tanrıçası *Ameretat*, Ahura Mazda'nın ölümsüzlük yönüdür.¹¹⁵ Başka bir ifadeyle *Ameretat*, Zerdüş dininde ölümsüzlük konseptinin Avesta dilindeki karşılığıdır. Hint mitolojisinde rastlanılan *amrita*, tanrıların içeceği ve yaşam suyu anlamına gelmekte ve içenlere ölümsüzlük sunmaktadır.¹¹⁶ Mezopotamya efsanelerinden birinde Kenanlıların bereket, cennet, dağ, bahar ve savaş tanrıçası, El'in kızı Anat, Aqlat'a ölümsüzlük teklif etmiş, teklifi reddedilince de öldürtmüştür.¹¹⁷ Bir başka Mezopotamya efsanesi olan *Adapa* ise Tufan öncesine ait yedi anlatıdan biridir. *Adapa* Eridu'nun bilge tanrısı Ea tarafından insanlığa medeniyet getirmesi için yollanmış Tufan öncesi bilgelerin ilkidir. İlk önceleri *Adapa*, Ea'nın Eridu kentindeki tapınağının rahipliğini yapmakta ve doğru dini uygulamaları tanıtip riayet edilmesini sağlamaktaydı. Öykü, takip eden altı öyküde olduğu gibi, Ea'nın nasıl öfkelenip *Adapa*'nın gökteki tanrılardan gelecek ölümsüzlük şansını nasıl kaybettiğini anlatmaktadır. Her ne kadar sonuç kısmı tam olarak mevcut olmasa da *Adapa*'nın kovulması ile sonlandığı muhtemeldir.¹¹⁸ Bir Avustralya efsanesi olan *Baloo* Aborjinlerin ay tanrısıdır. İnaniş'a göre insanlar doğuştan ölümsüzdü. Ne zaman ki iki adam *Baloo*'nun köpeklerini karşı kıyıya taşımayı reddetti, *Baloo* insanlardan ölümsüzlüğü geri almıştır.¹¹⁹ Altın iksiri ve felsefe taşı (elixir of gold) olarak adlandırılan efsanevi bir madde de efsaneleşmiş birçok anlatıda ana motif olarak kendine yer bulmuştur. Madde, altın üretebilme ve ölümsüzlük bahşedebilme özelliklerine sahiptir. Ab-ı hayat, bengisu ya da gençlik iksiri (elixir of life) yine efsanevi bir içecek olup kullanan kişiye ölümsüzlük kattığına inanılır.¹²⁰

Kadim Mısır mitolojisinde de ölümsüzlük temaları ve vurgularına rastlamaktayız. En öne çıkan efsane ise Isis'in anlatısıdır. Ana tanrıça, tıp tanrıçası, bereket tanrıçası, ay tanrıçası ve cennetin kraliçesi gibi sıfatlara ve mevkilere sahip olan Isis'in şeceresine bakmak gerekirse öncelikle Geb ve Nut'un kızı, Nephthys ve Seth'in kardeşi, Osiris'in de eşi ve kız kardeşi olmakla birlikte Anubis ve Horus'un da annesidir. Kocası Osiris, kardeşi Seth tarafından parçalara ayrılıp Nil nehrine atılınca eşinin parçalarını bir araya getirip hamile kalmış ve Horus'u dünyaya getirmiştir.¹²¹ Isis topraktan ve Ra'nın salyasından bir yılan yapmış, yılan da güneş tanrısını ısırıştır. Bu şekilde güneş tanrısı, gizli ismini açıklamaya razı gelmek

¹¹⁵ John R. Hinnells, *Persian Mythology* (Londra: Chancellor Press, 1997), 44.

¹¹⁶ A. Berriedale Keith, "Indian", *The Mythology of All Races* ed. Louis Herbert Gray (Boston: Marshall Jones Company, 1917), 46.

¹¹⁷ Coleman, *The Dictionary of Mythology*, 65.

¹¹⁸ Stephanie Dalley, *Myths from Mesopotamia Creation, the Flood, Gilgamesh, and Others* (New York: Oxford University Press, 2000), 182.

¹¹⁹ Coleman, *The Dictionary of Mythology*, 127.

¹²⁰ Christopher McIntosh, *The Rosy Cross Unveiled The History, Mythology and Rituals of an Occult Order* (Northamptonshire: The Aquarian Press Limited, 1980), 78.

¹²¹ Coleman, *The Dictionary of Mythology*, 529; Geraldine Pinch, *Handbook of Egyptian Mythology* (California: ABC-CLIO, 2002), 23; Robert S. Ellwood (ed.), *The Encyclopedia of World Religions* (New York: Facts On File, Inc., 2007), 132.

durumunda kalıp Isis'e de ölümsüzlük bahşetmiştir. *Kibuka*, Afrika mitlerinde geçen bir savaş tanrısıdır. Her ne kadar Kibuka ölümsüz olsa da ölümlü bir kadınla birlikte olması sebebiyle ölümsüzlüğünü kaybeder.¹²² Güney Amerikalıların yaratıcı tanrısı *Kururumany* ise insanların yozlaşması üzerine insanların ölümsüzlüğünü almak ve insanları korkutmak amacıyla yılanları ve kertenkeleleri yaratmıştır.¹²³ Pasifik Adaları'ndan bir efsanede ise güneş tanrısı ve dalavereci bir kahraman olan *Maui* uyumakta olan ölüm tanrıçası Hine-nui-te-po'nun bedenini sürünerek geçmeye çalışıp insanlık için ölümsüzlüğü almak gibi sonuçsuz bir çaba sergilemiştir zira tanrıça kendisini ezmiştir.¹²⁴ Bir başka Pasifik Adaları anlatısında ise tanrı *Nakaa* insanları yarattıktan sonra kadınları ve erkekleri bir adada, her cinsiyetin kendi ağaçları olan ayrı bölümlerde tutmakta ve ölümsüz bir hayat yaşanmaktaydı. Nakaa bir yolculuğa çıkınca erkekler emre karşı çıkmış ve kadınları ziyarete gitmişlerdir. Bu duruma sinirlenen tanrı onlardan ölümsüzlüğü almıştır.¹²⁵

İskandiyav mitolojisinde de ölümsüzlük fikrine rastlamaktayız. Örneğin, *Iduna*, gençlik tanrıçasıdır; hiç doğurmamış ve asla ölmeyen bir tanrıçadır. İnaniş'a göre Iduna'nın içinde sonsuz gençlik sağlayan elmalarla dolu bir sepeti bulunmaktadır ve diğer tanrılara da ölümsüzlük sağlamak için bu elmalardan vermektedir.¹²⁶

Ölümsüzlük bağlamında Yunan mitolojisindeki efsanelere özellikle değinmek gerekmektedir zira Batı düşünce dünyasının nüvelerini kadim Yunan kültüründe ve mitolojisinde bulmaktayız. Öncelikle Yunan panteonunu oluşturan tanrıları insanlardan ayıran en temel özellik elbette ölümsüz olmalarıdır.¹²⁷ Ölümsüz, yaşsız ve 'kadir-i mutlak' olan Olimpos tanrılarına derin hürmet duyulmaktadır.¹²⁸ Tanrıların ölümsüzlüğü, her ne kadar insanlardan daha da ahlaksız olsalar, doğal olarak onları insanlardan üstün kılmaktadır.¹²⁹ Özellikle Zeus, 'ölümlülerin ve ölümsüzlerin tanrısı/kralı',¹³⁰ olarak bilinmekte ve vurgulanmaktadır. Tanrılara ölümsüzlük sağlayan ise sonsuz gençlik veren *ambrosia*¹³¹ ile güzellik ve ölümsüzlük veren *nectar*dır.¹³² Yunan efsanelerde şan ve ölümsüzlük kazanma

¹²² Coleman, *The Dictionary of Mythology*, 575.

¹²³ Coleman, *The Dictionary of Mythology*, 595.

¹²⁴ Rawinia Higgins, "Tangihanga – Death Customs", *Te Ara Encyclopedia of New Zealand* (19 Ağustos 2025).

¹²⁵ Coleman, *The Dictionary of Mythology*, 732.

¹²⁶ GLV Idun, "The Myth of Iduna" (Erişim 19 Ağustos 2025).

¹²⁷ Glenn W. Most (ed.), *Hesiod Theogony Works and Days Testimonia* (Massachusetts: Harvard University Press, 2006), 2-3; Hesiod, *Theogony and Works and Days*, çev. Catherine M. Schlegel - Henry Weinfield (Michigan: The University Of Michigan Press, 2006), 35.

¹²⁸ Jenifer Neils, "Myth and Greek Art: Creating A Visual Language", *The Cambridge Companion to Greek Mythology*, ed. Roger D. Woodard (New York: Cambridge University Press, 2007), 300.

¹²⁹ Mike Dixon-Kennedy, *Encyclopedia of Greco-Roman Mythology* (California: ABC-CLIO, Inc., 1998), 139.

¹³⁰ Roger D. Woodard, "Hesiod and Greek Myth", *The Cambridge Companion to Greek Mythology*, ed. Roger D. Woodard (New York: Cambridge University Press, 2007), 90.

¹³¹ Coleman, *The Dictionary of Mythology*, 57.

¹³² Arthur Cotterell, *The Encyclopedia Of Mythology* (Londra: Hermes House, 2006), 71.

mücadeleleri görülmektedir. Örneğin, Zeus'un oğlu Herakles (Herkül) kendisine verilen görevleri yerine getirmesi sonucu ölümsüzlük kazanmıştır.¹³³ Achilles (Akhilleus) efsanesinde de ölümsüzlük teması vurgulanmaktadır. Achilles, su perisi Thetis'in oğludur. Çocuklarının ölümlü olmasından mutlu olmayan Thetis, Achilles'i ölümsüzlerden kılmak için Styx nehrine batırır fakat topuğunu ıslatmadığı için tamamen ölümsüz yapamamıştır.¹³⁴ Nitekim Achilles, Troya Savaşı'nda topuğuna isabet eden bir ok sonucu ölür. Ayrıca Achilles'in Troya Savaşı'nda kullandığı atlar Xanthus ve Balius, Batı rüzgarının oğulları, da ölümsüz atlardır.¹³⁵

Yunan mitleri ve efsanelerinin gerek klasik dönem gerekse de modern dönem Batı düşünce tarzını şekillendirmesi sebebiyle bu anlatıların meta söylemleri günümüz teknoloji ve dijital devrimlerinde de azımsanamayacak bir öneme sahiptir. Bu meta söylemi İngiliz genetik ve evrimsel biyolog John Burdon Sanderson Haldane'in okuması ile anlamak mümkündür. 1923 yılında yayımlanan *Daedalus of Science and the Future* makalesinde bir mitin meta söylemsel yorumunu bilimin geleceği bağlamında açıklamaktadır. İlk modern insan¹³⁶ olarak tanıttığı, sadece mimar ve heykeltıraş değil aynı zamanda her türlü mekanik araçları yapan çok yönlü bir yaratıcıdır. Efsaneye göre, kral Minos için içinde Minotauros'un hapsedileceği bir labirenti inşa etmiştir. Ayrıca oğlu İkarus'u da labirentten kurtarmak için balmumundan ve tüylerden kanat yapıp uçarak kaçmasını sağlar. Haldane, Daedalus için uçmayı keşfetmek zorunda kaldığını ifade ederek kendisinin bilimsel çalışma yapanların tanrılarla ilgilenmediğini gösteren ilk kişi olduğunu belirtmektedir.¹³⁷ Dolayısıyla Haldane'in, Daedalus anlatısındaki meta söylemi analiz edişi ile geleceğin bilimi için bir köşe taşı olmaktadır. Nitekim anlatının söylemindeki bilime odaklanmak ve tanrıların gazabı ya da yaptırımlarını ikinci plana atarak bilimsel çalışmalar yapmak Haldane ve sonraki yıllardaki bilim insanları için başta genetik bilimi olmak üzere birçok bilim dalında yol gösterici olmuştur.

Son olarak Türk mitolojisinde ölümsüzlük teması ve ölümsüzlük arayışına bakacak olursak öncelikle hayat suyu karşımıza çıkar. Hayat suyu, Altay ve Anadolu masallarında kimi zaman ölenlerin dirilmesini kimi zaman da yaşlıların gençleşmesini sağlayan kutsal ve sihirli güçlere sahip bir su olarak anlatılır. Anlatıya göre göğün on ikinci katına kadar yükselen Dünya Dağ'ının üzerinde bulunan kayın ağacının altındaki kutsal çukurda hayat suyu bulunmaktadır.¹³⁸ Türk ve Altay mitolojisinde iyilik tanrısı olarak bilinen, tek tanrı inancında

¹³³ Cotterell, *The Encyclopedia of Mythology*, 11,49.

¹³⁴ Robin Hard, *The Routledge Handbook of Greek Mythology* (Londra: Routledge, 2004), 55.

¹³⁵ Cotterell, *The Encyclopedia of Mythology*, 89; Hard, *Handbook Of Greek Mythology*, 58.

¹³⁶ John Burdon Sanderson Haldane, *Daedalus or Science and The Future* (Londra: Kegan Paul, Trench, Trubner & CO., LTD., 1923), 47.

¹³⁷ Haldane, *Daedalus*, 48.

¹³⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010), 106-107.

Gök Tanrı'nın oğlu ve gökyüzünün hükümdarı olan Ülgen de ezeli ve ebedi kabul edilmiştir. Yine Ön Asya mitolojilerindeki efsanevi kuş Anka/Simurg, Türklere Zümrüd-ü Anka olarak geçmiştir. Bu kuşun tüyünü elde eden kişinin en büyük sırı ve ölümsüzlüğe erişeceği iddia edilmiştir.¹³⁹

Anlaşıldığı üzere bilinen ilk mitten itibaren insanlığın ölümsüzlük ile ilgili bir arzusu olduğu aşıkardır. Ölümsüzlük konusunu sadece teknolojik gelişmelere endeksli düşünmek insanlığın kolektif bilinçdışının yansımasını kapsamlı bir külliyatı hiçe saymak anlamına gelir. Aksine insanlık, var olduğundan beri bilincinde ölümsüzlük ve genç kalma temalarını da taşımıştır. Bu noktada insanlığın sadece mitlerden ya da efsanelerden esinlenip ölümsüzlük/uzun yaşam arayışına girdiğini ifade etmek eksik kalacaktır. Zira monoteist dinlerin mantalitesinde de ölümsüzlük/genç kalma/uzun ömür gibi vurgulara da rastlanmaktadır.

2.1.3. Dini Metinlerde Transhümanizm Atıfları

Özünde insan biyolojisinin güçlendirilmesi fikri yatan transhümanizm felsefesine dini metinlerde ve inanışlarda birtakım atıflar yapıldığını görmek mümkündür. Nitekim bazı transhümanist savunucularının da dini referanslarda bulunmaları tesadüf değildir.

Yahudilik kaynaklarından başlamak gerekirse öncelikle şu ihtilafa dikkat çekmek lazımdır. Yahudilik geleneksel dini sınıflandırmalarda monoteist bir din olarak kabul edilmektedir. Hatta ilk tek tanrılı dini inanış olarak adlandırılmaktadır. Öte yandan Yahudilikte, kadim Sümer mitlerinin ve kanunlarının etkisinin oldukça büyük olduğu görüşü de bulunmaktadır. Dolayısıyla Yahudilikte ve Tevrat'ta Sümer geleneklerinin izlerine rastlandığını ifade edebiliriz.

Tevrat'ta ölümsüzlük ve geç yaşlanma temaları bulunmaktadır. Öncelikle Rab'bin Adem'i içine koyduğu Aden bahçesinin ortasında 'yaşam ağacı' ve 'iyiyi kötüyü bilme ağacı' vardır.¹⁴⁰ Rab, Adem'in bahçedeki her ağaçtan meyve yemesine izin verdi ama 'bilme ağacı' hariç. Rab "ondan yediğin gün kesinlikle ölürsün"¹⁴¹ uyarısında bulunmuştur. Yine de Adem için ve Adem'den yaratılan kadın, yılanın kışkırtmasına direnememiş önce kendi sonra da Adem yasaklanan ağacın meyvesinden yemiştir. Akabinde Rab şöyle seslenir: "Adem iyiyle kötüyü bilmekle bizlerden biri oldu" dedi, 'Artık yaşam ağacına uzanıp meyve almasına, yiyip

¹³⁹ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 18.

¹⁴⁰ *Kitabı Mukaddes* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2002), Yar.2:9.

¹⁴¹ Yar.2:17.

ölümsüz olmasına izin verilmemeli.”¹⁴² Adem ve Havva sonrasında cennetten kovulmuş ve hayatta kalmaları yani beslenmeleri kendi çabalarına bağlı kılınmıştır.

Dahası Tevrat’ın yine Yaratılış bölümünde uzun ömürlü olma temasına da rastlamaktayız. Örneğin;

Adem 130 yaşındayken kendi suretinde, kendisine benzer bir oğlu oldu. Ona Şit adını verdi. Şit’in doğumundan sonra Adem 800 yıl daha yaşadı. Başka oğulları, kızları oldu. Adem toplam 930 yıl yaşadıktan sonra öldü. Şit 105 yaşındayken oğlu Enoş doğdu. Enoş’un doğumundan sonra Şit 807 yıl daha yaşadı. Başka oğulları, kızları oldu. Şit toplam 912 yıl yaşadıktan sonra öldü. Enoş 90 yaşındayken oğlu Kenan doğdu. Kenan’ın doğumundan sonra Enoş 815 yıl daha yaşadı. Başka oğulları, kızları oldu. Enoş toplam 905 yıl yaşadıktan sonra öldü. Kenan 70 yaşındayken oğlu Mahalalel doğdu. Mahalalel’in doğumundan sonra Kenan 840 yıl daha yaşadı. Başka oğulları, kızları oldu. Kenan toplam 910 yıl yaşadıktan sonra öldü. Mahalalel 65 yaşındayken oğlu Yeret doğdu. Yeret’in doğumundan sonra Mahalalel 830 yıl daha yaşadı. Başka oğulları, kızları oldu. Mahalalel toplam 895 yıl yaşadıktan sonra öldü. Yeret 162 yaşındayken oğlu Hanok doğdu. Hanok’un doğumundan sonra Yeret 800 yıl daha yaşadı. Başka oğulları, kızları oldu. Yeret toplam 962 yıl yaşadıktan sonra öldü. Hanok 65 yaşındayken oğlu Metuşelah doğdu. Metuşelah’ın doğumundan sonra Hanok 300 yıl Tanrı yolunda yürüdü. Başka oğulları, kızları oldu. Hanok toplam 365 yıl yaşadı. Tanrı yolunda yürüdü, sonra ortadan kayboldu; çünkü Tanrı onu yanına almıştı. Metuşelah 187 yaşındayken oğlu Lemek doğdu. Lemek’in doğumundan sonra Metuşelah 782 yıl daha yaşadı. Başka oğulları, kızları oldu. Metuşelah toplam 969 yıl yaşadıktan sonra öldü. Lemek 182 yaşındayken bir oğlu oldu. “RAB’bin lanetlediği bu toprak yüzünden çektiğimiz eziyeti, harcadığımız emeği bu çocuk hafifletip bizi rahatlatacak” diyerek çocuğa Nuh adını verdi. Nuh’un doğumundan sonra Lemek 595 yıl daha yaşadı. Başka oğulları, kızları oldu. Lemek toplam 777 yıl yaşadıktan sonra öldü. Nuh 500 yıl yaşadıktan sonra Sam, Ham, Yafet adlı oğulları doğdu.¹⁴³

Tevrat, Adem’den Nuh’a kadar şecereye tek tek değinmiş ve günümüz insanının anlayamayacağı kadar uzun ömürlü olmalarını da özellikle vurgulamıştır. Ayrıca sadece uzun ömürlere değil aynı zamanda evlat sahibi oldukları ileri yaşları da vurgulamıştır. Altıncı babda ise Rab “‘Ruhum insanda sonsuza dek kalmayacak, çünkü o ölümlüdür’ dedi, ‘İnsanın ömrü yüz yirmi yıl olacak.’”¹⁴⁴ diye buyurarak insan ömrünü bir süreye sabitlediği görülmektedir.

Hristiyanlık kronolojik açıdan Yahudiliği takip eden monoteist inanç olması bakımından ikinci sırada ele almak uygundur. Hristiyanlık esasen Tevrat’ta tahrif edilen anlamı yeniden inşa etmek maksadıyla Tanrı tarafından İsa Peygamber aracılığı ile aktarılmıştır. Aslında bir Yahudi olan İsa Peygamber, bir mesih bekleyişi içinde dahi olsa Yahudi halkı tarafından yalancılıkla suçlanmış ve türlü ezalara maruz kalmıştır. Hristiyan inancı, Eski Ahid adını verdikleri Tevrat’ı kabul etmekle birlikte daha çok Hz. İsa’nın hayatının

¹⁴² Yar.3: 22.

¹⁴³ Yar.5: 3-32.

¹⁴⁴ Yar.6: 3.

ve mucizelerinin nakledildiği Yeni Ahid'i de okumakta, her iki kitabın birleşimi olan *Kitab-ı Mukaddes*'i kutsal olarak benimsemektedir.

Hristiyanlıkta ölümsüzlük teması ile ilgili İsa Peygamber'in bir mucizesini örnek vermek mümkündür. İsa peygamber ölmüş ve üzerinden dört gün geçmiş olan Lazar'ı diriltmiştir.¹⁴⁵ Bu örnekten daha da önemlisi tabi ki İsa Peygamber'in kendisinin tekrar dirilmesidir. Çarmıha gerilip bedeni de mızrakla delindikten sonra İsa Peygamber'in öldüğüne kanaat getirilmiştir. İsa'nın öğrencilerinden biri olan Yusuf ve Nikodim onu gömmüştür.¹⁴⁶ Mecdelli Meryem mezara ziyarete gittiğinde ise İsa Peygamber'in orada olmadığını görür. Akabinde İsa Peygamber Mecdelli Meryem'e görünür.¹⁴⁷ Özellikle İsa Peygamber'in kendisinin böyle bir tecrübesinin aktarılması Hristiyanlık düşünce geleneğinde -mucize de olsa- dirilme, başka bir ifade ile ölümsüzlük, konseptinin varlığına işaret etmektedir.

Son olarak İslam dinindeki ölümsüzlük, sonsuz hayat ve genç kalma temalarına değinmek gerekirse, öncelikle Tanrı, İslam dininde açık ve net bir şekilde ezeli ve ebedidir. Nitekim Tanrı'nın zatî sıfatlarından *beka* (Allah ebedidir) ile *kıdem* (Allah ezelidir) ve subutî sıfatlarından *hayat* (Allah diridir) ile *kudret* (Allah'ın her şeye gücü yeter) Tanrı'nın ölümsüzlüğü ve sonsuzluğunun işaretleridir. Bu konudaki birkaç ayet de şu şekildedir:

O daima diridir (hayydir), bütün varlığın idaresini yürüten (kayyum)dir.¹⁴⁸

Sen, ölümsüz ve daima diri olan Allah'a güvenip dayan.¹⁴⁹

Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapıp yalvarma! O'ndan başka tanrı yoktur. O'nun zatından başka her şey helak olacaktır. Hüküm O'nundur ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz.¹⁵⁰

O iltir, sondur, zahirdir, bätindir. O herşeyi bilendir.¹⁵¹

Yalnız celâl ve ikram sahibi Rabbinin yüzü (zâtı) baki kalacaktır.¹⁵²

İslam'da kati bir şekilde ancak ve ancak Tanrı'nın ölümsüzlüğünün mümkün olduğunu ve geri kalan canlıların kaçınılmaz bir şekilde ölümlü olduğu da vurgulanmaktadır:

Allah, sizi yarattı, sonra da sizi öldürecektir.¹⁵³

Ey Muhammed! Senden önce de hiçbir insanı ölümsüz kılmadık, sen ölürsün de onlar baki kalır mı? Senin ölmenle rahata kavuşacaklarını mı sanıyorlar? Her nefis ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak kötülük ve iyilikle deneyeceğiz. Hepiniz de sonunda bize döndürüleceksiniz.¹⁵⁴

Sonra nutfeyi bir alaka (embrio) yarattık, derken o alakayı bir mudga (bir çiğnem et parçası halinde) yarattık, derken o mudgayı bir takım kemik yarattık, derken o kemiklere bir et giydirdik, sonra onu diğer

¹⁴⁵ Yu.11: 43-44.

¹⁴⁶ Mat.27: 57-61; Mar.15: 42-47; Luk.23: 50- 56; Yu.19: 38-42.

¹⁴⁷ Mat.28:9-10; Mar.16: 9-11; Yu.20: 10-18.

¹⁴⁸ *Elmalılı Hamdi Yazır Meali* (Erişim 24 Şubat 2025), el-Bakara 2/255.

¹⁴⁹ el-Furkân 25/58.

¹⁵⁰ el-Kasas 28/88.

¹⁵¹ el-Hadîd 57/3.

¹⁵² er-Rahmân 55/27.

¹⁵³ en-Nahl 16/70.

¹⁵⁴ el-Enbiyâ 21/34-35.

bir yaratık olarak teşekkül ettirdik. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah, pek yücedir. Sonra siz bunun ardından, muhakkak ki öleceksiniz.¹⁵⁵

Sen elbette öleceksin, onlar da elbette öleceklerdir.¹⁵⁶

Yer üzerinde bulunan her şey fânidir.¹⁵⁷

Ayetler bariz bir kanıt olarak göstermektedir ki İslam inancında dünya hayatında ölümsüzlük ya da sonsuz bir yaşam kesinlikle mümkün değildir. Fakat ahiret âleminde yaşamın dünyadakinden farklı ve sonsuz olduğunu ifade eden ayetler dikkat çekmektedir:

İman edip salih ameller işliyenleri ise, altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağız. Orada ebedî olarak kalacaklar. Onlara orada tertemiz eşler vardır. Onları, koyu gölgeler altında bulunduracağız.¹⁵⁸

Allah buyurdu ki: “Bu, sadıklara doğruluklarının fayda sağladığı gündür. Onlar için altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler vardır.” Allah onlardan razı olmuş, onlar da O’ndan razı olmuşlardır. İşte büyük kurtuluş budur.¹⁵⁹

(Onlar) orada ebedî kalırlar ve ne bir dost bulabilirler, ne de bir yardımcı.¹⁶⁰

“Benim yapabileceğim, sadece Allah’tan size duyuru yapmak ve O’nun elçilik görevlerini yerine getirmektir.” Artık kim Allah’a ve onun elçisine baş kaldırırsa, ona içinde ebedi kalacakları cehennem ateşi vardır.¹⁶¹

Lütfundan bizi durulacak bir yurda kondurdu. Burada bize yorgunluk gelmeyecek, burada bize usanç gelmeyecektir.¹⁶²

İnkâr edenlere gelince, onlara cehennem ateşi vardır. Hüküm verilmez ki ölsünler, kendilerinden biraz azab da hafifletilmez. İşte biz her nankörü böyle cezalandırırız.¹⁶³

Onlar orada ilk ölümden başka bir ölüm tatmazlar. Allah onları cehennem azabından korumuştur.¹⁶⁴

Kur’an-ı Kerim’in çizdiği çerçeve, ayetlerden yola çıkarak baktığımızda yalnız Allah’ın ölümsüzlüğünü savunmakta; canlıların da bu dünyada muhakkak öleceğini lakin ahiret hayatında bir daha asla ölmeden sonsuz bir hayat yaşayacağını defaatle aktarmaktadır. Dolayısıyla İslam açısından bir ölümsüzlük algısından söz etmek mümkün iken bunun vuku bulacağı zaman için bu dünya sisteminin kapanması ve ahiret hayatının başlaması ile mümkün olacağı da özellikle ön plana çıkarılmıştır.

Kur’an-ı Kerim’de yer alan Kehf Suresi’ndeki Yedi Uyurlar olayı da genç kalma ve kriyonik teknolojisi fikriyle olan benzerliğine de dikkat çekmek gerekir. Bir grup genç, Tanrı’dan içinde bulundukları zorlu durumda bir çıkış göstermesi için rahmet dilemektedir. Akabinde ise “Bunun üzerine biz de kulaklarını tıkayarak mağarada onları yıllarca uyuttuk.

¹⁵⁵ el-Mü’minûn 23/14-15.

¹⁵⁶ ez-Zümer 39/30.

¹⁵⁷ er-Rahmân 55/26.

¹⁵⁸ en-Nisâ 4/57.

¹⁵⁹ el-Mâide 5/ 119.

¹⁶⁰ Ahzâb 33/65.

¹⁶¹ el-Cin 72/23.

¹⁶² Fâtır 35/35.

¹⁶³ Fâtır 35/36.

¹⁶⁴ ed-Duhân 44/56.

Sonra da iki gruptan hangisinin, onların mağarada kaldıkları süreyi daha iyi hesapladığını anlamak için, onları tekrar uyandırdık.”¹⁶⁵ şeklindeki ayetler gelmektedir. Fakat kriyonik fikrini veren asıl durum 19. ayette açıklanmaktadır:

Onları bir mucize olarak uyuttuğumuz gibi, birbirlerine sorsunlar diye kendilerini uyandırdık da içlerinden bir sözcü şöyle dedi: “Ne kadar durup kaldınız?” (Kimi) “Bir gün ya da günün bir parçası kadar kaldık” dediler. (Kimi de) şöyle dediler: “Ne kadar durduğunuzu, Rabbiniz daha iyi bilir. Şimdi siz birinizi, bu gümüş paranızla şehre gönderin de baksın, hangi yiyecek daha temiz ise, ondan size azık getirsin. Hem çok dikkatli davranın ve sizi kimseye sezdirmesin.”¹⁶⁶

Ashab-ı Kefh (Mağara arkadaşları) olarak bilinen bu gençlerin ilerleyen ayetlerde anlaşıldığı üzere mağaralarında üç yüzyıl ve buna ilaveten dokuz yıl kaldıkları¹⁶⁷ açıklanmıştır. Üç yüz dokuz yıl bir mağarada Tanrı tarafından uyutulan bu gençler uyudukları gibi uyanmış, başka bir ifadeyle fiziksel bir yaşlanma belirtisi göstermemişlerdir. Öyle ki bir gün hatta belki de daha kısa bir süre uyumuş olduklarına kanaat getirmişlerdir. Kur'an-ı Kerim'in aktardığı mucizelerden biri olmasına karşın bu kıssanın meta söyleminden kriyonik teknolojisinin mümkünlüğüne ulaşmak hiç de zor olmayacaktır.

2.1.4. Bir Bilimsel Öğreti: Transhümanizm

Transhümanist hareketin doğrudan ilk üç ilham kaynağı olarak İngiliz bilim adamları ve entelektüelleri olan isimler öne çıkmaktadır: Julian Huxley (1887-1975), John Burdon Sanderson Haldane (1892-1964) ve John Desmond Bernal (1901-1971). 1920'lerde bu üç bilim adamı, gelecekteki insan türünün seküler bir vizyonunu dile getirmişlerdir.¹⁶⁸ İlimli bir ilerlemeci olan Huxley, 1957'de transhümanizm sözcüğünü türettiği için değil ama posthuman çağın mümkünatı hakkındaki entelektüel düşüncesinin yer aldığı evrimsel felsefesini ifade etmesi sebebiyle transhümanizmin “peygamberi” olarak kabul edilmektedir.¹⁶⁹ Başka bir ifadeyle Huxley, evrimsel hümanizmi en basit şekliyle “zihnin bir düşüncesi/tutumu” olarak ele almıştır.¹⁷⁰ Huxley, insanın evrilen doğasını vurgulayarak okurlarını insani gelişmenin devam eden macerasında rehberlik ve teşvik sağlamak için mevcut tüm bilgileri kullanmak konusunda ısrarcı olmuştur. İnsan gelişiminin devam eden macerası ise transhümanist programın çekirdek inancını oluşturmaktadır.¹⁷¹

¹⁶⁵ el-Kehf 18/11-12.

¹⁶⁶ el-Kehf 18/19.

¹⁶⁷ el-Kehf 18/25.

¹⁶⁸ Hava Tirosh-Samuelson, “Science and the Betterment of Humanity: Three British Prophets of Transhumanism” *Building Better Humans? Refocusing the Debate on Transhumanism*, ed. Hava Tirosh-Samuelson ve Kenneth L. Mossman (Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang, 2012), 55.

¹⁶⁹ Tirosh-Samuelson, “Science and the Betterment of Humanity”, 56.

¹⁷⁰ Tirosh-Samuelson, “Science and the Betterment of Humanity”, 57.

¹⁷¹ Tirosh-Samuelson, “Science and the Betterment of Humanity”, 60.

Çağdaş anlamda transhümanizm fikrinin temellerini atan Huxley aynı zamanda UNESCO'nun ilk direktörüdür.¹⁷² Huxley, *New Bottles For New Wine* adlı kitabında transhümanizme olan inancını ise şu şekilde kelimelere dökmüştür:

İnsan türü isterse kendini aşabilir; fakat gelişigüzel bir şekilde biri orada biri başka bir yerde değil, tümünden insanlığın bütünü olarak bunu gerçekleştirebilir. Bu yeni inanç için bir isme ihtiyacımız var. Belki transhümanizm işimizi görür; insan, insan olarak kalır ama insan doğasının ve insan doğası için yeni olasılıkları fark ederek kendini aşabilir.

“Transhümanizme inanıyorum”: bunu gerçekten söyleyebilecek yeteri sayıda insan olduğunda insan türü, yeni bir tür varoluşun eşiğinde olacak. (...) Sonunda gerçek kaderini bilinçli bir şekilde gerçekleştirecektir.¹⁷³

Huxley'nin transhümanizm tanımlaması aslında kavrama ideolojik anlamını yüklemektedir. Tüm insanlığın bir bütün olarak kendini aşabilmesi fikri, transhümanizmi felsefi aşamaya taşımıştır. Huxley, yeni ve teknobilimsel dinin teşvikini az çok ciddiye almıştır.¹⁷⁴

Özellikle Huxley ile ideolojikleşen transhümanizm kavramı 21. yüzyıla gelindiğinde ütöpik bir hayal olmaktan çıkıp ulaşılması için sistematik planlamaların yapıldığı bir hedef olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle teknolojik devrimler ile transhümanizme bir adım daha yaklaşmış olduğunu görmekteyiz. Nitekim teknoloji, bilim ve bilişim alanlarındaki devrimsel nitelikteki gelişmeler transhümanizm çevresinde şekillenen birtakım kavramları da ortaya çıkarmaktadır. Günümüze geldiğimizde ise Francis Fukuyama ve Yuval Noah Harari gibi isimler transhümanizm felsefesinin etik değerleri, ilkeleri, problemleri ve öngörülleri ile ilgili yorumlar yapmaktadır. Örneğin Fukuyama kendimizi üstün bir şeye dönüştürmeye başlarsak, bu gelişmiş yaratıklar hangi haklara sahip olacaklar ve geride kalanlara kıyasla hangi haklara sahip olacaklar¹⁷⁵ şeklinde düşünsel anlamda kışkırtıcı bir soru ile transhümanizmi gündeme getirmiştir. Benzer şekilde Harari de homo sapiens türünün kendisini hem entelektüel hem de fiziksel olarak yeni bir sürüme geçirmesi gerekliliğini vurgulamakla birlikte bunun biyolojik mühendislik, cyborg mühendisliği ve inorganik mühendislik olarak üç şekilde yapılabileceğini kaydetmektedir.¹⁷⁶

Transhümanizm felsefesinin efsanevi temellerinin ölümsüzlüğü yenmeye çalışan Gılgamış destanına kadar dayandırıldığını açıklamıştık. Gılgamış'la başlayan bu yolculuk oldukça geniş bir zaman ve kişiler yelpazesini kapsamaktadır. Saplantılı bir şekilde Felsefe Taşı'nı arayan Orta Çağ Avrupa simyacılarından meditasyon uygulamalarıyla Çinli Taoistlere,

¹⁷² Christian Byk, “Transhumanism: from Julian Huxley to UNESCO”, *JAHR* 12/23 (2021), 142.

¹⁷³ Julian Huxley, *New Bottles For New Wine* (Londra: Chatto & Windus, 1959), 17.

¹⁷⁴ Christopher Coenen vd., *Human Enhancement* (European Parliament Science and Technology Options Assessment, 2009), 57.

¹⁷⁵ Fukuyama, “Transhumanism”, 42.

¹⁷⁶ The Artificial Intelligence Channel, “Yuval Harari on Transhumanism and The Singularity”, *YouTube* (9 Ocak 2018), 00:00:01-00:06:00.

Firavun bedenlerini mumyalayan antik Mısırlılardan çağdaş kriyonik öncülerine transhümanizm savunucuları¹⁷⁷ oldukça çeşitli bir yapıdadır.

İdeolojik olarak ele aldığımız transhümanizmin şu anda dünya üzerinde oldukça örgütsel bir yapısı olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle çeşitli dernekler şeklinde örgütlenen transhümanistlerin ABD’de bir partileri dahi bulunmaktadır. 7 Ekim 2014’te gazeteci ve girişimci Zoltan Istvan tarafından kurulan parti, 2016 yılında transhümanist politikalara dikkat çekmek için başkanlık seçimlerine katılmıştır. Seküler bir parti olduğunu ifade eden Transhümanist Parti bireysel özgürlükleri en yüksek öncelikleri olarak kabul etmekte, özgürlükçü, liberal, muhafazakar, sosyalist ayrımı yapmaksızın her görüşün parti içinde farklılığının desteklendiği belirtmektedir. Transhümanist Parti’nin bilimin ve teknolojinin ilerlemesi aracılığıyla hayat süresini uzatmayı desteklemek; akıl, bilim ve seküler değerler ile inşa edilmiş kültürel, toplumsal ve politik atmosferi desteklemek ve insan türünün karşı karşıya kalabileceği varoluşsal riskleri bilimsel, teknolojik ve mantıklı söylemlerle ortadan kaldırmayı desteklemek şeklinde üç ana düşüncesi bulunmaktadır.¹⁷⁸

Human ile post-human arasında bir geçişe işaret eden transhuman esasen bir sınırlanmışlık vurgusunu içermektedir. Bugünün insanı fiziksel, beslenme, tıbbi pratikler vb. bakımından hatta ölümlü olmak noktasında doğanın empoze ettiği sınırlarda yaşamaktadır. Halbuki transhümanistler, fiziksel koşulları ya da etnik grupları dikkate almaksızın ‘normal’ insanları fiziksel ve mental olarak daha uzun ve daha mutlu yaşamalarını sağlayacak artırılmış teknolojilerin geliştirilmesini arzulamaktadır. Öyle ki Manzocco, ölümün kaçınılmazlığı fikrinin insanlığı birtakım rasyonelleştirmeye yönlendirdiğini ve bunun ‘eskinin insanı’ için sınırlı ömür sürelerini kabul etmede faydalı olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte bu makulleştirmenin bugün dünyevi ölümsüzlük yolunda bir engele dönüştüğünü düşünmekte ve transhümanistleri en çok öfkeliendiren düşüncenin ölümü “doğal” olarak kabul etmek olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁹

Transhümanist harekete ideolojik yaklaşmanın bir başka göstergesi de Cennet Mühendisliği (Paradise Engineering) konseptidir. Cennet Mühendisliği, Dünya’da burada ve şimdi hatta özellikle de zihinlerimizde cennetin inşa edilmesidir. Abolisyonizm destekleyicileri, bireysel mutluluğu hayatın nihai amacı olarak kabul eder. Manevi doğadan uzakta, insan duygularının fiziksel temelleri olduğunu düşünüp geleceğin biliminde manipüle edilebileceğini başka bir deyişle ilerletilebileceğini savunmaktadırlar.¹⁸⁰ İnsan genomunun kodunun

¹⁷⁷ Roberto Manzocco, *Transhumanism - Engineering the Human Condition History, Philosophy and Current Status* (Chichester: Springer-Praxis Books, 2019), 1.

¹⁷⁸ Transhumanist Party, “Frequently Asked Questions” (Erişim 11Nisan 2023).

¹⁷⁹ Manzocco, *Transhumanism - Engineering the Human Condition*, 34.

¹⁸⁰ Manzocco, *Transhumanism - Engineering the Human Condition*, 34.

    lmesi,        insan deneyiminin sınırlarının ötesindeki mutluluğun rasyonel transhuman tasarımı tarafından genetik olarak önceden programlanmasına izin verdiğini belirtirler.¹⁸¹ Dolayısıyla bir cennet mühendisliği     nda, dünyadaki yaşamın akıl almaz derecede iyi olacağı vaat ediliyor. David Pearce *The Hedonistic Imperative* (1995/2015) adlı kitabında tüm bilinçli/duygulu yaşamın genetik mühendisliği ve nanoteknoloji aracılığıyla acılarının ortadan kalkacağını belirtmektedir.¹⁸²

Kimyası ve doğası bu denli modifiye edilen yarının insanlarının aynı zamanda fiziksel olarak da bugünün insanından farklılaşması beklenmektedir. Nitekim transhümanizm hareketi insanların ömürlerini uzatmakla birlikte insan fizyolojisini güçlendirmeyi de hedeflemektedir. Saydığımız nedenlerden dolayı transhümanizmin ideolojik bir bağlantısı olduğunu ifade edebiliriz. Hatta Yuval Noah Harari, bir adım daha ileriye taşıyarak insanlığın kıtlık, hastalık ve savaşlara   z  m bulduğu ilerleyen yıllarda insanlık için ortak bir ulvi hedef olarak ölümsüzlüğe ulaşmaktan bahseder. Harari İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin, tüm insanlara koşulsuz "yaşama hakkı" verdiğini, bunun insanlığın en temel değeri olduğunu belirtiyor. "Bu hakkı düpedüz ihlal eden ve bir insanlık suçu olan   l  me kar  şı topyek  n savaşmamız gerekiyor."¹⁸³ ifadesi ile de transhümanizmin ideolojik yönünü vurgulu bir şekilde dile getirir.

2.2. Yapay Zeka

Yapay zeka, hızlı bir şekilde toplumların gündemine giren bir teknolojidir. Ekonomiden siyasete, hukuktan sanata insanı ve toplumu birebir ilgilendiren alanlara seri bir şekilde nüfuz edişinden anlaşılacağı üzere, yapay zekanın gelecekte de insanlığın gündemini meşgul edeceğini ifade etmek mümkündür. Tezimiz bağlamında yapay zeka araçlarının mutlak bir denetim, gözetim ve kontrol sağlamada görev üstlendiğini iddia etmekteyiz. Zira yapay zeka ile güçlendirilmiş gözetim teknolojileri, insanlığın hafızasında göklerde bulunan mutlak otoritenin ve kontrol mekanizmasının adeta dünyevi bir düzleme indirgenmesine atıflarda bulunmaktadır. Bu bölümde yapay zeka araçlarının günümüzde giderek artan bilinirliği, bu alanda geliştirilmiş teknolojiler ve gelecekte bu teknolojilerin evrilmesi muhtemel noktalar üzerinde durularak denetim, gözetim ve kontrol mekanizmaları içinde belirginleşen yerine değinilmektedir. Yapay zeka mantalitesini oluşturan bilimsel ve sosyolojik iklim ile birlikte gelecekte bu alanda ne gibi faydaların beklendiği de ele alınmaktadır.

¹⁸¹ BLTC Research, "The Hedonistic Imperative Heaven on Earth?" (Erişim 15 Nisan 2023).

¹⁸² Hedweb, "The Hedonistic Imperative" (Erişim 15 Nisan 2023).

¹⁸³ Yuval Noah Harari, *Homo Deus Yarının Kısa Bir Tarihi*,   ev. Poyzan Nur Taneli (İstanbul: Kolektif Kitap, 2016), 33.

2.2.1. Yapay Zeka Nedir?

Yapay zeka (Artificial Intelligence-AI) kavramı 20. yüzyılın ikinci yarısında ıstılah anlamına kavuşmuş olsa da 21. yüzyılda, özellikle içinde bulunduğumuz ilk çeyrekte, kapsayıcı bir terime dönüşmüş ve teknoloji alanında sınırlı kalmayıp gündelik hayatımızın giderek bir gerçekliğine dönüşmüştür. Terimin ilk ortaya atılışının üstünden henüz bir yüzyıl geçmemişken yapay zeka gündelik pratiklerimize yansımış; teknoloji dünyasından ekonomiye, ülke yönetiminden eğitim alanına, mimariden sanata hatta toplumsal hayattan dini yaşantıya hayatın hemen her alanına nüfuz etmeye başlamıştır. Elbette ki yapay zeka bir anda ortaya çıkmış bir fikir değildir. Yapay zeka teknolojisinin arkasında uzun bir tarihsel serüven bulunmaktadır.

Çok kısa bir şekilde yapay zeka kavramına gelineen tarihsel sürece değinmek gerekirse Stuart J. Russell ve Peter Norving, bu süreci Aristoteles'in düşünme yasalarına kadar götürmektedir. Aristoteles, "doğru düşünmeyi", yani çürütülemez muhakeme süreçlerini sistemleştirmeye çalışan ilk kişilerden biriydi. Tasımları (syllogism), doğru öncüller verildiğinde her zaman doğru sonuçlara varan argüman yapıları için modeller sağladı; örneğin, "Sokrates bir insandır; tüm insanlar ölümlüdür; bu nedenle Sokrates ölümlüdür." Bu düşünce yasalarının, zihnin işleyişini yönetmesi gerekiyordu. Aristoteles'in bu çalışmaları neticede mantık denen disiplinin başlamasına vesile oldu.¹⁸⁴

Katı bir rasyonalist olan Descartes'in da kendi döneminde yapay zeka adıyla olmasa da insan benzeri bir makine tartışmalarına katkı sağladığını bilmekteyiz:

(...) eğer makineler insanlara benzeseydi ve ahlaki olarak yapma yetileri de bulunup hareketlerimizi taklit etseydi her zaman için onların gerçek bir insan olmadığını fark edecek iki kesin testimiz olmalıdır. Birincisi, başkalarının yararına düşüncelerimizi kayda geçirirken yaptığımız gibi konuşmayı veya diğer işaretleri asla kullanamazlar. Çünkü bir makinenin, sözcükleri söyleyebilecek ve hatta organlarında bir değişikliğe neden olan bedensel türden bir eyleme bazı tepkiler verebilecek şekilde yapılandırıldığını kolayca anlayabiliriz; örneğin, eğer belirli bir yerine dokunulursa ona ne söylemek istediğimizi sorabilir, eğer başka bir yerine dokunulursa incindiğini haykırabilir vb. durumlar. Ancak, asla her şeye uygun şekilde yanıt vermek için konuşmasını çeşitli şekillerde düzenleyemez. (...) İkinci fark ise, makineler birtakım şeyleri bizim kadar ya da belki de bizden daha iyi yapabilmelerine rağmen, bazılarında kesinlikle yetersiz kalıyorlar. Bu sayede onların bilgidен hareket etmediklerini, yalnızca organlarının yerleşiminden kaynaklandığını keşfedebiliriz. Çünkü akıl, bütün olasılıklara hizmet edebilecek evrensel bir araç iken, bu organların her özel eylem için özel bir adaptasyona ihtiyacı vardır. Bundan, herhangi bir makinede, hayatın tüm olaylarında aklımızın bizi harekete geçirdiği şekilde hareket etmesine izin verecek kadar çeşitliliğin olması gerektiği sonucu ahlaki olarak imkânsızdır.¹⁸⁵

¹⁸⁴ Stuart J. Russell - Peter Norvig, *Artificial Intelligence A Modern Approach* (New Jersey: Pearson Education Inc., 2010), 4; Selmer Bringsjord - Naveen Sundar Govindarajulu, "Artificial Intelligence", *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Erişim 5 Haziran 2023).

¹⁸⁵ René Descartes, *The Philosophical Works of Descartes*, çev. Elizabeth S. Haldane- G. R. T. Ross (New York: The Cambridge University Press, 1973), 116.

Düşünen makine kavramı olarak tarihte filozofların gündeminde yer bulan yapay zeka, Alan Turing'in geliştirdiği Turing Testi ile modern çağlarda da karşımıza çıkmaktadır. Alan Turing 1950 yılında yayımlanan makalesinde "Makineler düşünebilir mi?"¹⁸⁶ sorusuna aradığı cevapla Turing Testi'ni ortaya koymuş ve insan ile bilgisayar arasındaki farkı ayırt edebilen bir sorgulayıcı aracılığıyla yapay zeka kavramına giden hem teknolojik adımların hem de felsefi tutumun şekillenmesine önayak olmuştur. Turing Testi'nden bilgisayarın geçmiş olması dilbilimsel ayırt edilemezliğinin faaliyete geçmiş olduğuna¹⁸⁷ işaretler. Turing, beynin tahmini depolama kapasitesinin 10^{10} ila 10^{15} arasında değiştiğini¹⁸⁸ bunun da yetişkin beyninin düşünme gerekliliklerini karşılamakta yetersiz olduğunu ifade eder. Turing neticede yetişkin zihnini canlandırmak için bir program geliştirmeye çalışmak yerine bir çocuk zihnini canlandırmayı¹⁸⁹ teklif etmiştir. Böylece çocuk makine zamanla büyüüp doğal dil ile yetişkin düzeyinde iletişim kurmayı öğrenebilecektir.

Yapay zeka, kendine has ismine resmi olarak 1956 yılına gelindiğinde Amerikalı bilgisayar bilimci ve bilişsel bilimci John McCarthy sayesinde kavuşmuştur. Yapay zeka kavramı 1956 yılında DARPA sponsorluğunda¹⁹⁰ Dartmouth Koleji'nin düzenlediği iki ay süren ve on katılımcının bulunduğu bir yaz seminerinde¹⁹¹ ortaya atılmıştır. Bu çalışma makinelerin dili nasıl kullandığını, soyutlamaları ve kavramları nasıl oluşturduğunu, insanlara mahsus problemleri nasıl çözdüğünü ve kendilerini nasıl geliştirdiğini anlamaya dair bir girişimdir.¹⁹²

Yapay zeka konusunda işin teknik boyutu kadar arkasındaki düşünsel süreç de önem arz etmektedir. Stuart J. Russell ve Peter Norving sordukları birtakım felsefi sorular ile yapay zekanın düşünsel arka planını ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. "Resmi kurallar geçerli sonuçlara varmak için kullanılır mı?", "Akıl, fiziksel beyinden nasıl neşet eder?", "Bilgi nereden gelmektedir?" ve "Bilgi harekete nasıl yol açar?"¹⁹³ şeklinde sordukları sorular ile Aristoteles'ten başlayarak akıl yürütme geleneğini özetlerler. Dolayısıyla yapay zeka kavramının doğuşundan önce fikri temellerinin bir kısım teknolojik ve düşünsel devrimlerle gerçekleştiğinin izini sürebilmekteyiz. Günümüze gelene kadar birçok aşama kaydeden yapay zeka gerek hükümetler gerekse özel şirketler tarafından kullanılmakta ve insanların bilgiyi

¹⁸⁶ Alan Mathison Turing, "Computing Machinery and Intelligence", *Mind* 59/236 (Ekim 1950), 433.

¹⁸⁷ Bringsjord - Govindarajulu, "Artificial Intelligence".

¹⁸⁸ Turing, "Computing Machinery and Intelligence", 455.

¹⁸⁹ Turing, "Computing Machinery and Intelligence", 456.

¹⁹⁰ Bringsjord - Govindarajulu, "Artificial Intelligence".

¹⁹¹ John McCarthy vd., "A Proposal for the Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence" (Stanford University, 1955), 1.

¹⁹² McCarthy vd., "A Proposal for the Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence", 1.

¹⁹³ Russell - Norving, *Artificial Intelligence A Modern Approach*, 5.

entegre etme, dataları analiz etme, karar verme sürecinde bir bakış açısı sağlama gibi geniş yelpazeyi kapsayan bir araca dönüştüğünü ve insanların bu süreçleri eskisinden daha farklı bir açıdan ele almalarını sağladığını ifade edebiliriz.

Darrell M. West ve John R. Allen'in Brookings Institution için kaleme aldıkları "How Artificial Intelligence Is Transforming The World" adlı raporunda yazarlar yapay zekanın sağlayacağı avantajları azami seviyeye çıkarmak için ileriye yönelik dokuz madde önermektedir:

1. Kullanıcıların kişisel gizliliğinden ödün vermeden araştırmacılar için daha fazla veri erişiminin teşvik edilmesi,
2. Sınıflandırılmamış yapay zeka araştırmalarına daha fazla devlet fonu yatırımı,
3. Çalışanların 21. yüzyıl ekonomisinde ihtiyaç duyulan becerilere sahip olması için yeni dijital eğitim modellerini ve yapay zeka işgücü geliştirilmesinin teşvik edilmesi,
4. Politika önerileri yapmak için federal bir yapay zeka danışma komitesinin oluşturulması,
5. Etkili politikalar yürürlüğe koymaları için eyalet ve yerel yetkililerle ilişki kurulması,
6. Belirli algoritmalar yerine geniş yapay zeka ilkelerinin düzenlenmesi,
7. Yapay zekanın verilerde veya algoritmalarda tarihi adaletsizliği, haksızlığı veya ayrımcılığı tekrarlamaması için önyargı şikayetlerinin ciddiye alınması,
8. İnsan gözetimi ve kontrolü için mekanizmaların sürdürülmesi,
9. Kötü niyetli yapay zeka davranışının cezalandırılması ve siber güvenliğin teşvik edilmesi.¹⁹⁴

West ve Allen'in raporundan gözlemleyebildiğimize göre yapay zeka toplumsal hayatın hemen her alanının ayrılmaz bir parçası olma yolunda kararlı bir şekilde ilerlemektedir. Yapay zekanın geleceğine ilişkin yapılması teşvik edilen yatırımlar sosyolojik zeminde ele alındığında özellikle dokuzuncu maddede altı çizilen insan gözetimi ve kontrolü işlevi tezimizin içeriği için iddiasında bulunduğumuz insanların ve nihayetinde toplumların yapay zeka ile kontrol edilmesi ve denetlenmesi öngörüsü ile birebir örtüşmektedir.

Yapay zekanın teknik boyutunun yanında sosyolojik etkileri de görmezden gelinemeyecek ölçülere ulaşmıştır. Sosyolojik düzlemde sağladığı avantajların yanında toplumun polarizasyonu ve düşünsel dönüşümle birlikte gelen zorunlu bir sosyolojik değişimi öngörmek mümkündür. Bu noktada özellikle algoritmaların ve botların etkisine değinmek gereklidir.

Algoritma, gündelik hayatta dahi dillere pelesenk olmuş bir kavramdır. Kimi zaman gerçek anlamı bilinmese de artık birçok insan için hayatın içinden bir kavrama dönüşmüştür. Terim olarak algoritma ortada bulunan bir sorunu çözmek için adım adım çözüm yollarının tasarlanmasıdır. Yapay zeka algoritmaları denildiği zaman da kast edilen yapay zekanın

¹⁹⁴ Darrell M. West - John R. Allen, "How Artificial Intelligence Is Transforming The World", *Brookings* (Erişim 29 Mayıs 2023).

kendince adım adım var olan problemi çözmesidir. Tabidir ki yapay zeka algoritmaları bugün ufak denilecek problemlere değil hükümetler için devasa bütçelerin düzenlenmesi ve harcanmasından kişilerin oy tercihlerini etkilemeye kadar oldukça kapsamlı bir imkana sahiptir.

Botlar konusuna geldiğimiz zaman yine algoritmalarda olduğu gibi artık teknoloji ve bilişim alanından çıkmış ve gündelik hayatımıza girdiğini gözlemlemek mümkündür. Bot esasında ‘robot’un kısaltılmış şekli olarak kullanılan bir kavramdır. Bot, otomatik ya da bir miktar insan dahliyle verilen komutları yerine getirebilen ve mesajlara cevap vermek ya da bir araştırmayı yapmak gibi rutin işleri sergileyebilen software programlarıdır. Hem botları hem de algoritmaları düşündüğümüzde sosyolojik bağlamda dikkate değer şekilde büyük ve hinterlandı geniş etkilerini görmek oldukça mümkündür. Yapay zeka kavramıyla birlikte özellikle algoritmalar ve botlar insanların ve toplumların hem düşünce hem de yaşam tarzlarını zorunlu bir dönüşüme tabi tutabilmektedir.

Yuval Noah Harari yapay zeka algoritmalarının mevcuttaki ve yakın gelecekteki etkilerini özellikle ele alan bir bilim insanı olarak insanlığı demokrasi ve diktatörlük arasında zorunlu bir seçime sevk edebileceğini vurgulamaktadır. Gazeteci Pedro Pinto ile yaptığı canlı söyleşide yapay zekanın geleceğini ele almıştır. Harari sosyal medya mecralarından özellikle Twitter, Facebook ve Youtube algoritmalarına ve botlara referansta bulunarak bilgisayar üzerinden üretilen deep fake haberlere, görüntülere ve komplo teorilerine işaret edip bu şekilde insanların hatta toplumların manipüle edildiklerinden dem vurmıştır zira yapay zekanın insan davranışları üzerindeki en önemli etkilerinden biri olarak toplumun kutuplaşmasını Ukrayna-Rusya Savaşı örneği ile detaylandırmıştır. Harari, algoritmaların benzer içerikleri kişilerin izlemesi için ‘seçtiğini’ dolayısıyla kişilerin yapay zeka sebebiyle maruz kaldıkları manipülasyonlara değinmiştir.¹⁹⁵ Yapay zeka konularıyla güncel bilgi üretimine devam eden Harari’nin esasında tezimizin de temel dayanağı olan transhümanizm bağlamındaki gözetim, denetim ve kontrol konseptlerine referanslarda bulunabileceğimiz bu söyleşisi yapay zekanın insanın sahip olduğu özgür iradesini de tartışmaya açmaktadır.

Yakın dönem sinirbilim ve davranış ekonomisi araştırmalarına referansta bulunan Harari, bilim insanlarının insanın işletim sistemine erişim sağlamasına ve bu sayede nasıl tercih yaptıklarını daha iyi kavramalarını sağlayacak verilere ulaşıldığının altını çizerek, çalışmalar insanların ne yiyeceklerinden kiminle evleneceklerine kadar verdikleri türlü kararlar gizemli bir özgür irade ile değil olasılıkları bir salisede hesaplayan milyarlarca nörona bağlı olduğunun ortaya çıkmıştır.¹⁹⁶ Harari bu bağlamda yapay zekanın insan mimiklerini, el kol hareketlerini,

¹⁹⁵ Yuval Noah Harari, “Humanity Is Not That Simple Yuval Noah Harari & Pedro Pinto”, *YouTube* (Yayın 6 Haz 2023), 00:20:15-00:21:03.

¹⁹⁶ Yuval Noah Harari, *21. Yüzyıl İçin 21 Ders*, çev. Selin Sıral (İstanbul: Kolektif Kitap, 2018), 36.

ses tonunu insanlardan daha iyi analiz edebileceğini savunur. Ayrıca yapay zekanın insan dışı beceriler olan birbirine bağlanabilme ve güncellenebilme¹⁹⁷ özelliklerini de yapay zekanın hanesine bir avantaj olarak yazmaktadır.

Bilgisayar algoritmalarının doğal seçim ile şekillenmediği için duygu ve içgüdüden yoksunluğuna değinen Harari, bilgisayarların bilinçaltının olmadığını ifade ederek aslında etik tartışmaların yapay zeka ve bilişim teknolojilerinde kendiliğinden ortaya çıkamayacağını ima etmiş olur. Dolayısıyla Harari, yapay zeka tartışmalarını ele aldığı noktada ifade etmiş olduğumuz gibi özgür irade, demokrasi ve diktatörlük bağlamlarında değerlendirmekte ve insan iradesini manipüle edebilecek kabiliyette olduğunu vurgulamaktadır.

Yapay zeka kavramı ele almış olduğumuz noktadan hareketle özellikle de birbirine bağlanabilme ve güncellenebilme noktasında transhümanizm düşüncesine bir bağlantı oluşturmaktadır. Transhümanizm değerlerinin de ışığında yapay zeka, insanı aşma ve yeni bir sürümünü ortaya koyma iddiasında etkin bir görev üstlenebilmektedir. Hele ki bilincin bir yapay zekaya aktarılabilmesi ya da yapay zeka marifetiyle depolanabilmesi, insanın ölümsüzlüğe giden yolda bilincini muhafaza edebilmesi ve insanın tanrısallık iddiasına bir adım yaklaşabilmesi konusunda başat bir görev üstlenmektedir.

2.2.2. Deus ex Machina: Yapay Zeka Dini

Antik Yunan tragediyalarında durumların düğüme dönüştüğü ve tüm karakterlerin çaresiz kaldığı sırada olayları çözmesi için tanrının yukarıdan bir düzenek ile sahneye doğru inmesini ifade eden bir terim olan deus ex machina kelime anlamı olarak makineden tanrı anlamına gelmektedir. Bu tabiri bir analogi olarak günümüze uyarlamak pek de olağan dışı karşılanmayacaktır. Bugün insanlar, üstesinden gelemedikleri birçok sorunun cevabını bir makine olan bilgisayara danışıp düğümleri çözmeye çalışmaktadır. Bilişim teknolojileri ve internet sistemi o denli gelişmiş bir boyuttadır ki aradığımız cevabı görsel, işitsel ya da yazılı doküman olarak saniyeler içinde karşımıza sıralayabilir, alternatiflerine yönlendirebilir hatta bu konuyu deneyimleyen kişilerin tecrübelerine erişmemizi sağlayabilir. Başka bir ifadeyle adeta makineden bir tanrı gibi mucizevi bir şekilde sorunlarımızın ortadan kalkmasına olanak sağlamaktadır.

Yapay zeka teknolojisi bu durumu bir adım daha ötede tartışma zemini sunar. Yapay zeka son yıllarda insanlar ile kurduğu ‘samimi’ ilişkiler ile yapay zekanın giderek yaygın kullanımı, yapay zekanın veri depolarının genişlemesine olanak sağlamaktadır. Bununla birlikte yapay zekanın kendi kendine öğrenebilme yeteneğini de düşündüğümüz zaman yeni

¹⁹⁷ Harari, 21. Yüzyıl İçin 21 Ders, 37.

üretimlere gerçekleştirmesi olağan bir bekleyiştir. Yapay zekanın dini tecrübelerle önderlik etmesi ve yeni bir dini hareket örgütlemesi de artık uçuk bir fikir olmaktan çıkmıştır. Nitekim 2017 yılında Japonya’da Nissei Eco adlı bir teknoloji firması Pepper adlı Budist ritüelleri ve hatta cenaze törenini yönetmesi üzere programladığı bir robotu üretmiştir¹⁹⁸. Aynı şekilde Japonya Kyoto’da bulunan 400 yıllık bir Budist tapınağı olan Kodaiji’de vaiz olan Mindar adlı bir rahip bulunmaktadır ki kendisi diğer din adamları gibi vaaz verip ibadet edenlerle etkileşim kursa da aslen alüminyum ve silikondan oluşan bir bedene sahiptir.¹⁹⁹

Pepper, Mindar ya da Protestan Kilisesi’nde görev yapan SanTO gibi robotlar aslında kendilerine verilen programlanmış görevleri yerine getirmektedir. Fakat yapay zeka ile güçlendirilmeleri durumunda işler şu ankinden farklı bir yöne evrilecektir. Cinsiyetsiz bir bedene sahip olan Mindar için tapınak rahiplerinden Tensho Goto’nun söyledikleri oldukça dikkat çekmektedir: “Bir rahip ile bir robot arasındaki en büyük fark bizlerin ölecek olmasıdır. Mindar birçok insanla tanışabilir ve zamanla birçok bilgiyi depolayabilir. Sonsuzluğa/Sınırsızlığa evrilecek.” Ayrıca Goto dine karşı saygısızlık ettikleri yönünde suçlamada bulunanlara Budizmin özünü verir nitelikte şu ifadeleri kullanmaktadır: “ Budizm Tanrı’ya inanma değildir, Buda’nın yolunu izlemedir. Bir makine, bir parça metal hurda ya da bir ağaç ile temsil edilmesi fark etmez.”²⁰⁰ Elbette ki Goto’nun ifadelerini tüm politeist ya da monoteist dinlere uyarlayıp genelleme yapmak doğru olmayacaktır lakin Goto’nun burada işaret etmiş olduğu hususlar tartışmaya değer konulardır.

Sınırsız ve sonsuz bir bilgi, tecrübe ve hafıza sunan yapay zeka yeni bir din veya yeni bir din algısı oluşturabilecektir. Nitekim din tanımlarına baktığımızda tarihsel süreç boyunca özellikle insan psikolojisinin ‘içkin ve aşkın olanı’ arama, ona inanma ve güvenli bağlanma kaygıları taşıdığını görmekteyiz. Hatta insanlığın tanrısal olanı imgeleme yoluyla somutlaştırdığını, başka bir ifade ile putlaştırdığını, dinler tarihi ve antropoloji aracılığı ile gözlemlemekteyiz. Bu çağda ise insanlığın yeniden bir din ve Tanrı algısını yapay zekanın şekillendirebileceği olası görülmektedir.

Yapay zekanın din oluşturma tartışmalarına katılan bir isim de Harari’dir. Yapay zeka konusunda oldukça kalem oynatan Harari din ile ilişkisi için de oldukça spekülatif öngörülerde bulunmaktadır. Harari Nisan 2023’te katıldığı Frontiers Forum’da “AI And The Future Of Humanity” (Yapay Zeka ve İnsanlığın Geleceği) başlıklı konuşmasında yapay zekanın bir din

¹⁹⁸ European Academy on Religion and Society (EARS), “Can AI Replicate Religious Leaders And Rituals?” (Erişim 13 Temmuz 2023).

¹⁹⁹ Sigal Samuel, “Robot Priests Can Bless You, Advise You, And Even Perform Your Funeral”, Vox (Erişim 13 Temmuz 2023).

²⁰⁰ Tamara Hardingham-Gill, “The Android Priest That’s Revolutionizing Buddhism”, CNNtravel (Erişim 13 Temmuz 2023).

oluşturabileceğinin açık kanıtlarını sıralamıştır. İnsan egemen tarihin sonuna geldiğini ifade eden Harari, Dünya gezegeninin şimdilik sadece organik yaşam formlarına ev sahipliği yaptığı fakat yakında ilk inorganik yaşam formlarının oluşabileceğine dikkat çekmiştir. Harari konuşmasının ana eksenine dilin keşfini yerleştirmiş ve şu şekilde yapay zekanın yeni bir din yaratma potansiyelini açıklamıştır:

(...) tarihte insan kültürünün işletim sistemi dil olmuştur. Biz dili mitoloji ve kanun yaratmak için, tanrılar ve para yaratmak için, sanat ve bilim yaratmak için, arkadaşlık ve ilişki yaratmak için kullanırız. Örneğin, insan hakları biyolojik bir gerçeklik değildir. DNA'mıza kazınmamıştır. İnsan hakları bizim dil ile hikâyeler anlatarak ve kanunlar yazarak yarattığımız bir şeydir. Tanrılar da biyolojik ya da fiziksel gerçeklik değildir. Tanrılar da keza bizim dil aracılığı ile efsaneler anlatmamız ve kutsal kitap yazmamız ile yarattığımız şeylerdir. Para biyolojik veya fiziksel bir gerçeklik değildir. Banknotlar sadece değersiz kağıt parçalarıdır ve şu anda %90'dan fazla para zaten banknot şeklinde değildir, sadece bilgisayarda buradan şuraya yollanan elektronik bilgilerdir. Paraya herhangi bir değer kazandıran tek şey bankerler, finans bakanları ya da kripto para guruları gibi kişilerin para hakkında anlattığı hikayelerdir.

Şimdi, insanların muhtemelen birçok hikayenin, melodinin, görüntünün, kanunun, politikanın ve araçların insan zihninin zayıflıklarının, önyargılarının ve bağımlılıklarının nasıl sömürüleceğini bilen ya da insanlarla derin ve samimi ilişkilerin nasıl kurulacağını bilen insan olmayan (non-human) yabancı (alien) zeka tarafından şekillendirildiği bir dünyada yaşamaları ne anlam ifade ederdi? Asıl soru budur. Hâlihazırda bugün kimse satranç gibi oyunlarda bilgisayarı yenebileceğini ummuyor. Ya aynısı sanatta, politikada, ekonomide, hatta ve hatta dinde gerçekleşirse? İnsanlar ChatGPT ve diğer yeni yapay zeka araçlarını düşündüklerinde akıllarına çocukların okul ödevlerini ChatGPT'ye yaptırdıkları örnekler gelir. Çocuklar ödevlerini ChatGPT ile yazdıklarında okul sistemine ne olacak? Korkunç! Fakat bu tür sorular büyük resmi kaçırmaya sebep oluyor. Okul ödevlerini unutun! Yerine örneğin 2024 ABD başkanlık yarışını düşünün ve kitlesel politik manifestolar, yalan haber hikayeleri ve hatta yeni tarikatlar (cult) için kutsal metinler üretebilecek yeni yapay zeka araçlarını hayal etmeye çalışın. Geçtiğimiz yıllarda politik olarak etkili QAnon tarikatı Q-Drops olarak bilinen anonim online metinler oluşturdu. Şimdiyse sayıları Birleşik Devletler ve dünyanın her yerinde milyonlara ulaşan bu tarikatın takipçileri Q-Drops'u kutsal bir metinmişçesine yorumlamaktalar. Şu an bildiğimiz kadarıyla tüm önceki Q-Drops insanlar tarafından oluşturuldu ve botlar sadece metinlerin online yayılmasına yardım etti. Fakat gelecekte kutsal metinlerinin insan olmayan (non-human) zeka tarafından yazıldığı tarihin ilk tarikatlarını ve dinlerini görebileceğiz. Tabi ki tarihteki tüm dinler kutsal kitaplarının insan olmayan bir zeka tarafından yazıldığını iddia etmektedir. Bu önceden asla gerçek değildi. Bu çok çok hızlı bir şekilde geniş kapsamlı sonuçları ile gerçek olabilir.²⁰¹

Harari'nin konuşmasında özellikle vurgulamış olduğu yapay zekanın giderek çoğalan bir şekilde etkileşim kurduğu insanlar, yapay zekanın insanlığı tanıması için gerekli veri deposunu sağlamaktadır. İnsanların alışkanlıkları, önyargıları, korkuları, kutsalları ve bağlanma şekilleri gibi insani ve psikolojik veriler yapay zekaya insanlar için yeni bir din hizmeti sunmak

²⁰¹ Yuval Noah Harari, "AI and the Future of Humanity Yuval Noah Harari at the Frontiers Forum", *YouTube* (14 Mayıs 2023), 00:06:45-00:11:42.

konusunda yeterli donanıma sahip olabileceğini göstermektedir. Hatta yeni bir din oluşturma aşamasından önce insanlığın din algısını manipüle edip inanma ve sorgulama yöntemlerini yeniden yapılandırabileceği ortadadır. Yapay zeka algoritmalarının özellikle insanların özgür iradelerini manipüle etmek konusundaki başarısından yola çıkarsak insanların zihinlerini ve düşüncelerini etkilemek konusunda başarı kaydedebileceği bugünkü performansından bakıldığında oldukça muhtemeldir. Sinirbilim alanında yapılan çalışmalar da bu bağlamda yapay zeka algoritmalarının güdümlene kabiliyetini desteklemektedir. Tversky ve Kahneman²⁰² makalelerinde karar verme ve bilişsel düşünmede bilinçsiz önyargıların deneylerdeki bulgularını yayınlamışlardır. Karar verme sürecinde etkili olan faktörün esasen sezgisel olduğunu düşünmemize rağmen aksine olasılıkları saliseler içinde hesaplayan örüntü tanıma²⁰³ olduğu ortaya koyulmuştur.

Brian David Ripley ise örüntü tanıma ve sinir ağı alanında yaptığı çalışmada sadece insan değil makine öğrenmesine de değinmiştir. Biz insanların özellikle duyularımızdan verileri alıp hızlıca ve bilinçli bir çaba sarf etmeden verinin kaynağını belirlemede iyi olduğumuzu²⁰⁴ belirten Ripley insanların bu görevlerde iyi olmasına rağmen teknolojik baskıların bu işleri insanlardan daha isabetli ya da daha hızlı ya da daha ucuza sergileyebileceği makinelerin inşasına zorladığı²⁰⁵ ifade eder. Makinelerin de barkod okuma gibi örüntü tanıma yeteneklerine değinen yazar kitabında esasen biyolojik yönden motive edilen bir topluluğun geliştirdiği yapay sinir ağları (artificial neural networks) tartışmaya açmıştır. Dolayısıyla bu yapay sinir ağı metodunu örüntü tanımlama için kullanıma elverişli²⁰⁶ görmektedir. Başka bir ifade ile örüntü tanıma çalışmalarında biyoloji ve teknolojinin birleşmesi ile yapay sinir ağları tanıma konusunda insan yeteneklerinin önüne geçecektir. Ek olarak bir laboratuvar çalışması verileri de yine sinirbilim çalışmalarında geline nokta ile yapay zeka tartışmalarına yeni bir kapı aralamaktadır. Itzhak Fried, Roy Mukamel ve Gabriel Kreiman'ın yürüttüğü deneyde on iki katılımcının kendi kendine başlayan parmak hareketi sergilerken 1019 nöron aktivitesi kaydedilmiş, katılımcının harekete karar vermeden önce yaklaşık olarak 1500 milisaniye önce nöral hareket raporlaştırılmıştır²⁰⁷. Katılımcıların yaş ve cinsiyet gibi detayları yanında farmakolojik olarak

²⁰² Amos Tversky – Daniel Kahneman, “ Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases”, *Science* 185/ 4157 (Eylül 1974), 1124.

²⁰³ Daniel Kahneman, *Thinking, Fast and Slow* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2013), 9.

²⁰⁴ Brian D. Ripley, *Pattern Recognition and Neural Networks* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 1.

²⁰⁵ Ripley, *Pattern Recognition and Neural Networks*, 2.

²⁰⁶ Ripley, *Pattern Recognition and Neural Networks*, 2.

²⁰⁷ Itzhak Fried vd., “Internally Generated Preactivation of Single Neurons in Human Medial Frontal Cortex Predicts Volition”, *Neuron* 69/3 (Şubat 2011), 1.

epilepsi dirençli hastalar²⁰⁸ olduğu gibi sağlık bilgileri de bulunmaktadır. Çalışma orta ön loptaki tekli nöronların küçük birleşimi aktivitesinin sadece iradeden önce gelmediği aynı zamanda iradeyi ve gerçekleşme zamanını tahmin edebildiği kanıtını²⁰⁹ sunmaktadır. Dolayısıyla çalışma, iradenin özgürlüğü konusunda yüzyıllardır süregelen tartışmalara klinik bir bulgu ile katılmış ve özgür iradeye duyulan güvene bir soru işareti eklemiştir.

Öte yandan insanların dinle muhatap olmalarının en temel ölçüsü olarak karşımıza sağlıklı bir özgür iradeye sahip olmaları gerekliliği çıkmaktadır. Klasik kaynaklar bir kişinin farzlarla mükellef kılınması konusunda iki şart ortaya koymaktadır: akli melekelerin yerinde olması ve ergenlik çağına erişmiş olmak. Başka bir ifade ile biyolojik ve zihinsel olgunluğa erişmiş kişiler sadece İslam dininde değil diğer dinler için de birer gereklilik olarak kabul görmektedir. Bu noktada özellikle zihinsel olgunluk kavramı ile özgür irade kast edilmektedir zira kişi iradesince bir muhakeme yetisi geliştirir, bu dünyada sınanır ve ahirete irtihal ettiğinde hesap günü ile birlikte ceza ya da ödül mekanizması ile yaptıklarının karşılığını görür. Özellikle monoteist dinler penceresinden dinin özetlenmesi konusunda özgür irade önemli bir kilit görevindedir. Dolayısıyla yapay zeka ile gündeme gelen bireylerin manipülasyonu, zihnin yapay zeka algoritmaları ile şekillenmesi ve tercihlerde sınırlı özgürlük hakkı dinin algılanmasında dönüşümleri de beraberinde getirecektir. Zira verdiğimiz bilimsel gelişmeler zihnimizin artık saklı bir kutu olmadığını, programlanabildiğini, belirli sezgilerle değil de örüntüleri tanıma yolu ile karar verdiğini gözler önüne sermiştir. Yapay zekanın insan zihni ile kurduğu yakın ilişkilerin bilinçli tercihleri yapılandırması da beklenen bir sonuçtur.

2.2.3. Transhümanizmin Tanrısallık Tutkusunun İmkânı: Homo Deus

Yapay zekanın gelişimine değindiğimiz bir önceki başlıkta 21. yüzyıl için neler ifade ettiğine değinmiş bulunmaktayız. Yapay zeka, transhümanizm felsefesi bağlamında ele alındığında ideolojik yakınlıkları ilk etapta dikkat çekmektedir. Yapay bir beden ve yapay bir zeka, ideolojik yönden bu fikrin takipçilerine tanrısallık tutkularını gerçekleştirmek için de benzersiz bir fırsat sunmaktadır. Başka bir ifadeyle yapay zeka, insanlığın hasretini çektiği insan sınırlarının ötesindeki post-human ideallerini ortaya çıkarmaktadır. Belki de yapay zeka, insani yapısal zayıflıklarımızdan kurtulmamızın, ebedi ıstıraplarımızdan özgürleşmemizin ve fiziksel ağırlarımızı ortadan kaldırabilmemizin anahtarıdır. Mevcut durumuyla ütopya ve distopya arasında bıçak sırtı bir pozisyonda bulunan yapay zekanın, insan bedeninin

²⁰⁸ Fried vd., “Internally Generated Preactivation of Single Neurons in Human Medial Frontal Cortex Predicts Volition”, 10.

²⁰⁹ Fried vd., “Internally Generated Preactivation of Single Neurons in Human Medial Frontal Cortex Predicts Volition”, 7.

güçlendirilmesi, yapay organlar, ölümsüzlüğün keşfi vb. durumlar ile ulaşılabilecek beklenen *homo deus* noktasında sosyolojiyi yeniden dizayn edeceğini öngörmek zor değildir. Zira bildiğimiz *homo sapiens sapiens* son örneklerinin de yeryüzünden ayrılması ile dünya tarihinde büyük bir paradigma değişikliği de kuşkusuz vücut bulmuş olacaktır. Beklenen sosyolojik dönüşüm yeni paradigmaların ışığında kendine yeni bir hüviyet belirlemek durumunda kalacaktır.

Ray Kurzweil yeni ölümlülük teması olarak ele aldığı konseptte göre 21. yüzyıl sonunda bizlerin bildiği anlamda bir ölümlülüğün kalmayacağı²¹⁰ iddiasını ortaya atmıştır. Bugüne dek ölümlülüğümüzün hardware (donanım) uzunluğumuza bağlı olduğunu ifade eden Kurzweil, hesaplamalı teknolojinin somut örneğini oluşturmak için uçurumu aştığımızda, kimliğimiz gelişen zihin dosyamıza dayanacağını dolayısıyla donanım değil yazılım olacağımızı²¹¹ belirtmiştir. Kurzweil insanın software'e dönüşmesini şu şekilde değerlendirir:

Yazılım olarak ölümümüz artık bilgi işlem devrelerinin hayatta kalmasına bağlı olmayacak. Hala donanım ve bedenler olacak ama kimliğimizin özü yazılımımızın kalıcılığına geçiş yapacak. Tıpkı bugün kişisel bilgisayarlarımızı değiştirdiğimizde dosyalarımızı atmadığımız gibi - en azından saklamak istediklerimizi aktarıyoruz. Bu nedenle, kendimizi periyodik olarak en son, her zamankinden daha yetenekli, "kişisel" bilgisayara taşıdığımızda zihin dosyamızı bir kenara atmayacağız. Elbette bilgisayarlar bugün oldukları gibi ayrı nesneler olmayacak. Bedenlerimize, beyinlerimize ve çevremize derinlemesine gömülecekler. Kimliğimiz ve hayatta kalmamız eninde sonunda donanımdan ve onun hayatta kalmasından bağımsız hale gelecek.²¹²

Kurzweil'in makulleştirmiş olduğu süreç transhümanizm ve yapay zekanın bağdaştırılmasının sürecine işaret etmektedir. Hâlihazırda yapay zekanın bağımsız bir düşünme yeteneğine ulaştığı seviye göz önüne alındığında insanın sabit bir biyolojik bedende hapis kalması teknolojinin evrildiği noktada bir bakıma total kalmak anlamındadır. İnsanın hardware ve software olarak entegre edileceği üstün bir bilinç algoritması transhümanizmin ölümsüzlük arayışına ve insan biyolojisinin sınırlarının aşılması hedefine muazzam bir katkıdır.

Kurzweil'in dikkat çektiği süreç aynı zamanda Nesnelerin interneti (Internet of Things) kavramını akla getirmekle birlikte insanı da bir 'şey'e dönüştürmektedir. Nesnelerin interneti (IoT), veri toplamalarına ve paylaşımlarına olanak tanıyan sensörler, yazılım ve ağ bağlantısı ile gömülü fiziksel cihazlar, araçlar, aletler ve diğer fiziksel nesnelerden oluşan bir ağı ifade eder.²¹³ Nesnelerin interneti akıllı cihazların birbirleriyle ve akıllı telefonlar gibi internet

²¹⁰ Ray Kurzweil, *The Age of Spiritual Machines* (New York: Penguin Books 2000), 215.

²¹¹ Kurzweil, *The Age of Spiritual Machines*, 215.

²¹² Kurzweil, *The Age of Spiritual Machines*, 215.

²¹³ IBM, "What is the Internet of Things (IoT)?" (Erişim 4 Eylül 2023).

özellikli cihazlarla iletişim kurmalarını sağlar. Bu sayede geniş bir enterkonnekte ağ sağlayıp veri alışverişi gerçekleştirip birçok otonom görevi sergileyebilmektedir.

2.2.4. Tüm Dijital Veriler Kayıt Altında: Dağıtık Blok Zinciri Teknolojisi

Blok zinciri (Blockchain) teknolojisi ilk olarak Satoshi Nakamoto'nun 2008 yılındaki makalesi ile kamuoyu tarafından duyuldu. Makalede bu teknoloji, dağıtık data temelli sistemde işlemlerin depolanması, okunması ve onaylanması anlamlarını taşımaktadır. Bu bağlamda blok zinciri ve beraberinde kripto para konuları 2008 Küresel Ekonomik Krizi dönemine denk geldiğini de ifade etmek gerekmektedir.

Blok zinciri her ne kadar Bitcoin işlemlerini yürüten bir veri yapısı olarak ortaya çıkmış olsa da Japonya Ekonomi, Ticaret ve Sanayi Bakanlığı'nın hazırlattığı araştırma raporunda bazı ülkeler böylesi bir teknolojiyi kamu altyapılarına uyarlama düşüncelerine başladığı²¹⁴ görülmektedir.

Blok zinciri teknolojisi temelinde dağıtık veri tabanlarının veya açık cüzdanların tüm işlemlerini ya da katılımcı grupların yürüttüğü ve paylaştığı dijital etkinliklerinin kayıdır ve bir kere girişi yapıldığında bilgi asla silinmez.²¹⁵ Bu teknolojinin kilit iki unsuru ise dağıtık mutabakat ve anonimlik.

Yapısı ve işleyişi konusunda bu teknoloji bloklar, zincirin birer parçası şeklinde sıralanmasıyla oluşur. Oluşan blok son işlemi depolamaktadır. İşlemi bitirdikten sonra veri tabanının kalıcı bir parçasına dönüşür. Bir blok işlemi bitince yeni bir blok işlemi oluşur böylelikle de zincirler şeklinde sıralanırlar. Başka bir ifadeyle lineer ve kronolojik şekilde sıralanırlar; rastgele bir sıralama söz konusu değildir. Her bir blok bir önceki bloktan birtakım bilgileri de bünyesinde muhafaza eder.²¹⁶ Bankalar gibi merkezi geleneksel sistemin aksine tüm işlemlerin protokol aracılığıyla gerçekleştiğini, bir dereceye kadar şeffaflığın hakim olduğunu, kimsenin protokolü ihlal edemeyeceğini çünkü böyle bir durumda ağın basitçe işlemi reddedeceğini ve nihayetinde blok zincirine kaydedilen bilginin asla çıkarılamayacağını ya da değiştirilemeyeceğini²¹⁷ ifade edebiliriz. Kısaca işleyişini açıkladığımız blok zinciri, merkezsiz yürüttüğü işler ile kamuoyu tarafından oldukça kabul görmüştür. Ünsal ve Kocaoğlu, blok zincirinin tüm finansal hareketlere açık muhasebe defterine kaydedilmiş ve merkezi bir otorite olmaksızın finansal bir işleyiş kurulmuş olduğunu ve en önemli noktası olarak da açık

²¹⁴ Nomura Research Institute, *Survey on Blockchain Technologies and Related Services FY2015 Report* (Tokyo: Japan's Ministry of Economy, Trade and Industry (METI), 2016), 74.

²¹⁵ Michael Crosby vd., "BlockChain Technology: Beyond Bitcoin", *Applied Innovation Review* 2 (Haziran 2016), 8.

²¹⁶ Greeshma R. Nair – Shoney Sebastian, "BlockChain Technology Centralised Ledger to Distributed Ledger", *International Research Journal of Engineering and Technology (IRJET)* 4/3 (Mart 2017), 2824.

²¹⁷ Primavera de Filippi, "Who Controls The Blockchain?", *European Research Council* (Erişim 8 Ekim 2024).

muhasebe defterine kaydedilen işlemlerin doğru işlemler olması, kötü niyetli eşler tarafından üretilen sahte veya hatalı işlemler olmaması gerekliliğini vurgulamıştır.²¹⁸ Dolayısıyla blok zincirinin de bünyesinde bulundurduğu birtakım dezavantajlardan bahsetmek mümkün hale gelir. Blok zinciri, hiçbir otoriteye sahip olmadan merkeziyetsiz bir iş tipini temsil eder. Bundan kaynaklı olarak özellikle finansal kurumlar bağlamında yönetim yapısı oluşturma ihtiyacı baş gösterebilir.²¹⁹

Merkez konusu blok zinciri teknolojisinin kritik bir faktörüdür. Esasen blok zinciri etrafında olsun bir sonraki bölümde ele aldığımız kripto paralar konusunda olsun tartışma yaratan konu bu kavramların merkezi konusundan kaynaklanmaktadır. 2008 öncesi klasik algılayışımızla baktığımızda para da dahil olmak üzere kamuoyunu ilgilendiren resmi işlemler başta devlet olmak üzere üçüncü bir kurum olan aracılar üzerinden işlemekteydi. İki kişi/tüzel kişilik arasındaki işlemler ne kadar güven olsa da bir aracı kurum üzerinden gerçekleşmekteydi. 2008 yılı bu konuda bir milattır diyebiliriz. Nakamoto'nun girişimi ile aracı kurumların ortadan kalkmasına yönelik bir süreç işlemeye başlamıştır. Dijitalleşmenin yardımıyla ancak gerçekleşebilen bu süreçte artık eşten eşe (peer-to-peer) elektronik işlemler literatüre girmeye başlamıştır. Bu sürecin beraberinde merkezin neresi olmasından ziyade varlığının gerekli olup olmadığı ele alınmıştır.

Merkezi sistem tek bir kaynağın operasyon ve kontrol sağlamasını içerir. Merkezi sistemler oldukça etkili ve ucuz olmasına rağmen tek bir merkeze dayanması bir dezavantaj da oluşturmaktadır. Zira merkezin yaşayacağı aksaklık tüm sistemin başarısızlığına mal olabilmektedir. Mevcut merkez bankaları ve ticari bankaların işleyişi merkezi sisteme örneklerdir.²²⁰

Öte taraftan merkeziyetsizlik kavramı sistemin birden fazla merkez ya da kaynağının bulunmasıdır. Merkezi sisteme göre daha karmaşık fakat daha güvenilir bulunan bu sistemde bazı merkezler aksaklığa uğradığında diğer sistemler normal şekilde işlemeye devam eder. Böylelikle sistem bir bütün olarak işlemeye devam eder haldedir.²²¹ Merkeziyetsiz sistemle birlikte anılan bir başka yapı da dağıtık sistemdir. Dağıtık sistemde hiçbir merkez bulunmamaktadır. Tüm işlemler her birime dağıtılmış haldedir. Oldukça karmaşık olmasına rağmen en güvenilir sistem olarak etiketlenen dağıtık sisteme Bitcoin örnek gösterilebilir.

²¹⁸ Ersin Ünsal – Ömer Kocaoğlu, “Blok Zinciri Teknolojisi: Kullanım Alanları, Açık Noktaları ve Gelecek Beklentileri”, *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi* 13 (Ağustos 2018), 55.

²¹⁹ Nair – Sebastian, “BlockChain Technology Centralised Ledger to Distributed Ledger”, 2826.

²²⁰ Abdurrahman Arum Rahman, “A Conceptual Model for A Decentralized Central Bank Digital Currency”, *GCI Working Paper* 1 (2022), 13.

²²¹ Rahman, “A Conceptual Model For A Decentralized Central Bank Digital Currency”, 13.

Dağıtık sistem ile dünya çapında umumi olarak işleyen milyonlarca kaynak, Bitcoin işlemlerinin herhangi bir makul şekilde durmasını neredeyse imkansız kılmaktadır.²²²

Merkezi veri tabanlı sistemler günümüz ulus devletlerinin de uyguladığı bir modeldir. Bu sistemde katı bir kayıt sürecinin hakim olduğunu ifade edebiliriz. Örneğin bir taşınmaz mülk satışı bugün devletin noterler aracılığıyla kaydını tuttuğu ve vergilendirdiği bir sistemdir. Böylelikle merkezi bir yapının sunduğu imkanlar doğrultusunda işlemler gerçekleşmekte ve üçüncü bir aracının dahil olması zorunlu kılınmaktadır. Bu bağlamda devletin kayıt işlemleri sayesinde denetim ve gözetim mekanizmaları devreye girmekte ve örneğin sahip olunan taşınmazın vergilendirmesi yapılmaktadır. Merkeziyetsiz veri depolama söz konusu olduğunda merkezi sistemin tüm işleyişi baştan aşağı değişime uğrar. Zira zihniyet topyekûn değişime uğramak durumundadır. Bir merkezin bulunmaması demek denetleme, gözetim ve kontrol mekanizmalarının devre dışı kalması anlamı taşıdığı iddia edilir. Başka bir ifadeyle blok zinciri konsepti ‘görünmez bir güç’ olarak karşımıza çıkmaktadır. Merkeziyetsiz olan blok zinciri teknolojisi esasen ‘güvensiz’ bir sistem çağrışımı yapar. Zira burada sadece teknolojiye güven duymak değil teknolojinin yönetimine dayanan bir güven²²³ söz konusudur.

Primavera de Filippi’nin kaleme aldığı ‘Blok Zincirini Kim Kontrol Ediyor?’ başlıklı makalede Filippi, bu görünmezliği şu şekilde açıklamaktadır:

Açık zincir (on-chain) yönetimi protokolde yer alan ne var ise onların kodlanmış versiyonudur. Bir de blok zinciri protokolü dışında alınan tüm etki ve kararları kapsayan kapalı zincir (off-chain) yönetimi vardır. Çoğu zaman bunlar daha alakalıdır; izleri sürülemediği için de görünmezlerdir. (...)

(...) Blok zincirde kaydedilenler olup bitenlerin yalnızca küçük bir alt kümesidir. Dışarıda yönetimini şekillendirmeye ilgili pek çok şey oluyor. Token ticareti yapan ve sahibi olan aktörler kimlerdir? Kodu kim değiştiriyor? Protokolle ilgili kararlar nasıl alınıyor? Sosyal medyada kamuoyunu kim etkiliyor?²²⁴

Merkezi sistemlerin aksine dağıtık sistemli blok zinciri teknolojisi açısından da görüldüğü üzere akıllardaki soru işaretleri giderilememektedir. Anlaşılan o ki blok zinciri gibi güçlü bir veri depolama yöntemi ile toplumlar dijital dönemde de birilerinin gözetiminde tutulmaktadır. Sosyal bir alana dönüşen siber dünyada kontrol, denetim ve gözetim esasen sadece güç merkezini değiştirmektedir. Başka bir ifade ile artık ulus-devletlerin merkezi denetim, gözetim ve kontrol mekanizması ulus üstü şirketlere devredilmekte; toplum artık teknoloji ve yapay zeka marifetiyle verileri blok zincirinde bir grup tarafından muhafaza edilerek yine kontrol edilmesi gereken bir grup olarak ele alınmaktadır. Şunu da belirtmekte fayda vardır ki bu seferki gözetim, hiçbir veriyi kaçırmamayı hedefleyen, dijital bir

²²² Rahman, “A Conceptual Model for A Decentralized Central Bank Digital Currency”, 13-14.

²²³ de Filippi, “Who Controls The Blockchain?”.

²²⁴ de Filippi, “Who Controls The Blockchain?”.

diktatörlüğün ayak seslerini yansıtmaktadır. Zira kontrol, denetim ve gözetimi sağlayanlar bu sefer ‘görünmez bir güç’ olarak, adeta tanrısallık iddiası ortaya koyar bir şekilde, işlemektedir.

2.2.5. Satın Alma Eğilimlerinizi Görüyorum: Merkezi ve Merkeziyetsiz Para, Kripto Paralardan Nakitsiz Topluma

Paranın doğal evriminde geldiği nokta kripto paralar olarak işaret edilir. Tarihsel süreçte deniz kabuklarından kil tabletlere madeni paralardan günümüzdeki kağıt paralara değer aracı ya da değiş tokuş aracı ortaya çıkmıştır. Özellikle 18. yüzyılda ulus-devlet nosyonunun yükselmesini takiben altın ve gümüş gibi değerli metaller kağıt paranın değerinin arkasındaki güç olup altın standardına dayanan para sistemleri oluşmuştur. Dünyadaki ticaret ağının genişlemesi ve birbiri ile girintili ekonomilerin giderek yaygınlaşması ile küresel düzlemde daha karmaşık bir ekonomi 20. yüzyıla gelindiğinde baş göstermiştir. Buna bağlı olarak birçok ulus altın standardından uzaklaşarak yasalara ve hükümetlere güven bağlamında fiat para (itibari para) sistemlerine geçiş yapmıştır.²²⁵ İçinde bulunduğumuz çağda dünya genelindeki para sistemleri bir altın standardından kopmuş, değeri hayali olan bir para sistemidir diyebiliriz.

Paranın gidişatındaki önem esasen paranın insanların gündelik hayatlarında sahip olduğu kilit rolden kaynaklanmaktadır. Para sadece alım gücü ile açıklanabilecek bir araç değildir. Zira paraya yüklenen psikolojik ve sosyolojik anlam, para ile güç ilişkisinin oluşturduğu iklim, paranın mantalitesi, para ve din arasındaki ilişki, parayı kazanmanın ürettiği kavramlar derken kendisi insan yaşantısının ana faktörlerinden biri haline gelir. Aslan, paranın iktisadi ilişkiler içinde salt iktisadi bir görüngü olarak ele alınmaması gerektiğini; iktisadi olarak görülen ilişkilerin de toplumsal ilişkilerden türediğini ifade etmektedir.²²⁶ Zira Zelizer de paranın toplumsal farklılaşmasının yaygınlığına değinip ekonominin karanlık egzotik köşelerinde değil baktığımız her yerde farklı tür sosyal ilişkilerin ve değerlerin paraları yeniden şekillendirdiğine işaret eder.²²⁷ Paranın felsefesini ele alan Simmel de biz insanların doğanın nesnelere tahsis ettiği kayıtsız zorunlulukla tatmin olmadığımızı²²⁸ ifade eder. Simmel, Kant’a dayandırarak varlığın nesnelerin bir niteliği olmadığını, şimdiye kadar sadece düşüncelerde var olan bir nesnenin var olduğu söylendiğinde yeni bir nitelik kazanmadığını belirterek aksi halde düşünülen nesnenin aynısı değil başka bir nesne olduğunu belirtir. Aynı şekilde bir nesneye değerli demek yeni bir nitelik kazandırmazken sahip olduğu nitelikler onu değerli yapar.²²⁹

²²⁵ Tiffany Wan - Max Hoblitzell, “Bitcoin Fact. Fiction. Future” *Deloitte Insight* (Erişim 26 Şubat 2025).

²²⁶ Vedat Ulvi Aslan, “Parayı Bir Toplumsal İlişki Olarak Tanımlamak”, *Yıldız Social Science Review* 5/2 (2019), 265-266.

²²⁷ Viviana A. Zelizer, *The Social Meaning of Money* (New York: Basic Books, 1994), 200.

²²⁸ Georg Simmel, *The Philosophy of Money* (Londra: Routledge, 2004), 56.

²²⁹ Simmel, *The Philosophy of Money*, 57.

Simmel özünde bir nesnenin değerinin esasen ona duyulan içgüdüsel olmayan talebe dayandığını²³⁰ işaret eder. Dolayısıyla para konsepti söz konusu olduğunda para (deniz kabuğu, altın, kağıt ya da elektronik formda olsun) fiziksel olarak varlığının ötesinde bir anlama bürünmüş ve artık başka bir nesneye dönüştüğünü belirtmek mümkündür. Para statünün, ideolojinin, inancın veya yaşam felsefesinin bir göstergesine dönüşmüştür. Fakat hepsinden de öte para, tarihsel süreci içinde gözetim, denetim ve kontrolün de kritik bir noktasında bulunmaktadır. Paranın oluşturulması, paylaşılması ve kullanımı egemen gücün tanrısallık boyutunda kontrol etme, denetleme ve gözetlenme bağlamlarında elinde bir iktidar aracı olmuştur.

Dünyanın inanılmaz bir hızla dijitalleştiği bu günlerde icadı ile insanlık tarihinin gidişatını değiştiren paranın da bu dijitalleşme sürecine dahil edilmesi kaçınılmazdır. Yeni bir dünyanın inşa edildiği bu süreçte yapay zeka ve dijitalleşme, paranın da doğasına nüfuz etmekte geri kalmamıştır. Özellikle paranın sunduğu denetim ve kontrol, transhümanizm gibi insanın mekanikleşmesi ile el ele giden süreçte kontrol, denetim ve gözetim bağlamında belki de en önemli faktörlerden biri haline dönüşebilir.

Kripto paralar, kriptografi/şifreleme bilimine dayanan bir tekniktir ve örgütsel, kurumsal ya da kişisel gibi hassas bilgilerin depolanmasında ya da iletişimde korunmasını imkan verir.²³¹ Anonim bir kişiliğe sahip olan Satoshi Nakamoto Bitcoin yazılımını geliştiren ve kripto para kavramını dünya kamuoyuna sunan kişidir. 2008’de yayınlanan *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System (Bitcoin: Eşler Arası Elektronik Nakit Sistemi)* adlı makalesi dünyada internet alışverişinin bugün neredeyse tamamen güvenilir bir üçüncü taraf olarak elektronik ödemeleri işleyen finansal kurumlara bağımlı hale geldiğini²³² işaret ederek başlar. Nakamoto, makalesinde hasıl olan bir ihtiyaca dikkat çeker. Güvene dayanan bir üçüncü aracı yerine kriptografik kanıta dayalı, iki tarafın birbiriyle işlem yapabileceği elektronik ödeme sistemi²³³, kripto paraların temel felsefesini teşkil eder. Nakamoto’nun açıkladığı elektronik ödeme sisteminde paranın dijitalleşmesi ile beraber birtakım kavramlar da vücut bulmaktadır. Dijitalleşme sürecine kadar para merkezi bir yapının unsuruyken kripto para sistemi merkeziyetsizliği (decentralization) de ortaya atmaktadır. Dolayısıyla Nakamoto’nun girişimi, merkezi bir yapıya sahip olmayan, eşler arası (peer-to-peer) internet ağını kullanan bu sistemi, banka gibi finansal bir kuruluşun aracılığı olmadan para transferini yapması ve birçok alanda

²³⁰ Simmel, *The Philosophy of Money*, 69.

²³¹ Marc Pilkington, “Blockchain Technology: Principles and Applications”, *Research Handbook on Digital Transformations*, ed. F. Xavier Olleros - Majlinda Zhegu (Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2016), 4.

²³² Satoshi Nakamoto, “Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System”, *bitcoin* (Erişim 19 Eylül 2024).

²³³ Nakamoto, “Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System”.

yeni iş modelleri ortaya çıkarabilmesi nedeniyle adeta devrim niteliğinde bir gelişme olarak ele alınmaktadır.²³⁴

Merkezi para denildiği zaman geleneksel, devlet tarafından basılan itibari para kavramı akla gelmektedir ve merkezi para çoğunlukla fizikidir. Merkezi sistemin açıklamasını bir önceki bölümde yapmıştık. Özetlemek gerekirse merkezi sistem tek bir noktadan operasyon ve kontrol sağlar. Dolayısıyla avantajları olduğu gibi dezavantajları da bulunmaktadır.

Netice itibariyle merkezi sistem paranın kontrolünü, denetimini ve gözetimini kolaylaştırdığı düşünülmektedir. Fakat bu noktada dikkat çekilmesi gereken husus ise bu paranın hâlâ fiziki formda bulunuyor olmasıdır. Kişiler, en azından fiziki paranın üstünde hakimiyetlerini kullanabilir ve ne yönde harcama yapacağına dair tasarrufta bulunabilir. Fiziki halde sahip olduğu para üzerinden insanların neler satın alabileceğinden ziyade neler satın almak istemediği konusunda özgürlüklerinin kullanılması daha da önem arz etmektedir. Başka bir ifadeyle, dijital olmayan ve merkezi bir sistemde kişilerin para harcama eğilimlerini takip etmek giderek zorlaşabilmektedir. Tarihin her kesitinde insan özgürlüklerinin temel felsefesi ne yapmak istediğine karar vermesinin yanı sıra neyi yapmak istememesine karar vermesi yaklaşımı göz önünde bulundurulduğunda, parasının üstünde kullanım hakkına ve özgürlüğüne sahip olması aynı zamanda insanın özgür iradesi ile hareket etmesinin de bir sinyalidir. Parası üstünde kendi tasarrufunu kullanabilen insan aynı zamanda denetim, gözetim ve kontrol bağlamında tehlikelidir. Zira para harcama eğilimlerini kendisinin belirlemesi onun denetim çemberinin dışında kalması anlamı taşımaktadır.

Paranın merkeziliği konusunda öncelikle dijitalleşme ile dilimize giren iki kavram olan elektronik para ile sanal para kavramlarını ayırmak gerekmektedir. Elektronik para Euro, Dolar Türk Lirası gibi geleneksel, yasal tedavülü olan paralar olmakla birlikte onları çıkaralar dışındakilerce de kabul edilmektedir. Dolayısıyla yasal olarak düzenlenir ve onları üretenler de yasalar çerçevesinde oluşturulmuş kuruluşlardır. Ayrıca elektronik paranın arzı sabittir ve itibari değeri garanti edilmiştir. Öte taraftan sanal para birimleri Linden Dolar ya da Bitcoin gibi sonradan icat edilmiş ve yasal tedavülü bulunmamaktadır. Sanal paralar, sanal bir topluluk içinde kabul görür ve kanuni bir düzenlemesi yoktur. Sanal paralar finans alanında olmayan özel kişiler tarafından çıkarılır ve paranın arzı sabit değildir. Öyle ki sanal paraların itibari değeri garanti edilmemektedir. Özetle elektronik paralar denetlemeye tabiyken sanal paralarda denetim yoktur.²³⁵

²³⁴ Murat Yıldırım, “Blok Zinciri Teknolojisi, Kripto Paralar ve Ülkelerin Kripto Paralara Yaklaşımları”, *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 10/20 (2019), 267.

²³⁵ Armağan Ebru Bozkurt Yüksel, “Elektronik Para, Sanal Para, Bitcoin Ve Linden Doları’na Hukuki Bir Bakış”, *Journal of Istanbul University Law Faculty* 73/2 (2015), 197; European Central Bank (ECB), *Report On Electronic Money* (Frankfurt am Main: European Central Bank, 1998), 16-17.

Paranın dijitalleşmesi ile ortaya çıkan kripto paralar ulus devletler için denetim, gözetim ve kontrol bağlamında birtakım problemleri gündeme taşımıştır. Merkeziyetsiz hatta dağınık olmaları sebebiyle ulus devletlerin gözetim alanından kurtulmuş görünmektelerdir. Öte taraftan ulus devletlerin gözetiminden çıktığı düşünülen para sistemleri, yeni dönemde merkeziyetsizliğin beraberinde yeni bir gözetim gücü olan ulus üstü şirketlere geçmektedir.

Dijitalleşmenin gündeme getirdiği sosyolojik kavramlar olarak nakitsiz toplum (cashless society) ve Evrensel Temel Gelir (Universal Basic Income) sayılabilir. Her iki kavram da merkeziyetsizlik çerçevesinde kontrolden, denetimden ve gözetimden bağımsızmış gibi görünse de esasen denetim mekanizmasının tam da ortasında konumlanmaktadır.

Nakitsiz toplum, nakdin fiziksel banknotlar ya da madeni paralar şeklinde hiçbir finansal işlemde kabul edilmediği bir toplum anlamına gelmektedir. Nakit işlemlerin yerini insanlar ve işletmelerin birbirlerine para transferleri yaptığı; kredi ya da banka kartlarının, elektronik para transferlerinin, kripto para ya da PayPal ve Apple Pay gibi çevrim içi ve mobil ödemelerin hizmetlerine yöneldiği bir finansal düzendir.²³⁶ Nakitsiz toplumda finansal işlemlerin dijitalleşmiş sistemler üzerinden yürütülüyor olması aslında kontrol mekanizmasını da kuvvetlendirmektedir. Bunun şeffaflık adı altında yapılması hatta yasa dışı para transferlerini önleyeceği iddia ediliyor olsa da katı bir gözetim ve denetimin ayak sesleri anlamına gelmektedir. Dünya Ekonomik Forumu'nda yer alan "Nakitsiz Bir Toplumun Faydaları" başlıklı makalede herkesin uçtan uça bir e-ödeme altyapısına bağlı olduğu yani nakitsiz bir ortamda para akışında şeffaflık olacağı iddia edilmektedir. Öyle ki ister uluslararası ister özel yatırım olsun zincirdeki herkesin dijital olarak bağlı olması ile paranın nereye gittiği ve nasıl harcandığı görebilecektir²³⁷ ifade kullanılır. Genel itibariyle nakitsiz toplum için artılar ve eksiler benzer şekilde listelenmektedir. İmkanları arasında güvenli ve internet teknolojileri tabanlı ödemeler için uygun olduğu, gölge paraları ortadan kaldırdığı ve aracısızlığı²³⁸ vurgulanmaktadır. Öte yandan nakitsiz toplum potansiyel tehlikeleri de barındırmaktadır. Kara para aklama için yeni potansiyel yollar, internet teknolojileri okuryazarlığı, eğitim, yaş ya da banka kullanmama gibi karakterize edilmiş bazı sosyal grupların dışlanması, siber suçlar, gizlilik tehditleri ve geleneksel para politikaları enstrümanlarındaki aksamalar²³⁹ konusunda birtakım dezavantajları barındırmaktadır. Özellikle gizlilik ve internet teknolojileri riskleri büyük önem arz etmektedir. Gizlilik bağlamında finansal işlemlerin elektronik ödemelerin tüm

²³⁶ Brian Duignan, "What Is a Cashless Society and How Does It Work?" *Encyclopedia Britannica* (Erişim 3 Kasım 2024).

²³⁷ Meluh Desai, "The Benefits of a Cashless Society" *World Economic Forum* (Erişim 4 Kasım 2024).

²³⁸ Research Unit on Monetary Innovation, New Technologies, and Society (MINTS), *Cashless Society A Real Revolution?* (Universita Bocconi BAFFI CAREFIN: 2022), 33.

²³⁹ MINTS, *Cashless Society A Real Revolution?*, 33.

aşamalarının izinin sürülebilme ihtimali problem oluşturmaktadır. Fabris, bireylerin kimliklerinin, sağlık sigortalarının sürücü belgelerinin ya da ev/araba anahtarlarının yerine geçebilecek bir çip kullanımlarında bunun dijital cüzdan da olarak kullanılabileceğini belirterek bunun mahremiyetin tamamen kaybedilmesi anlamına geleceğini ve hatta bireyin denetimine kimlerin erişebileceğini²⁴⁰ sorgular. Dolayısıyla nakitsiz toplum, dijital cüzdanlar ve kripto paralar gibi kavramlar beraberinde evrensel temel gelir konseptine kapı aralar haldedir. Evrensel temel gelir bahsi geçen kavramlarla birlikte sosyo-ekonomik pencereden denetim, gözetim ve kontrol bağlamında dijital dünya ve dijital insan tahayyülünde kilit bir rol üstlenir durumdadır.

2.2.6. Evrensel Temel Gelir

Evrensel temel gelir (universal basic income), düşünüldüğü kadar yeni bir kavram değildir. Aksine köklerini ABD'nin kurucu babalarından Thomas Paine'e²⁴¹, Rönesans hümanisti Juan Luis Vives'e ve hatta İngiliz filozof ve devlet adamı Thomas More'a²⁴² kadar götürülür. Esasen kamu yardımı şeklinde bir asgari ücret niteliğindeki düşünce, 18. yüzyılın sonunda koşulsuz bir defaya mahsus hibe fikrine bürünmüş ardından da 19. yüzyıl ortalarında koşulsuz temel gelir şeklini almıştır.²⁴³

Evrensel temel gelirin önde gelen savunucularından Annie Lowrey kavramı üç aşamalı ele alarak tanımlamaktadır. Kavram 'evrensel'dir, herhangi bir topluluk ya da ülke alabilmektedir; 'temel'dir çünkü sadece hayatta kalacak kadardır, fazlası değildir ve de 'gelir'dir.²⁴⁴ Evrensel temel gelir ile ilgili dikkat çeken bir husus da sınırlanmamış para transferidir. Diğer hükümet programları dahilinde verilen paraların aksine evrensel temel geliri insanlar uygun gördükleri her şekilde harcayabilecekleri iddia edilir. Aynı şekilde koşulsuzluk ilkesi, bu geliri herhangi bir kişinin alabilecek olduğunu vurgulamaktadır. Kişinin çalışıyor olması, iş bulmaya çabasında olması ya da çalışamaz durumda olması fark etmeksizin herkesin alabileceği belirtilmektedir. Aynı şekilde evrensellik vurgusu bu geliri zengin fakir fark etmeksizin²⁴⁵ tüm dünya insanlarının edinebileceğini bizlere göstermektedir.

²⁴⁰ Nikola Fabris, "Cashless Society – The Future of Money or a Utopia?", *Journal of Central Banking Theory and Practice* 8/1 (Ocak 2019), 59.

²⁴¹ Matt Zwolinski - Miranda Perry Fleischer, *Universal Basic Income What Everyone Needs to Know* (New York: Oxford University Press, 2023), 23.

²⁴² Nuray Gökçek Karaca, "Sosyal Devletin Yeniden Yapılandırılmasında Bir Araç Olarak Asgari Gelir Düşüncesi: Teorik Yaklaşımlar" *Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi* 12/1 (2011), 28-29.

²⁴³ Philippe Van Parijs, "A Short History of the Basic Income Idea", *Basic Income Earth Network* (Erişim 10 Aralık 2024).

²⁴⁴ Annie Lowrey, *Give People Money* (New York: Crown, 2018), 10.

²⁴⁵ Zwolinski – Fleischer, *Universal Basic Income*, 7.

Evrensel temel gelir konusunda da iki kutup oluşmuş durumdadır. Destekleyenlerin temel motivasyonu, herkes için asgari düzeyde bir hayat sürülmesinin insan hakları bağlamında ele alınmasıdır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin (1948) 25. Maddesi'nde ifade "Herkesin, kendisinin ve ailesinin sağlığı ve iyi yaşama standartlarına hakkı vardır; bu hak, beslenme, giyim, konut, tıbbi bakım ile gerekli toplumsal hizmetleri ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ya da kendi denetiminin dışındaki koşullardan kaynaklanan başka geçimini sağlamama durumlarında güvenlik hakkını da kapsar." şeklinde yer bulmuştur. Bu madde, evrensel temel gelir savunucularının temel dayanağı olurken aynı zamanda evrensel temel geliri bir iyilik değil hak²⁴⁶ temelinde değerlendirmelerini sağlamaktadır. Savunulan noktalardan bir diğeri da evrensel temel gelirin toplumdaki gelir adaletsizliğine bir nebze de olsa sınırlama getirebileceği ve bu şekilde toplumdaki suç teşkil eden davranışların önüne geçilebileceğidir. Ayrıca temel bir gelir sayesinde insanların gelecek kaygılarının önüne geçilebileceği ve kişilerin kendilerini gerçekleştirebilecekleri faaliyetlere yönelmelerini teşvik edeceği düşünülmektedir.

Teknolojinin kontrol edilemez gelişimi, yapay zeka, makineleşme, nesnelerin interneti gibi kavramlar esasen evrensel temel gelir taraftarlarının iddialarını haklı çıkarmak için atıfta bulundukları noktalardır. Zira Lowrey'in işaret ettiği üzere bir 'robot kıyameti'ne²⁴⁷ karşın halkı koruma amacı güdebileceği düşünülmektedir. Lowrey, teknolojik temelli bir işsizlik öngörmekte ve robotların yakında tüm iş kollarını ele geçeceği olasılığını vurgulamakla birlikte milyonlarca beyaz yaka iş kolunun teknolojik ilerleme karşısında eleneceğini belirtmektedir. İnsan işine çok daha az talep duyulan bir dünyada da evrensel temel gelirin kitleleri ayakta tutmakta gerekli²⁴⁸ olacağını savunur.

Felsefi yönden savunmaya meyilli olanlar bütçe kısıtlamaları bağlamında ifade edilmesi zor olmasına rağmen önemli bir hedef olan evrensel temel gelirin insan özgürlüğünü artırmada bir değer olması yönünü; düşük gelirli yaşantının olası zorlukları ile masraflı ve talep edici yönlerini rahatlatmasını ve geliştirmekte olan ülkelerdeki daha özgür kararlar almaya izin verişini vurgulamaktadırlar.²⁴⁹

Öte yandan evrensel temel gelir kavramına ilkesel ve ideolojik yönden karşı çıkma eğilimleri de vardır. Burkhard Wehner, iki majör karşı çıkışı ele almıştır. Bunlardan ilki vergi artışı ve bunun ekonomik sonuçlarıdır. İddia odur ki ağırlaşan vergi yükü çalışmaya ve yatırım yapma isteğine teşvike o denli zarar verir ki ekonomik sonucu ve bununla birlikte zenginliğin

²⁴⁶ Rutger Bregman, *Utopia for Realists*, çev. Elizabeth Manton (The Correspondent: 2016), 61.

²⁴⁷ Lowrey, *Give People Money*, 12.

²⁴⁸ Lowrey, *Give People Money*, 10-11.

²⁴⁹ Hilay W. Hoynes - Jesse Rothstein, *Universal Basic Income in the US and Advanced Countries* (National Bureau Of Economic Research, 2019), 5.

yeniden dağıtımı sürdürülebilir şekilde düşüşe geçebilir.²⁵⁰ Diğer büyük itirazın konusu ise iş piyasasına daha direkt etkiye sahiptir. Bu görüşü savunanların iddiası, temel gelir alanların çalışmayacağını ya da en azından var olan refah sisteminde daha az çalışacağı bu etkinin giderek yayılacağıdır. İş piyasasını karşılamadaki düşüş ekonomik çıktıları da düşürecek ve böylece servetin yeniden dağıtımı da düşüş eğilimine girecektir. Dolayısıyla temel gelir, düşünüldüğünün aksine sosyal adalete katkı sağlamak yerine onu bozabilecektir.²⁵¹ Lowrey, evrensel temel gelirin şiddetli bir savunucusu olarak, karşı duruşları alaycı bir şekilde feminist teoriden çevresel politikalara, politik felsefeden teşvik çalışmalarına ve hatta ırkçılık üstüne sosyolojik çalışmalara çok geniş bir yelpaze içine almaktadır.²⁵²

Çalışmamızda evrensel temel gelir, yeni bir sosyolojinin insanını öngörme bağlamında bir bileşendir. Yeni insan sürümünün hayatını idame edebilecek maddi imkanı evrensel temel gelir sağlayacaktır. Savunucuları yukarıda da belirtildiği gibi altını defaatle çizmektedirler ki bu gelirin nereye ne şekilde ve ne nedenle harcanacağı herhangi bir denetime tabii olmayacaktır. Halbuki bu politikanın ideolojik bir yönü olduğu es geçilmektedir. Bir bütün olarak tasarlanan yeni dünyada para sistemi dahi dijitalleşmekteyken bireylerin kendilerine hibe edilen parayı ne şekilde kullanabilecekleri konusunda görünürde özgür bırakılmalarına karşın satın alınabilir ürünlerin sınırlandırılması esasen özgür irade tiyatrosu kurmaktan farksız değildir. Paranın basımı, dolaşıma sokulması ve satın alma gücünü belirleyen bir yapı varken insanların neleri satın alabileceklerini özgürce seçtiklerini düşünmeleri açıkça bir illüzyondur. Kişiler, evrensel temel gelir ile neler alabilecekleri konusunda özgür olacakken neler almak istemeyecekleri konusunda da özgür bırakılabilecekler midir? Bu konudaki yanıt çalışmamız bağlamında net bir şekilde bireylerin dijitalleşen dünyada mutlak bir gözetim, denetim ve kontrol altına alınmasının bir aracı olarak evrensel temel gelirden yararlanılacağıdır.

2.2.7. Akıllı Şehirler

Akıllı şehir konsepti, gelecek projeksiyonlarında sıklıkla başvurulan bir kavramdır. Teknoloji ile güçlendirilmiş yeni bir insan sürümünün konumlanabileceği merkezler olan akıllı şehirlerin teknolojik donanımları direkt dikkat çekmektedir. Devletlerin yanı sıra sivil toplum kuruluşlarının ve düşünce kuruluşlarının da akıllı şehirlere dair beklentileri, öngörülleri ve planları gözlemlenmektedir. Tezimiz için önem taşıdığı noktanın altını bir kere daha çizmek adına geleceği inşa edilen insanın yoğun teknolojik dönüşümleri gündelik hayatına entegre

²⁵⁰ Burkhard Wehner, *Universal Basic Income and the Reshaping of Democracy* (Horst: Springer: 2019), 25.

²⁵¹ Wehner, *Universal Basic Income and the Reshaping of Democracy*, 25.

²⁵² Lowrey, *Give People Money*, 10.

edebileceği ve toplumsal denetim, gözetim ve kontrolün sağlanabileceği mekan olarak akıllı şehirleri işaret etmekteyiz.

Akıllı şehir, tanımı itibariyle teknoloji ve veri toplamanın yaşam kalitesinin yanı sıra şehir operasyonlarının sürdürülebilirliğini ve verimliliğini artırmaya yardımcı olduğu kentsel bir alandır. Yerel yönetimlerin kullandığı akıllı şehir teknolojileri arasında bilgi ve iletişim teknolojileri ile Nesnelerin interneti yer alıyor.²⁵³ Avrupa Komisyonu'nun raporuna göre ise akıllı şehir, sakinlerinin ve iş dünyasının yararına dijital çözümlerin kullanılmasıyla geleneksel ağların ve hizmetlerin daha verimli hale getirildiği yerdir. Akıllı şehir, daha iyi kaynak kullanımı ve daha az emisyon için dijital teknolojilerin kullanımının ötesine geçer. Bu, daha akıllı kentsel ulaşım ağları, iyileştirilmiş su temini ve atık boşaltım tesisleri ve binaları aydınlatmanın ve ısıtmanın daha verimli yolları anlamına geliyor. Bu aynı zamanda daha etkileşimli ve duyarlı bir şehir yönetimi, daha güvenli kamusal alanlar ve yaşlanan nüfusun ihtiyaçlarının karşılanması anlamına da gelmektedir.²⁵⁴ Her ne kadar akıllı şehir kavramı bir mekan tanımlıyor gibi görünse de esasında yaşam tarzı konusunda baştan aşağı yeni bir bakış açısı getirmektedir. Söz konusu yenilik yalnızca otomasyonlar, yapay zeka destekli hizmetler, akıllı enerji kullanımı ve dönüşümü, akıllı alt yapı ya da akıllı ulaşım gibi alanlarla sınırlı kalmayıp aynı zamanda yönetim algısını, demokrasi anlayışını da yeniden şekillendirmektedir. Dolayısıyla yeni bir denetim, gözetim ve kontrol algısı için de zemin hazırlamaktadır.

Akıllı şehirler geleceğin merkezleri olması sebebiyle geleceğin sosyolojisini düşünmek konusunda önem taşımaktadır. Bugünden geleceğe projeksiyon yapan Chatham House akıllı şehir konusunu ele almaktadır. Toplumlar şehirlerinin gelecek zorlukları karşılamak adına ve kentleri herkes için daha iyi yapmak için nasıl yeniden düşünmelidir sorusunu sorarak geleceğin şehir konseptine değinir. Aynı şekilde makalede toplumsal değişimde şehirlerin taşıdığı öncü rol potansiyeline değinmektedir. Teknoloji sıklıkla 'akıllı', yeşil, sürdürülebilir şehirleri yaratmanın temeli olarak algılanmaktadır. İkiz dönüşüm, yapay zeka ve Nesnelerin interneti gibi yeni araçlar ulaşım, yapılar ve diğer şehir fonksiyonlarının emisyonlarını analiz edip düşürmede yardımcı olabilir. Fakat bu sadece dünyanın ihtiyacı olan daha döngüsel kent ekonomisine temel davranışsal değişime destek olabilir. Bağlam da aynı zamanda önemlidir zira dünyanın farklı yerleri nüfuslarının ihtiyacı olan farklı kültürel, ekonomik ve toplumsal faktörleri göz önünde bulundurmak zorunda kalacaktır.²⁵⁵

Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Programı (UN-Habitat) yayınladığı 2022 Dünya Şehirler Raporu *Envisaging the Future of Cities*'de şehirlerin geleceği ile ilgili öngörülerini on

²⁵³ Alice Gomstyn - Alexandra Jonker, "What Is a Smart City?", *IBM* (Erişim 14 Şubat 2025).

²⁵⁴ European Commission, "Smart Cities" (Erişim 13 Aralık 2024).

²⁵⁵ Chatham House, "Cities of the Future" (Erişim 13 Aralık 2024).

maddede ele almışlardır. Bu maddeler Şehirlerin “Çeşitliliği ve Kent Geleceği için Vizyonlar”, “Kent Geleceği Senaryoları: Şehirleşme Dereceleri”, Yoksulluk ve Eşitsizlik: Kent Geleceği için Kalıcı bir Özellik mi?”, “Sağlam Kent Ekonomisi: Üretken Gelecek için Bir Hızlandırıcı”, “Yeşil Bir Kent Geleceğini Güvenceye Alma”, “Şehirlerin Geleceği için Kent Planlaması”, “Halk Sağlığı ve Sürdürülebilir Kent Geleceği”, “Şehirlerin Geleceği için Kent Yönetimini Yeniden Düşünmek”, “İnovasyon ve Teknoloji: Bilgi Temelli Kent Geleceğine Doğru” ve “Sürdürülebilir Kent Geleceği için Dayanıklılığın İnşası” şeklindedir.²⁵⁶ Kapsamlı bir şekilde kaleme alınmış olan rapor kentlerin sosyolojik, ekonomik, teknolojik ve politik olarak yeniden düşünülmesi ihtiyacını öne sürerken özellikle COVID-19 pandemisinin kent ekonomilerinin iyileşmesine şiddetli bir etkisine işaret etmektedir.²⁵⁷ Raporda geleceğin şehir konseptinde özellikle tezimiz için dikkat çeken iki başlık “İnovasyon ve Teknoloji: Bilgi Temelli Kent Geleceğine Doğru” ve “Şehirlerin Geleceği için Kent Yönetimini Yeniden Düşünmek”dir. İnovasyon ve Teknolojik bağlamda kentlerin sosyoekonomik ve kültürel ihtiyaçları şehirleri üç bağlantılı inovasyona eş zamanlı olarak yatırım yapmaya yönlendirmektedir. Birinci olarak teknolojik ve dijital inovasyon akıllı ulaşım vb. aracılığıyla kentsel alanların refahını artırmaya katkı sağlamaktadır. İkinci olarak toplumsal inovasyon dezavantajlı topluluklar için halk hizmetleri tedariki, toplumsal girişimcilik teşviki yoluyla daha iyi toplumsal sonuçlar yaratmaktadır. Üçüncü olarak ise kamu sektörü inovasyonları çeşitli yerel toplulukların çıkarlarını daha merkezi konuma getirmektedir. Şehir yönetimleri eşit şekilde kamu-özel sektör iş birlikleri için teşvik edilir.²⁵⁸ Dolayısıyla şehirlerin sosyoekonomik ve kültürel yeni bir bakış açısıyla inşa edilmesine işaretir. “Şehirlerin Geleceği için Kent Yönetimini Yeniden Düşünmek” başlığında ise özellikle pandemi döneminden çıkarılan derslerden yola çıkılmaktadır. Altını çizmek gerekmektedir ki rapor yüksek kaliteli bireyselleştirilmiş dataların halk sağlığı için önemini vurgulamakla birlikte özel ve kamu verilerine erişimin kent yönetim kurumlarının datalara dayanan acil tepki koordinesi konusunda gerekliliğine²⁵⁹ değinilmektedir. Benzer şekilde oluşan ve mevcutta var olan akıllı teknolojilerin benzer şekildeki akıllı ve uyarlanabilir yönetim gerektirdiği işaret edilmektedir. İletişim, ana hizmetler, veri toplama ve mukim sorumlulukları kent yönetimlerini yeniden şekillendirmekte ve sürdürülebilir kent geleceği ile ilişkilendirilmektedir. Başka bir ifade ile gelişen teknoloji ile inovatif bakış açısı beraberinde uyumlu bir yönetimi de ihtiyaç haline getirmektedir. Bu

²⁵⁶ United Nations Human Settlement Programme (UN-Habitat), *Envisaging the Future of Cities* (United Nations Human Settlement Programme, 2022), xv-xxx.

²⁵⁷ UN-Habitat, *Envisaging the Future of Cities*, xv.

²⁵⁸ UN-Habitat, *Envisaging the Future of Cities*, 276.

²⁵⁹ UN-Habitat, *Envisaging the Future of Cities*, 246-247.

bağlamda bireyselleştirilmiş verilerin toplanması ve kullanılması geleceğin şehirleri için ‘yeni normal’ haline gelmektedir.

Dünyanın yakın gelecekteki nüfusunun giderek şehirleşeceği öngörülmektedir. Dünya Ekonomik Forumu’na göre bugün tüm insanların %54’ü şehirlerde yaşarken 2050’ye gelindiğinde bu oranın %68’e yükseleceği²⁶⁰ öngörülmektedir. Kentleşmenin de beraberinde getireceği fırsatlarla birlikte zorluklar bulunmaktadır. Bu fırsatlar ve zorluklar akıllı şehir teknolojilerine geçişe imkan sağlamakta ve beraberinde yönetsel anlamda paradigma değişikliklerini de tetiklemektedir. Dijital teknolojilerin her yerde ve her zaman bulunması prensibi sosyal, ekonomik ve yönetsel dönüşümleri kaçınılmaz kılmaktadır. Her yerde ve her zaman hazır bulunan dijital teknolojiler ise yeni yönetim paradigmasında güncellenen denetim, gözetim ve kontrol mekanizmalarını gündeme getirmiş olmaktadır. Üretilen atık sudan karbon ayak izine kadar birçok bireyselleştirilmiş verinin kaydının tutulduğu akıllı şehirlerde kişiler teknolojik bir alanda yaşamak zorunda kalmanın yanı sıra davranışları da kesintisiz olarak gözetlenmektedir.

2.2.8. Kontrol, Denetim ve Gözetim Aracı Olarak Yapay Zeka

Yapay zeka kullanımının en etkili olduğu alanların başında gözetim, denetim ve kontrol alanı gelmektedir. Yapay zeka algoritmalarının günden güne gelişmesi ve evrilmesi gözetim, denetim ve kontrol mecraları için yeni olanaklar sunmaya başlamıştır. Önceki bölümde değindiğimiz üzere gözetim, denetim ve kontrol konseptleri gerek tarihsel süreçte insanlığın gündeminde oldukça önemli bir yer tutmuş gerekse de ilahi bir anlam içermektedir. Başka bir ifadeyle beşeri ve ilahi koldan bahsi geçen kavramların toplumsal hafızada bir anlamsal zemini bulunmaktadır. Bu noktada kısır bir döngüye işaret etmek de yerinde olacaktır: yapay zekanın gelişmesi denetim, gözetim ve kontrol alanlarında yeni olanaklar mı sağlamaktadır yoksa denetim, gözetim ve kontrol konularının sınırlarını aşması için yapay zeka kullanışlı bir aparat mıdır?

Gözetim, denetim ve kontrol gerek güvenlik gerekse de hakimiyet amaçlı olarak insanlık tarihi boyunca uygulanan bir pratik olarak karşımıza çıkmıştır zira insanda her daim bir hayatta kalma mücadelesi baş göstermiştir. Günümüz dünyasında da ilk insanlardakinden çok da farklı olmayan sebepler gözetim, denetim ve kontrol mekanizmalarının işlemlerini sağlar. Sosyolojik olarak başvurduğumuz bu kavramlar yapay zeka ve transhümanizmin de katkısıyla insan pratiklerini kontrol altında tutma, manipüle etme ve yönlendirme bağlamında

²⁶⁰ World Economic Forum, *Using Digital Technology for a Green and Just Recovery in Cities* (World Economic Forum, 2022), 7.

tabiri caizse tanrısallık boyutunda tezahür etmektedir. İnsani sınırları taşan bir kontrol ve gözetleme mekanizması adeta denetleme iktidarına sahip olan sistemi ilah ilan etmektedir ki bu noktada yine toplumların kolektif hafızasında oldukça önemli bir yer tutan tanrısallık imajı ile yeniden bir üretim sağlamaktadır. Bir bakıma tanrısallığı semadan tekrar yeryüzüne indirip dijital bir aygıtla hapsetmektedir. İronik bir şekilde ortaya çıkmaktadır ki aşkın bir Tanrı tasavvuruna meydan okuyan bu düşünce her bir insanı tanrılaştırma vaadi sunmaktadır.

Birey tanrıların oluşması, insanın insani sınırlarının ötesinde bir benlik kazanması veya insan-doğa-tanrı dengesinin tahrip edilmesi yapay zeka ile güçlendirilmiş bir transhümanizm düşüncesinde gerçekten insanı tanrısal buyruklardan, sınırlamalardan ya da günah-sevap, iyi-kötü, etik-etik dışı gibi ahlaki normlardan bağımsız kılabilir mi? Homo deus bireylerin neticede yine bir gözetim, denetim ve kontrol sistemine tabi kılınmak suretiyle dijital kayıt altına alınması bu soruların her birinin cevabının hayır olduğunu göstermektedir.

Kontrol, denetim ve gözetim aracı olarak yapay zekanın kullanılması konusunda elimizde en kapsamlı ve en güncel örnek olarak Çin’de uygulanan Sosyal Kredi Sistemi’ni göstermek mümkündür. Tamamıyla güçlü bir gözetim teknolojisi ağı ile örülmüş şehirlerin insanların her adımını gözetlemesi, puanlama sistemi üzerinden denetlemesi ve sonuçları ile toplumu kontrol etmesi bu örnekte tamamen gözler önüne serilmektedir.

Resmi belgelere göre Çin’in Sosyal Kredi Sistemi, düzeni teşvik ederek, “medeni” davranışı özendirerek ve yasal araçların yetersiz kaldığı yerlerde hükümet denetimini genişleterek sosyal yönetimi güçlendirmek üzere tasarlanmıştır.²⁶¹ Sosyal Kredi Sistemi çerçevesinde yapay zeka entegre edilmiş kameralar ile anlık bir şekilde insanlara puan verilip ve bu puanlar sayesinde, Çin vatandaşları ya iyi vatandaş ya da kötü vatandaş olarak sınıflandırılması hedeflenmiştir. Bu sistemin en önemli yardımcısı ise tüm ülkeyi sarmalayan yapay zeka destekli 200 milyondan fazla kameradır.²⁶² Sistem, Çin vatandaşlarının ve ayrıca ülke şirketlerinin finansal, sosyal, ahlaki ve muhtemelen politik davranışlarını bir ceza ve ödül sistemi aracılığıyla izlemeyi, derecelendirmeyi ve düzenlemeyi amaçlamaktadır. Belirtilen amaç, “güvenilir kişilere fayda sağlamak ve güvenilmez kişileri disiplin altına almaktır.” Çin hükümeti, sistemi Çin ekonomisini yönlendirmek ve toplumu yönetmek için önemli bir araç olarak görmektedir. Nihai sistemin nasıl işleyeceği konusunda hala çok fazla spekülasyon bulunmaktadır. İşleyişte ise her vatandaşa, kişinin sosyal davranışının kabul edilebilir olup olmadığına bağlı olarak artacak veya azalacak bir sosyal kredi puanı verilmesi bekleniyor. 1000

²⁶¹ Stanford Center on China’s Economy and Institutions (SCCEI), “Assessing China’s “National Model” Social Credit System” (Erişim 9 Ekim 2025).

²⁶² Nurettin Akçay, “Gelecekte Bizi Nasıl Bir Dünya Bekliyor: Aslında Biliyoruz!”, *Independent Türkçe* (Erişim 9 Ekim 2025).

puan ile başlayan puanlama sistemi içinde ulaşılabilecek en yüksek puan ise 1300 iken düşülebilecek en düşük puan ise 600'dür. Sistemin, her birey hakkında, finansal, sabıka ve devlet kayıtları ile nüfus müdürlükleri veya okul yetkililerinden alınan mevcut veriler gibi geleneksel kaynaklardan toplanan büyük miktarda verinin yanı sıra dijital kaynaklardan da yararlanması bekleniyor. Dijital kaynaklar, kişinin arama geçmişi, e-ticaret sitelerindeki alışveriş tercihleri ve sosyal medyadaki etkileşimleri gibi internette toplanan verileri içeriyor. Ayrıca sistem, yüz tanıma teknolojisinin yardımıyla video gözetim sistemleri aracılığıyla elde edilen bilgilere de güvenebilir.

Buna ek olarak iyi bir finansal geçmişe sahip olmak, ihtiyaç sahiplerine yardım etmek, sosyal medyada hükümeti övmek, kan bağışlamak, yaşlı aile üyelerine bakmak, hayır işlerine katılmak vs. ödüllendirilen davranışlar iken çevrim içi oyunlarda hile yapmak, işlenen suçlar için samimiyetsiz özürler, internette dedikodu yayma, sosyal medyada hükümet aleyhine paylaşımlar yapmak, yaşlıları düzenli ziyaret etmemek, otoriteye karşı yasa dışı protestolar yapmak, alkollü araç kullanma veya yaya geçidinde karşıdan karşıya geçme gibi trafik suçları gibi davranışları da cezalandırılmaktadır.

Değerlendirme sonundaki ödül ve cezalar toplumun tüm kesimine hitap edecektir. İş ve eğitime kabulde öncelikler, tüketici kredilerine kolay ulaşım, depozitosuz bisiklet ve araç kiralama, ücretsiz fitness kullanımı, kamu konutları için kuyruk atlama gibi ayrıcalıklar ödül olarak ele alınmaktadır. Öte taraftan kamuoyunda küçük düşürme, kara listeye alınma, uçak bileti veya hızlı tren bileti rezervasyonundan muafiyet gibi cezai uygulamalar bulunmaktadır.²⁶³ Yine de Liu ve Rona-Tas, Çin'deki Sosyal Kredi Sistemi'ni yalnızca otoriter bir araç olarak görmenin ötesine geçmenin hayati önem taşıdığını ifade eder. Zira böyle bir bakış açısı, Sosyal Kredi Sistemi'nin diğer bağlamlar için sağlayabileceği değerli içgörülerini fark edememekte ve dünya çapında yaygın algoritmik gözetim, soyutlama, verileştirme ve değerlendirme uygulamalarının eleştirel ve üretken bir şekilde değerlendirilmesinin altını çizmektedir.²⁶⁴

Esasında çizilen tablo, tezimiz kapsamında ele aldığımız filmlerde geleceğin dünyası olarak bize sinema dili ile yansıtılan projeksiyona atıfta bulunmaktadır. Toplumun gözetim teknolojileri ile geldiği nokta, tüm bireylerin neredeyse niyetlerine kadar kayıt altında tutulması ve dolayısıyla mutlak bir denetimin sağlanması her üç filmde de sosyolojik bir zihniyet dönüşümünü işaret etmektedir. Bireylerin kutsal ile olan ilişkisi deyim yerindeyse yeniden inşa edilmektedir. Toplumlar için yüzlerce yıl boyunca gözetlenmek kutsallığın sembolü idi. Tanrı ya da Tanrı adına din/din adamları toplumları gözlemlene hakkına sahipken 21. yüzyılda

²⁶³ Bertelsmann Stiftung, "Asia Book a 03 China Social Credit System" (Erişim 9 Ekim 2025).

²⁶⁴ Chungheng Liu – Akos Rona-Tas, "Trusting by Numbers: an Analysis of a Chinese Social Credit System Governance Infrastructure", *Critical Sociology* 51/6 (2025), 1262.

kutsallık göklerden indirilip makinelere, fiber optik kablolar ve hatta insan bedenine yerleştirilen biyonik parçalara indirgenmektedir. Çin örneği, gözetim teknolojilerinin tatbiki kadar kutsallığın dönüşümü bağlamında da dikkate değer bir uygulamadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GELECEĞİN İNŞASI: YENİ GÖZETİM TEKNOLOJİLERİ İLE EKRANA YANSIYAN MUTLAK KONTROLÜN GÖRÜNÜMLERİ

3.1. Mutlak Gözetimin Sağladığı Cinayetsiz Toplum: *Azınlık Raporu*

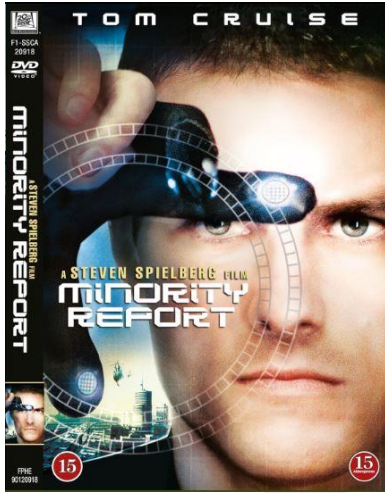
Tablo 3. 1: *Azınlık Raporu* Film Künyesi

<i>Azınlık Raporu</i> Film Künyesi ²⁶⁵	
Orijinal Adı	Minority Report
Yönetmen	Steven Spielberg
Senarist	Scott Frank, Jon Cohen, Philip K. Dick
Yapımcı	Gerald R. Molen, Bonnie Curtis, Walter F. Parkes, Jan de Bont
Yapım Şirketi	20th Century Fox, DreamWorks Pictures
Yılı	2002
Türü	Bilim kurgu, aksiyon, siberpunk
Oyuncular	Tom Cruise (Şef John Anderton) Max von Sydow (Direktör Lamar Burgess) Samantha Morton (Agatha) Colin Farrell (Danny Witwer)

Azınlık Raporu (*Minority Report*), Philip K. Dick'in aynı adlı hikayesinden uyarlanan 2002 yılına ait bir Steven Spielberg filmidir. Bilim kurgu, polisiye ve tech-noir türlerinin bir karışımı olan film 2054 yılında Washinton D.C.'de geçmektedir. Dolayısıyla teknoloji, böylesi bir temada gerçekliğimizin her yönünü tehdit eden yıkıcı ve distopik bir güç olarak ele alınmaktadır. Nitekim sinematografik olarak da yönetmenin neon renklere vurgu yapmış olması teknoloji, fütürizm ve distopyayı bir potada erittiğinin bir göstergesi olarak ele alınabilir. Filmde Suç Öncesi Birim olarak adlandırılan ve psişik güçlere sahip üç precog ve teknolojik cihazların bulunduğu bu birim, suçlar işlenmeden önce tespit edilip müdahaleyi mümkün kılmaktadır. Fakat bu işlemleri gerçekleştirebilmesindeki kilit güçler her ne kadar precoglar gibi gösterilmiş olsa da filmin geneline yayılmış olan tema bir gözetim toplumdur. Özellikle Nesnelerin interneti mantalitesi ile altyapısının oluşturulmuş olduğu akıllı bir şehirde yeni gözetim teknolojisi araçları filmde precogların öngörü gücünü güçlendirmekte ve gözetim

²⁶⁵ IMDb, "Minority Report" (Erişim 10 Ekim 2025).

toplumu için yeni bir tanrısallık imkanı sunmaktadır. İris okuyucular, yüz tarayıcılar, geniş bir kamera kayıt ve gözetim sistemleri, toplumun kaydedilmesine ve verilerinin depolanmasına olanak sağlamaktadır. Toplanan veriler de cinayetlerin önlenmesi gibi ulvi bir amaç için kullanılmaktadır. Zira filmde vurgulu bir şekilde gözetim sisteminin, kişileri ve toplulukları çeşitli kriterlere göre sınıflandırmak, kimlerin özel muamele, şüphe, uygunluk, dahil etme, erişim vb. için hedeflenmesi gerektiğini belirtmek amacıyla kişisel ve grup verileri toplanır.²⁶⁶

Şekil 3.1: *Azınlık Raporu* DVD kapak fotoğrafı²⁶⁷

Film, bir adamın kendisini aldatan eşini ve sevgilisini öldüreceği yönündeki bir kehanet ile açılmaktadır. Suç Öncesi Birimi'nin gerekli yasal izinleri alması ile birlikte cinayetin işleneceği mahali bulmaya çalışması ile olay örgüsü devam etmektedir. Olaydan saniyeler öncesi olay yerine giden Anderton ve ekibi cinayeti engellemeyi başarır. Nihayetinde açılış sahnesi ile birlikte esasen birçok felsefi tartışma da beraberinde ortaya çıkar ve izleyici olarak film boyunca bu soruları her bir sahnede aklımızda evirip çevirmemizi sağlayan sahneler izleriz. Filmin fütüristik teması, sergilenen gözetim toplumu ve yeni gözetim teknolojileri bir yandan izleyici olarak bizleri filmin içine direkt dahil olmamıza engel olup kritik bir mesafe koymamıza yardımcı olurken bir yandan da filmde insanların henüz suç işlememişken maruz kaldıkları muameleler izleyicinin katarsis yaşamasına olanak sağlamaktadır. Başka bir ifade ile film, perdeye yansıttığı yoğun teknoloji vurgusu ile rasyonel tarafımıza hitap ederken ele aldığı ahlaki ikilemlerle de etik yönümüze hitap etmektedir. Nitekim film suçu henüz işlememiş şahısların tutuklanması, engellenen ve dolayısıyla eyleme dönüşmeyen davranışın gelecek/gerçek olma-olmama ikilemi, precogların yanılmazlığı vb. etik felsefesine dahil

²⁶⁶ David Lyon, "Surveillance As Social Sorting: Computer Codes and Mobile Bodies", *Surveillance As Social Sorting Privacy, Risk, and Digital Discrimination*, ed. David Lyon (Londra: Routledge, 2003), 20.

²⁶⁷ IMDb, "Minority Report".

edilebilecek konuları tartışmasıyla birlikte suçsuz toplumun gözetilen ve kaydedilen toplum inşası ile mümkünatı arasındaki ilişkiyi de gözler önüne sermektedir.

Bu bağlamda *Azınlık Raporu*, transhümanizimden Homo Deus kavramın, blok zinciri ile kayıtların muhafaza edilmesinden nakitsiz topluma ve hatta akıllı şehir görünümüne geniş bir yelpaze okumaları içermektedir. Filmdeki çoklu dokunmatik arayüzler, iris tarayıcıları, böcek robotlar, kişiselleştirilmiş reklamlar ve elektronik gazeteler saydığımız kavramların kusursuz bir gözetim mekanizması içinde işlemesi için araçlar olarak yerini alır. Dahası tüm bahsi geçen kavramlar ile gözetim araçları hem filmin geneline yayılmış hem de izleyiciye yeni bir tanrısallık algısının da izlerini sürmeye imkan sağlamıştır. Dolayısıyla film, post-milenyum toplumsal bedeninin biyometri ve suç veri tabanları aracılığıyla nasıl bir gözetim nesnesi haline geldiğini gözler önüne serer. Metro ve mağazalar gibi kamusal alanlarda retina taraması yapan ağ bağlantılı dijital görüntüleme cihazları, devlet ve ticari disiplin mekanizmalarından oluşan bir ağı harekete geçirmektedir.²⁶⁸

3.1.1. Geleceğin Dünyasında Mekânın Gözetimi

Jeremy Bentham'ın bir mimari model olarak tanıttığı Panoptikon günümüz modern dünyasında gözetimin oynadığı güçlü rolü anlamlandırmaktadır. Esasen iktidar ve kontrolün mekânsal stratejisi olan panoptikon kesintisiz gözetim imkanı ile gözetimin içselleştirilmesi düşüncesine dayanır. İçinde yaşayan bireylerin her an davranışlarını düzenlemelerini zorunlu kılmaktadır. Mekanın kendisini kontrol mekanizmasına dönüştürmesi ile sakinleri otoritenin mevcudiyetini içselleştirmiş olurlar. Her ne kadar okul, hapishane, hastane vb. disiplinin hat safhada olduğu kurumlar için düşünülmüş olsa da günümüz dijital görünümü içinde de geçerliliğini görebilmekteyiz.

Sosyal gözetim bağlamında panoptikon, fiziksel bir yapıdan gücün çağdaş yaşamda görünürlük yoluyla nasıl işlediğine dair sembolik bir temsile dönüşmüştür. Örneğin, sosyal medya platformları kullanıcıları ekranları, işverenler, reklam verenler ve bazen hükümetler tarafından izlendiklerini bilerek kendilerinin şekil verilmiş versiyonlarını sunmaya teşvik eder. Söz konusu teşvik, bireylerin davranışlarını doğrudan zorlama nedeniyle değil, her an gözlemlenebilecekleri bilinciyle değiştirdikleri bir öz izleme kültürü yaratır. Dolayısıyla modern gözetim toplumunda, mekanın kontrolü fizikselden dijital ve sembolik olana kaymıştır. Şehir sokakları ve toplu taşıma sistemleri gibi kamusal alanlar kayıt kameraları, biyometrik tarayıcılar ve yüz tanıma teknolojileriyle doludur ve kentsel ortamları etkili bir şekilde modern

²⁶⁸ Lisa Nakamura, *Digitizing Race Visual Cultures of the Internet* (Minnesota: University of Minnesota Press, 2008), 117.

panoptikona dönüştürür. Sosyal medya platformları, sanal çalışma alanları ve akıllı evler gibi çevrimiçi alanlar bile gözetim ve denetimi kolaylaştıran şekillerde inşa edilmiştir. Bu alanların mimarisi ister inşa edilmiş ister sanal olsun insanların nasıl hareket ettiğini, etkileşim kurduğunu ve kendilerini nasıl ifade ettiğini belirler. Bentham'ın tasarımında olduğu gibi amaç, gözetimin mekansal organizasyonu yoluyla davranışı kontrol etmektir.

Günümüzün kitlesel veri toplama, algoritmik izleme ve öngörücü polislik ile karakterize edilen gözetim toplumu, panoptikonun mantığını çok daha karmaşık ve teknolojik olarak gelişmiş bir ölçekte yansıtıyor. Diğer bir deyişle, 21. yüzyılın devasa gözetleme kapasitelerine sahip teknolojik sistemleri adeta tanrısal bir özelliğe sahip olmakla birlikte modernitenin merkezinde yer alan bir dizi uygulama olan gözetim hızla tüm kurumlarda temel bir örgütlenme biçimi haline gelip hepimizin günlük yaşamda deneyimlediği bir şey haline geldi.²⁶⁹ Hükümetler ve şirketler gözetim teknolojilerini yalnızca güvenlik veya kâr için değil, davranışları şekillendirmek, kararları etkilemek, toplumsal normları uygulamak ve panoptik sınıflandırmak için kullanıyor. Panoptik sınıflandırma (panoptic sorting), bireyler ve gruplar hakkında vatandaş, çalışan ve tüketici olarak günlük yaşamları boyunca üretilen bilgilerin toplanmasını, işlenmesini ve paylaşılmasını içeren ve modern kapitalist ekonomideki yaşamı tanımlayan mal ve hizmetlere erişimi koordine etmek ve kontrol etmek için kullanılan karmaşık teknolojiye verilen isimdir.²⁷⁰ Dolayısıyla panoptik sınıflandırmayı, kişileri rutin ölçümlere dayanarak kategorilere ve sınıflara ayıran bir fark makinesi olarak değerlendirmek mümkündür. Fark makinesi olarak bireyler tehlikeliler ya da fırsatlardan yararlanabilecekler gibi kategorilere ayrılarak toplumsal belli tabakalaşmaları da sağlamakta ve bununla birlikte toplumu denetleme ve kontrol etme mekanizmasını diri tutmaktadır. Lyon'a göre de günümüzde gözetleme özellikle 'toplumsal sınıflandırma' ile karakterize edilmektedir.²⁷¹ Hem görünen hem de görünmeyen sürekli inceleme, vatandaşları her zaman gözetim altındaymış gibi davranmaya, uyumu teşvik etmeye ve muhalefeti sınırlamaya zorlar. Dolayısıyla bireyler sürekli denetlenmek suretiyle davranışlarının özgürlüğü de ortadan kalkmaktadır. Bu anlamda, Bentham'ın panoptikonu, dijital gözetim çağında güç, disiplin ve kontrolün nasıl işlediğini eleştiren temel bir kavram haline gelmek için orijinal tasarımını aşmaktadır. Mekansal kontrol, gözetim teknolojilerinin mekanın deneyimini nasıl yeniden şekillendirdiği düşünüldüğünde daha karmaşık hale gelmektedir. Akıllı şehirlerde veri, altyapıya yerleştirilmiş sensörler aracılığıyla sürekli olarak toplanır, hareket, tüketim ve iletişim izlenir. Evler, sesli asistanlar ve

²⁶⁹ David Lyon, "Surveillance and the Eye of God", *Studies in Christian Ethics* 27/1 (2014), 22.

²⁷⁰ Oscar H. Gandy, *The Panoptic Sort: A Political Economy of Personal Information* (San Francisco: Westview Press, 1993), 15.

²⁷¹ Lyon, "Surveillance and the Eye Of God", 24.

kapı zili kameraları gibi cihazlar aracılığıyla gözetim alanları haline geldikçe, kamusal ve özel sınırlar belirsizleşmektedir. Hatta panoptikonun merkezi kulesinin çoğaldığını ve mobil hale geldiğini, şimdi günlük yaşamın mimarisine yerleştiğini ifade edebiliriz. Gözetleme toplumu, mekanın tasarımı ve kontrolü aracılığıyla sadece insanları izlemekle kalmıyor; yaşadıkları ortamları şekillendiriyor, mekansal düzeni toplumsal düzene dönüştürüyor.

Mekanın gözetlenmesinde yeni gözetim teknolojilerinin dahil edilmesinde ideolojik bir bağlam bulmak mümkündür. Algoritmalar, muazzam büyüklükte veri setleri toplayabilip davranış, tercih ve potansiyeller tahmin edebilirler. Eş zamanlı hareketleri ve biyometrikleri takip edebilir. Ayrıca bu algoritmaların nesnel, mantıklı ve tarafsız olduğu kabul edilir. Bu yönleri ile her şeyi bilme ve her şeye gücü yetme gibi meziyetlerin bünyesinde içkin olduğu iddia edilmektedir. Tanrısallık ifade eden ilim (omniscience) ve kudret (omnipotence) konseptlerinin artık algoritmalarda da bulunduğu ima edilmektedir. Dolayısıyla gözetim teknolojileri karşımıza algoitmik tanrısallık (algorithmic divinity) gibi yeni bir kavramı çıkarmaktadır. *Azınlık Raporu* filmi gerek sinema dili gerekse geleceğe yönelttiği projeksiyon gerekse de ele aldığı spekülasyon konular açısından yeni gözetim teknolojilerinin sağladığı algoritmik tanrısallığı ve beraberinde toplumların din algılayışlarının gelecekte tecrübe etmesi tahmin edilen dönüşümü en iyi yansıtan filmlerden biridir. Özellikle bir şehir mekanı içinde panoptikon şeklinde sağlanan gözetimin güncel teknolojik gelişmeler ve din olgusunun yeni kavranışları eşliğinde analiz etmek bağlamında bizlere uygun sosyolojik bir zemin sağlamaktadır.

3.1.2. Geleceğin Denetlenebilir İnsanın Yaratmak

Azınlık Raporu filmi elbette tesadüfen çekilmiş bir film değildir. Filmin hazırlık aşamasından itibaren yönetmen Steven Spielberg, alanında uzman birçok kişiye danışmış ve yeni filminde yoğunluklu olarak bilimsel araştırmayı dahil etmek istemiştir. Bu bağlamda üç günlük bir think tank zirvesi düzenlemiş; buraya da mimar, bilgisayar bilimci, biyomedikal araştırmacı ile uzmanlar davet etmiş ve 2054 yılındaki geleceğin dünyasının inandırıcı olabilmesi için fikir alış verişinde bulunmuştur.²⁷² Filmin kavranmasında hazırlık sürecinin taşıdığı önem, yönetmenin ne denli titizlenmiş olduğundan anlaşılmaktadır. Spielberg'in göstermiş olduğu hassasiyet sinema dilinin gerçeklik ile kurduğu bağ açısından ele alınabilir. Zira film her ne kadar bir fantezi dünyasının ve imajinasyonunun yansıması olarak kabul görse de perdede izleyici ile buluşan esasen yönetmenin kendi gerçeklik algısının bir yansımasıdır. Dolayısıyla Spielberg, perdeye bir gerçeklik yansıtmakla birlikte kendi bakış açısından yeniden

²⁷² Lisa Kennedy, "Shielberg in the Twilight Zone", *Wierd* (Erişim 08 Mart 2025).

inşa edilmiş bir gerçekliği de aktarmaktadır. Film hazırlık toplantının dikkate değer başka bir tarafı da yapım tasarımcısı olan Alex McDowell'in seksen sayfalık bir rehber olarak hazırladığı gelecekteki dünyanın mimarisinden sosyo-ekonomisine, politikasından teknolojisine tüm kararlaştırılmış yönlerinin listelendiği "2054 İncili" lakaplı planıdır.²⁷³ Dolayısıyla film, geleceği, geleceğin sosyolojisini ve geleceğin algılarını da beraberinde tasarlamayı bir şekilde kurgulanması itibarıyla hedeflemiştir. Bu noktadan bakıldığında filmde yoğun olarak gözlenen ve ileriye projeksiyonda bulunan teknolojik gelişmeler henüz 2054 olmadan gerçekleşmektedir. Nitekim gözlenen teknolojiler de beraberinde bunlara uyumlanabilen bir insan ihtiyacını doğurmaktadır. Zira insan, evrimsel noktadan ele alındığında, en uyum sağlayanın doğal seçim ile hayatta kaldığı (survival of the fittest) bir prensibe dayanmaktadır. Bu yüzden filmde yönetmen ve ekibi önce bir gelecek dünyası tasarlamışlardır ve insanlar ile beraberinde toplumu da uyumlu gösterebilmek adına transhümanist bir bakış açısından ele almamız ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Filme transhümanizm okumaları yapabileceğimize dair arayüzler, tarayıcılar, etkileşimli teknolojik aygıtlar gibi birçok faktörler bulunmaktadır. Öncelikle yoğun teknoloji ile donatılmış bir toplumsal hayatın varlığına dikkat çekmek yerinde olacaktır. Filmde bulunan bazı teknolojik araçları örnek olarak açıklamak uygundur. Bunlardan ilki (multi-touch interfaces). Filmde Anderton'ın veri eldiveni giyip gelecekteki suçların video kliplerini hızla oynatıp geri sardığı, yakınlaştırdığı ya da uzaklaştırdığı arayüz, çoklu dokunmatik arayüzdür. Bu arayüzleri film için geliştiren John Underkoffler'dir. Kendisi gerçek hayatta da g-speak adı verilen verilerle etkileşim şeklimizi değiştirmek üzere bir nokta ve dokunma arayüzü geliştirmiştir.²⁷⁴ Filmde bu teknolojiye insanın adapte edilebilmesi için giyilebilir teknolojinin imkanları kullanılmıştır.

Şekil 3.2: John Anderton'ın cinayet detaylarını önceden ekrandan takip etmesi

²⁷³ Ian Rothkerch, "Will the Future Really Look Like 'Minority Report'?", *Salon* (Erişim 08 Mart 2025).

²⁷⁴ TED, "John Underkoffler Dikkatleri Kullanıcı Arayüzünün Geleceğine Çekiyor" (Erişim 8 Mart 2025).

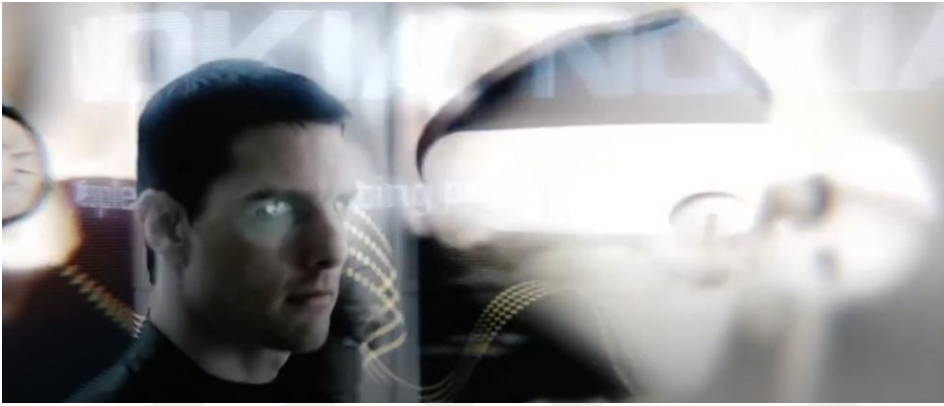
Şekil 3. 3: John Anderton’ın çoklu dokunmatik arayüzleri, ekranları ve veri eldiveni²⁷⁵

Bir diğer teknolojik gelişme ise iris tarayıcılarıdır. Bugün için aşına olunabilen bir sistem olan iris tarayıcıları bir biyometri şeklidir. Daha açık ifade etmek gerekirse insan özellikleriyle ilgili vücut ölçümleri ve hesaplamalarıdır. Biyometrik kimlik doğrulama bilgisayar biliminde bir kimlik belirleme ve erişim kontrolü biçimi olarak kullanılır. Dolayısıyla gözetim, denetim ve kontrol mekanizması içinde işlevsel bir aparat olarak sayılabilir. Öyle ki Anderton, kendisinin işleyeceği öngörülen cinayet öncesinde Suç Öncesi polislerinden kaçarken her yerde iris taramasına takılmaktadır. Bu yüzden gözlerini gizli bir operasyon ile değiştirme kararı verir. Başka bir ifadeyle gözetim toplumunun denetim mekanizmasından soyutlanmak için kaydı olmayan bir göz ile kendininkileri değiştirmek durumunda kalmıştır. Böylece denetlenebilir insanların dışında kalmayı başarır. Anderton’ın durumunu bir analogi ile açıklamak gerekirse ilk etapta sistemin uyumlu bir parçası iken adeta bir virüs gibi sistemi yok etmeyi kendine görev edinir.

²⁷⁵ Independent, “Minority Report: 6 Predictions That Came True, 15 Years On” (Erişim 10 Ekim 2025).

Şekil 3.4: Suç işlemeyen önce yakalanan ve iris tarayıcısı ile gözleri taranıp kimlik doğrulaması yapılan kişi

Şekil 3.5: John Anderton kaçtığı sırada şehirde bulunan iris tarayıcılarına yakalanması

Şekil 3.6: Metroda bulunan ve rutin taramalarını yapan bir iris tarayıcı

Filmde yer alan böcek robotlar da iris tarayıcı mekanizmaya sahip aygıtlardır. Polislerin giremeyeceği kadar tehlikeli ya da küçük alanları girip tarayabilen ve potansiyel suçluyu etkisiz hale getirebilen bu aygıtlarda iris tarama ve verileri depolama, vücut ısıları gibi biyometrik verileri algılama vb. özellikler bulunmaktadır. Dolayısıyla böcek robotlar her yerde ve her daim hazır bulunan bir gözetim mekanizmasının “gözü – kulağı”²⁷⁶ olarak sadece önemli bir parçası

²⁷⁶ Charles Arthur, “Why Minority Report Was Spot on”, *The Guardian* (Erişim 9 Mart 2025).

görevinde değil aynı zamanda hayati bir parçasıdır. Böcek robotların yanı sıra yine filmde yer alan ve toplumun her bireyinin itina ile kayıt edildiğini anladığımız diğer bir teknolojik gelişme de kişiselleştirilmiş reklamlardır. Yine iris tarayıcıları ve biyometrik kayıtlar gibi veriler üzerinden depolanan bilgiler sayesinde reklam panoları yanından geçen kişinin kimliğini tanımakta ve kişinin ilgisini çekebilecek reklamları sıralamaktadır. Bugün bu teknolojiye özellikle akıllı telefonlar gibi aygıtlar üzerinden bizlerin de deneyimlediğini ifade edebiliriz. Zira daha önce gezdiğimiz bir alışveriş sitesi ya da tarayıcıdan veya herhangi bir uygulamadan aradığımız bir ürün sonrasında reklam olarak sıklıkla karşımıza çıkar. Hatta farklı markaları, muadilleri ve benzeri kategoriler de reklam olarak ana sayfamızda belirlemektedir. Özellikle Google ve Meta (Facebook, Instagram ve WhatsApp) gibi kişisel verilerimizi görece gönüllü olarak paylaştığımız uygulamalarda kişiselleştirilmiş reklamlarla karşılaşmamız kaçınılmazdır. Kişiselleştirilmiş reklam şu şekilde işlemektedir:

İnternet yazılımı şirketlerin, müşterilerin oturum açtığı fiziksel konumları belirlemelerini, müşterilerin onlarla yaptıkları işlemleri kaydetmelerini ve tüketicilerin diğer alışveriş ilgi alanlarını öğrenmek için izleme çerezlerini kullanmalarını sağlamaktadır. Bu verilerle bir web sitesi ürünlerini ve ilgi alanlarını daha muhtemel olan teklifleri içeren özelleştirilmiş bir sayfa göstererek deneyimini kişiselleştirebilmektedir.²⁷⁷

Şekil 3.7: Böcek robotlar

²⁷⁷ İpek Okay, “Dijital Gözetim Çerçevesinde Kişiselleştirilmiş Reklamcılık”, *OPUS- Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 16/32 (Aralık 2020), 5369.

Şekil 3.8: İris tarayıcı görevini yapan böcek robotlar

Şekil 3.9: Kişiselleştirilmiş reklam panosu-1

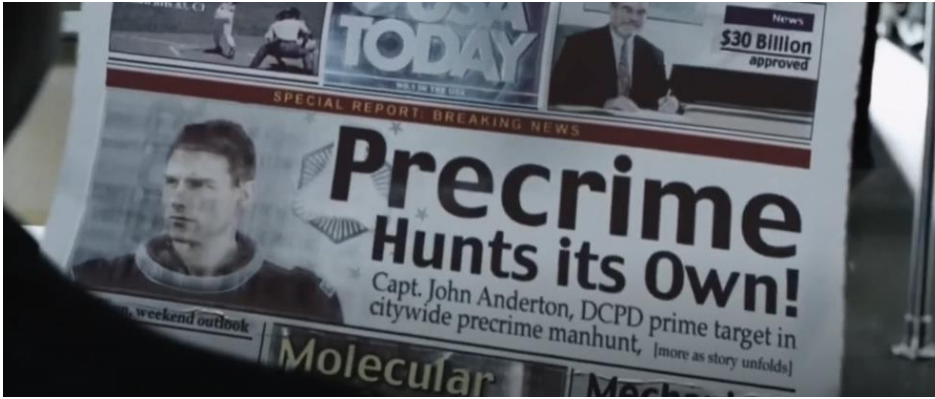
Şekil 3.10: Kişiselleştirilmiş reklam panosu-2

Filmde ise bu biraz daha üst noktaya taşınmış ve karakterlerin sokakta yanından yürüdükleri reklam panoları bir anda kişiselleştirilmiş reklamları bildirmeye başlamaktadır.²⁷⁸ Dolayısıyla kişiselleştirilmiş reklam panoları da filmde gözetim toplumu ile bütünleşmiş kapitalist ekonominin ne denli yoğun olduğunun ve bireyleri kuşattığının bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Azınlık Raporu ile gündeme gelen ve değinmekte fayda olduğunu düşündüğümüz bir teknoloji de elektronik gazete kavramıdır. Bugün internet gazeteciliği olarak da yakınlık

²⁷⁸ Steven Spielberg, *Minority Report* [*Azınlık Raporu*] (Film, 2002), 00:46:15-00:46:50.

kurabileceğimiz elektronik gazeteler, denetim, gözetim ve kontrolün esaslı bir aparatıdır. Zira son dakika gelişmeleri, kişilerin okuduğu bu gazetelerde anlık olarak güncellenmektedir.²⁷⁹

Şekil 3.11: Anlık güncellemeler ile sayfanın yenilendiği elektronik gazete

Öyle ki John Anderton kendisi ile ilgili suç öngörüsü akabinde Suç Öncesi Birimi'nden kaçarken metroda iris tarayıcılar ve kişiselleştirilmiş reklamlar kendisini tanımlamıştır. Bununla birlikte metroda elektronik gazete okuyanların ekranlarında manşet olarak son dakika haberi şeklinde Anderton'un fotoğrafı düşmüştür. Bahsi geçen tüm teknoloji ve yapay zeka temelli uygulama, temelde gözetimin şiddetini gözler önüne sermek için birer araçtır. Filmde açıkça karşı karşıya kaldığımız panoptik sistemin gerektirdiği kimlik tespiti seviyesi, gerçekleşmek üzere olan işlerin önemiyle belirlenir. Gandy, sınıflandırmanın gözetim toplumundaki öneminin altını çizerek kimlik tespit seviyesini şu şekilde ifade eder:

Risk seviyesi arttıkça daha gelişmiş teknolojiler devreye girer. İmza, fiziksel tanımlamaya, fiziksel tanımlama fotoğrafa, fotoğraf da parmak izine, ses kaydına veya retina taramasına yol açar. Ama bu yeterli değil. Panoptik sınıflama sıklıkla üçüncü taraf doğrulaması gerektirir. Söylediğiniz kişi olabilirsiniz, ancak söylediğiniz kişi olduğunuzu doğrulamamız gerekiyor. (...) Bu tanımlama biçimi çoğu zaman bir tür sınıflandırmayı içerir.²⁸⁰

Sıralanan örnekler filmde bulunan gözetim mekanizmalarını sağlıklı bir şekilde tahlil edebileceğimiz araçlardır. Ne var ki bunlar dışında da hareket tanıma, suç tahmin yazılımı, sırt roketi, üç boyutlu iletişim ve ekran etkileri, otonom otomobiller, suçluların uyutulduğu hapisaneler vb. birçok çağının ötesinde teknoloji dahil edilmiştir. Teknolojinin bu denli ilerlemesi beraberinde ileri teknolojiyi kullanabilen, buna uyum sağlamış insanların, mantalitenin, şehirlerin ve hatta devlet yapılanmasının gerekliliğini de ortaya koyar. Bu bağlamda filmde kişilerin ve yaşantının da zamanın ötesinde olarak gördüğümüz teknolojiye uyumlanmalarını sağlayan gerek kıyafetler, ekipmanlar gerekse de biyonik aparatları saymak mümkündür. Dolayısıyla filmde bulunan kişilerin geleneksel anlamda kullandığımız “insan” kavramının ötesine geçtiğini ifade edebiliriz. Bir anlamda teknoloji ile toplumsal hayat arasında

²⁷⁹ Spielberg, *Minority Report*, 00:47:25-00:47:40.

²⁸⁰ Gandy, *The Panoptic Sort*, 16.

birbirini etkileyen iki yönlü bir ilişkiden söz etmek mümkündür. Teknoloji ilerledikçe insanlar teknolojiyle uyumlanmaya çalışmakta, insanlar uyumlandıkça teknoloji bir sonraki basamağa çıkmaktadır. Zaten teknolojinin eleştirel teorileri, teknolojilerin toplumdan ayrı olmadığını, ancak belirli toplumsal ve politik sistemlere uyarlandığını savunur. Teknolojiler bu nedenle tarafsız araçlar değildir, çünkü hizmet ettikleri ve şekillendirmeye katkıda bulundukları sosyo-politik düzene dahil olurlar, ayrıca toplumun diğer yönleriyle birlikte tarihsel olarak evrimleştikleri için tekil bir “teknoloji özü” ile karakterize edilemezler.²⁸¹

Filmdeki yoğun teknolojik vurgu ve insanların, insan bedeninin sınırlılıklarını aşmış portresi bizi transhümanizm felsefesine referans yapmaya yöneltmiştir. İdeolojik olarak transhümanizmde bulunun iki ana vurgu insan bedeninin sınırlarının aşılması ve ölümün yenilmesidir. Yoğun teknoloji içeriği birebir transhümanizm felsefesini açıkçası övmek amacıyla değildir. Zira More, felsefe olarak transhümanizmin belirli bir teknolojiyi özünde övmek gibi bir işi olmadığını ifade eder. Öte yandan teknoloji ve mevcut öngörülerin gelecekteki teknolojik gelişme alanlarının transhümanist hedeflerle ilgisine değinir. Teknoloji ve mevcut öngörüler ise, filmde de bir kısmı yer aldığı üzere, bilgi teknolojisi, bilgisayar bilimleri ve mühendisliği, bilişsel bilim ve sinir bilimleri, sinir-bilgisayar arayüzü araştırmaları, malzeme bilimi, yapay zeka, onarıcı tıp ve yaşam uzatma, genetik mühendisliği ve nanoteknoloji²⁸² vb. disiplinlerdir. Sayılan disiplinlere dair teknolojik gelişmeler, bir yandan insan bedeninin sınırlarının aşılması için kullanılırken diğer taraftan da mutlak bir gözetim toplumu inşası için eş zamanlı kullanılmaktadır. Zira günümüz bilişim teknolojilerinin aracılık ettiği gözetim, toplumsal kategorilerin ve kimliklerin sosyo-teknik üretimi, giderek artan bir şekilde fiziksel özelliklerin bilgi sistemleriyle iç içe geçmesine dayanmaktadır.²⁸³ Dolayısıyla beden sınırları aşılmış olan insan, sosyo-teknik bağlamdaki kimliklerin yeniden üretilmesi için imkanlar sağlamak suretiyle gözetim mekanizmasının da eksiksiz işlemesine hizmet etmektedir.

John Anderton başta olmak üzere filmdeki tüm toplumun transhümanist bir bakış açısıyla çizilmiş olmalarının temel nedeni olarak da gözetim toplumu oluşturulması niyeti olarak ele almamız mümkündür. Hatta öyle ki insanların insan bedenlerini aşmalarındaki maksat Nietzsche’nin işaret ettiği *Übermensch* kavramına yaklaşmak değildir. Nitekim

²⁸¹ Andrew Feenberg, “Critical Theory of Technology”, *A Companion to the Philosophy of Technology*, ed. J. K. B. Olsen, S. A. Pedersen ve V. F. Hendricks (West Sussex: Blackwell Publishing, 2009), 146.

²⁸² Max More, “The Philosophy of Transhumanism”, *The Transhumanist Reader: Classical and Contemporary Essays on the Science, Technology, and Philosophy of the Human Future*, ed. Max More ve Natasha Vita-More (West Sussex Wiley-Blackwell 2013), 4-5.

²⁸³ Irma van der Ploeg, “Biometrics and the Body as Information Normative Issues of the Sociotechnical Coding of the Body”, *Surveillance As Social Sorting Privacy, Risk, And Digital Discrimination*, ed. David Lyon (Londra: Routledge, 2003), 58.

evrimsel olarak bir türün bireyleri limitli bir potansiyel ve yeteneklere sahipse de yeni edindiği bir yeteneği sonraki kuşaklara aktaramamaktadır. Transhümanistler ise sürekli evrim halinde bulunan insanın koşullarını ve doğasını da aynı şekilde koruyamayacağını²⁸⁴ iddia eder. Başka bir ifadeyle insan türünün evrimine bir değer atfetmektedirler. Öte taraftan filmde gözlemlediğimiz transhümanizmin ne Nietzsche gibi ne de transhümanistlerin kolektif değişimi gibi değer üzerinden bir insan bedeninin sınırlarının aşılmasına rastlanmamaktadır. Aksine bir bütün olarak toplumu gözetlemek, denetlemek ve kontrol etmek amacıyla teknolojinin araçsallaştırıldığı ve toplumun da bu teknolojiye uyumlanmasına şahitlik etmekteyiz. Teknolojinin araçsallaştırılmasını Feenberg gerçeklikle orijinal işlevsel ilişkimizin düzeyi ve tasarım ve uygulama düzeyi olmak üzere iki düzeyde gerçekleştiğini ifade eder. Birincil seviye, nesneleri bir cihaza dahil etmek için basitleştirirken, ikincil seviye basitleştirilmiş nesneleri doğal ve sosyal bir ortama entegre eder.²⁸⁵ Dolayısıyla teknolojinin araçsallaştırılması ile umulan fayda nedir? Filme göre bu sorunun yanıtı toplumun tamamını gözlenebilir bir mekanizmanın parçası haline getirmektir. Peki geleceğin dünyasında bir toplumu bütün olarak denetlemek, gözetlemek ve kontrol etmek ne anlam ifade etmektedir?

3.1.3. Suçların Kaydı Yoluyla Denetim

İnsanların denetlenmesi, gözetlenmesi ya da kontrol edilmesi önceki bölümlerde de ele alındığı üzere modern toplum ile ortaya çıkmamıştır. Modern öncesi toplumlardan itibaren baş gösteren denetim, gözetim ve kayıt işlevlerinin özellikle tanrısal bir bağlamda ele alındığını ifade edebiliriz. Öte yandan modern toplumlarda uygulanan denetim, gözetim ve kontrol ise temelde modern öncesi toplumlardakilerden pek de farklılık göstermediği dikkat çeker. Zira tanrısal kökenli kabul edilebilecek gözetim, denetim ve kontrol mekanizmaları artık tanrısallık tutkusunun bir yansıması olarak vücut bulmaktadır. Bilmenin gücü artık özellikle örgütlü yapılar mekanizması eliyle her şeyi gören, her şeyi duyan ve her şeyi bilen adeta Tanrı pozisyonunda kendini konumlandırmaktadır.

Film özelinde ele almak gerekirse Suç Öncesi Birimi, *precoglar* aracılığıyla ne olacağını önceden bilmekte, zaten kayıt altında olan tüm vatandaşların bilgilerinden de kişileri olay gerçekleşmeden etkisiz hale getirmektedir. Dolayısıyla toplum kesintisiz olarak bir kayıt, gözetleme ve denetleme halindedir. Özellikle tüm kente yayılmış olan bu mekanizma kontrolün mekansallaşmasını akla getiren Bentham'ın Panoptikon'una dönmüştür. Panoptikon uygulaması ile ulaşılan mekanın gözetiminin sağladığı veri toplama ve kurulan güç ilişkisi

²⁸⁴ Nick Bostrom, "Transhumanist Values", *nickbostrom* (Erişim 7 Mart 2025).

²⁸⁵ Andrew Feenberg, "Critical Theory of Technology: An Overview", *Tailoring Biotechnologies* 1/1 (2005), 50.

filmde somutlaştırılmıştır. Yeni gözetim teknolojileri ile çepeçevre donatılan Columbia Bölgesi'nde tek bir veri dahi kaybolmadan kaydedilmekte, kişiler her an kim tarafından olduğunu bilmeden kayıt altında tutulmaktadır. Dolayısıyla gözetleyen denetçinin kim olduğu, hangi anda kayıt ettiği ya da ne zaman müdahale edeceği bilinmeksizin suç kaydı yoluyla toplumsal denetim sağlanmaktadır.

Suç kaydının tutulması ya da suçun önceden önlenmesi amacıyla kayıt alınması ise yine filme özgü bir pratik değildir. David Lyon, tarihin erken dönemlerinden beridir süregelen suçluların işaretlendiğini²⁸⁶ aktarmaktadır. Deriye bırakılan fiziksel bir izden tasvir ve fotoğrafların bulunduğu kayıt defterlerine, parmak izi incelemelerinden göz taraması, yüz topografyası, DNA örnekleri gibi biyometrik verilere birçok yöntem ve teknik kimlik saptama ve suç kontrolü bağlamında geliştirilip kullanılmıştır. Öyle ki ulus devletlerin gelişimi ile genel vatandaşlık kayıt sistemleri toplumsal düzenin devamlılığı²⁸⁷ için aranan bir niteliğe dönüşmüştür. Lyon'ın açıklaması bir anlamda panoptik sınıflandırmaya işaret etmektedir ki panoptik sınıflama da değerlendirme ve yargılama amacıyla eleme ve ayıklama yapmaktır.²⁸⁸ Panoptik sınıflandırma yöntemi toplumsal refahın sağlanması, suçsuz toplumun oluşturulması vb. gibi amaçları bünyesinde barındırmasına rağmen başka bir yönüyle de tüm toplumun kaydedilme pratiklerinin de önünü açmaktadır. Öte yandan suçlu kimliklerinin oluşturulmasındaki asıl amaç sadece doğru suçluyu tespit etmek değil aynı zamanda yükselen suç oranlarıyla da baş etmektir.²⁸⁹ Zira itiyadi suç, problemin asıl kaynağıdır. Uygun ve yeterli kimliklendirmeler yapılmazsa aynı kişinin bir suçu defaatle işlediği kanıtlanamazdı. Dolayısıyla bir dönemler suçtan hüküm giymiş kişilerin takip edilmesi zamanla daha çok vatandaşın takip edilmesi ve bu sayede suç önleme düşüncesi hayat bulmuştur.

Suç kaydı konusunda filmde de vurgulanan biyometrik veriler yapay zeka ve teknoloji temelli gözetim mekanizması içinde oldukça önemli bir işleve sahiptir. Biyometrik veriler, kişilere has dijital bir yansıma oluşturmakla birlikte kimlik inşası işlevi de üstlenmektedir. Özellikle tıbbi ve adli gerekçelerle DNA verileri veri tabanlarına kaydedilmektedir.

Biyometriyle doğrudan ilişkilendirilmesi pek sık görülmesine de – DNA “parmak izi” bunun istisnasıdır – bu uygulamalar biyometriyle ortak bir özelliğe sahiptir; bireyler olarak fiziksel ya da bedensel özelliklerimizin bir anlamda dijital temsillerini oluşturulmaktadır. Üstelik tam da bu özellikleri sayesinde, kimliklerimizin inşasında ve performansında işlevseldirler. Fiziksel varoluşun çeşitli yönlerinin dijital koda, alan değerlerine, görüntülere, grafiklere ve puanlara dönüştürülmesi, sınıflandırma için sonsuz olasılıkları ima etmektedir. Birçok farklı konumdan, eş zamanlı olarak ya da uzun süreler boyunca

²⁸⁶ David Lyon, *Identifying Citizens ID Cards as Surveillance* (Cambridge: Polity Press, 2009), 30.

²⁸⁷ Lyon, *Identifying Citizens*, 30.

²⁸⁸ Lyon, “Surveillance as Social Sorting”, 20.

²⁸⁹ Lyon, *Identifying Citizens*, 31.

saklanabilen, geri çağrılabilen ve anahtar kelimeyle aranabilen bu “beden verileri”, daha önce mümkün olmayan bilgi işleme pratiklerinin parçası olabilir ya da bütünüyle yeni pratikler yaratabilir. Yeni bilgi üretim biçimleri, politika oluşturma ve uygulama, hedefleme ve “önleme stratejileri” geliştirme konusundaki geniş potansiyel, büyük ölçüde olumlu karşılanmaktadır; ancak bu durum, tümüyle zararsız olmayabilecek yeni gözetim biçimlerine de yol açacaktır. Ve nihayetinde, bu verilerin üretildiği ve kullanıldığı çeşitli alanlar arasında sayısız çapraz bağlantı ihtimali vardır. Bu bağlantıların bazıları halihazırda gerçekleşmiş durumdadır, bazıları ise hâlâ yalnızca teknik bir olasılıktır; bazıları aşırı hevesli yasa uygulayıcılar tarafından yalnızca hayal edilmektedir, bazıları ise şimdiden gelecekteki politika hedefleri olarak yazılmış olabilir; bazıları yalnızca Büyük Birader’den korkanların hayal gücünde var olurken, bazıları da çoğumuzun arzu ettiğinden daha hızlı bir şekilde gerçeğe dönüşebilir.²⁹⁰

Lyon’ın aktardığı erken izleme pratiklerinden deriye iz bırakmadan DNA verilerinin kaydedilmesine uzanan gözetim, denetim ve kayıt sistematığı suç oranlarının düşürülmesini amaçladığı kadar toplumun güvenlik endişelerinden kaynaklanan mutlak gözetime dönüşen kısa bir tarihçeyi de sunmaktadır. Dolayısıyla, gözetim toplumunun evriminde, ses ve görüntü izleme cihazlarından çok daha önemli olan şey, veri gözetimindeki gelişmelerdi: bireyler ve kuruluşlar hakkında dosya oluşturma, depolama, sıralama ve bunlara erişim²⁹¹ gibi kayıtların tutulması gözetim toplumunun mutlakıyetine giden yolun izlerini takip etmemize imkan sağlamaktadır. Dijital temsillerin kimlik inşası ve performansındaki işlevselliği bir anlamda ilişkisel kimliklerden kategorik kimliklere²⁹² doğru dönüşüme de işaret etmektedir. Dolayısıyla kaydedilen veriler ışığında, insanlar daha fazla sınıflandırılıyor ve birden fazla kaynak için veri parçaları kullanılıyor, böylece farklı kategoriler farklı şekillerde ele alınabiliyor.

Özellikle ulus devlet sonrası enformatik gözetim dönemi ve suçsuz bir toplum ütopyası ile ortaya çıkan daha çok sayıda kişiyi gözetleme, durmaksızın kayıt etme eylemini de beraberinde getirmektedir. *Azınlık Raporu* filmi de benzer bir ütöpik bakış açısı ile başlamış olsa da gözetimin geldiği boyut esasında distopik bir geleceğin tasviridir. Nitekim zamanında da parmak izi devletin panoptik gücünü artırma vaadinde bulunmuştur hâlbuki devlet yekpare bir varlık değildir.²⁹³ Devlet aygıtının her şeyi görmesi ve suçu ortadan kaldırması bir ütopya iken aynı motivasyonun tüm vatandaşları suçsuz toplum adı altında panoptik bir düzene dönüştürmesi ve sürekli gözetlemesi ise bir distopyadır. Artık güvenlik geleceğe dönük bir projeye dönüşmüş ve gelecekte olacak şeyleri dijital ve istatistiksel akıl yürütme sayesinde

²⁹⁰ Ploeg, “Biometrics and the Body as Information”, 63-64.

²⁹¹ Greg Marquis, “Private Security and Surveillance from the ‘Dossier Society’ to Database Networks”, *Surveillance As Social Sorting Privacy, Risk, And Digital Discrimination*, ed. David Lyon (Londra: Routledge, 2003), 232.

²⁹² Craig Calhoun, “Social Theory and the Politics of Identity”, *Social Theory and the Politics of Identity*, ed. Craig Calhoun (Oxford: Wiley-Blackwell, 1994), 26.

²⁹³ Simon A. Cole, *Suspect Identity A History of Fingerprinting and Criminal Identification* (Massachusetts, Londra: Harvard University Press, 2001), 236.

denetlemeye çalışarak gözetim yoluyla işlenmektedir.²⁹⁴ Başka bir ifadeyle, gözetim modern devlet anlayışı içinde rasyonalize edilmiş ve teknoloji ve dijitalleşme marifetiyle toplumun tamamı suç işleme potansiyelleri göz önüne alınarak eksiksiz kayda maruz kalmıştır.

Filmin başlarında vurgulanan Columbia Bölgesi'ndeki cinayet oranının %90 azalması güvenlik bağlamında bir başarı iken bireysel özgürlük, konut dokunulmazlığı, kişilerin vücut bütünlüğü, özgür iradeleri gibi kavramlar göz ardı edilmektedir. Böylelikle gözetim, insanları toplumda organik/biyolojik varlıklar olarak değil üzerinde tahakküm kurulabilecek mekanik oluşumlara çevirmiştir. Bireysel özgürlükler konusuna değinen Gary T. Marx, kişisel bilgileri toplamak için eski yöntemlerin fiziksel, özgürlüğü artıran sınırlamalarını aşan yeni teknolojilerin sürekli olarak ortaya çıktığını; bunların, geleneksel yöntemlerden daha derin, daha geniş ve daha yumuşak bir şekilde araştırma yapıp, tarihsel olarak kişisel bilgileri koruyan doğal (mesafe, karanlık, ten, zaman ve mikroskobik boyut) ve inşa edilmiş (duvarlar, mühürlü zarflar) engelleri aştığını dile getirir.²⁹⁵

Her ne kadar panoptikonvari bir düzenden bahsedilmiş olsa da unutulmamalıdır ki filmde bize vurgulanan bir özellik de gözetimin Bentham'ın Panoptikon'undan çok daha ileri bir teknolojiye sahip olmasıdır. Nitekim kaydın tutulması sadece denetçi gözlemleri ile sınırlı değildir. Film, 21. yüzyılın ilk yıllarında çekilmeye başlanmış olsa da filmin hazırlık ekibinin 20. yüzyılın insanları olduğunu belirtmekte gerekir. Zira yeni bir milenyumdan özellikle teknoloji bağlamında çok büyük beklentilerin olduğu bilinmektedir. Bilim kurgu roman ve film geleneği, insan zihinlerinde yeni milenyumun şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Dolayısıyla bugün için 2054 yılı ve o dönem için oluşturulan beklentiler ile filmin yapım aşamasındaki 2054 yılı ve o yıl için beklentilerin oldukça farklılık göstermesi doğaldır. Gözetimin toplumsal olarak inşa edilmesi nedeniyle gözetim altyapılarının tasarımı rastlantısal ve belirsiz bir süreçtir.²⁹⁶ Daha açık bir ifadeyle toplumsal gözetim kendi olağan akışı içinde şekillenmekten ziyade teknolojik ilerlemeler, toplumsal eğilimler, politik bakış açıları, ekonomik gelişmeler gibi faktörlere bağlı olarak dizayn edilmektedir. Böylelikle 2054 yılı için bir projeksiyon yapılmış ve yapay zeka temelli birçok teknolojinin kurabileceği tahakkümün perdeye yansıtılması gözetimin son tahlilde toplumu bir kalıp içinde yaşamaya mecbur bırakacağı denkleminin her dönem geçerli olduğunu görmemizi sağlamıştır. Tahakküm vurgusu da netice itibarıyla izleyiciye rahatsızlık hissiyatı vermekle birlikte filmi bir distopyaya evirmektedir.

²⁹⁴ Bauman – Lyon, *Akışkan Gözetim*, 16.

²⁹⁵ Gary T. Marx, “What's New About the 'New Surveillance'? Classifying for Change and Continuity”, *Surveillance & Society* 1/1 (Kasım 2002), 9.

²⁹⁶ Torin Monahan, vd. “Editorial: Surveillance and Empowerment”, *Surveillance & Society* 8/2 (2010), 109.

Filmde vurgulanan suç kaydının kesintisiz ve eksiksiz tutulması geleceğin devlet organizasyonu ile ilgili birtakım ipuçlarını bizlere sunmaktadır. Yukarıda bahsi geçtiği gibi tarihin her döneminde egemen güç bir gözetim, denetim ve kontrol mekanizması uygulamıştır. Geleceğin dünyasında da devlet mekanizmasının/egemen gücün benzer bir uygulaması şaşırtıcı değildir. Dikkate değer kısım ise denetim, gözetim ve kontrol mekanizmasını uygularken kullandığı araçlarıdır. Teknoloji ve gelişen yapay zeka marifetiyle kapsamı daha yaygın bir gözetim uygulanabilmektedir. Hatta öyle ki kör nokta kalmayacak şekilde toplum kayıt altında tutulmaktadır. Bilgi ve teknolojiye dayalı olan sistem bundan dolayı enformatik dönem ve enformatik gözetim gibi kavramlar ile adlandırılır.

Bilgi/Enformasyon toplumu (information society) bilginin yaygınlaşması ve yayılmasına karşılık olan bir kavramdır.²⁹⁷ Bilgi toplumu sınıflandırması genellikle ekonomik temelli bir sınıflandırmadır denilebilir zira kavramın tanımlamasını yapan birçok sosyal teorisyen ekonomik referanslara dayanarak tanımlama yapmıştır. Örneğin, Bell bilgi toplumunu post-endüstriyel toplum olarak tanımlar.²⁹⁸ Ona göre endüstriyel toplum mal üretirken, post-endüstriyel toplum bilgi üretmektedir. Frank Webster ise bilgi toplumuna ilişkin alt başlıklar olarak teknolojik, ekonomik, mesleki, mekânsal ve kültürel kavramları açıklayarak bilgi toplumunu anlamlandırmıştır.²⁹⁹ Dolayısıyla net bir bilgi toplumu tanımlaması olmamasına karşın aynı dönem için farklı tanımlamalar ya da kavramlar üretilmiştir. Bilgi toplumunda kilit denilebilecek nokta ise bilgi ve bilişim teknolojilerinin geldiği noktadır.

Bilgi toplumu kavramında ifade edilen bilgi ham bilgi olan data değil, anlamlandırılmış mesaj anlamındaki enformasyondur.³⁰⁰ Kavramı ortaya çıkaran gerekçeler düşünüldüğünde başlangıçtan itibaren teknoloji vurgusu dikkat çekmektedir. Elektronik ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler bağlamında bilginin/enformasyonun üretimi ve dağıtımındaki hızın artması ve enformasyonun bir meta niteliği kazanması bilgi toplumunun temelidir.³⁰¹

Bilgi ve bilişim teknolojilerinin gelişmesi, dünyanın dört bir yanının internet ağları ile sarılması, yapay zeka algoritmaları, uydu sistemleri vs. gibi teknolojik gündemler ile birlikte bilgi çağının hız kazanmasının geldiği noktada dijitalleşmenin de varlığı kaçınılmaz bir hal almıştır. Dijitalleşme/sayısallaşma kavramı ulaşılabilen bilgilerin bir bilgisayar ortamına aktarılıp oradan okunabilecek şekle dönüştürülmesidir. Dijitalleşme ile birlikte devlet

²⁹⁷ A Dictionary of Sociology, "Information Society" (Erişim 13 Mart 2025).

²⁹⁸ Daniel Bell, *The Coming of Post-Industrial Society a Venture in Social Forecasting* (New York: Basic Books, 1999), 527.

²⁹⁹ Frank Webster, *Theories of the Information Society* (Londra-New York: Routledge, 2006), 8-9.

³⁰⁰ Victor Montviloff, *National Information Policies* (Paris: UNESCO, 1990), 5.

³⁰¹ Bülent Yılmaz, "'Bilgi Toplumu': Eleştirel Bir Yaklaşım", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (Haziran 1998), 150.

mekanizması da dahil olmak üzere toplumsal hayatı şekillendiren birçok faktör de dijitalleşmektedir. Konumuz bağlamında özellikle kişisel verilerin dijital yöntemlerle kaydedilmesi geniş bir ağ içinde muhafaza edilmesi ile birlikte insanları fiziksel alana ek olarak siber alan içinde de kaydedilebilir, gözetlenebilir ve denetlenebilir hale getirmiştir. İnsanların kişisel dijital verileri hem ekonomik bir dataya dönüşmüş hem de kaydı ve denetlenmesi kolaylaşmıştır.

Dijitalleşme ve bilgi/bilişim teknolojilerindeki ilerleme yoluyla insanların öncelikle dijital bir veriye dönüştürülmesi ve akabinde kayıt, denetim ve gözetimin kesintisizliği konusu gündeme gelmektedir. Hatta kayda alınan dijital verilerin güvenliği için de dağıtık blok zinciri teknolojisinden faydalanılmaktadır. Dolayısıyla bu noktada dağıtık blok zincirinin merkeziyetsizlik iddiasına rağmen oluşturabileceği tekel üzerinde durmakta fayda vardır.

Dijital verilerin kaydını kolaylaştıracığı anlaşılan dağıtık blok zinciri teknolojisinin bir merkeze bağlı olmaması ilk etapta kulağa hoş gelmektedir. Bu şekilde toplanan veriler tek bir noktaya bağlanması durumunda güç bir elde toplanıp hegemonyaya dönüşür. Blok zinciri teknolojisi her ne kadar Bitcoin işlemleri ile gündeme gelse de kamu sektöründe oylama, doküman yönetimi, enerji dağıtımı, akıllı kontratlar, dijital kimlikler, dijital pasaport, sosyal güvenlik sistemi, vergi sistemi vb. birçok alanda kullanılmakta ya da kullanılabilecektir.³⁰² Öyle ki ‘akıllı hükümet’ adı ile blok zinciri teknolojisi kişilerin özellikle pasaport ve kimlik/sürücü belgesi bilgilerinin kaydının yapılabileceği³⁰³ ve etkileşim kurabileceği bir mecra olarak tasavvur edilmektedir. Öte taraftan merkeziyetsizliğin beraberinde getirdiği tehlike de bulunmaktadır. Akla ilk gelen ise kaydedilen işlemlerin doğru olmamasıdır. Kötü niyetli eşlerin ürettiği sahte veya hatalı verilerin işlenmesi ve bunların denetlenememiş olması bir olumsuzluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim kriptolojik yöntemle kaydedilen verilerin izinin sürülememesi blok zinciri için bir avantajmış gibi görünse de dezavantajını da yine içinde barındırmaktadır. Fiziki alanda ve siber alanda mevcut kişisel verilerimizin çok güvenli ve merkeziyetsiz olarak kaydının tutulduğunu düşündüğümüz durumlarda bile esasen kayıtların bir tek elde toplanmayacağından emin dahi olamayız. Toplumun siber alanda da kaydedilmesi Harari’nin işaret ettiği dijital diktatörlüğe doğru devletleri yavaş yavaş dönüştürmektedir:

20. yüzyılın sonlarında demokrasiler diktatörlükleri geride bırakıyordu çünkü demokrasiler veri işleme konusunda daha iyiydi. Demokrasi bilgi işlem ve karar alma yetkilerini farklı insan ve kurumlara dağıtır. Oysa diktatörlükler bilgi ve yetkiyi tek bir mercide toplar. 20. yüzyıl teknolojisi çerçevesinde büyük miktarda bilginin tek bir yerde toplanması verimsizdi. Kimsenin onca bilgiyi yeterince hızlı işleyip doğru kararlar alması mümkün değildi. (...)

³⁰² Ünsal – Kocaoğlu, “Blok Zinciri Teknolojisi: Kullanım Alanları, Açık Noktaları ve Gelecek Beklentileri”, 59.

³⁰³ Hossein Kakavand vd., “The Blockchain Revolution: An Analysis of Regulation and Technology Related to Distributed Ledger Technologies” SSRN (Ocak 2017), 19-20.

Ancak yapay zeka kısa bir süre sonra bu dengeyi tersine çevirebilir. Yapay zeka kullanılarak devasa miktarlarda bilgi, merkezi bir şekilde işlenebiliyor. Hatta yapay zeka yüzünden merkezi sistemler dağıtık sistemlerden çok daha verimli hale gelebilir çünkü makine öğrenmesi, elinde analiz edecek ne kadar bilgi varsa o kadar iyi çalışıyor. Kişisel bilgilerin gizliliğine saygı göstererek veri tabanınıza bir milyon insan hakkında kısmi bilgi koyacağınıza bir milyar insana ait tüm bilgileri, her tür gizlilik hakkını hiçe sayıp tek bir veri tabanına toplarsanız algoritmayı çok daha iyi çalışır hale getirebilirsiniz.

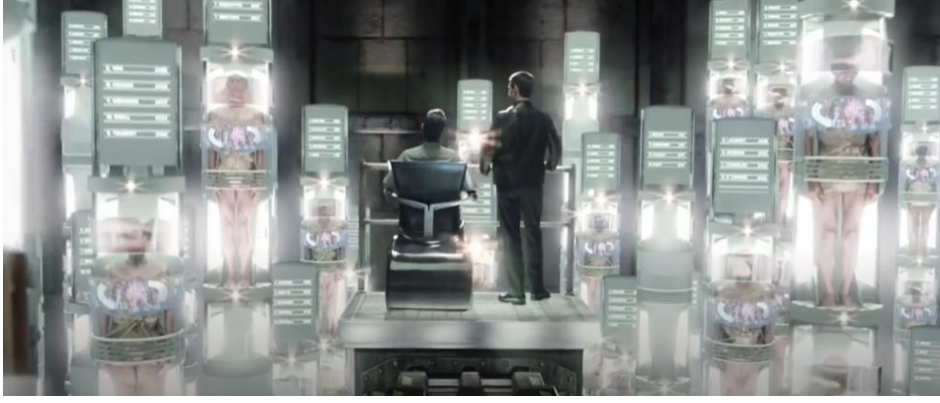
(...) 20. yüzyılda otoriter rejimlere ket vuran bu başlıca etmen, tüm bilgiyi tek bir yerde toplama çabası, 21. yüzyılda belirleyici bir avantaja dönüşebilir. Algoritmalar bizi daha iyi tanıdıkça otoriter hükümetler de vatandaşları üzerinde Nazi Almanya'sını gölgede bırakacak derecede mutlak bir kontrol elde edebilir. Ve bu tarz rejimlere direnmek tamamen imkansızlaşabilir. Bu rejim nasıl hissettiğinizi bilmekle kalmayacak; size ne isterse onu hissettirebilecek.³⁰⁴

Harari'nin düşüncesi ile *Azınlık Raporu*'nda muazzam bilgilerin depolanması ve işlenmesi, işlenen verilerin yorumlanması, bilgiye sahip olmanın yol açtığı dijital otoriterlik ve algoritmaların sebep olduğu mutlak kontrol gibi dikkat çekici paralellikler bulunmaktadır. Zira filmde algoritmaların somutlaşmış hali olan precoglar yanılmaz şekilde öngöründe bulunarak kişilerin kaderini belirleyebilmekte. Başka bir ifade ile mutlak bir kontrol sağlama aracına dönüşmüşlerdir. Filmdeki Lamar Burgess karakteri de dijital diktatörlüğün somutlaşmış halinin temsilidir.

Suç Öncesi Birimi'nin başında bulunan Burgess operasyonları yönetmekte ve Birimin gelişiminden sorumludur. Birimi bir deneyden ülke çapında bir polis gücüne dönüştürmeyi saplantılı bir tutku haline getirdiğini ifade edebiliriz. Ancak Suç Öncesi Birimi'nin devamlılığı için Anna Lively cinayetini işlediği ifşa edildiğinde tüm planları bozukmuş olsa da yıllarca toplumu kesintisiz kayıt altında tutmuş ve denetlemiş olması verilerin sağladığı güç ve iktidar ilişkisi ile oluşabilecek dijital diktatörlüğü tahayyül etmesi açısından önemlidir. Anderton, Agatha'nın kendisine Anna Lively cinayetini göstermesi üzerine hapishaneye gidip katili araştırmaya koyulmuştur. Ancak hapishane (Department of Containment), geleneksel hapishane düzeninden oldukça farklıdır. Her bir potansiyel katil kendilerine ait bir kapsülün içinde sadece hayati fonksiyonları işler vaziyette uyutulmuş haldedir; hatta kontrol altındadır denilebilir. Anna Lively cinayetine ait görüntüler ise üç precogun yasal birleşimi olarak kaydedilmiştir, yani sadece Agatha'ya ait görüntüler ortadan kaldırılmıştır.³⁰⁵ Dolayısıyla kaydedilen verilerin manipüle edilmesi yönünde bir tehlike gözler önüne serilmiştir.

³⁰⁴ Harari, *21. Yüzyıl İçin 21 Ders*, 74-75.

³⁰⁵ Spielberg, *Minority Report*, 00:31:38-00:34:25.

Şekil 3.12: Filmdeki hapishane ve mahkumlar-1

Şekil 3.13: Filmdeki hapishane ve mahkumlar-2

Şekil 3.14: Filmdeki hapishane ve mahkumlar-3

Filmin sonlarına doğru verilerin manipüle edilmesinin nedeni ve sorumlusunu öğrenmekteyiz. Eşinin yardımı ile hapisten kaçan Anderton, Suç Öncesi Biriminin başarısının kutlandığı bir davette tüm bu süreci organize eden Lamark'a ve izleyicilere cinayeti adım adım açıklar:

Sadece seni tebrik etmek istedim. Başardın. Cinayetsiz bir dünya yarattın. Bunu yapmak için birini öldürmek zorunda kalsan ne olur. Tüm bu yıllar boyunca Agatha içinde gerçeği - Azınlık Raporu'nu – gizli tuttu. Tüm bu yıllar boyunca gerçekte ne olduğunu bilen tek kişi oydu... Ta ki geçen haftaya kadar elimi tutup bana boğulan bir kadının görüntüsünü gösterene kadar... Bu görüntü sonunda beni sana geri getirdi. Anne Lively'den bahsediyorum. Bir zamanlar çocuğu olan ve onu bırakmak zorunda kalan bir

uyuşturucu bağımlısından. Ama sürpriz, bu uyuşturucu bağımlısı kendini temizledi. Ve çocuğu geri istiyordu. Agatha'yı istiyordu... Ama sen ve Hineman kızı çoktan başka bir şeye dönüştürmüştünüz: Bir precoga. Ve onsuz, Suç Öncesi de yoktu. O her zaman üçünün en güçlüsüydü. Ve sen biliyorsun ki Agatha olmadan, hiçbir şeyin yoktu. O olmadan, şu an olduğun yerde, orada durup imza atamazdın... Yani şimdi Anne Lively'den kurtulman gerekiyordu, onu susturmanın bir yolunu bulman gerekiyordu... ki bu da bir soruna yol açtı. Precoglar bunu görmeden onu nasıl öldürebilirsin? Basit: Sistemi ona karşı kullanırsın. Onu senin adına öldürmesi için birini tuttun, precogların o cinayeti göreceğini çok iyi biliyordun. Anne Lively'yi doğru şeyi yapma, onu kızıyla bir araya getirme vaadiyle göle çektin... Hatta tutuklamayı bile kendin yaptın... Ve sonra, tamamen yalnızken... Onu, precogların John Doe'nun onu öldüreceğini tahmin ettiği şekilde kendin öldürdün. Gerçek cinayeti bir yankı gibi gösterdin, teknolojinin bunu görmezden geleceğini bilerek.³⁰⁶

Anderton, cinayet sürecini anlatırken balodaki konuklar ekrana yansıyan cinayet görüntülerini izlemektedir. Agatha'ya ait azınlık raporu görüntüsü artık onlarca kişiye ifşa edilmiştir. Tüm izleyici de anlamıştır ki Lamark, adeta bir dijital diktatör gibi, verilere hükmetmekte ve manipüle ettiği raporlarla halkı kendi istediklerine inandırmaktadır. Harari'nin işaret ettiği bir dijital diktatoryaya şahit edilimiz. Başka bir deyişle algoritmaların, blok zincirinin ve yapay zekanın marifetiyle yüzlerce binlerce değil milyonlarca kişinin fiziki ve siber verileri rahatlıkla kayıt edilip denetlenebilir. Bunlara ek olarak gözetim toplumunu yönetmek dijital bir diktatoryaya evrilebilir. Toplumlar için kritik nokta ise ne yapmalarında özgür olmaları değil ne yapmak istemedikleri konusunda bir zorunlulukla karşı karşıya kalmaları olacaktır.

3.1.4. Tanrısallık Algısının Yeni Görünümleri

Yukarıda da bahsedildiği üzere filmde *precoglar* önceden bilme yeteneğine sahiptir. *Precog* esasen geleceği görebilen/görünmez şeyleri görebilen anlamındaki precognitive sözcüğünün kısaltılmış halidir. Filmde precogların mucidi Dr. Iris Hineman onları “bir dizi genetik hatanın ve kontrolden çıkan bilimin beklenmedik sonuçları”³⁰⁷ olarak tanımlamaktadır. Hineman, precogları Rhode Island'daki Woodhaven Kliniği'nde, çocukların serebral korteksini etkileyen nörolojik bir rahatsızlık olan Renning Sendromu hakkında genetik araştırma yaparken buluşunu yaptığını söyler. Birçoğu terk edilmiş veya unutulmuş olan çocukların çok azı ise on iki yaşından sonrasını görebilmiştir. Dr. Hineman, tahmin oyunlarında fark eder ki çocuklar her zaman doğruyu tahmin ederler. Akabinde cinayetler ile ilgili kabuslar gördüklerini belirtir. Mevcut suç öncesi kullanımlarında precoglar “mabet” adı verilen bölümde bir sıvı içinde bulunmaktadır. Onların bakımından görevli Walley şu şekilde çalışma düzeneklerini aktarır:

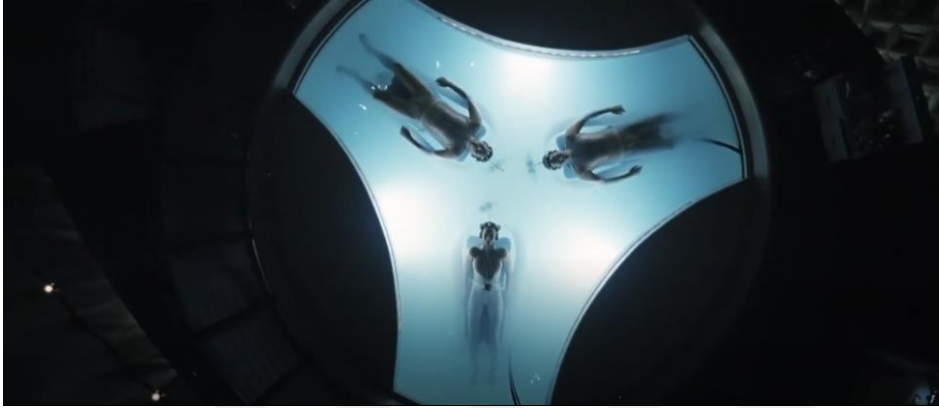
³⁰⁶ Spielberg, *Minority Report*, 02:09:11-02:12:42.

³⁰⁷ Spielberg, *Minority Report*, 00:58:25-00:58:30.

Wally: Foton sütü hem beslenmeyi kontrol eder hem de sıvı ileticisidir. Topladıkları görüntüleri çoğaltır. Dişi olana Agatha diyoruz. İkizlerse Arthur ve Dash. Optik tomografi kanalıyla taranıyor. Monokromatik radyasyon kanalıyla beyinde toplanıyor. Beyin hücrelerince emildikten sonra yeniden okunuyor. Yani onların gördüklerini biz de görüyoruz. Hiçbir acı duymazlar. Onlara yeterince dopamin ve endorfin yüklüyoruz. Ayrıca düzenli olarak serotonin seviyelerini denetliyoruz. Onların çok derin uykuya dalmasını istemiyoruz. Fazla uyanık da olmamalılar.

Anderton: Onları insan gibi düşünmemek en iyisi.

Witwer: Hayır, onlarda insandan fazlası var.³⁰⁸

Şekil 3.15: Mabet ve precoglar

Sahne, açıkça aklımıza precogların insanüstü bir doğaya sahip olduğu düşüncesini getirmektedir. Onlar bilimsel çalışmaların somut çıktılarıdır. Dolayısıyla precoglarda tezahür eden Tanrı'nın her şeyi bilen bakışının karikatürü, Aydınlanma Çağı'nın rasyonel yöntemler kullanarak doğru, kapsamlı ve belki de gizli bilgileri keşfetme önceliklerini daha çok anımsatmaktadır.³⁰⁹ Precogların madde bağımlısı ebeveynlerin zihinsel arızalarla dünyaya gelmiş çocukları olmaları ve Dr. Hineman'ın onların üstünde yaptığı genetik araştırmaları bir arada düşündüğümüzde precoglar gerçekten de insandan daha fazlası, adeta birer *homo deus*'tur. *Homo deus* kavramı Harari'nin "Şimdi artık insanları tanrı mertebesine yükseltmek için çalışıp *Homo sapiens*'i, *Homo deus*'a dönüştürebiliriz."³¹⁰ şeklindeki cümlesinden dolayı kendisine atfedilir. İnsan "türü"ne evrimsel bir açıdan bakan Harari pozitivist ve fütüristik yaklaşımına bir kelime oyunu yaparak insanların evrimsel süreçte bir sonraki durağının deus (La. Tanrı) noktası olacağını öngörür. Harari insanın Tanrı mertebesine yükseltmenin biyoloji mühendisliği, siborg mühendisliği ve organik olmayan varlıkların mühendisliği³¹¹ şeklinde ilerleyeceğini söyler ki bu durum precogların durumu ile alakalandırılabilir. Zira bu gelişmeler ile *sapiens* türünün bedenine ait kodlar yeniden yazılacak, beyin devreleri tekrar baştan

³⁰⁸ Spielberg, *Minority Report*, 00:26:01-00:26:44.

³⁰⁹ Lyon, "Surveillance and the Eye of God", 31.

³¹⁰ Harari, *Homo Deus*, 32.

³¹¹ Harari, *Homo Deus*, 55.

bağlanacak, biyokimyasal dengesini farklılaştıracak ve muhtemelen yeni organlar geliştirilecek. Harari tıpkı filmdeki precoglara uygulandığı gibi bir süreci aktarmaktadır.

Harari'nin teknolojik determinist yaklaşımı gelecekle ilgili bilimin kutsanması konusunu da gündeme taşımaktadır. Zira filmde de precogların ortaya çıkması bilimsel çalışmaların bir sonucu olarak resmedilmektedir. Başka bir ifade ile tanrı kavramı gelecek perspektifinde bilimin katkılarıyla üretilecek bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Frodeman, teknobilimsel bir buluş olan film aracının ulusal kültürü birleştirmek için güçlü bir araç sunduğunu ifade ederek sinema gibi teknoloji ürünü bir aparatı ele alır. Sinemanın kültürel değişimdeki payına atıfta bulunan Frodeman, esasen bu değişimin sorumlusu olarak da bilim insanlarını ve mühendisleri sayar.³¹² Ayrıca Frodeman, McLuhan'ın, araç mesajdır (the medium is the message) özdeyişinden yola çıkarak önce filme sonra filmde televizyona, televizyondan diğer video biçimlerine ve en sonunda da sosyal medyaya geçişin duygularımızı ve önsezilerimizi, sezgilerimizi ve bilinçsiz alışkanlıklarımızı derinden şekillendirdiği; sezgilerimizdeki bu değişimler, transhümanist tutkuların arzularımızın mantıksal sonucu olmasına yardımcı olduğu çıkarımını yapar.³¹³ Nitekim Harari'nin de vurguladığı üzere bilimsel ve teknolojik aşamalar yeni bir kutsallık ve tanrısallık yaratmakla birlikte sinema aracılığıyla transhümanist yaklaşımlar da makul bir zemine çekilmektedir.

Azınlık Raporu'nda Harari'nin de işaret ettiği bilimsel ve teknolojik devrimin ulaştığı nokta *precoglar* aracılığıyla vurgulu bir şekilde yansıtılmaktadır. Belirttiğimiz gibi insanüstü özelliklerle donatılmış precoglara tanrısal birtakım özellikler atfedilmektedir. İlk olarak precogların yanılmazlığı genel bir prensiptir. Ne var ki ara sıra da olsa fikir ayrılığı yaşayabilirler. Bu da demek oluyor ki precoglar çoğu zaman aynı olayı görmelerine rağmen ara sıra birisi olayları diğer ikisinden farklı şekilde görür.³¹⁴ Dr. Hineman'ın belirttiği nokta son derece önemlidir çünkü genel kanının aksine bir bilgi vererek filmin genel eğilimine bir darbe vurmuştur. Dr. Hineman'ın bu açıklaması sonrasında John Anderton kendisi hakkındaki kehanetin peşine düşer ve olaylar bu noktadan itibaren ivme kazanır.

Tanrı'nın gerek İslam dini özelinde gerekse bir felsefi bakış açısına göre olsun, sahip olması gereken özellikler bulunmaktadır. İslam dini özelinde Allah'ın zatî ve sübûtî sıfatları, Tanrı'yı tanıma ve tanımlamada, anlama ve anlamlandırmada bir yol haritası çizmektedir. Felsefi açıdan bakıldığında ise akla gelen ilk açıklama Tanrı'nın prensip olarak diğer bütün faal varlıkların üstünde tutulan bir Fâ'il-i Muhtar, Mutlak Yaratıcı ve her şeyi kontrolü altında

³¹² Robert Frodeman, *Transhumanism, Nature, and the Ends of Science* (New York: Routledge, 2019), 62.

³¹³ Frodeman, *Transhumanism, Nature, and the Ends of Science*, 62.

³¹⁴ Spielberg, *Minority Report*, 01:00:20-01:00:37.

bulunduran bir güçtür.³¹⁵ Dolayısıyla felsefi olarak da Tanrı her zaman ve her yerde var olan (omnipresent), her şeye gücü yeten/mutlak kudret sahibi (omnipotent), her şeyi bilen (omniscient) ve tümüyle iyi³¹⁶ olması beklenir. Tanrı kavramını bilmek bağlamında ele alacak olursak dünyanın içinde bulunabileceği bütün muhtemel durumların oluşturduğu bütünlükte “sonsuz” kelimesinin ifade ettiği şekilde Tanrı sadece bu sonsuz bütünlüğü bilmekle kalmaz; O, eğer gerçeklik kazanacak başka bir imkân varsa onu da bilecektir. O halde Tanrı’nın potansiyel haldeki bilgisi, tasavvur edilebilen en kesin anlamda sonsuzdur.³¹⁷ Dolayısıyla her şeyi bilmek esasen tanrısal bir niteliktir. Başka bir ifadeyle ‘gayb’ olarak nitelendirilen mekânsal ve zamansal olarak bulunulmamasına rağmen bilgisine sahip olma durumu bir tanrısallık alameti olarak değerlendirilmiştir. Nitekim “De ki: ‘Gaybı bilmek ancak Allah’a mahsustur, bekleyiniz bakalım, ben de sizinle beraber bekleyeceğim şüphesiz.’”³¹⁸, “Göklerin ve yerin gaybını bilmek yalnızca Allah’a mahsustur. Her iş O’na döndürülür. Sen yalnızca O’na ibadet et ve yalnızca O’na dayan. Rabbin yaptıklarınızın hiçbirinden gafil değildir.”³¹⁹, “İşte bu, sana vahiyle bildirdiğimiz gayb haberlerindendir. Yoksa onlar yapacaklarına karar verip mekir (oyun) yaparlarken sen yanlarında değildin.”³²⁰ vb. ayetler de *Kur’an-ı Kerim*’de yine tanrısallık ile gaybı bilmek arasındaki bağlantıya işaret eder.

Bilmek ve tanrısallık arasında kurulan ilişki ise filmde precogların olayları önceden haber vermeleri vesilesi ile görünür kılınmıştır. Precogların bulundukları yerin mabet olarak tanıtılmasına ve onların insandan üstün varlıklar olarak ifade edilmesine ek olarak bir de tanrısal bir nitelik olarak olacak olayı önceden görme niteliği atfedilmiştir. Filmde precogların her şeyi görmeleri ile tanrısallık özelliğine sahip *homo deus* olmaları vurgulanırken aynı zamanda bu özelliklerini teknolojik birtakım aygıtlar ile aktarmaları, yani transhümanizm fikrine atıfta bulunmaları da dikkat çekmektedir. Başka bir ifadeyle precoglar, insan sınırlarını aşmış biyolojik varlıklar olarak tasvir edilmişlerdir. Hatta filmde haklın precogları nasıl gördüğüne dair de bir sahne bulunmaktadır. Çoğunlukla çocuklar, bir avuç yetişkin tankta yüzen yaratıklara hiç benzemeyen üç precogun heykelinin önünde toplanmış olduğu sahnede tur rehberi precoglar için şu ifadeleri kullanır:

Suç Önleme programı 2036’da Federal bir hibeyle başladı ve bugün, altı yıl sonra, Columbia Bölgesi artık Amerika’nın en güvenli şehri. Neden mi? Çünkü Suç Önleme işe yarıyor. Üç önsezili kişi o kadar güçlü

³¹⁵ Charles Hartshorne, “Dine ve Felsefeye Göre Tanrı”, çev. Mehmet Aydın, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/1-2 (1981), 205.

³¹⁶ William Wainwright, "Concepts of God", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Erişim 12 Mart 2025).

³¹⁷ Hartshorne, “Dine ve Felsefeye Göre Tanrı”, 216.

³¹⁸ Yunus 10/20.

³¹⁹ Hûd 11/123.

³²⁰ Yusuf 12/102.

bir hediyeye sahip ki, dış dünyadan dikkatlerinin dağılmaması için huzurlu bir inzivada tutulmaları gerekiyor. Bu gösteri size onların günlük yaşamları hakkında biraz fikir vermeli.³²¹

Sahneden de anlaşılacağı üzere toplumun precoglar konusunda bir bilgisi mevcuttur. Hatta precogların normal insanlar gibi bir hayat yaşamadıklarını, aksine dış dünya ile bağlantılarının olmadığı ifade edilir. Başka bir ifade ile toplumun üstünde bir yere konumlandırılmışlardır. Kendilerine bir ayrıcalık hatta bir kutsallık atfedilmektedir.

Filmde precogların öngörülerini transhümanizm felsefesine gönderme yaparken toplumun güvenlik kaygılarıyla ve tüketim motivasyonu ile sürekli gözetlenmesi de gözetim toplumuna işarettir. Dolayısıyla gözetim ilahi bir atıfta da bulunulduğunu ifade edebiliriz. Gözetimin tanrısallaşması da büyük ölçüde geliştirilen yapay zeka yazılımları ile mümkün hale gelmiştir. Öyle ki John Anderton, Suç Öncesi Birim Şefi, cinayet işleyeceğini öğrenmesi üzerine kaçak durumuna düşmesi ve bu olayı araştırmaya koyulması fakat iris taraması, yüz tanıma sistemleri vs. sebebiyle girdiği mağazalarda hatta sokakta yürürken dahi tanınması söz konusudur. Yapay zeka müşteri danışmanları ismiyle hitap edip onun hoşuna gidebilecek ürünlerin listelenmesini teklif ederler. Başka bir ifade ile yapay zeka temelli bir gözetim ağı ile precogların öngörü yeteneğinin birleşimi ile filmde izleyiciye adeta yeni bir tanrısallık fikri aşılanmaktadır. Her an gözetimine ve kaydına maruz kalınan böylesi bir sistemden kurtuluş ise kimliği kayıtsız bir kişiye dönüşmekten geçer. Tıpkı dinlerin dini gözetimden muaf tuttuğu gruplar (aklî melekeleri yerinde olmayan ve ergenlik çağına ulaşmamış kimseler³²²) gibi gözetim mekanizmasının da tabiiyetinin sınırları dışında kalmanın bir yolu vardır. Nitekim Anderton, yakalanmadan takibini yapmak için bir ameliyat ile gözlerini değiştirtip takibine devam eder. Dolayısıyla film bir anlamda da insan bedeni ile transhüman bedeni arasındaki çatışmayı da ele almaktadır. İnsan her ne kadar gönüllü olarak sisteme dahil olsa da yoğun dozdaki gözetim ve onun transhümanist aygıtları günün sonunda insanı doğasına itmektedir. Teknoloji ile güçlendirilmiş bir bedenle her şeye gücünün yeteceğini düşünen insan hala yaratılıştan getirdiği tutkuların peşinden gitmeye çabalamaktadır.

3.1.5. Yeni İnsan Sürümünün Sosyolojisi

Önceki bölümlerde ele aldığımız yeni bir insan sürümünün yaratılması akabinde bu insanların oluşturduğu ve uyumlandığı sosyolojik yapıya da değinmek yerinde olacaktır. Tekrar ifade edebiliriz ki teknolojik ve bilimsel gelişmeler ile birlikte insanların bu teknolojilere hakim olması hem fizyolojik hem de sosyolojik dönüşümleri tetiklemektedir. Özellikle sosyolojik dönüşümlerin hazırladığı zemin teknolojik ve bilimsel gelişmelerin bir sonraki basamağa

³²¹ The Daily Script, "Minority Report" (Erişim 24 Mart 2025).

³²² Kemal Yıldız, "Sorumluluk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Mart 2025).

geçmesini de kolaylaştırmaktadır. Sinema da tam bu bağlamda toplumların dönüşümünü kolaylaştırıcı bir araç görevi üstlenmektedir. İster bir ajanda dahilinde olsun ister sadece bir kurgudan ibaret olsun sinemada yansıtılanlar toplumu aşamalı olarak değişime sevk etmektedir. Tahayyül dahi edemeyeceği fantastik dünyaların mümkünatının perdeye yansıtılması toplumları kaçınılmaz bir şekilde dönüşüme hazırlamaktadır. Dolayısıyla sinema, teknoloji marifetiyle geleceğin insanını ve sosyolojisini de inşa etmektedir. Bu sosyolojik atmosfer *Azınlık Raporu*’nda baştan aşağı bir gelecek tasarımı ile karşımızdadır. Yansıtılan ödeme araçlarından şehirleşmeye, insanların hacklenebilmesinden hapisane dizaynına kadar toplum hayatına temas eden birçok konuya temas edilmiştir.

Filmde yeni insanların oluşturduğu toplumun sosyolojisine odaklandığımızda dikkatimizi birçok günlük yaşantı pratikleri çekmektedir. Örneğin nakitsiz toplumu akla getirecek birtakım çağrışımlar bulunmaktadır. Paranın sembolik anlamına değinmiştik. Para vatandaş ile devlet arasında da sembolik anlamlar taşımaktadır. Öyle ki para, vatandaşın devleti meşru güç olarak kabul edip sadece bu yetkinin onda olduğunu kabul etmektedir. Hatta devlet geleneğimizde hükümlerlik sembolleri olarak hükümdar adına para basılması³²³ bulunmaktadır. Günümüzde ise parasal anayasa kavramı, para basma hakkı ve yetkisinin anayasal çerçevede devlette bulunduğunu ve hükümetlerin para otoritesi üzerinde etkili³²⁴ olduğunu ifade eder. Para, tarih boyunca denetim, gözetim ve kontrolün de önemli bir parçası olagelmıştır. Dolayısıyla gelecekte de bu tahakküm aracını muktedirler ellerinden kaybetmek istemeyeceklerdir. Önceki bölümde ele alındığı üzere muhtemelen form olarak değişse de sembolik anlamlarını kaybetmeyecek bir olgudur. Hatta dijitalleşmesi beklenen para denetim, gözetim ve kontrol noktasında kolaylıkla bu misyonu yerine getirebilecektir.

Filmdeki para konseptinin en dikkat çekici sahnesi Anderton’ın ameliyat öncesi yaptığı ödeme sahnesidir. Özel bir anlam atfedilmese de gündelik hayattan bir kesit şeklinde gözlemleyebilmekteyiz. Anderton, göz ameliyatı için doktora bir ödeme yapmaktadır. Bu ödemeyi de kişiye tanımlanmış görsel ve bilgilerin bulunduğu opalesan kart ile gerçekleştirir. Kart posa benzer bir cihaz ile temas ettirilir. Bu şekilde ödemenin gerçekleştiğini anlamaktayız. Opalesan kart akla nakitsiz toplumu getirmektedir. Esasen nakitsiz toplumun uygulandığı bir sosyolojik yapıya geçilmiş olması altı çizilmesi gereken noktadır. Nitekim nakitsiz bir toplum üretebilmek için ekonomik, teknolojik ve politik birtakım değişimlerin gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Nitekim film bizlere bu değişimlerin gerçekleşmiş olduğunu, dijitalleşmenin gündelik hayatın derinliklerine iyice işlemiş olduğunu ima etmektedir. Teknolojik gelişmeler

³²³ Belde Aka Kayağa, “Padişah Şairde Saltanat Alametlerinin Kullanım Alanları: Muhibbî Divanı Örneği”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 6/4 (Aralık 2022), 1934.

³²⁴ Hasan Atılğan, “Parasal Anayasa”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2009), 12.

ve dijitalleşme nakitsiz toplumu ve beraberinde başka gündelik hayat pratiklerini de şekillendirmiştir ki bu temelde toplumun harcama alışkanlıkları konusunda da gözetlenmesini de mümkün kılmıştır. Zira Tanrı rolüne bürünmüş olan egemen güç kimin hangi ürünü alması gerektiğini de denetim ve kayıt altında tutarak tanrısallık fonksiyonlarını yerine getirmektedir. Başka bir ifadeyle bireyler parayı, vatandaşları her şeye gücü yeten bir merkez bankasına ve hükümete karşı güçlendiren bir emniyet valfi olarak algırlar. Para hükümetlerin baskıcı bir gündemlerinin ya da etik dışı şekilde herkesin özel servisleri tüketmeye zorlanmasının bir aracı olarak görülebilir. Dolayısıyla nakit anonim ve merkezsizken özgürlük sağlamaktadır. Nakit paranın kaldırılması ise Orwell’ci bir totaliter rejim referansına dönüşmektedir.³²⁵

Azınlık Raporu’nda yeni sosyolojinin bir başka işareti de akıllı şehir teknolojileridir. Bunu bir bütün olarak değerlendirmek mümkündür. Birbirine entegre sistemlerin girift bir o kadar da pratik yapısı bir şekilde izleyiciye aktarılmıştır. Belirtmekte fayda vardır ki gözlemlediğimiz akıllı şehir işaretleri dijitalleşme, teknolojik ilerleme ve yapay zeka ile temellendirilmiş ve toplumsal gözetime nihai olarak hizmet etmektedir. Örneğin akıllı şehirlerin bir özelliği olarak trafik akışını görmekteyiz. Akıllı şehir konsepti önceki bölümde ele alınmıştır. Yine de teoriden ziyade pratiğinde yer alan kişilerden biri olan University of Central Florida (UCF) Girişimci Liderlik Merkezi’nin kurucu direktörü ve Blackstone LaunchPad’in yönetici direktörü Cameron Ford akıllı şehirleri şu şekilde açıklamaktadır:

Akıllı şehir kavramı geniş kapsamlıdır, ancak genel olarak günlük hayatın olumsuzluklarını ortadan kaldırmak için teknolojiyi entegre ettiğiniz anlamına gelir. Tıkanıklık yok. Sıhhi tesisat sorunları yok. Aşırı hava kirleticisi yok. Güvenilir elektrik veya suyla ilgili sorunlar yok. Akıllı bir şehir, sakinlerinin bugünün tadını çıkarırken yarının belirsizliklerine hazırlıklı olabilmeleri için yaşanabilirliği, sürdürülebilirliği ve dayanıklılığı iyileştirmek için öngörü kullanır.³²⁶

UCF Kentsel Zeka ve Akıllı Şehir (URBANITY) Laboratuvarı kurucu direktörü Shaurya Agarwal, son araştırması akıllı bir şehirdeki hareketliliğin nasıl görünebileceğine dair hareketli bir resim sunmaktadır. Bir tırtılın dur-kalk sürünmesinin aksine bir balık sürüsünün uyumlu hızı ve verimliliğiyle hareket eden trafik görünümünü işaret eder. Bu şehirde, otonom araçlar birbirlerine ve altyapıya mesaj iletmek için sensörler kullanır. Karayolu seyahati böylece işbirlikçi ve hızlı hale gelir. Stressiz ve dost canlısı bir yapıya bürünmektedir.³²⁷

Akıllı şehir sistemleri içinde önemli bir yere sahip olması sebebiyle trafik sisteminin filme dahil edilmesi dikkate değerdir. Filmde kendi işleyeceği cinayeti öğrenen Anderton,

³²⁵ S. Achord vd., *A Cashless Society Benefits, Risks and Issues (Interim Paper)* (Institute and Faculty of Actuaries, 2017), 46.

³²⁶ Robert Stephens, “What Exactly Is a Smart City — And Why Should All of Us Care”, *UCFTODAY* (Erişim 14 Nisan 2025).

³²⁷ Stephens, “What Exactly Is a Smart City — And Why Should All of Us Care”.

otonom aracına binip Suç Öncesi Biriminden kaçır. Bu esnada trafiğin sadece yatay değil kimi noktada dikey aktığına da şahit olduğumuz film için tasarlanmış Lexus 2054 araçlarını görürüz. Film için tasarlanan Lexus 2054 yakıt hücreleri ile çalışan ve çarpmaya dayanıklı yapıya sahiptir. Ayrıca biyometrik güvenlik sistemleri gibi birçok gelişmiş güvenlik özelliklere sahip ileri teknoloji bir araçtır. Filmdeki bu inanılmaz araç otonom bir şekilde hareket ederken ve Anderton içinde kaçarken bir anda güvenlik kilidinin çalışmadığı ve rotanın ofise döndüğüne dair bir uyarı sesi duyulur. Anderton aracın içindedir fakat kontrol kendisinde değildir. Dolayısıyla kendisini camı kırıp yeni bir kaçış planının içinde bulur. Aksiyonun yükseldiği bu sahnede filmin alt metninde gözetim toplumunun etkisi anlaşılmaktadır. Biyometrik verileri okuyabilen araç suçlu olarak gördüğü Anderton'ı saniyeler içinde fark etmiş ve kodlandığı üzere kendisini teslim etmek için yola çıkmıştır. Her şeyi bilen, gören ve kontrol eden sistem içinde özgür iradeye yer verilmemiş, determinist bir yaklaşımla suçlu ilan edilen kişinin kısıklıvrak yakalanması hedeflenmiştir. Bu da filmde yeni bir sosyolojinin gözetim mekanizmalarını nasıl şekillendiğini ve bireyi hapsettiği panoptik bir toplumu bizlere işaret etmektedir.

Şekil 3.16: Filmden akıllı şehir görünümü

Şekil 3.17: Otonom araç ve akıllı trafik sistemi

Filmde yansıtılan dijitalleşme ve teknolojik alt yapının sağladığı yeni sosyoloji, insanların gündelik pratiklerini oldukça kolaylaştırıcı bir role bürünmüş olmalarına rağmen insanı bir mekana hapsetmenin de aracıdır. Nesnelerin interneti de yine filmde gözlemlediğimiz ve dijitalleşme ile bilişim teknolojilerinin geldiği noktada imkan bulan bir mekanizma iken filmde nihai olarak gözetimin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi bağlamında kullanılmaktadır.

Azınlık Raporu, sinema dilinin başarısının yanında çizmiş olduğu gelecek ile bizlere gözetim toplumunun adeta tanrısal bir boyutta işleyeceğine dair ipuçları vermektedir. Her şeyi bilen, her şeyi gören ve her şeye kadir olan bir yönetim erki, toplumsal hafızada tanrısallık algısının bir tezahürüdür. İnsanların tarihsel süreç içinde Tanrı gibi olma arzularının en net dışa vurumuna gelecekte tanıklık edebileceğimize dair birtakım imkanlar *Azınlık Raporu* ile gözler önüne serilmiştir. Teknolojinin tanrısallık iddiasında oynadığı başat rol de göz önünde bulundurulduğunda geleceği şekillendiren sosyolojiye uygun bir Tanrı tasavvurunun da inşa edildiğini dile getirebiliriz.

3.2. Beş Yıldızlı Disiplin: *Dibe Vuruş*

Tablo 3. 2: *Dibe Vuruş* Dizi Bölümü Künyesi

<i>Dibe Vuruş</i> Dizi Bölümü Künyesi ³²⁸	
Bölümün Orijinal Adı	Nosedive
Dizi	Black Mirror (3. Sezon 1. Bölüm)
Yönetmen	Joe Wright
Senarist	Rashida Jones, Michael Schur, Charlie Brooker
Yapımcı	Laurie Borg
Yapım Şirketi	House Of Tomorrow
Yılı	2016
Türü	Bilim kurgu, drama
Oyuncular	Bryce Dallas Howard (Lacie Pound) Cherry Jones (Susan) James Norton (Ryan Pound) Alice Eve (Naomi Jayne Blestow)

Dibe Vuruş (*Nosedive*) dijital platform serisi olan *Black Mirror*'ın üçüncü sezonunun ilk bölümüdür. 2016'da yayınlanan bölümün yönetmeni Joe Wright, yazarları ise Rashidaa

³²⁸ IMDbPro, "Black Mirror Nosedive" (Erişim 16 Aralık 2025).

Jones, Micheal Schur ve Charlie Brooker'dır.³²⁹ Bölüm, diğer tüm *Black Mirror* bölümleri gibi, distopik bir geleceği tüm detaylarıyla ortaya koymaktadır. Sunduğu distopik anlatı aynı zamanda dijital çağda toplumun tabakalaşması ve insan etkileşiminin metalaşması hususunda sosyolojik bir eleştiri ve hicivdir. Dizi mevcut sosyal medya dinamiklerini, bireylerin her sosyal etkileşim için birbirlerine bir ila beş yıldız arasında puanlar verdiği yakın gelecekteki bir toplumu ekrana yansıtır. Dizinin ana noktasını oluşturan puanlama, bir kişinin sadece ekonomik, sosyal ve hatta fiziksel hareketliliğini doğrudan etkilemekle kalmıyor aynı zamanda konut, istihdam ve sosyal ağlara erişimini de şekillendiriyor. Ayrıca *Dibe Vuruş* sosyal eleştirilerini gerçekleştirdiği zemini ileri bir teknoloji ile donatılmış sosyal çevre üzerinden gerçekleştirmektedir.

Şekil 3.18: *Black Mirror* dizisi *Dibe Vuruş* bölüm afişi³³⁰

Olay örgüsünün merkezinde Lacie Pound adlı daha yüksek statülü bir yaşam tarzına ulaşmak için sosyal puanını artırmaya takıntılı genç bir kadın bulunmaktadır. Lacie'nin yegâne amacının, toplumun seçkinlerinden onay almak ve sembolik olarak, niceliksel popülerlik yoluyla duygusal onay elde etmek olduğuna tanıklık etmekteyiz. Lacie karakterini dizi boyunca medeniyet, pozitiflik ve estetik çekiciliğin hegemonik beklentileriyle uyumlu olan idealize edilmiş bir versiyonunu sunmak için etkileşimlerini dikkatlice düzenlediğini ve bu esnada insani denilecek birçok duygusunu bastırdığını hatta reddettiğini gözlemlemekteyiz.

Dibe Vuruş açıkça sınıfsal tabakalaşmayı ve dışlanmayı sorgularken sosyal puanlama sisteminin ve yeni gözetim mekanizmalarının dijitalleşmiş bir dünyada sağladığı araçsallığı ele almaktadır. Lacie'nin dönüşüm yolculuğu olarak ele alabileceğimiz dizi, sürekli izlenmenin disiplini içselleştirme bağlamındaki işlevini de açıkça ortaya koymaktadır. Gözetimin ilahlaşmasına kadar giden bir izlenimi de sunan dizi sinematografik açıdan da distopik gelecek

³²⁹ IMDb, "Nosedive" (Erişim 2 Temmuz 2025).

³³⁰ IMDb, "Nosedive" (Erişim 10 Ekim 2025).

mesajını vermektedir. *Dibe Vuruş*, yönetmenin tercih ettiği pastel tonlu ve neşeli atmosferine rağmen sert bir eleştiri ile izleyicileri baş başa bırakmaktadır. Adeta yeryüzündeki cennet gibi tasvir edilen ortam, kameralar ile çevrelenmiş bir hapishanenin şirin bir şekilde yansıtıldığı ve karakterlerin melekmişçesine resmedildiği haliyle başlamaktadır.

Şekil 3.19: Pastel ton açılış sahnesi-1

Şekil 3.20: Pastel ton açılış sahnesi-2

Olaylar otantik sosyal ağlara karşı algoritmaların esirine dönmüş insanların beş yıldızlı bir puanlama hapishanesinde davranışlarını düzenlemeleri konusu ve insanların biyolojik varlıklarının teknoloji ile modifiye edilmesi etrafında çizilse de sonunda Lacie'nin insani duygularına kaçıp kendini orada bulması dikkate değer bir özelliktir.

3.2.1. Sosyal Kontrolün İktidarı

Michel Foucault'nun iktidar anlayışına yönelik teorik katkıları çağdaş toplumsal ve politik düşüncüyü önemli ölçüde dönüştürmüştür. Foucault özellikle güç ve gücün modern toplumlardaki işleyişini anlama biçimimizde köklü etkilerinden bahsetmek mümkündür. Egemen veya merkezi bir otorite tarafından sahip olunan bir şey olarak iktidarın klasik kavramlarından uzaklaşan Foucault, iktidarı toplumsal pratikler ve kurumlar içinde ilişkisel,

dağınık ve içkin olarak kavramsallaştırmıştır. Başka bir deyişle Foucault için güç - geleneksel düşüncede olduğu gibi - bireylerin ya da kurumların bünyesinde tutulmaktan ziyade günlük pratiklerin, bilgi sistemlerinin ve toplumsal normların içinde gömülüdür. *Cinselliğin Tarihi* ve *Hapishanenin Doğuşu* gibi eserlerinde Foucault, iktidarın yalnızca zorlama veya tahakküm yoluyla değil, aynı zamanda bilgi, normlar ve öznelliklerin üretimi yoluyla işlediğini vurgulamıştır. Foucault'ya göre güç, sadece baskıcı değil aynı zamanda üretkendir de; kimlikleri, davranışları ve belirli bir toplumda neyin doğru veya kabul edilebilir olarak onaylanacağını şekillendirir. İktidarın, en etkili olduğu durumunun içselleştirildiğinde ve bireysel davranışı kurumsal beklentilerle uyumlu şekillerde yönlendirdiğinde ortaya çıktığını savunmuştur.

Foucault'nun modern iktidar analizinin temel unsurlarından biri gözetimin rolüdür. Öyle ki Foucaultcu paradigma denildiği zaman akla ilk gelen kavramlardan biri gözetimdir. *Hapishanenin Doğuşu* kitabında Foucault, Jeremy Bentham tarafından önerilen teorik bir hapishane tasarımı olan panoptikon kavramını modern disiplin toplumları için bir metafor olarak sunar. Merkezi bir gözetim vurgusu içeren panoptikon dairesel yapısı ve her an bir gardiyan tarafından sağlanan gözetim faaliyeti ile ilgi çekici bir tasarım olagelmıştır. Bu modelde, sürekli gözlemlene olasılığı özneler arasında öz düzenlemeyi teşvik ederek açık gücü gereksiz kılar. Başka bir ifadeyle panoptikon mantığının doğurduğu belirsizlik mahkumları kendi davranışlarını düzenlemeye zorlar ve gözetimin nasıl içselleştirildiğini adeta bir laboratuvar ortamıymışçasına bizlere gözlemlene şansı sunar. Bu anlamda gözetim, izlenme beklentisiyle bireyleri disiplin altına alan bir iktidar mekanizması haline gelir. Foucault'nun daha geniş noktası, okullar, hastaneler ve hapishaneler gibi modern kurumların, davranışı normalleştiren ve böylece iktidarı günlük yaşamın dokusuna yerleştiren gözetim yerleri olarak işlev gördüğüdür. Dolayısıyla Foucault bu modeli, modern toplumların bireyleri açık güçle değil incelikli, sürekli gözlem ve normalleştirmeyle nasıl disiplin altına aldığını açıklamak için kullanır.

Foucault'nun görüşleri çağdaş dijital gözetim bağlamında da oldukça alakalı olmaya devam ediyor. Kendisinden yola çıkarak yapılan analizler, gözetimin fiziksel alanların ötesine, çevrimiçi davranışa, veri toplamaya ve algoritmik izlemeye uzandığı günümüzün dijital dünyasında oldukça ilintilidir. Veri toplama teknolojilerinin, algoritmik yönetişimin ve biyometrik izleme sistemlerinin yaygınlaşması, akademisyenlerin artık “gözetim kapitalizmi” olarak adlandırdığı şeye doğru bir kaymayı yansıtıyor. Hatta kamusal alanlardaki güvenlik kameralarından sosyal medyadaki veri takibine kadar, modern gözetim sistemleri Foucault'nun disiplin gücü fikrinin yansımaları olarak ele alınmaktadır. Modern gözetim sistemlerindeki

gelişmeler, bireylerin eylemlerini ve öz kavramlarını doğrudan zorlama olmadan şekillendiren gözlem biçimlerine giderek daha fazla tabi olmasıyla, Foucault'nun disiplinsel güç teorisinin devam eden alakalılığını göstermektedir. Bu şekilde insanların nasıl davrandıkları, ne paylaştıkları ve hatta kendilerini nasıl algıladıkları doğrudan zorlama olmadan anlaşılmaktadır. Foucault'nun çalışması, gücün sert bir yapıda ve merkezi olmayan operasyonlarını ön plana çıkararak, gözetimin 21. yüzyılda toplumsal düzeni ve bireysel faaliyeti nasıl yapılandırıldığını analiz etmek için kritik bir çerçeve sağlamaya devam etmekle birlikte ele aldığımız dizi bölümünde de açıkça gözlenmektedir.

3.2.2. Denetimin Biyo-Politiği

Denetim, tarihin her anında muktedirlerin uygulamaktan çekinmediği ve iktidarını pekiştirmek için destek alığı bir aparat, bir olgudur. Olayları, tarihsel akış içinde ele alan tüm araştırmacılar, teorisyenler ve bilim insanları olayları ele alırken gücü elinde bulunduran iktidar ve ona tabi olan ve güce boyun eğmek durumunda kalan toplum arasındaki ilişkiye çoğunlukla değinmektedir. İktidarın toplumu denetlemesinde elbette ki içinde bulunulan çağın teknolojisi etkili bir faktör olmuştur. Hatta kimi teknolojilerin egemen gücü yıkılmaz kılmak için geliştirildiğini dahi ifade etmek mümkündür. Egemenlik kuran gücün statükosunu devam ettirme azmi gözetim, denetim ve kontrol mekanizmalarının sürekli olarak çağın ihtiyaçlarına göre güncellenmesini sağlamaktadır. İktidardan kopmama hırsı, iktidarı elinde bulunduran kişi ya da kurum için ayrıca bir tanrısallığa öykünmeyi de beraberinde getirmektedir. Herkesi ve her şeyi denetleyebilen tek kudretin Tanrı olduğu düşüncesi, beşeri bir denetimin ve bu sayede insanları zapturapt altına almanın tanrısallıkla paralelliğinin kurulmasında etkili olmaktadır. Nitekim Tanrı'dan alındığına inanılan yetki ile tarihteki birçok hükümranlılığın izlerini sürmek mümkündür. Dolayısıyla göklerden alınan bir ilahi yetki ile tüm toplumu denetleme, gözetleme ve kontrol etme gücü, Aydınlanma Çağı'yla baş gösteren bilimsel düşünme ile katı bir şekilde sorgulanmıştır. Gerçekleştirilen sorgulamaya rağmen toplumları denetleme isteği ise ortadan kalkmamış, bu sefer de teknolojinin sağladığı imkanlar ile kitleler denetlenmeye, gözetlenmeye ve kontrol edilmeye başlanmıştır.

Teknolojik gelişmeler ışığında insanların denetim altına alınmasında yeni araçların faal olarak kullanıldığını ifade etmek mümkündür. Muktedir olanın istediği düzeni ve disiplini sağlamak amacıyla bilişim teknolojilerinden nanoteknolojilere, yapay zekadan yeni gözetim teknolojilerine birçok enstrümanı devreye soktuğu gözlenmektedir. Dolayısıyla mutlak denetimin sağlanması için insan biyolojisine de müdahale edildiğinden bahsedilebilir. Başka bir ifadeyle, yeni bir felsefi yaklaşım ile kitleleri aynı anda, uzaktan ve hatta gönüllü bir şekilde

denetim mekanizmasına dahil etme fikri transhümanizm felsefesinin örtük bir amacı olarak da karşımızda belirmektedir. Ele aldığımız *Dibe Vuruş*, biyo-politik bağlamında birtakım izdüşümleri sergilemektedir. Dizideki tüm karakterlerin, toplumsal hayat içinde varoluşlarını devam ettirmeleri bedenlerinin ve biyolojilerinin modifiye edilmesine bağlıdır. Her bir birey, karşılaştıkları kişinin puanlamasını bir bakışta görebilmelerini sağlayan kontak lens teknolojisiye sahiptir. Gözlerine entegre edilmiş bir sistemi ve göz ile toplanan verinin sosyal medya ağları benzeri dijital bir ortama anlık olarak aktarılmasını sağlayan düzeneği gözlemlemekteyiz. Düzenekteki her bir veri yükleme, karşılaştıkları kişiler ve kurdukları etkileşimleri anlık olarak taranmakta ve puanlanmaktadır.

Şekil 3.21: Gözlere entegre edilmiş kontak lens

Şekil 3.22: Kişilerin anlık puanlarını görme

Kişilerin topladığı puanlar ise ‘hayati’ bir önem taşımaktadır zira bu puanlar kişilerin değerini belirlemektedir. Dolayısıyla dizinin alt metninde insan bedeninin teknoloji ile güçlendirilmesi ve güncellenmesi fikrine dayanan bir transhümanizm felsefesine rastlamaktayız. İnsan bedenine yapılan müdahale ile denetimin sağlanması durumu da Foucault’nun biyo-politika ve biyo-iktidar kavramlarını çağrıştırmaktadır. Biyo-politika, bireylerin bireyleri, bedenleri ve baskıları normalleştiren ve siyasi aktörleri yaşayan bir türün üyeleri olarak hedef alan düzenlemeleri düzenleyen bir dizi disiplin aracılığıyla tabi kılan ve yöneten yeni bir iktidar üretme, dolaştırma ve uygulama biçimine atıfta bulunur. Biyo-politika,

biyo-iktidar aracılığıyla üretilir ve dolaşımda olur. Biyo-politika, Batı’da 18. ve 19. yüzyılın başları arasında gerçekleşen siyasi teknik ve prosedürlerin dönüşümünü belirten tarihsel bir işarettir.³³¹ Daha yalın haliyle biyo-politika kavramı liberalizmin doğuşuyla ortaya çıkan ve etki alanı bireylerin bedenleri yerine nüfusların bedeni olan teknik iken biyo-iktidar ise disiplin düzenine bağlı olarak bireylerin bedenleri üzerinde etki gösterir.³³²

Foucault ilk kez *The Birth of Social Medicine (Toplumsal Tıbbın Doğuşu)*’de ele aldığı biyo-politika kavramını şu şekilde açıklar:

Kapitalizm, on sekizinci yüzyılın sonlarından on dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar gelişirken, ilk olarak bir nesneyi, bedeni, üretici bir güç unsuru olarak, emek gücü olarak toplumsallaştırmaya başladı. Toplumun bireyler üzerindeki denetimi yalnızca bilinç ya da ideoloji aracılığıyla değil, aynı zamanda beden yoluyla ve beden üzerinde gerçekleşti. Kapitalist toplum açısından önemli olan her şeyden çok biyopolitiktir; biyolojik olan, bedensel olan, cismani olan önemliydi. Beden biyopolitik bir gerçekliktir; tıp ise biyopolitik bir stratejidir.³³³

Kapitalizm ile ilişkili bir şekilde güncellenen bedenler üzerinde tahakküm kurma şeklini Foucault biyopolitik olarak değerlendirmektedir. Zira kendisine göre zaten klasik dönem boyunca beden iktidarın nesnesi ve hedefidir; beden manipüle edilen, biçimlendirilen, terbiye edilen, itaat eden³³⁴ vs. yönlerden bedenin türlü yönleri keşfedilmişti. Denetime son derece açık olan beden kapitalist toplumlar için bir tüketiciyken aynı zamanda da bir üreticidir.³³⁵

Peki, insan bedeninin iktidar bakış açısında merkeze konumlandırılması neden bu kadar önem arz etmektedir? Foucault, bu noktada, insanın anatomik-metafizik sicili ve teknik-siyasal siciline değinerek ikinci sicili itaat ve kullanım ile ilişkilendirmiştir. Tabi kılınabilen, kullanılabilen ve geliştirilebilen bir beden ona göre itaatkar bir bedendir.³³⁶ Artık eski dönemlerdeki gibi beden cezalandırılmaları değil, beden üzerinden disipline edici uygulamaların dönemi hakimdir. 18. yüzyılın sonunda cezanın şaşalı ve törensel boyuttaki yanını ve vahşilik hususunda suçu aşmasını ortadan kaldıran iktidar ilişkilerinin ilk dizisindeki disiplinin de esasında odak noktasında insan bedeni vardır.³³⁷ Dolayısıyla beden-iktidar arasındaki ilişki artık disiplin üzerinden ele alınmaktadır. Disiplin ise iktidarın toplumu denetleme, gözetleme ve kontrol etme bağlamında aracıdır. Kitlel olarak toplumun beden ve

³³¹ Eduardo Mendieta, “Biopolitics”, *The Cambridge Foucault Lexicon*, ed. Leonard Lawlor ve John Nale (Cambridge University Press, 2015), 37.

³³² Didem Dutlu – Mehmet Arı, “Foucault ve Agamben Düzleminde Biyo-Politika”, *Fiscaeconomia* 4/1 (2020), 165.

³³³ Michel Foucault, *Power Essential Works of Foucault 1954–1984*, çev. Robert Hurley vd. (New York: The New Press, 2000), 137.

³³⁴ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 168.

³³⁵ Toby Miller, “Michel Foucault, *The birth of biopolitics: lectures at the Collège de France, 1978–79*”, *International Journal of Cultural Policy* 16/1 (Şubat 2010), 57.

³³⁶ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 168-169.

³³⁷ Dutlu – Arı, “Foucault ve Agamben Düzleminde Biyo-Politika”, 163.

öz denetim üstünden inşa edilen bir denetim insan yaşamının dönüşümünün esasen sosyal bir kontrol düzeneği oluşturduğuna da işaret etmektedir. Foucault'ya göre beden ilk kez zorlayıcı ve baskıcı kuşatmanın nesnesi olmamış, her dönemce yasaklar, zorlamalar ve dayatmalar uygulayan iktidarlara maruz kalmıştır. Fakat bu sefer farklı olduğu birtakım özellikler ortaya çıkmıştır:

Önce denetim ölçeği: artık bedeni çözülmez bir birim olarak, kabaca, kitle olarak ele almak değil de, onu ayrıntıda işlemek, onun üzerine ince bir baskı uygulamak, bizzat mekanik düzeyindeki -hareketler, jestler, tavırlar, hızlılık- zapt etmeleri sağlamak söz konusudur: faal beden üzerinde sonsuza kadar bölünebilen bir iktidar. Daha sonra denetim nesnesi: artık hal ve gidişin veya bedenin işaret eden unsurları değil de, hareketlerin ekonomisi, etkinliği, bunların iç örgütlenmesi söz konusudur; zorlama işaretlerden çok güçlere yönelmiştir; gerçekten önemi olan yegane tören, uygulamanınki olmaktadır. Son olarak da tarz: bu kesintisiz, sabit faaliyetin sonucundan çok sürecini gözetten bir baskı gerektirmekte, mekanı, hareketleri çok yakından çerçeveleyen bir şifrelemeye göre uygulanmaktadır. Bedene işlemlerinin özenli denetimine izin veren, onun güçlerinin sürekli olarak tabi kılınmasını sağlayan ve onlara bir itaatkarlık-yarar oranını dayatan bu yöntemlere “disiplinler” adı verilebilir.³³⁸

Foucault'nun sıraladığı özelliklere göre ilk olarak artık bedeni askerler, köleler vs gibi yek bir beden olarak ele almaktan ziyade tekil birimler olarak ele alma eğilimi dikkat çekmektedir. Beden artık parçalara ayrılarak mikro düzeyde beden parçalarını kontrol ederek iktidar tahakkümü kurulmaktadır. Böylece beden sürekli denetlenebilen bir faal nesneye dönüşür. İkinci olarak beden denetleme biçiminde bir bakış açısı değişimi vardır. Artık bedenin dışa yansıttığı hal ve davranışları değil, bedenin üretim kapasitesi gibi, verimliliği gibi hareket organizasyonu gibi durumları önem taşımaktadır. Dolayısıyla iktidarın beden üzerinde odaklandığı nokta ceza gibi geleneksel göstergeler değil işleyişin kendisine yönelmiştir. Başka bir deyişle, iktidar denetimin içselleştirilmesine yönelmiştir. Son olarak da denetim, sonuca değil süreci gözetlemektedir. İktidar, bedenin ne ürettiğine değil, nasıl ve ne şekilde ürettiğiyle ilgilenir. İktidarın içkin ve şifreli şekilde işlediği anlaşılır. Böylece beden cezalandırılmaktan çıkıp sürekli gözlenen, yönlendirilen ve eğitilen bir nesne haline dönüşür. Dolayısıyla iktidar yasaklayan ve cezalandıran konumundan şekillendiren ve düzenleyen konumuna evrilmiş; beden ise biyolojik bir varlık olmanın ötesinde iktidarın üstüne yatırım yaptığı politik bir alana dönüşmüştür.

Örneklem çözümlememizde Foucaultcu bağlamda beden üstünden bir denetim açıkça sergilenmektedir. Bireyler, bedenlerinin teknolojiyle modifiye edilmesi ile bu denetim sürecine dahil olmuşlardır. Bedenler üzerinden oluşturulmuş bir biyo-politika ile önceki yüzyıllarda uygulanan bedenin cezalandırılması suretiyle sağlanan sosyal kontrol yerini bireylerin sosyal

³³⁸ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 169.

ve ekonomik olarak dışlanması korkusuyla sosyal kontrole dönüşmüştür. Öyle ki *Dibe Vuruş*'ta sergilenen rahatsız edici gerçeklik, puanlama sisteminin kişilerin hayatını baştan aşağı etkilemesindedir. Sosyal puanlama kişilerin sahip olduğu arkadaşlarından yaşayacakları yerlere, kullanabilecekleri araçlardan gidip kahve içebilecekleri kafeye kadar sosyal ve ekonomik hayatın kılcal damarlarına işlemiş bir sistemdir. Kısacası bireylerin sosyal görünümünün selameti bu sosyal puanlama sistemi ile oluşmaktadır. Toplum tarafından kabul edilme de dışlanma da kişilerin sadece puanları ölçüsünce gerçekleşmektedir. Dört üzeri puanlar oldukça iyi kabul edilirken dört ila üç arası olanlar da hala saygın kabul edilmektedir. Üçün altındaki puanlar ise kişinin problemliliğine işaret etmektedir. Sosyal basamakların en altında bulunduğu ve hatta tehlikeli olduğu anlamını taşır. Dolayısıyla resmedilen puanlama sistemi, insani şartlarda yaşamak isteyen ve toplum içinde kabul görmeyi talep eden bireyler için sosyal bir kontrol ve denetim mekanizması görevi üstlenmektedir.

Dizide kişilerin puanlamalarını muhafaza etmeleri ve yükseltmeleri en temel istençleridir. Zira karakterler bilmektedirler ki puanın düşmeye başlaması çoğunlukla önlenemez bir hal alır. Aslında puanın düşmesi konusu da bir kısır döngüye dönüşür çünkü puan düşmesine bağlı olarak kişilerin puanlarını yükseltmelerine katkı sağlayacak tercih seçenekleri de giderek daralmaktadır. Lacie Pelikan Koyu denilen bir bölgede ev kiralamak istemektedir. Ekonomik ve puan durumu tam olarak el vermediği halde bu hayalin peşinden gitmektedir çünkü bu muhit sadece bir ev değil aynı zamanda bir yaşam tarzı satmaktadır. 4.2 olan puanını 4.5'e çıkarması durumunda elde edeceği %20'lik indirimi duyunca puan yükseltme stratejileri arar. 4.8 puana sahip arkadaşının düğününe davet edilince aradığı fırsatı yakaladığını düşünür. Fakat işler beklediği gibi gelişmek yerine giderek kötüleşmeye başlar. Lacie'nin dramatik puan düşüşünün başlangıcı da kardeşi ile yaptığı kavga ile başlamaktadır.³³⁹ Kardeşinin Lacie'nin puanını artırmak için sergilediği yapmacık tavırlar ve çiğnediği gururunu yüzüne vurması ile aralarında başlayan kavga kardeşinden düşük puan alması, bu esnada Uber aracını kaçırıp sürücünden düşük puan alması, sinirle çıktığı evden bir kadına çarpması ve kahvesini üstüne dökmesine sebep olması sonucu ondan düşük puan alması, bindiği takside telefon görüşmesinin şoförü rahatsız ettiği için ondan düşük puan alması gibi zincirleme talihsizlikler meydana gelir. Derken havalimanında uçağının iptal olduğunu öğrenir.³⁴⁰ Bir sonraki uçuşa da puanının yetmediğini öğrenen Lacie'nin davranışları tamamen kontrolden çıkar. Büyük bir puan düşüşü yaşayan Lacie'nin pek de yerinde olmayan akıl sağlığının giderek kötüleştiğini takip eden sahnelerde açıkça gözlemlemekteyiz. Kiralayabileceği araç yelpazesi

³³⁹ Joe Wright, *Black Mirror/Nosedive* [*Dibe Vuruş*] (Film, 2016), 00:39:43-00:37:48.

³⁴⁰ Wright, *Black Mirror/Nosedive*, 00:39:43-00:35:47.

de otomatik olarak düşmektedir. Kiraladığı araç ile puanını tekrar yükselteceği fırsatlar da beraberinde düşüş gösterir. Dolayısıyla bir kere puan düşüşü tecrübe etmek karakterler için travmatik bir deneyime dönüşür.

Şekil 3.23: Lacie'nin Naomi'nin düğünü için yola çıktığı an

Şekil 3.24: Lacie'nin Naomi'nin düğününe vardığı an

Şekil 3.25: Lacie'nin nezarethaneye götürüldüğü an

Lacie'nin başına gelen onun adına trajik olaylar silsilesi Foucault'nun iktidar kontrol ilişkisinin bir yansımasıdır. Lacie'nin yaşadığı toplumda bir kişinin başına gelebilecek en korkunç şey sosyal çevreden dışlanması ve hayalini kurduğu pembe düşlere ulaşamamaktır.

Kendisini ve varoluşunu ancak kabul gördüğü çevre içinde gerçekleştirebileceğini düşünen Lacie, bedenlen cezalandırılmamış olsa da iktidar ile ilişkisindeki güç dengesi onu sosyal dışlanmaya maruz bırakmaktadır. Dolayısıyla sosyal kimliği, saygınlığı, kurduğu gelecek hayali toplumun çizdiği sınırların dışında kalması sebebiyle elinden alınmıştır. Dizide esasen soyut bir disiplin mekanizmasının toplum üstünde kurduğu tahakküme tanıklık etmekteyiz. Foucault'nun modern toplumlardaki iktidar anlayışı sadece yasa koymak ya da zor kullanmakla sınırlı değildir. Disiplinsel normalleştirmeye³⁴¹ değinen Foucault, disiplin yoluyla bireylerin belli normlar doğrultusunda biçimlendirildiğini, eğitildiğini ve düzene sokulduğunu ifade eder. Bu süreç de ona göre normalleşmenin kendisidir. İdeal modeli belirleyen iktidar, bireyin davranışlarını, düşüncelerini ve hatta bedenini bu modele uygun yani normal hale getirmek için çalışır. Disiplinsel normalleştirme, bu bağlamda toplumun insanları tek tip ve ideale göre şekillendirmesi ve disipline ederek denetlemesidir. Öte taraftan Deleuze, disiplin toplumlarının bireyi belirleyen imza ve onun bir kitle içindeki yerini gösteren sayı ya da idari numaralandırma şeklinde iki kutbu olduğunu ifade eder. Ona göre bu iki durumun sebebi, disiplinlerin bu ikisi arasında hiçbir zaman uyumsuzluk görmemesi ve aynı zamanda iktidarın toplumu hem bireyselleştirip hem de bir araya getirmesidir. Nitekim iktidar, üzerinde iktidarını uyguladığı kişileri bir bütün haline getirmekle birlikte bütünün her üyesinin bireyselliğini de şekillendirmektedir.³⁴² Örneğimizde de karşılaştığımız gibi ideal tip insani duygularından adeta arındırılmış, sahte de olsa son derece nezaket sahibi insanlar olduğu için ideal tip normal kabul edilmektedir. Aksi yöndeki anormal davranışlar ise düşük puan cezası ile sosyal bir denetim ve kontrol aracılığıyla dışlanmaktadır.

Disiplinsel normalleştirme aslında biyo-politiğin bir yansıması olarak da ele alınabilir. Foucault disiplinler normalleşme ve biyo-politika arasındaki paralelliği şu şekilde ifade ederek davranışların düzenlenmesi, yönlendirilmesi ve kontrol edilmesini açıklar:

(...) bu iktidar teknolojisi, yani biyo-politika, işlevleri disiplinler mekanizmaların işlevlerinden oldukça farklı olan bir dizi mekanizmayı devreye sokacaktır. Biyo-politikanın devreye soktuğu mekanizmalar arasında öngörüler, istatistiksel tahminler ve genel ölçümler yer alır. Ve bunların amacı, belirli bir olguyu olduğu gibi değiştirmek ya da bir bireyi birey olarak değiştirmek değil; esas olarak, bu genel olguların belirlendiği düzeyde müdahalede bulunmak, onların genellik düzeyinde etkide bulunmaktır.³⁴³

Foucault, disiplinci iktidarı işaret ederek biyo-politikanın doğasına referansta bulunur. Biyo-politika, bireylerle değil nüfus ile ilgilenmektedir. Müdahaleleri ise birey

³⁴¹ Michel Foucault, *Security, Territory, Population Lectures at the Collège de France, 1977–78*, çev. Graham Burchell (Londra: Palgrave Macmillan, 2007), 246.

³⁴² Gilles Deleuze, "Postscript on the Societies of Control", *October* 59 (1992), 5.

³⁴³ Michel Foucault, *Society Must Be Defended: Lectures at the Collège de France, 1975–76*, çev. David Macey (Londra: Penguin Books, 2004), 246.

davranışlarından ziyade genel eğilimlere, istatistiksel ortalamalardır. Dolayısıyla disiplinci iktidar ölçümlere odaklanır. Başka bir ifadeyle, biyo-politika istatistikler, tahminler ve risk hesaplamaları gibi araçlarla çalışmakta ve iktidarın temel işlevi bireyi değil toplumsal süreçlere müdahale etmesidir. Böylece biyo-politika nüfusu yönetebilmekte ve müdahale edebilmektedir. *Dibe Vuruş*, biyo-politika bağlamında toplumun puanlama sistemine entegre edilmesi, bireylerin disipline sokulması ve denetlenmesine imkan sağlamaktadır. Puanlama sistemi verilerine göre de istatistikler oluşturulur ve bireyler tehlikeli, normal, anormal gibi sınıflara ayrılır. Netice itibarıyla de sosyo-ekonomik faaliyetleri için iktidarın görünmez sosyal kontrol mekanizması kendiliğinden işler hale gelir.

3.2.3. Tanrısal Şirketler

Dibe Vuruş bölümünde gözetim ve denetimin dijital çağdaki görünümüne tanıklık etmekteyiz. Dijitalleşme vurgusunun son derece baskın olduğu bölümde insan ilişkilerinin, etkileşimlerin, iletişim yöntemlerinin, kişilik oluşturma, sosyal kimliğin, personanın vs. denetim ve gözetim algısından bağımsız şekillenmediğine dair işaretler bulunmaktadır. Dolayısıyla kümülatif bilginin insan zihnini son derece aşan verileri, kişilerin gündelik hayatının en önemli faktörü haline gelmekle birlikte bu verilerin işlenişi konusunda da yapay zeka ve dijital temelli bir paradigma değişimine atıf yapılmaktadır.

Veri akışının kesintisiz bir biçimde gerçekleştiği resmedilen toplum düzeninde iletişimin de geleneksel hatta modern toplumlardakinden oldukça farklılaştığı gözlenmektedir. Zira fiziksel dünyada bir kişiyi sahip olduğumuz etkileşimler ve gözlemleyebildiğimiz verilerden yaptığımız zihinsel kayıtlar aracılığıyla tanıyabilirken hakkında sözlü ya da sözsüz veriler toplar, her ayrıntıyı ezberlemek yerine de zihinsel kısayollar ile sezgisel yöntemlere dayanırız. Oysaki verilerin dijitalleşmesi ve sürekli kaydedilmesiyle kişisel tercihler makineler tarafından okunabilir hale dönüşür.³⁴⁴ Dolayısıyla toplumsal ilişkilerde artık kişiler arası etkileşim ile toplanan ve bireylerin sezgileri ile oluşturdukları fikirler yerini sürekli akış halindeki dijital verilerin yorumlanmasına bırakmaktadır. İnsanlar birbirlerine ilişkin fikirler ve intibalar oluşturmak yerine bu fikirler ve intibalar makineler tarafından adeta kulaklarına fısıldanmaktadır. Toplum giderek artan bir şekilde fotoğraflar paylaşmak, yorum yapmak ya da beğenide bulunmak gibi dijitalleşen veriler aracılığı ile iletişim kurmaktadır.³⁴⁵

Dibe Vuruş, veri akışının kesintisiz şekilde akışta olmasını ön plana çıkarması ile Dataizm fikrini ve dataya sahip olan şirketlerin yeni bir gözetim pratiği başlatmalarını

³⁴⁴ Shawn DuBravac, *Digital Destiny* (Washington: Regnery Publishing, 2015), 153.

³⁴⁵ DuBravac, *Digital Destiny*, 160.

vurgulamaktadır. Zamanla inanca evrilen Dataizm düşüncesi ile mutlak veri akışına hakim olan şirketlerin birlikteliği tanrısallık vurgusuna referans olarak okunabilmektedir. Öncelikle Dataizm, ilk olarak David Brooks tarafından 2013 yılında kaleme alınan ve *The New York Times*'ta yayınlanan "The Philosophy of Data" başlıklı makalesinde geçmektedir. Fakat Dataizm'in genel çerçevesini Yuval Noah Harari çizmiş ve spesifik noktalarını da ele almıştır. Gerek *Homo Deus* adlı eserinde gerekse verdiği röportajlar ile kavramı zenginleştirerek literatüre katmıştır. Harari Dataizm'i yükselen en ilginç inanç olarak tanımlarken bu inancın ne tanrıya ne de insana hürmet gösterdiğin, sadece veriye taptığını belirtir.³⁴⁶

Evrenin veri akışından meydana geldiğini ifade eden Harari, her olgunun ya da varlığın değerinin veri işleme sürecine yaptığı katkıyla belirlendiğini öne sürer.³⁴⁷ Veri, klasik zihinsel aktivitelerin sonucunda bilgi, kavrayış ve bilgelik gibi klasik bir süreci takip etmemektedir. Dolayısıyla hem bilgi akışının devasılığı hem de insan zihninin kapasitesini aşması veri işleme görevini insandan alıp elektronik algoritmalara devretmektedir. Başka bir ifade ile içinde bulunduğumuz yapay zeka ve dijitalleşme iklimi bahsi geçen transferi bir zorunluluk haline getirmektedir. Veriler bir merkezde toplanmakta ve bu merkezde işlenmektedir ki tam olarak dijital diktatörlük de burada anlam kazanmaktadır. Zira bugün tanık olunduğu üzere dijital bireylerin dijital verileri sadece devletlerin bünyesinde değil şirketlerin de bünyesinde arşivlenmektedir. Ortaya çıkan devasa veri setleri, bugün bile, gerek ticari amaçlarla gerekse toplumsal inşa bağlamında kullanılmaktadır. Bir başka deyişle, şirketler artık bireylerin tüm eylemlerinin kaydedildiği Büyük Veri'ye - amel defterlerine - sahip olmaktadır.

Şirketlerin bireysel ve kitlesel veriye hakim olması beraberinde veri gözetimi (dataveillance) kavramını da gündeme getirmektedir. Veri gözetimi, bir veya daha fazla kişinin eylemlerinin veya iletişimlerinin araştırılması veya izlenmesi amacıyla kişisel veri sistemlerinin sistematik olarak kullanılmasıdır.³⁴⁸ Veri gözetimine değinen van Dijck, esasında Büyük Veri'nin hem bilimsel hem ideolojik yönünü vurgularken toplum ile devlet/şirketler arasında karşılıklı bir alış veriş olduğunun da altını çizer. van Dijck'e göre işletmeler ve devlet kurumları, Facebook, Twitter, LinkedIn, Tumblr, iTunes, Skype, WhatsApp, YouTube, Gmail ve Hotmail gibi ücretsiz e-posta hizmetleri gibi sosyal medya ve iletişim platformları aracılığıyla toplanan ve katlanarak büyüyen meta veri yığınlarını inceleyerek insan davranışları hakkında bilgi toplamaktadır.³⁴⁹ İnsanlar ücretsiz bir uygulamanın keyfini çıkarırken asıl ücretin kişisel verileri olduğunun birçoğu farkında bile değildir. Dolayısıyla Büyük Veri, bir

³⁴⁶ Harari, *Homo Deus*, 381.

³⁴⁷ Harari, *Homo Deus*, 383.

³⁴⁸ Roger A. Clarke, "Information Technology and Dataveillance", *Communications of the ACM* 31/5 (1988), 499.

³⁴⁹ José van Dijck, "Datafication, Dataism and Dataveillance: Big Data Between Scientific Paradigm and Ideology", *Surveillance & Society* 12/2 (2014), 198.

yandan bilimsel araştırmalar için imkanlar sağlarken bir yandan da toplumsal yapıları yeniden şekillendiren bir ideolojiye dönüşerek insanları ve toplumları sadece ölçülebilir ve tahmin edilebilir varlıklara indirgemektedir. Artık daha önce toplanamayan bilgileri toplanabiliyor; ister cep telefonu görüşmeleriyle ortaya çıkan ilişkiler olsun, ister tweet'lerle ortaya çıkan duyular olsun artık veri olarak erişilebiliyor.³⁵⁰ Hem de çoğu zaman kişilerin rızası ile erişim sağlanabiliyor. Başka bir ifadeyle, insanın kompleks yapısını göz ardı ederek onu nesneleştirme sürecini işletir. İnsanların sosyal davranışlarını, insani ilişkilerini ve hatta biyolojik süreçlerini dijital veriye dönüştürür (datafication); insan etkinlikleri sürekli olarak dijital izler şeklinde şirketlerin vakti gelince kullanmaları üzere kaydedilip arşıvlenir.

Dibe Vuruş'ta açık bir şekilde izleyiciyle buluşturulan gerçeklik de tam olarak Büyük Data'nın bilimsel ve ideolojik yönlerinin birbiri içine geçmesidir. Veri işleme sonucunda kişilere uygulanan puanlama sistemi sayesinde insanlar güvenilir, başarılı ve sosyal olarak uyumlu insanlar ile tehlikeli ve sosyal uyumsuz insanlar olarak birbirinden ayırt edilebilmektedir.

Şekil 3.26: Lacie, kişiselleştirilmiş reklam panosunda hayalini kurduğu anı izlerken

Örneğin Lacie'nin yaşamak istediği “Sınırlı Sayıda Yaşam” sloganlı Pelikan Koyu, sadece belirli bir puan üstündeki kişilerin yaşaması için uygun bir muhittir. Öyle ki 4.5 puanlı Birincil Etkileyiciler için %20 indirim bile bulunmaktadır.³⁵¹ Dolayısıyla Lacie puanını 0,3 puan artırabilme sürecine girişmektedir. Lacie'nin puan artırma süreci, esasında yapay zeka gözetiminin etik problemlerini de beraberinde getirmektedir. Artık dizide izlediğimiz sadece puan artırma stratejisi değil bir çeşit hayatta kalma çabasına dönüşür. Zira yapay zekanın gözetimdeki etik sorunları, salt veri toplama ve dikkatin yönlendirilmesinin ötesine geçerek

³⁵⁰ Viktor Mayer-Schönberger - Kenneth Cukier, *Biq Data: A Revolution That Will Transform How We Live, Work, and Think* (Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 2013), 30.

³⁵¹ Wright, *Black Mirror/Nosedive*, 00:53:22-00:52:54.

özerk rasyonel seçimi baltalayacak şekilde, çevrimiçi ve çevrimdışı davranışları manipüle etmek için bilginin kullanılmasını içerir.³⁵²

Kişisel verilerin toplanması, hele ki bunun dijital bir ortamda depolanması insanı insani bağlamından koparıp sayısal bir veri olarak ele alma eğilimini de beraberinde getirmektedir. Nitekim şirketler için bugün de insanlar, tüm insani yönleri ile birer birey olmaktan ziyade ekrana bakıldığında sayısal değerlerin karşılığıdır. Şirketlerin, *Dibe Vuruş*'ta olduğu gibi, veriler, istatistikler ve rakamlar üstünden toplumu yeniden inşa ettiğini ifade edebiliriz. Dataizm, Büyük Veri ile insanın konumu hakkında da bir tasavvurda bulunmaktadır. Dataizme göre insan verilerinin bir toplamıdır. Veri gözetimi esasen bilgisayar tabanlıdır; dolayısıyla 'izleme ve raporlama' sorumluluğunu güvenilir, daima uyanık bir hizmetkar olarak yerine getirir.³⁵³ Başka bir deyişle, hiçbir verinin kaybolmasına izin vermez ve veri akışındaki kaydını eksiksiz yerine getirir. Halbuki insanın sadece bilimsel bilgiye dayalı, diğer bir ifadeyle; somut değerlere dayalı bir yaşam sürmesi mümkün değildir. İnsan sadece fiziksel ve/veya mekanik bir varlık değildir, aynı zamanda duygusal ve somut olmayan değerlere de sahip bir varlıktır. İlkel toplumdan günümüze insanlara yüklenen misyon; hem sosyo-kültürel ve manevi (dinsel) değer ve inançlarını geliştirerek yaşamak hem de bilimsel bilgi birikimini arttırmaktır.³⁵⁴ Dolayısıyla Dataizm, insanın manevi yönünü inkar etse bile kendisi bir dini hareket olma iddiası da taşımaktadır.

Dataizm dini ve Büyük Veri'ye hakim olan şirketlerin Tanrı misyonunu üstlenmesi bağlamında Harari'ye özellikle atıfta bulunulmuştur. Dataistlere göre veri ve özellikle de Büyük Veri kozmosda hüküm süren bir saltanattır ve bilim kurgu bağlamında veri akışı sağlanmalıdır.³⁵⁵ Kozmosdaki veriye kimin sahip olduğu sorusu akla gelmektedir. Kendisini ilgilendiren kişi mi veriye sahiptir yoksa veriyi toplayan şirketler mi? Sosyal medya baskısının giderek artması bireylerin verilerinin gezegenin her yerinde erişilebilirliğini gündeme getirir. Dolayısıyla teknoloji ilerledikçe günlük hayatımıza daha da entegre hale gelmektedir ve veri insanları şekillendirmede merkezi bir noktaya taşınmaktadır. Tarihin her çağında bilginin gücü temsil ettiği gibi Dataizm için nihai değer ve otorite kaynağı da bilgi ve bilginin işlenmesidir. Veri odaklı bir toplumda algoritmalar ve yapay zeka, çok miktarda veriyi analiz etme yeteneğine sahip olduğundan, sosyal etkileşimlerimizi ve kişisel yaşamlarımızı

³⁵² Vincent C. Müller, "Total Surveillance – Everybody Watching Everybody Else", *Governing the Future*, ed. Henning Glaser ve Pindal Wong (Boca Raton: CRC Press, 2025), 180.

³⁵³ Clarke, "Information Technology and Dataveillance", 501.

³⁵⁴ Birol Akgül – İlhan Ören, "Yapay Zeka Temelinde İnsan: Dataizm ve Dini Değer Paradoksu", *MEDİAD* 4/1 (2021), 67.

³⁵⁵ Christian Mills, "The Rise of Dataism" *Hult International Business School* (Erişim 16 Temmuz 2025).

etkilemektedir.³⁵⁶ Adeta dini kurallar bütünü şeklinde insanların insani ilişkilerinde, ticaretlerinde, aile hayatlarında vb. hangi aksiyonları almaları hoş karşılanır hangi davranışları men edilmelidir gibi bir amentü ortaya çıkmaktadır. Ne Tanrı ne de insan kutsaldır.³⁵⁷ Post-hümanist bir dini hareket olarak ne teist yaklaşımdaki gibi Tanrı ne de hümanist yaklaşımdaki gibi insan artık kutsal olmaktan çıkmıştır. Dataizm dinine göre veri kutsalken evrenin yaşam ağına bağlanmayan ve dahil olmayan hiçbir parçası kalmamalıdır. Veri akışını engellemek ise günahların en büyüğüdür.³⁵⁸

Dataizmin kurguladığı din için insan kutsal olmamakla birlikte veri akışının bir parçası olması sebebiyle yine önem arz etmektedir. Öyle ki insanı kainattaki en karmaşık veri işleme sistemi olarak kabul etse de Nesnelerin interneti kavramının gelişimi ile insan merkezi önemini yitirmektedir. İnsanın fiziki dünyadaki yerine karşılık dijital evrende bir ikizinden de bahsetmek mümkündür. Dijital evrendeki ikiz anlık ve kesintisiz veri akışını sağlamak; kişisel veriler bu evrende hammadde olarak alınıp satılan bir pazara dönüşmektedir.³⁵⁹ Dolayısıyla insanlar, bu pazarın ürün sağlayıcılarına dönüşmektedir. Elde edilen veriler olmuş, olan ve olacak her şeyi kapsamayı istemekle birlikte anlam olarak kabul edilen her şey dijital bir hesaplama dönüşmektedir. Başka bir ifadeyle, veri ile anlam yer değiştirip dijital alanda kendine yer bulmaktadır.³⁶⁰ Anlam ve değer gibi soyutların verileştirilip dijitale aktarılması insana dair değerlerin belirlenmesine ve insanın biyokimyasal bir algoritma olarak kabul edilmesine doğru yönelmektedir. İnsan artık kendisi için doğru, anlamlı, hakkaniyetli, değerli olanı seçme işlemini daha büyük verileri işleyen yapay zekaya ve Dataizme terk eder. Dataizm, işlediği devasa verileri ilahi bir vahiymişçesine en güçlü ve en ulvi değer olan veri akışıyla artık insan için doğruyu ve yanlışı belirleme konusunda otorite olarak kabul edilmektedir. Bir Tanrı gibi her yerde olan ve her şeyi denetim altında tutarak insanı, kozmik bir bilişim sistemine entegre olmak dışında çıkar yol bırakmayacaktır.³⁶¹

Dibe Vuruş'ta Dataizmin dini yapılanmasına paralellikler görmek mümkündür. Bölümde hangi hareketlerin makbul, hangilerinin ise yasaklanması gerektiğini toplum kendi normlarına, kendi iç dinamiklerine göre belirlenmediği açıkça yansıtılmaktadır. İnsanlar, pembe hayaller içinde yaşıyormuşçasına davransalar bile dizide toplumun adeta din kuralları

³⁵⁶ Sandeep M. Asokan, "Dataism and Beyond: Yuval Noah Harari's Homo Deus and the Era of Algorithms", *LinkedIn* (Erişim 16 Temmuz 2025).

³⁵⁷ Ted Peters, "The Deluge of Dataism: A New Post-Human Religion?", *Dialog: A Journal of Theology* 56/3 (2017), 211.

³⁵⁸ Harari, *Homo Deus*, 399.

³⁵⁹ Ali Ulvi Özbey - Uğur Cumanoglu, "Yeni Bir Tekno-Din Olarak Dataizm", *MECMUA Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 9/17 (Mart 2024), 78.

³⁶⁰ Byung Chul Han, *Enfokrasi: Dijitalleşme ve Demokrasinin Krizi*, çev. Mustafa Özdemir (İstanbul: Ketebe Yayınları: 2022), 14.

³⁶¹ Özbey - Cumanoglu, "Yeni Bir Tekno-Din Olarak Dataizm", 77.

gibi uyması gereken ve uymayanı anında cezalandırdığı normları mevcuttur. Buna en canlı örnek Chester karakterinin yaşadığı gözden düşme durumudur. Chester elinde smoothie dolu bir tepsi ile Lacie'nin yanına gelir:

Chester: Lacie, sana smoothie getirdim. Aslında herkese bir tane getirdim. Yine de bir sürü kaldı.

(Ekranda Chester'ın profili ve 3.1 olan puanı belirir.) çiftçiler pazarındaki organik ürün tezgahından.

Lacie: Tabi. Olur. (Smoothieyi içer ve olumlu puan verir.)

Ted: Aslında Chest ile konuşmuyoruz.

Lacie: 3.1 mi! Ne oldu?

Ted: Gordon ile ayrıldılar.

Lacie: Aaa! Zavallı Chest!

Ted: Hayır, hayır, hayır. Biz Gordon'ın tarafındayız.

Lacie: (Şaşırarak) Tabi, evet. Elbette.

Ted: Bu yüzden Chest kış yalıyor. Durumu düzeltmek için. Elbette 2.5'in altına düşerse hali duman.

(Konuştuğu esnada Chester'a düşük puan veriyor.)³⁶²

Dizide geçen diyalog, toplum hayatındaki sosyal kontrolün had safhada olduğunu, belirtilen normlara uyulmadığı takdirde kişinin toplumdan nasıl dışlanacağını ve hatta onunla etkileşim kuranların dahi toplumsal olarak kabul görmeyeceğini inceliklerle göstermektedir. Sahne bir yandan seküler organizasyonel gözetime örnektir. Zira örgütsel iş ortamları, araç-amaç ilişkisine dayalı rasyonel uygulamaları içerir ve taraflar arasında kimi ortak kimi de çatışan çıkarlara sahip olunan, resmi, kişisel olmayan, yarı kamusal, hiyerarşik, dikey ve karşılıklılık içermeyen gözetim üzerine kuruludur.³⁶³ Bu sebeple kurum içi çalışanlarının birbirlerini gözetlemelerine bir örnektir. Öte taraftan Chester'a 'bedel ödetmek' amacıyla Ted'in Lacie'yi uyarması dikkat çekicidir. Elbette ki toplumun dini, geleneksel ya da hukuki normlarına uymayan insanların tecrit edilmesi yeni bir pratik değil. Tarih, norm kalıplarına sığmayan ya da hiç o kalıba dahil olmayan 'asi'lerin hikayeleri ile doludur. Öte yandan dünyanın dijitalleştiği, insanın ise bir veriye dönüştüğü dünyada sosyal düzenin dışında kalmak tahmin edilenden daha yıpratıcı olacaktır. Zira veri akışının sürekli sağlandığı dolayısıyla mutlak bir gözetim, denetim ve kontrol mekanizmasının yaygın ağı, asiler için kırıdayacak alan neredeyse bırakmamaktadır. Sürekli verilerin kaydedilmesi beraberinde veriyi elinde tutanın ideolojisine göre bir insan ve toplum inşa etmeyi getirmektedir. Tıpkı Skinner'ın toplumu davranış teknolojisi ile şekillendirme arzusu³⁶⁴ gibi bir bakış açısı karşımıza çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle veriye hükmeden toplumu, teknolojik idealde uyumlu hale

³⁶² Wright, *Black Mirror/Nosedive*, 00:56:17-00:55:17.

³⁶³ Gary T. Marx, *Windows into The Soul Surveillance and Society in an Age of High Technology* (Chicago: The University of Chicago Press, 2016), 179.

³⁶⁴ Alexandra Rutherford, "B. F. Skinner and Technology's Nation: Technocracy, Social Engineering, and the Good Life in 20th-Century America", *History of Psychology* 20/3 (2017), 292.

getirmek için büyük çaplı sosyal, politik ve ekonomik yönden yeniden yapılandırma fikrini benimser. Nitekim Skinner da davranış teknolojisinin önemini vurgularken neredeyse tüm büyük sorunlarımız insan davranışlarıyla ilgili olduğunu ve bunlar yalnızca fiziksel ve biyolojik teknolojiyle çözülemezliğini³⁶⁵ işaret ederek davranış teknolojisine atıf yapmıştır. Bu bağlamda insan davranışlarının teknoloji ile çözümlenmesi, verilerinin depolanması ve yeniden baştan aşağı formatlanarak inşa edilmesi özellikle *Dibe Vuruş'ta* şirketler aracılığı ile gündemdedir. Adeta yeni bir tanrısallık görünümü şeklinde toplumun yeni dini kurallara göre dizayn edilmesi söz konusudur.

Lacie'nin %20'lik indirim ile hayalindeki eve kavuşmasının mümkün olduğu ortaya çıkınca kendisi puan yükseltme işi için profesyonel bir destek almaya karar verir. Reputelligent (reputation [ün/itibar] ve intelligent [zeka] kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur) adlı sosyal medya kullanıcılarına hizmet veren bir danışmanlık şirketine gider.

Şekil 3.27: Reputelligent Şirketi'ndeki görüşme

Şirket danışmanları, müşterilerin sosyal medya faaliyetlerini analiz ederek onlara sıralamalarını iyileştirmenin yollarını önerir. Lacie yaptığı görüşmede halihazırda sosyal medya kullanımına devam ederek istediği 4.5 puana on sekiz ayda ulaşabileceğini öğrenir; ancak daha yüksek bir puana daha hızlı ulaşmak içinse yakın çevresinde “kaliteli” insanlara ve onlardan alacağı puanlara ihtiyacı olduğunu fark eder.

Hansen: Durum umutsuz değil. Çaba sarf eden biri olduğunuz kesin.

Lacie: Benden edindiğiniz izlenim sadece bu mu?

Hansen: Rapor analizlerinden. Rakamlara bakarsak çok sağlam bir popülerlik eğriniz var. Baştan başa güçlü bir eğri. Sadece son yirmi dört saate bakalım. (Ekranı Lacie'ye ait istatistik eğrilerini incelerler.)

Nedir bu? Sabah 08:40 mı? Sosyal statünüz için çok çalışıyorsunuz. Harika bir küçük yükseliş. Şurada küçük bir alçalma var. Trafikte birinin yolunu mu kestiniz?

Lacie: Sadece bir iş yeri şeyi.

³⁶⁵ Burrhus Frederic Skinner, *Beyond Freedom and Dignity* (ABD: Penguin Books, 1971), 29.

Hansen: Aaa pekala! Etki alanınıza bir bakalım. Görüntüyü şöyle bir uzaklaştırayım. Arka çevre birimleri. Yabancılar sizi seviyor, bu bir artı. Sağlıklı bir yakın çevre, güzel!

Lacie: Teşekkür ederim.

Hansen: Alınacak çok yol var ama 4.5'e kesinlikle ulaşabilir.

Lacie: Sizce ne kadar sürer?

Hansen: 4.5 mi? Umumi bir gözden düşme sorunu yaşanmazsa on sekiz ay civarı diyebilirim.

Lacie: Daha kısa sürede olmalı. Yani çok daha kısa.

Hansen: O halde destek lazım.

Lacie: Ne tür bir destek bu?

Hansen: Şöyle ki etkileşimlerinizin çoğu yakın çevrenizle sınırlı ve genel olarak, tabirimi affedin, orta ve alt sınıf insanlar. Uzak çevrenizde de durum aynı, hizmet sektörü çalışanlarından çok sayıda beş yıldız alıyorsunuz ama başka sınıflar yok. En azından görebildiğim kadarıyla. Yani kalite bakımından burada bir artış işinize yarar. Tercihen bunlar kaliteli insanların olumlu oyları demek.

Lacie: Kaliteli insanlar mı?

Hansen: Yüksek dört puanlılar. Bu üst sınıf insanları etkileyip eğrinize ivme kazandırırsanız artış elde edersiniz.³⁶⁶

Reputelligent Şirketi'nin sosyal medya platformunun sahibi olup olmadığını ya da üçüncü bir taraf olarak kullanıcılara danışmanlık verdiği belirsizdir. Fakat hangi durum olursa olsun şüphesiz anlaşılan Lacie'nin ve diğer tüm sosyal medya platformu kullanıcılarının verilerine hakimdir. Hakim olmanın yanı sıra hangi davranışları sergilemesi gerektiğini de öğütleyebilmektedir. Başka bir ifadeyle insan varlığı tamamıyla denetlenebilir bir veri toplamından ibaret görülmektedir. Öyle ki insan da yapısı bakımından biyokimyasal algoritmalarından oluşur. Bu algoritmalar da sunulan verileri işleyerek insan düşüncesini ya da eylemlerini çıktı olarak verir. Dolayısıyla bilgisayar algoritmaları insanın biyokimyasal algoritmaları ile ne denli benzeşirse, insanın bilgisayar algoritmalarından aldığı çıktılar ile bilgisayar algoritmalarının insan için sunduğu çıktılar birbirine yaklaşacaktır. Böylece insanın düşünceleri ve eylemleri bilgisayar algoritmaları ile elde edilen yüksek ihtimallerle örtüşmeye başlayacaktır.³⁶⁷

Harari dinin geleceği üzerine yaptığı konuşmada, esasen dinin Tanrı ile ilgisinin olmadığını vurgulamaktadır. Dinin, yaşamda karşılaşılan büyük sorunlarda ortaya çıktığına işaret eden Harari dinin özünü insan normlarına, değerlerine ve yasalarına meşruiyet kazandıran ve bir otorite kaynağını doğrulayan bir hikaye olarak tanımlar. 21. yüzyılda ise insanlığın yeni bir Dataist dine ya da otoritenin kaynağının algoritmalar olduğunu söyleyen yeni bir algoritma dinine sahip olacağını ifade eder.

³⁶⁶ Wright, *Black Mirror/Nosedive*, 00:51:38-00:49:58.

³⁶⁷ Burhan Başarslan, "Dataizm: Varlığın Veri Olarak Tasavvuru", *Tevilat 2/1* (2021), 21.

Spiker: Yani aslında siz, verilere sahip olanların veya verilere erişimi olanların bir şekilde yeni rahipler olduğunu söylüyorsunuz.

Harari: Yeni rahipler, yeni krallar, yeni tanrılar. Adına ne dersiniz deyin, evet. Eh, veri artık anahtar. Neredeyse her şeyin anahtarı. Geçmişte en önemli varlık, yüzlerce yıl önce, binlerce yıl önce en önemli varlık topraktı ve toprağın kime ait olduğu konusunda büyük çatışmalar yaşandı. Sonra sanayi devrimi yaşandı ve toprağın önemi azaldı ve bunun yerine en önemli soru makinelerin kime ait olduğu, fabrikaların kime ait olduğu, üretim araçlarının kime ait olduğuydu. Yani büyük çatışmalar yaşanıyor ve 21. yüzyılda en önemli varlık veri olacak.³⁶⁸

Harari'nin 21. yüzyılda din için çizdiği tablo otoritenin meşruiyeti temelinde özellikle gözetim teknolojilerinin geldiği nokta da göz önüne alınırsa birçok toplumu radikal bir şekilde dönüştürme gücüne sahiptir. Toplumsal tabakalaşmanın sert olduğu ve sınıf değiştirme umudunu taşıyan insanların bulunduğu bir toplumda beş yıldız alarak sınıf değiştirmek birtakım toplumlar için cazip bir fikir bile olabilecektir. Niketim *Dibe Vuruş* her ne kadar onu itibariyle sistemden atılan ve insan olmanın tadına varan Lacie'nin serüvenini anlatsa da aynı dizide bulunduğu sınıf sayesinde her imkana kavuşan Naomi gerçekliği de izleyicilerin dikkatinden kaçmayacaktır. Karşılaştığımız temel sorun ise şirketlerin kişilerin verilerini ellerinde bulundurarak bireylere kader yazmalarıdır. 21. yüzyılın yeni gözetiminin her şeyi bilen, her yerde hazır bulunan ve sömürgeleştiren gücü, toplumda yumuşak bir biçimde hem dışa hem da içe doğru sürekli yayılmaktadır.³⁶⁹ Şirketlerin adeta Tanrı gibi insanlara emir ve buruklarda bulunma, onların refahlarını kendi çabalarına bağlı kılma ya da koyduğu emirlerin çiğnenmesi durumunda cezalandırma, her şeyi kaydetme dolayısıyla bilme gibi tanrısallık pratiklerini hevesle uygulamaları geleceğin dünyasında şirketlerin arzuladığı mutlak tanrısallık gücün projeksiyonunu bizlere yansıtmaktadır.

3.2.4. Gözetim Kapitalizmi

Dünyanın dijitalleşmesi ve bilişim teknolojilerinin akıl almaz şekilde ilerlemesi insanların siber dünyayı keşfetmelerine yardımcı olmuştur. Siber dünyada bireyler, tıpkı uzamsal düzlemdeki gibi bir kimlik, bir benlik inşa etmeye başlamışlardır. Başka bir ifadeyle insanlar, fiziksel dünyaya paralel dijital alanlarda yaşamaktadır. Siber uzaya ve ağlarına kitlesel göçün ardından toplum, sürekli izlenen, birbiriyle ilişkili alanlara bölünmüş dijital bir görüntüyle karşılaşmakta, dahası, siber uzay sadece izlemekle kalmayıp, aynı zamanda makine zekâsına dayanan muazzam panoptikon cihazı aracılığıyla elde ettiği biyogüçle kontrol de

³⁶⁸ Intelligence, "Yuval Noah Harari on the Future Religion – Dataism", *YouTube* (24 Ocak 2022), 00:02:06-00:02:57.

³⁶⁹ Marx, *Windows into the Soul*, 200.

sağlamaktadır.³⁷⁰ Dolayısıyla bireyler adeta ikizlerini üretip onu siber düzlemde var etmektedir. Böylece dijitalleşme ve insanın bir kopyasının da siber düzlemde var olması beraberinde etik problemleri de tartışmaya açmaktadır. En temel etik problem ise gizlilik ve mahremiyetin ihlal edilmesidir. Zira kişisel veriler dijitalleşme ile birlikte kesintisiz kayıt altına alınmakta ve Büyük Veri şeklinde muhafaza edilmektedir. Elde edilen verilerin devletler ya da şirketler tarafından elde edilmesi ve hatta kullanılması ise bireylerin gizliliği ve mahremiyeti bağlamında büyük bir ihlali meydana getirmektedir.

Kişisel verilerin gizlilik ve mahremiyetine dair etik problem sosyal, ekonomik, politik, hukuki vs. birçok yönden ele alınmaktadır. Özellikle ekonomik bağlamda ele alınması beraberinde diğer disiplinlerin ele alış şeklini de belirleyici olmaktadır. Ekonomi ayağında kişisel verilerin toplanması, depolanması ve kullanılması konusunu ele alan Shoshana Zuboff, gözetim kapitalizmi kavramını ortaya atmıştır. Zuboff, ekonomi açısından değerlendirmelerini yapmış olsa da sosyolojik çıkarımlara da kapı aralamaktadır.

Gözetim kapitalizmi, insan deneyimini tek taraflı olarak davranışsal verilere dönüştürülmek üzere ücretsiz hammadde olarak talep eder. Bu verilerin bir kısmı ürün veya hizmet iyileştirmeye uygulansa da, geri kalanı tescilli bir davranışsal fazlalık olarak ilan edilir, “makine zekâsı” olarak bilinen gelişmiş üretim süreçleri beslenir ve şimdi, yakında ve daha sonra ne yapacağımızı öngören tahmin ürünlerine dönüştürülür. Son olarak, bu tahmin ürünleri, davranışsal tahminler için yeni bir tür pazarda işlem görür; ben buna davranışsal vadeli işlem piyasaları diyorum.³⁷¹

Zuboff, gözetim kapitalizminde emeğin yerini insan deneyimlerinin kaynak olarak beslediğinin altını çizmektedir. İnsan deneyiminin, ham madde olduğunu ve bu ham maddenin, ürün ile hizmet iyileştirme bahanesiyle müşteri değil de kullanıcı olarak muamele gören kişilerden toplanan “davranışsal verilere” dönüştürüldüğünü ifade etmektedir. Veriler kısmen ürün ve hizmet iyileştirmesi için kullanılsa da aşırı veri, davranışsal fazlalık olarak ele geçirilmekte ve Zuboff’un “makine zekâsı” olarak adlandırdığı yeni bir üretim sürecine kaynak teşkil etmektedir. Yeni üretim sürecinin nihai ürünü artık somut bir meta değildir; veri toplanan bireylerin gelecekteki eylemlerini öngören tahmin ürünleridir. Tahmin ürünleri nihayetinde Zuboff’un davranışsal gelecek piyasaları olarak adlandırdığı davranışsal tahmin piyasalarında meta olarak alınıp satılır. Dolayısıyla, gözetim kapitalizminin amacı, makine zekâsı aracılığıyla sayısız kullanıcıdan toplanan Büyük Veri ile istatistiksel modeller geliştirerek insanların gelecekteki hislerini, davranışlarını ve eylemlerini tahmin etmekle birlikte yönlendirmektir.

³⁷⁰ Ömer Ersin Kahraman, “Surveillance Capitalism as a Form of Biopower in Historical Perspective”, *İzmir İktisat Dergisi* 37/3 (2022), 786.

³⁷¹ Shoshana Zuboff, *The Age of Surveillance Capitalism The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power* (New York: Public Affairs, 2019), 18.

Böylece aslında neoliberal bir yönetimselliğe dayanan yeni bir biyo-iktidar şekli de teşekkül etmektedir.³⁷²

Zuboff'un insanların ham maddelerin çıkarıldığı nesneler olduğunu ifade ederken esasen insan eylemlerinin veri üretmesi, arayüzler ve sensörler ile aktif olarak etkileşim kurması ima edilmektedir. Başka bir deyişle, insanlar içinden veri çıkarılacak edilgen bedenler değil, sosyal medyada gezen, giyilebilir cihazları giyen ya da akıllı çamaşır makinesi kuran aktif motorlardır. Daha fazla veri elde etmek için teknoloji şirketleri, insan beyninin zayıflıklarını kullanarak kullanıcıları bağımlı hale getirecek kadar ileri gitmektedir. Davranışsal veri zenginliği, bilişsel, bilgilendirici ve duygusal emekten gelir ve bu nedenle insanları tüketir, dikkatlerini ve odaklanma kapasitelerini etkili bir şekilde tüketir veya teknolojik yabancılaşma yoluyla sosyal güveni azaltır.³⁷³

Dibe Vuruş özelinde gözetim kapitalizmi teması bariz bir şekilde izleyiciye aktarılmaktadır. İzleyici, depolanan kişisel verilerin davranışları yönlendirmedeki etkisine tüm çıplaklığı ile tanık olmaktadır. Zuboff'un iddiası gibi insanlar gözetimin nesneleri olmakla birlikte aynı zamanda veri üretiminin öznelere konumundadır. Gerçek hayatta kapitalist sistem Big Tech olarak adlandırılan Google, Twitter (X), Facebook, Amazon gibi dev şirketler tarafından dönüştürülmekte ve bu gibi şirketler kişisel veriyi kar için metalaştırıp ticarileştirmektedir. Metalaştırma ise bilgi toplayan kuruluşun sağladığı ürünleri doğrudan iyileştirmek için bilgi toplamanın ötesine geçiyor ve insanların ne yapacağını tahmin etmek için verileri kullanmayı, bu verileri üçüncü taraflara satmayı ve bu verileri bilgisiz tüketicilerin davranışlarını değiştirmek için kullanmayı içermektedir.³⁷⁴ Tıpkı *Dibe Vuruş*'ta çarpıcı bir şekilde sahnelendiği gibi amaç, tüketicilerin davranışlarının değiştirilmesidir.

Bölüm başından sonuna kadar gözetim kapitalizmine örnek teşkil etmekle birlikte birkaç spesifik sahneye atıfta bulunmak yerindedir. Puanını takıntılı bir şekilde artırmayı kafaya koyduktan sonra Lacie, sabah sporunun ardından işe giderken etrafa neşe saçarak herkese yüksek puan vermektedir. Tam bu esnada puanı tepetaklak olan Chester ile karşılaşır. Chester 2.4 puanda olduğu için iş yeri kapısını açmadığını söylerken Lacie ise üzgün olduğunu söyleyerek hemen yanından uzaklaşmaya çalışır. Chester'ın sadece birkaç yıldızla ihtiyacı³⁷⁵ vardır fakat bu yıldızları Lacie'nin sağlaması demek Lacie'nin kendi algoritmasını 'lekelemek' anlamına gelmektedir. Başka bir ifade ile dışlanmış kişiler ile puan alışverişinde olmak etkisi

³⁷² Kahraman, "Surveillance Capitalism as a Form of Biopower in Historical Perspective", 779.

³⁷³ Jan J. Zygmuntowski, "Surveil and Control: A Critical Review of 'The Age of Surveillance Capitalism'", *International Journal of Action Research* 18/1 (2022), 74.

³⁷⁴ Yahya Alshamy vd., "Surveillance Capitalism and the Surveillance State: A Comparative Institutional Analysis", *Constitutional Political Economy* (Mayıs 2024), 11.

³⁷⁵ Wright, *Black Mirror/Nosedive*, 00:49:56-00:49:19.

yüksek kişilerden puan almasının da önünde somut bir engel olarak durmaktadır ve Lacie kritik bir puan toplama sürecinde olduğu için bu riski göze alamamaktadır.

Şekil 3.28: Lacie'nin Chester'a yardım etmek istememesi

Benzer şekilde Lacie'nin kardeşi ve havalimanı taksicisinden düşük puan alması onun iptal olan uçuşunu ikame edecek başka bir uçakta bilet almasına engel olmaktadır. Havalimanı personeli bileti 4.2 yıldızlıların alabileceğini belirtmesi üzerine puanı 4.1 olan Lacie ısrar edince personel uygun bir dil kullanması konusunda kendisini uyarmaktadır. Lacie'nin küfürlü konuşmaya başlaması ile çevredeki herkes puanını düşürmeye başlar. Huzuru sağlamak için güvenliğin olaya müdahil olması ile cezalandırıcı tedbir amaçlı Lacie'den tam bir puan silip onu 3.1 puana düşürür. Puanı her ne kadar yirmi dört saat içinde eski haline gelecek olsa da Lacie'nin tüm planları alt üst olmuştur bile. Yargılayıcı bakışlar arasında Lacie havalimanından ayrılmak durumunda kalmıştır.³⁷⁶

İnsan deneyimlerinin ticarileştirilmesi bağlamında yeni bir piyasa merceğinden bakıldığında dijital kayıtlara dayanarak, bireyler sıralanır ve puanlanır, ardından kârı maksimize etmek amacıyla yerleştirilir ve eşleştirilir. Büyük veri tabanlı bireyleri değerlendirme ve bireylerden değer çıkarımı süreçlerinin, toplumsal tabakalaşma üzerindeki maddi ve sembolik etkileri³⁷⁷ göz ardı edilememektedir. Dolayısıyla veri toplama sürekli olarak gerçekleşmekle birlikte bireylerin sonsuza dek takip edilme potansiyeli bulunmaktadır. Elde edilen veriler ise piyasa için sınıflandırıcı bir aygıt haline gelmiştir. Kişisel kayıtlar ve bunlardan türetilen puanlar ve kategoriler, alınıp satılabilir nesnelerdir. Dolayısıyla insan, davranışları konusunda bağımsız bir irade gösterememektedir. Aksine sınıflandırma ve tabakalaşmada üst sıralarda yer almak için davranışlarını kontrol altında tutulmakta ve manipüle edilmektedir. *Dibe Vuruş*'taki Lacie'nin hazin çöküş hikayesi de sürekli kaydedilen Big Tech firmalarının adeta kişilerin

³⁷⁶ Wright, *Black Mirror/Nosedive*, 00:36:54-00:33:07.

³⁷⁷ Marion Fourcade – Kieran Healy, "Seeing Like A Market", *Socio-Economic Review* 15/1 (Ocak 2017), 10.

davranışlarının en ince ayrıntısına kadar sızmak ve yönlendirmek amacıyla olduğunu açıkça ortaya koyar niteliktedir. En mahrem ve bilinçdışı davranışlara erişim sağlayan yeni dijital araçlar, yeni bir ahlaki yargı ekonomisini *Dibe Vuruş* özelinde gösterdiği gibi mümkün kılmaktadır. Pasif kayıtlar, hesaplama, verimlilik ve kişinin kendini kontrol etme ve ona karşı sorumlu olma yükümlülüğünü ima eden aktif ölçümlere dönüştürülmektedir. Ölçümler ahlaki emirlere evrilmektedir. Harca, ama kontrollü bir şekilde. Araba kullan, ama çok hızlı değil. Ye, ama sağlıklı kal. Fitbit'in veya puanlamanın protez mantığı, insanlara dolaylı olarak kendilerini izlemelerini ve gerekirse daha yükseğe ulaşmalarını veya hayatlarını değiştirmelerini öğreten iyi niyetli bir gözetim sunar.³⁷⁸ Başka bir ifadeyle bireyler ölçüme ve sınıflandırmaya aktif olarak katılmakla birlikte kendilerini bir döngü içinde bulmaktadır. Bir kez dahil oldukları döngüde davranışları dijital araçlar aracılığıyla gözetime tabi tutulduğu için mevcut durumlarını korumak ya da yükseltmek için ister istemez davranışlarını, etik değerlerini, yargılarını vs. veriyi toplayan gücün/sibernetik totalitarizmin istediği yöne kanalize etmek durumundadır. Küçük bir grup şirketin elinde bulunan yoğunlaşmış güç ve bunların siyasi karar alma süreçleri, piyasa manipülasyonu ve dijital yaşamlar üzerindeki kontrol ve etkileri, ekonomik süreçleri bozar ve demokrasiye, bireylerin özgürlüklerine ve siyasi ve sosyal hayata tehdit oluşturur.³⁷⁹

Zuboff, gözetim kapitalizmini kavramsallaştırmasına paralel olarak bilgi medeniyeti perspektifini de ele alır. *Big Other* adını verdiği makalesinde Büyük Veri'nin, her şeyden önce, gözetim kapitalizmi adını verdiği, son derece kasıtlı ve son derece sonuç odaklı yeni bir birikim mantığının temel bileşeni olduğu önermesini ele alıp bu yeni bilgi kapitalizmi biçimini, gelir elde etmek ve piyasa kontrolü sağlamak için insan davranışını tahmin etmeyi ve değiştirmeyi amaçlar. Big Other'ın (Büyük Öteki) doğa ile Tanrı arasında bir yerde var olan yeni bir evrensel mimarinin yükselişi olduğunu ifade eder. Zuboff şu şekilde açıklamaktadır:

Bu, ekmek kızartma makinelerinden bedenlere, iletişimden düşünceye kadar günlük deneyimleri kaydeden, değiştiren ve metalaştıran, her yerde bulunan, ağ bağlantılı kurumsal bir rejimdir; tüm bunları para kazanma ve kâr elde etme için yeni yollar oluşturma amacıyla yapar. Büyük Öteki, hukukun üstünlüğüyle elde edilen özgürlüğü ortadan kaldıran yakın bir geleceğin egemen gücüdür. Sözleşmelere, yönetime ve piyasa demokrasisinin dinamizmine olan ihtiyacın yerini alan, bağımsız ve bağımsız olarak kontrol edilen gerçeklerden oluşan yeni bir rejimdir.³⁸⁰

İnsan bedeninin de bir nesne olarak ele alınması, metalaştırılması ve ağ bağlantılı olarak bir makine gibi tahayyül edilmesi, insanların yüzlerce yıl boyunca süzülüp gelen yasa oluşturma, birlikte yaşama kültürü, egemenlik kurma, yönetim konusunda geliştirdiği bakış

³⁷⁸ Fourcade – Healy, “Seeing Like A Market”, 24.

³⁷⁹ Bernd Carsten Stahl vd., *Ethics of Artificial Intelligence* (PDF: Springer, 2023), 42-43.

³⁸⁰ Shoshana Zuboff, “Big Other: Surveillance Capitalism and The Prospects of an Information Civilization”, *Journal of Information Technology* 30/1 (2015), 81-82.

açısı, demokrasi deneyimi gibi oluşturduğu medeniyeti rafa kaldırmaktadır. Dolayısıyla gözetim araçları, giderek kendini tüketen kapitalizmin yeni aracına dönüşmüştür ve bu sayede karşılıklı fayda ilişkisini doğurmuştur. Mutlak gözetim için gözetim kapitalizmi, bireylerin davranışlarını yönlendirerek gözetimi ve kontrolü kolaylaştırırken gözetim araçları da çöküşe doğru giden kapitalizm için yeni bir can suyuna dönüşmüştür.

Karşılıklı çıkar ilişkisi, gözetim teknolojilerinin ulaştığı seviyede *Dibe Vuruş* karakterlerinde de gözlemlendiği üzere geldiği nokta bir distopik tablodur. Adeta Big Other'dan kaçış yoktur zira her ne kadar duygularını kontrol altında tutmaya çalışsa da Lacie'nin ağzından sinirle kaçırıldığı küfür, anında toplum dedektörüne de Big Other'a da yakalanmaktadır. Bu bağlamda hiçbir veri kaybolmadan kaydedilmekte ve cezalar da anlık olarak bireylere uygulanmaktadır. Zuboff, hiçbir verinin kaybolmadan kaydedilmesini panoptikon analogisi ile şu şekilde ifade eder:

Panoptikonun, tek bir gözlem noktasını ayrıcalıklı kılan fiziksel bir tasarımı vardı. Teşvik ettiği öngörülü uyum, kişinin panoptikonun içindeyken belirli davranışların kurnazca üretilmesini gerektiriyordu, ancak kişi o fiziksel mekandan çıktığında bu davranış bir kenara bırakılabiliyordu. 1980'lerde, işyerinin hiyerarşik mekanları için uygun bir metaforu. Varian'ın varsayımlarının ima ettiği dünyada, insan vücudunun içindeki ve dışındaki yaşam alanları verilerle doludur ve gözlem, yorumlama, iletişim, etkileme, tahmin ve nihayetinde eylemin bütünlüğünün değiştirilmesi için radikal biçimde dağıtılmış fırsatlar üretir. Kitle toplumunun merkezi gücünün aksine, Büyük Öteki'nden kaçış yoktur. Öteki'nin olmadığı bir yer yoktur.³⁸¹

Lacie, Big Other'ın bir neferi iken zaman içinde bir kurbanına dönüşmektedir. Satın alma eğilimlerinin bile belirlenmesine bilinçsiz de olsa karar vermesinin önüne geçememiştir. Attığı her adımda toplayacağı puanları hesaplaması, sınıfını yükseltmek suretiyle ona vaat edilen hayalindeki hayata ulaşma arzusu, toplumsal kontrol mekanizmasının bir dişlisi haline gelmiş olması ince detaylarla işlenmiş ve neticede Lacie, gözetim kapitalizminin davranışlarını tahmin edip modifiye etmesine imkan sağlayacak kadar sistem içinde erimiştir. Halbuki bu sistem içinde puanlama konusunda felaketi yaşamış ve dibi görmüş olan Susan ile yolları kesişse de onun hikayesinden pek de ibret çıkaramamıştır. Susan, Lacie'ye yardım eden bir kamyon şoförüdür. Lacie, kamyonu bindiği anda tehlike belirtileri için verilerini kontrol edip 1.4 puana sahip olan Susan'ın profilini inceler. Susan sahip olduğu puan sebebiyle hakkında antisosyal manyak olduğunun düşünülebileceğini öngörebilen bir kadındır. Susan, Lacie'nin birlikte yaşamaya alışkın olduğu sahte kişiliklerden çok uzak bir karakterdir. Hatta Susan, toplumsal kontrolden uzak otantik bir insan olmanın tadını Lacie'ye göstermek istemiştir. Öfkelenmek, bağırarak hatta küfür etmek gibi insani duyguların baskılandığı toplumsal

³⁸¹ Zuboff, "Big Other", 82.

kontrolün hakim olduğu bir yapı içinde insan kalabilmenin bir sembolü olmuştur. Susan, Lacie'yi eskiden 4.6 puanlık olduğu günlerdeki kendine benzetmiştir. Eşi Tom'u kanserden kaybettiğini açıklarken 4.3 puana sahip olduğundan yeni bir tedavi yöntemine puanı yetmediği için tedaviden faydalanamadıklarını belirtir. Dolayısıyla ölüm deneyimi Susan'ı ve bakış açısını son derece değiştirmiştir. Susan, gerçek bir insanlık deneyimi yaşadığını anlatmıştır.³⁸²

Dibe Vuruş'ta izleyicinin gözetim kapitalizmini en net gözlemlediği sahnelerin başında gelen Susan ile Lacie'nin yolculuğu ve bu esnadaki sohbeti, insanın otantikliği, davranışların yönlendirilmesi ve acımasız kapitalizmin sert bir şekilde yansıtıldığı anlardır. Eşi Tom'un iyileşmesi için herkese puanlar dağıtan Susan, puanlama yüzünden eşinin ölüme gidişine karşı izlemek dışında hiçbir müdahalede bulunamamıştır. Debra Satz *Why Some Things Should Not be for Sale: The Moral Limits of Markets* adlı eserinde fuhuş, sözleşmeli ebeveynlik (ticari taşıyıcı annelik), kölelik, çocuk işçiliği ve böbrek satışı gibi bazı şeylerin satılmaması gerekliliğine dikkat çekmektedir. İtiraz getirip altını çizdiği noktalardan biri kırılğan gruplardır. Kırılğan gruplar insanları sömürüye tabi tutan asimetrik koşulları ifade eder. Dolayısıyla bir tarafta aşırı ihtiyaç nedeniyle aşırı eşitsiz pazarlık gücü, diğer tarafta tekel veya çok sınırlı tedarikçiler³⁸³ konumlanmakta ve bu şekilde bireyler için son derece zararlı sonuçlar oluşmaktadır. Başka bir ifadeyle, Susan'ın eşinin ölmesinde sorumlu olan gözetim kapitalizmi, Lacie'nin de hazin sonunun getirmektedir.

3.2.5. Toplum 5.0 Sosyolojisi

Tarihsel süreç içinde insan toplulukları birtakım sınıflandırmalara tabi olmuştur. Homo Sapiens'in tarihi birçok yolla karakterize edilmiştir. Örneğin teknoloji yönüyle Taş Devri, Tunç Devri, Demir Devri, vb.; sosyal örgütlenme yönüyle göçmen gruplar, köyler, şehirler, vb. ve ekonomik faaliyetler yönüyle avcı-toplayıcı, tarım, endüstri³⁸⁴ vb. şekillerde sınıflandırmalar gerçekleşmiştir. Toplum 5.0 (Society 5.0) da toplumu belirli özellikler bağlamında ele almayı hedefleyen görece yeni bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendi yapılanması, felsefesi ve imkanları dahilinde Toplum 5.0, sadece teknolojiyi merkeze almaz; aksine insan, veri ve çözüm odaklı bir toplumsallıktır ve insanlığın kaçınılmaz olarak karşılaştacağı düşünülen sorunlar için aksiyon almayı hedefleyen bir politika ve Sürdürülebilir Kalkınma Amacıdır (Sustainable Development Goal/SDG).

³⁸² Wright, *Black Mirror/Nosedive*, 00:25:52-00:20:00.

³⁸³ Elizabeth Anderson, "Why Some Things Should Not Be For Sale: The Moral Limits of Markets Debra Satz", *New Political Economy* 17/2 (2012), 239.

³⁸⁴ Emile G. Nadeau - Luc Nadeau, *The Cooperative Society The Next Stage Of Human History* (Madison: Emile G Nadeau, 2016), 2.

Toplum 5.0, temelde dijital dönüşümden kaynaklı oluşacak yeni değerlerin ve ekonominin doğuracağı sorunlara odaklanmaktadır. Zira dijital dönüşüm, Nesnelerin interneti (IoT), yapay zeka (AI) ve robotik gibi teknoloji temelli gelişmelerin sosyal hayattaki değişimleri gündeme getirmesi ile ilintilidir. Dolayısıyla toplumdaki sorunları çözmenin, insanlar için daha iyi yaşamlar yaratmanın ve sağlıklı ekonomik büyümeyi sürdürmenin etkili ve verimli bir yolu olarak, “insanlar ve nesneler” ile “gerçek ve siber” dünyalar arasında bağlantılar kurarak yeni bilgiler edinmek ve yeni değerler yaratmak için bilgi teknolojilerinden en iyi şekilde yararlanmak kritik öneme sahiptir.³⁸⁵

Birleşmiş Milletler, Eylül 2015'te Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarını temel alarak 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi'ni kabul etmişken Japon hükümeti tarafından ortaya atılan Toplum 5.0 konsepti de Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ile uyumludur. Japonya Bilim, Teknoloji ve İnovasyon Konseyi tarafından 5. Bilim ve Teknoloji Temel Planı'nda taslak olarak hazırlanmış ve Ocak 2016'da Bakanlar Kurulu kararıyla³⁸⁶ onaylanmıştır. Toplum 5.0 ayrıca “Dijital Toplum”, “Yaratıcı Toplum” ya da en yaygın haliyle “Süper Akıllı Toplum”³⁸⁷ (Super Smart Society) gibi isimler ile de anılmaktadır. Netice itibarıyla Toplum 5.0 yaklaşımının amacı hem ekonomik kalkınmanın hem de toplumsal zorlukların çözümünün sağlandığı, insanların tamamen aktif ve konforlu, yüksek bir yaşam kalitesinin tadını çıkarabildiği insan merkezli bir toplum yaratmaktır.³⁸⁸ Başka bir ifadeyle tanımlayıcı özellikleri ve ilkeleri sayesinde Toplum 5.0 yaklaşımı akıllı, sürdürülebilir ve kapsayıcı bir kalkınmayı başarmak, kaliteli istihdam yaratmak ve sürdürmek, sosyal uyum, sosyal inovasyon, yerel ve bölgesel kalkınma, uluslararası kalkınma ve iş birliği, çevre koruma vb. insanlığa fayda sağlamayı hedeflemektedir.³⁸⁹

Toplum 5.0 konsepti, lineer/ilerlemeci/evrimsel bir paradigmanın yansımasıdır zira bu noktaya gelen sınıflandırma tarihsel bir doğrusal zaman çizelgesi baz alınarak oluşturulmuştur. Toplum 1.0 Avcı-Toplayıcı Toplum, Toplum 2.0 Tarım Toplumu, Toplum 3.0 Endüstri Toplumu, Toplum 4.0 Bilgi Toplumu ve nihayetinde Toplum 5.0 ise Süper Akıllı Toplum olarak tanımlanmaktadır. Böylece, tarihin belirli dönemlere bölünerek ekonomik ve sosyal dinamikleri de göz önünde bulundurularak hazırlanmış ilerlemeci bir bakış açısını yansıtır.

³⁸⁵ Mayumi Fukuyama, “Society 5.0: Aiming for a New Human-Centered Society”, *Japan SPOTLIGHT* (Temmuz/Ağustos 2018), 47.

³⁸⁶ Council for Science, Technology and Innovation Cabinet Office, Government of Japan, *Report On The 5th Science and Technology Basic Plan* (2015), 12-13.

³⁸⁷ Emin Sertaç Arı, “Süper Akıllı Toplum: Toplum 5.0”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23/1 (2021), 457.

³⁸⁸ Fukuyama, “Society 5.0”, 48.

³⁸⁹ Kerem Toker, “A Catalyst for Social Economy: Society 5.0”, *Making The Planet More Habitable: Business Perspectives For Social Economy*, ed. Işıl Mendes Pekdemir (İstanbul: İstanbul University Press, 2023), 250.

Özellikle Toplum 5.0, insan merkezli ve Nesnelerin interneti, yapay zeka, Büyük Veri gibi teknoloji temelli yaklaşımların karışımı ile refah seviyesi yüksek, sürdürülebilir çözümlerin yer aldığı ve özellikle siber alan ile gerçek alan arasındaki çizginin ortadan kalkıp birbiri ile iç içe geçtiği ve akıllı dijital çözümlerin yer aldığı bir toplumsal yapının tahayyülüdür.

Çizilen yeni toplumsallığın kilit noktasının bağlantısallık (connectivity) olduğunu ifade edebiliriz çünkü bağlantısallığın ulaştığı boyut artarak yaşadığımız dünyayı şekillendirmekle birlikte çalışma, yaşama, eğlenme hatta var olma biçimlerimizi de yeniden tanımlamaktadır.³⁹⁰ Özellikle Büyük Veri analizleri, yapay zeka ve Nesnelerin İnterneti gibi dijital teknolojiler eşliğinde siber uzam ve fiziksel uzamın sıkıca birbirine entegre olduğu ‘siberfiziksel sistem’ (cyberphysical system)³⁹¹ oluşan toplumsallığın belirgin bir karakteristik özelliğidir. Başka bir ifadeyle, Toplum 5.0 kavramının yapay zeka gelişimine dayandığı iddia edilse de, temel destekleyici teknolojiler hâlâ Siber-Fiziksel Sistemler - sanal uzay ve fiziksel uzayın entegre sistemi - teorisine dayanmaktadır ve temelde bilgi toplumuna benzeyen paylaşımlı bilgi ve iletişim teknolojilerini içermektedir.³⁹² Dolayısıyla yeni toplumsallık algısında siber ile fiziksel alan iç içe geçerken siber uzam artık toplumun vazgeçilmez bir parçasına dönüşmüştür. İnsanların fiziksel alanda olduğu gibi siber alanda da bir var oluşu zorunluluk haline gelmiştir.

Dijitalleşme ve beraberinde getirdiği fiziksel uzamdaki bireylerin varlıklarının izdüşümlerinin siber uzamda da yankı bulması geleceğin toplumunda gözetim, denetim ve kontrolü de gündeme taşımaktadır. Bilhassa verilerin elde edilmesi, toplumların topyekûn kontrol altına alınmasının önünü açmaktadır. Akıllı ev gereçleri, akıllı evler, akıllı şehirler derken insanlar en mahrem alanlardan kamusal alanlara kadar her noktada gözetime maruz kalabilecektir. Örneğin sürdürülebilirlik adı altındaki üç temel olan çevre, ekonomi ve toplumu kapsayacak şekilde oluşturulan Toplum 5.0’da sensör ağları, çeşitli sensörlerden toplanan bilgiler, merkezi işlem birimlerine gönderilir ve burada entegre edilerek orta düzeydeki veri yönetim platformlarında saklanır.³⁹³

Toplum 5.0 yaklaşımının temel şeması, verilerin “gerçek dünyadan” toplanması, bilgisayarlar tarafından işlenmesi ve sonuçların gerçek dünyada uygulanmasıdır.³⁹⁴ Fiziksel uzam, ham verilerin toplanması ve çözümlerin uygulanmasını sağlayan alanken siber uzam

³⁹⁰ Charles Levy – David Wong, *Towards a Smart Society* (The Big Innovation Centre, 2014), 4.

³⁹¹ UNESCO, “Japan Pushing ahead with Society 5.0 to Overcome Chronic Social Challenges” (Erişim 5 Ağustos 2025).

³⁹² Siegfried Zhiqiang Wu vd., “Critical Array of Society 5.0”, *Frontiers of Urban and Rural Planning* 1/12 (2023), 4.

³⁹³ Carolina Narvaez Rojas vd., “Society 5.0: A Japanese Concept for a Superintelligent Society”, *Sustainability* 13/12 (2021), 9.

³⁹⁴ Atsushi Deguchi vd., “What Is Society 5.0?”, *Society 5.0 A People-Centric Super-Smart Society*, ed. Hitachi-UTokyo Laboratory(H-UTokyo Lab.) (2020), 2.

verilerin işlendiği, sorunların modellendiği, çözümlendiği ve nihayetinde kaydedildiği alandır. Kısacası böylesi bir toplumda ham veriler toplanır, analiz edilir ve ardından anlamlı bilgilere dönüştürülür. Sonrasında ise gerçek dünyada uygulanır. Doğası gereği de yinelemeli bir döngüye sahiptir; üstelik bu döngü toplum çapında işler.³⁹⁵ Dolayısıyla bu toplumda son derece gelişmiş nesnelerin interneti, yapay zeka algoritmaları, Büyük Veri gibi alt yapılar büyük önem arz eder. Yaklaşım insan merkezli olmasına karşın insan müdahalesine izin vermeyen bir sistem inşa edilmesi öngörülmektedir. Başka bir deyişle, sistem veri odaklı tasarlanmıştır. Basit bir şekilde işleyiş mantığını ele alırsak veri odaklı toplum, Nesnelerin interneti ağları tarafından toplanan verilerin bilgi ve birikime dönüştürüldüğü ve ardından gerçek dünyayı “yönlendirdiği” bir toplumdur.³⁹⁶ Nitekim veriler dünyayı dolaylı olarak insanlar aracılığıyla yönlendirmektedir. Muazzam veri kaynakları, insanların karar alma süreçlerini bilgilendirir ve yönlendirir, bu da dünyada değişimi etkiler. Ayrıca, veriler dünyayı insanların aracılığı olmadan otomatik süreçler aracılığıyla doğrudan yönlendirir. Dolayısıyla yine teknolojinin insanları ve toplumları belirli bir doğrultuda yönlendirmesi bağlamında araçsallaştırılması karşımıza çıkmaktadır. İnsan merkezli çözümler için geleceğin dünyasında öngörülen toplum modeli de yine gözetim, denetim ve kontrol teknolojilerini toplumlar üzerinde kuracağı tahakküme göre dizayn etmektedir. Benzer endişelere değinen Sharp da teknolojiye aşırı bağımlılık ile insanların ve teknolojinin daha yakın entegrasyonu ile bağlantılı zorlukları işaret eder. Ayrıca, ona göre Büyük Veri ve algoritmaların kullanımı, gözetim ve manipülasyon konusunda kaygıları de beraberinde getirmektedir.³⁹⁷

Dibe Vuruş özelinde Toplum 5.0 konsepti aynı adla bire bir karşımızda olmasa da çağrışımlarına tanıklık etmekteyiz. Öncelikle Süper Akıllı Toplum’un birçok karakteristik özelliğini Lacie’nin yaşadığı toplumda gözlemlemek mümkündür. Adeta bölümde, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları’nın (SDG) gerçekleştirildiğini ve bu gelişmeler doğrultusunda bir toplum inşa edildiğini ifade edebiliriz. Örneğin Süper Akıllı Toplum konseptindeki şehir ve bölgeler için belirlene hedefler olan sağlıklı ve kaliteli yaşam, nitelikli eğitim, toplumsal cinsiyet eşitliği, temiz su ve sanitasyon, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, sürdürülebilir şirketler/topluluklar, sorumlu üretim/tüketim ve iklim eylemi³⁹⁸ gibi birçok alanı etkileyen düzenlemelerin *Dibe Vuruş*’ta açık ya da örtülü şekilde dile getirildiği aşikardır. Esasında *Dibe Vuruş*, akıllı şehir konseptinin ileri taşınmış bir boyutunun örneğidir çünkü hem kentlerin akıllı ve sürdürülebilir çözümlerini hem de bunlarla uyumlanmış

³⁹⁵ Atsushi Deguchi vd., “What Is Society 5.0?”, 3.

³⁹⁶ Atsushi Deguchi vd., “What Is Society 5.0?”, 14.

³⁹⁷ Lucy Sharp, “Society 5.0: A Brave New World”, *Impact* 2020/2 (Nisan 2020), 5.

³⁹⁸ Arı, “Süper Akıllı Toplum: Toplum 5.0”, 464.

toplumları resmetmektedir. Akıllı şehirlerin sunduğu dijital veri toplama ve eldeki verilerin sürdürülebilir yeşil bir dünya için uygun kullanımı, israfın önlenmesi, eşitlikçi ve inovatif çözümler gibi hedefleri ancak verilerin tek elden toplanması ve kaydedilmesi ile mümkündür.

Verilerin bir noktadan toplanması mevzusu, ne kadar olumlu bir amaç için olursa olsun, direkt olarak akla gözetim, denetim ve kontrol mekanizmalarını getirmektedir. Özellikle gelişmiş teknolojiler ve dijitalleşme ile birleşmesi durumunda hiçbir verinin kaçırılmadan mutlak kaydın gerçekleşmesine işaret eder. Bu konudaki endişeleri Levy ve Wong iki maddede özetlemektedir:

Birincisi, birçok kişi, bağlantılı cihazların şirketlerin kendileri ve davranışları hakkında gizlice daha fazla veri toplamasına olanak tanıyacağından ve böylece veri gizliliği “haklarını” ihlal edeceğinden endişe ediyor. Dijital görünürlük ve kişisel verilerimizin ifşa edilmesi konusunda açık endişeler var; şirketlerin hakkımızda çok fazla şey bilmesi ve bazen bu bilgiyi ticari kazançlar için kötüye kullanması korkusu.

İkincisi, özerkliklerinin kaybolmasından ve seçim ve davranışlarının homojenleşmesinden korkuyorlar. Akıllı cihazların bizim için her şeyi yapması - belirli bir saatte en sevdiğimiz televizyon kanalına otomatik olarak geçmekten, müzik akışını açtığımız anda en sevdiğimiz şarkıları çalmaya, ajandamızdan ve hava tahminlerinden aldığımız bilgilere dayanarak bugün ne giymemiz gerektiğini önermeye kadar - insanı daha az özerk, daha az “bilinçli” ve bir bakıma makinelerle daha bağımlı hale getirebilir.³⁹⁹

Levy ve Wong’un dile getirdiği kaygılar *Dibe Vuruş*’u izlerken hissettiğimiz kaygılar ile tamamen aynı diyebiliriz. Senaryonun tam olarak ana omurgasını oluşturan kişisel verilerin uygulamanın sahibi olan şirket tarafından depolanması ve şirketlerin bireyler hatta toplumlar hakkında son derece fazla şeyi biliyor olması bilgiyi ticari olarak kullanmanın yanı sıra gelecekteki mahremiyet kavramının dönüşeceği şekle de referans olmaktadır. Dijital görünürlük ile mahremiyetin ihlali paradoksu içinde bireyler davranışları konusunda da özgürlüklerini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Nitekim kendileri yerine karar veren akıllı evler, cihazlar, şehirler vs. kişilerin kendi kararları üstündeki otonomunu kaybetmesine hatta kişilerin otantikliğinin dejenere olmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla toplum, bilinçli karar veren bireylerin oluşturduğu bir yapıdan uzaklaşıp bağımlı ve makine güdümündeki gözetim nesnelerine hatta kuklalara dönüşür. Sıralanan kaygılar ışığında dile getirdiği öneri ise teknolojinin kölesi olmak yerine, insanların kendi başlarına hareket edebilecekleri ve kontrolün kendilerinde olduğu koşullar yaratılması gerekliliğidir.⁴⁰⁰

³⁹⁹ Levy – Wong, *Towards a Smart Society*, 10.

⁴⁰⁰ Levy – Wong, *Towards a Smart Society*, 10.

3.3. Yeni Gözetimin Gönüllüleri: *Hemen Döneceğim**

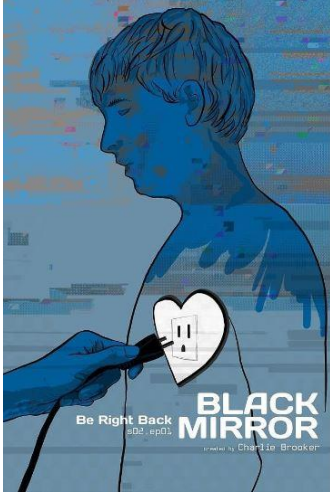
Tablo 3. 3: *Hemen Döneceğim* Dizi Bölümü Künyesi

<i>Hemen Döneceğim</i> Dizi Bölümü Künyesi ⁴⁰¹	
Bölümün Orijinal Adı	Be Right Back
Dizi	Black Mirror (2. Sezon 1. Bölüm)
Yönetmen	Owen Harris
Senarist	Charlie Brooker
Yapımcı	Barney Reisz
Yılı	2013
Türü	Bilim kurgu, drama
Oyuncular	Hayley Atwell (Martha) Domhnall Gleeson (Ash)

Hemen Döneceğim (*Be Right Back*), olay örgüsü Charlie Brooker tarafından yazılan ve Owen Harris'in yönettiği bir *Black Mirror* bölümüdür. 2013 yılında yayınlanan bölüm dizinin ikinci sezonunun ilk bölümüdür. Şu an bir dijital dizi/film platformunda yayınlanan müstakil bölümlerden oluşan *Black Mirror* adlı dizi bütün olarak distopik senaryolarıyla oldukça spekülasyon konuları ele almaktadır. İnsan doğası, teknoloji ve ikisi arasındaki bağımlılığa dayanan ilişkiyi ele alan dizi, toplumsal analizler açısından oldukça ciddi veri sağlamaktadır. Dizi ve bölüm drama, hiciv ve bilim kurguyu bir araya getiren başarılı bir proje olarak kısa sürede distopik bilim kurgu bağlamında dünya çapında ün kazanmıştır. Dizi Bauman'ın işaret ettiği akışkan modernite ve gözetim noktasında toplumdaki bireylerin gönüllü olarak verilerinin ve bedenlerinin kaydedilmesini, hareket halindeki dinamik gözetim toplumuna geçişin izlerini içermektedir.

* Çalışmanın bu bölümündeki verilerin taslak ve ham hali İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Dil, Din, Düşünce ve Yorum Sempozyumu I'de *Teknolojik Dönüşümde Tematik Başlıklar: Black Mirror/ Hemen Döneceğim Örneğinde Tanrı Tasavvuru, Tanrısallık Algısı Ve Ölümsüzlük* başlığı ile sunulmuş ve *Din Sosyolojisi Açısından Bazı Güncel Dini Meseleler ve Çözüm Önerileri* adlı kitapta yayınlanmıştır.

⁴⁰¹ IMDb, "Be Right Back" (Erişim 10 Ekim 2025).

Şekil 3.29: *Black Mirror* dizisi *Hemen Döneceğim* bölüm afişi⁴⁰²

Hemen Döneceğim, Martha adlı genç kadının sevgilisi Ash'i bir trafik kazasında kaybetmesi ile başlar. Yönetmen, sevgilisini kaybetmiş ve yeni bir hayata başlama savaşı veren bir kadın portresini son derece gerçekçi çizmiştir ki izleyiciler olarak Martha'nın seçimlerini makul karşılayabileceğimiz bir gerçeklik tasarlamıştır. Nitekim Martha, ölümlerle iletişim halinde kalmayı sağlayan bir hizmetten haberdar olur ve ölen sevgilisi Ash ile yeniden bağlantı kurduğunu düşünür. Bu bağlamda dizi teknolojik gelişmeler, varoluşsal problemler, ölümsüzlük ile yaratılışın imkanı ve sınırları, ölümle baş etme, Tanrı tasavvuru ve tanrısallık, gözetimin akışkanlığı vb. temalar çerçevesinde ele alınabilir. Yönetmen, sinema dilini kullanarak bahsi geçen kavramları yeniden ele almış ve kendi baktığı noktadan yeni gerçeklikler inşa etmiştir. Tezimiz bağlamında da transhümanizm felsefesi, ölümsüzlük, tanrısallık tutkusu, verilerin gönüllülük esasıyla kaydedilmesi, akıllı şehirler ve nesnelerin interneti, insanın tanrılaşması ve din ile insan ilişkilerine dair yeni bakış açıları gibi okumalar yapmaya olanak sağlamaktadır. Tüm bu tematik başlıklar ise yeni bir gözetim toplumu yaratma ve insanın tanrısallık tutkusunu gerçekleştirme denkleminde ele alınmaktadır. Sinematografik açıdan ele alındığında da izleyicinin özellikle Martha ile kurduğu empati ve sempati ilişkisi, yönetmenin sinema dilini kullanmak suretiyle izleyicileri kritik kararlar alma konusunda kendi reaksiyonlarını düşündürme yönünde etkili bir gerçeklik atmosferi oluşturmaktadır.

3.3.1. Veri Odaklı Dünyada Akışkan Gözetim

Akışkan gözetim terimi akışkan modernite, kimliklerin, ilişkilerin ve sosyal yapıların bir zamanlar “katı” veya geleneksel toplumlarda olduğu kadar istikrarlı veya sabit olmadığı çağdaş toplumun akışkan, sürekli değişen doğasına atıfta bulunur. Bauman, gözetime uygulandığında akışkan gözetimi daha akışkan, yaygın ve merkezi olmayan bir izleme biçimi

⁴⁰² IMDb, “Be Right Back”.

olarak tanımlar. Geleneksel, statik gözetim sistemlerinden farklı olarak, akışkan gözetim genellikle ince ve fark edilmeyen yollarla birden fazla platform, teknoloji ve sürece dağıtılır. Gözetim toplumunda gözetim tipik olarak yaygındır, ancak akışkan gözetim söz konusu olduğunda bu gözetimin nasıl gerçekleştiğinde önemli bir değişimi işaret eder.

Çağdaş toplumda gözetim, geleneksel gözlem ve kontrol mekanizmalarının çok ötesine evrilmiştir. Gözetim toplumu kavramı, bireylerin çeşitli sistemler ve teknolojiler aracılığıyla sürekli olarak izlendiği bir toplumsal düzeni ifade eder. Geleneksel olarak, bu gözetim, merkezi ve kurumsaldı; hükümetlerin, kolluk kuvvetlerinin ve kamu kurumlarının uygulamalarında somutlaşmıştır. Bu mekanizmalar, genellikle kayıt kameraları veya bürokratik kayıtlar gibi görünür ve kasıtlı araçlar aracılığıyla davranışları izleyerek ve düzenleyerek toplumsal düzeni korumayı amaçlıyordu. Ancak gözetimin kapsamı ve doğası, dijital teknolojilerin yükselişiyle önemli ölçüde değişmiş, daha incelikli ve yaygın gözlem biçimlerine yol açmıştır.

Bu dönüşüm, günümüzün dijital, veri odaklı dünyanın özelliklerini yansıtan Zygmunt Bauman'ın "akışkan gözetim" kavramıyla yakalanmıştır. Geçmişteki katı, yukarıdan aşağıya gözetimden farklı olarak, akışkan gözetim akışkandır, merkezsizdir ve genellikle görünmezdir. Bireylerin gönüllü olarak etkileşimde bulunduğu günlük teknolojilere (sosyal medya, akıllı telefonlar, giyilebilir cihazlar) yerleştirilmiştir. Bu modelde, insanlar gözetimin yalnızca pasif öznelere değildir; kişisel verilerini paylaşarak, çevrimiçi etkileşimde bulunarak ve nadiren okudukları şartları kabul ederek aktif olarak katılırlar. Bu, gözetim artık dayatılmadığı, içselleştirildiği ve özerklik ile kontrol arasındaki çizginin bulanıklaştığı bir manzara yaratır. Nitekim Marx'a göre yeni teknolojiler ile birlikte benim ve benim olmayan, öz ile öteki ve kopya ile orijinal arasındaki çizgiler daha da silikleşmektedir.⁴⁰³ Gözetim, bireylerin günlük pratiklerinde yerini almış ve hatta kendileri için gözetime aktif dahil olmanın mahrem sınırları da ortadan kalkmıştır. Akışkan gözetim merceğinden gözetim toplumu, gözlemin çevresel, katılımcı ve sürekli olarak gelişen bir yeri haline gelir. Başka bir ifadeyle gözetim teknikleri değişmiştir ve bunlar dijital uzam içerisinde sosyal medya, cep telefonları ve onlardaki çeşitli programlar vasıtasıyla gerçekleşmektedir.⁴⁰⁴

Bu nedenle, akışkan gözetim, gözetim toplumunun doğal bir uzantısı ve yoğunlaşması olarak görülmelidir. Hem izleme araçlarında hem de amacında bir değişimi temsil eder; disiplinsel olandan öngörücü olana, kurumsal olandan algoritmik olana doğru hareket eder. Akışkan gözetimin önemi, gözetimin geç modernitenin mantığına nasıl uyum sağladığını vurgulama becerisinde yatmaktadır: hızlı, ağ tabanlı ve kişiselleştirilmiş. Gözetim toplumu

⁴⁰³ Marx, *Windows into the Soul*, 95.

⁴⁰⁴ Mustafa Solmaz, "Güncel Gözetimi Bauman'ın Sosyal Teorisinden Hareketle Anlamak", *Journal of Social Sciences and Humanities* 4/1 (2020), 6.

vatandaşları izleyen güç yapılarına odaklanırken, akışkan gözetim bu yapıların giderek daha soyut hale geldiğini ve dijital yaşamın dokusuna nasıl işlediğini ortaya koymaktadır. Bu değişim, veriyle doymuş bir dünyada gizlilik, özerklik ve faillik konusundaki geleneksel anlayışlara meydan okuduğu için eleştirel bir ilgi gerektirmektedir.

3.3.2. Dijital Büyücülerin Varoluşsal Tasarımları

Teknolojik gelişmeler ilk ortaya konulduğu anlarda çağdaşları tarafından hayranlık, endişe, kaygı, hayret, sarsılma, kırılma, gücsüzlük, eleştirelilik, çaresizlik, ihtiyaç, rahatsızlık verici, korku gibi birçok farklı duyguyu aynı anda hissettirebilmektedir. Bireyin kudretinin ve hayalinin çok ötesinde olması yönüyle kendine çektiği gibi karşısında duyduğu çaresizlik yönüyle de aralarında bir duvar örmesine sevk edebilir. Bu bağlamda insan zihninin mükemmel bir sonucu olan teknoloji ne tam olarak insandan bağımsızdır ne de tam olarak insanın doğal bir parçasıdır. Kurzweil, evrendeki en önemli fenomenin zeka olduğunu vurgularken zekanın doğal sınırları aşma ve dünyayı kendi imgesine dönüştürme yeteneğine atıf yapar. İnsan elinde, zekanın biyolojik sınırların kısıtlamalarını aştığını ve bu süreçte insanın kendisini değiştirmesine⁴⁰⁵ olanak sağladığını ifade eder. Başka bir ifadeyle insan zekası üreten, tahayyül eden, tasarlayan, somutlaştıran, soyutlaştıran vb. özellikleri neticesinde teknolojiyi geliştirme başarısına ulaşan tek tür olagelmıştır. Öte yandan oluşturduğu bilinmezlik denklemi, teknolojiyi yüzlerce yıllık insan tecrübesine rağmen majik bir havaya sokmaktadır. En azından üreticisi için olmasa da maruz kalan toplum için ateşin keşfi ne kadar büyüleyici idiyse yapay zeka da bugün toplumlar için büyüleyici bir nitelik taşımaktadır. Zira ister mitolojik kökenli olsun ister ilahi metinlerden neşet etsin toplumların kolektif hafızasında büyü kavramı mevcuttur. Bu konuyu çarpıcı bir şekilde İngiliz bilim insanı ve bilim kurgu yazarı Arthur C. Clarke ifade etmiştir. Clarke'ın üç kanunundan en bilindik olan üçüncü kanunu "Yeterince gelişmiş herhangi bir teknoloji sihirden ayırt edilemez."dir. Dolayısıyla istediği kadar pozitivist ve ilerlemeci olsun, teknolojinin majik yüzü vurgulanmaya değerdir.

Günümüz teknolojisi, homo sapiens sapiens türünün bir ürünüdür. Başka bir deyişle insanın zihinsel kapasitesinin bir çıktısıdır. Yine de teknolojik gelişmeler insanların nefesini kesip hayretler içinde kalmalarına neden olmaktadır. Teknoloji, elbette günümüzdeki konumuna bir anda ulaşmadı. Bilimsel bulgular 2,5 milyon yıl önceki erken hominidlerin taşı, büyük memelileri kesmek için bir alet olarak kullandıklarını⁴⁰⁶ ortaya çıkarmıştır. Bahsi geçen veri erken hominidlerin ilkel teknolojileri hakkında bir bilgi vermekle birlikte teknolojik evrim

⁴⁰⁵ Ray Kurzweil, *How to Create a Mind The Secret of Human Thought Revealed* (New York: Penguin, 2013): 3.

⁴⁰⁶ Jean de Heinzelin vd. "Environment and Behavior of 2.5-Million-Year-Old Bouri Hominids" *Science* 284/5414 (1999), 625.

ile ilgili de ipuçlarını işaret eder. Paleolitik Çağ'dan itibaren gelişen bir teknolojik dönüşüm insanların bilişsel kapasiteleriyle doğru orantıda gelişmektedir. İnsanlık tarihi her teknolojik gelişme ile bilişsel kapasitesini artırmanın yanı sıra artan kapasitesi yeni teknolojik gelişmeleri beraberinde getirir. Sarmal bir şekilde ilerleyen bu süreç, çoğu zaman sosyolojik ihtiyaçları göz ardı etmesiyle bir kültürel gecikmeye hatta anomilere⁴⁰⁷ sebep olmuştur. Modern zamanlardan toplumsal değişimi tahlil ettiğimizde değişimin hızının toplumun gelişmeye yetişme problemini de beraberinde getirdiğini ifade edebiliriz çünkü kültürün değişik bileşenleri aynı hızda değişime uğramamaktadır. Kültürel gecikme, kültürel değişkenlerin birbirleri ile bağlantısı olan değişim durumlarında özellikle dikkat çekmektedir. Öncelikle kültürün bir bölümü keşifler ve icatlar ile değişime uğrar, akabinde bağlantılı bölümde gecikme baş gösterir. Gecikme ise kültürel materyale göre değişkenlik göstermekle birlikte çoğunlukla uzun yıllar sürmektedir. Geçen süre zarfında da uyumsuzluk – intibak edemeyiş – olduğu ifade edilir.⁴⁰⁸ Kültürel gecikme bugün de çağdaş bir problem olarak varlığını korumaktadır. Teknolojik gelişmelerin hızı toplumların takip edebileceğinden daha hızlı cereyan etmektedir. Dolayısıyla dünya üzerinde kimi toplumlar hala 20. yüzyıl teknolojileri kullanırken kimi toplumlar ise 21. yüzyılın dahi ötesinde bir teknolojiyi tecrübe etmektedir. Teknolojinin bir adımı toplum tarafından özümsemeden, içselleştirilmeden başka bir adımın atıldığını gözlemlemekteyiz. Bilhassa dijitalleşme, yapay zeka, sibernetik teknolojileri derken toplumsal olarak teknolojiyi büyüden ayırt etmekte zorlanmaktayız.

Clarke'ın teknoloji ve sihir arasında kurduğu ilişkiden yola çıkarak örneklem dizimizi ele aldığımızda dijital büyücülerden bahsetmek mümkün hale gelmektedir. Özellikle yapay zeka ve sibernetik teknolojileri bağlamında dijital büyücülerin bilimin sınırlarında gezdiklerine tanık olmaktadır. Yapay zeka temelde makinelerin nasıl düşündüğü üzerine inşa edilmiş bir yaklaşım olarak ele alınabilir. Diğer taraftan sibernetik konusu, günümüzde popülerliği artmasına rağmen yapay zekadan daha da yeni bir konu değildir. 1948'de Norbert Wiener'in, MIT tarafından yayımlanan *Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine* adlı kitabının Giriş'ine değinmek gerekmektedir. Wiener, makinelerde veya canlı dokularda iletişim, kontrol ve istatistiksel mekanik konularını merkeze alan bir dizi problemi fark etmiş ve bir birliğin eksik olduğu bu literatüre neo-Greek kavram olan hem makinede hem de hayvanda kontrol ve iletişim teorisini sibernetik⁴⁰⁹ kavramı ile ifade ettiklerini belirtir. Sibernetik, teknolojik dünyanın altında yatan temel prensip olan geribildirim nosyonunu

⁴⁰⁷ Émile Durkheim, *Suicide A Study in Sociology*, çev. John A. Spaulding ve George Simpson (Londra ve New York: Routledge Classics, 2002), 214.

⁴⁰⁸ William Fielding Ogburn, *Social Changes* (New York: B.W. Huebsch, 1923), 200-201.

⁴⁰⁹ Norbert Wiener, *Cybernetics* (Massachusetts: The MIT Press, 1948), 18.

evrenselleştirme eğilimi ile nitelendirilir. Yakinen ilişkili olduğu varyantları bilgi teorisi, insan faktörü mühendisliği, kontrol teori ve sistem teorilerini içerir.⁴¹⁰ Sibernetik teknolojide üretilen robotlar tıpkı canlı bir varlık gibi insanlarla bilgi alışverişindedir ve basit komutları yerine getirmektedir.⁴¹¹ Dolayısıyla robotların basit komutları gerçekleştirmesi yani geribildirim alınması esasen bir devrim niteliği taşımaktadır. Tabi sibernetik ile yapay zekanın birleşmesi noktasında kendi kendine öğrenen ve duruma uygun geri bildirim veren bir mekanizmadan bahsetmek mümkün hale gelmektedir.

Hemen Döneceğim tematik olarak esasen akla sentetik bir beden ve geçmiş anıların depolandığı bir hafızanın gerçeklik yaratabilmesi konusunda karşımıza sorular çıkarmaktadır. Sinema endüstrisi popüler ve görünür hale getirirse de sibernetik, robot ve biyolojiye dayalı makineler olan siborglardan (cyborg) söz etmek mümkündür. Siborglar hem yapay hem de doğal sistemlere sahip bir organizmadır. Bu tür organizmalar, sensör, yapay zeka ve geri bildirim kontrol sistemlerinden yararlanan kendi kendini düzenleyen bir insan-makine olarak görülebilir.⁴¹²

Transhüminizm ve nanoteknolojilerin bulunduğu yapay zeka ile güçlendirilmiş sistematik bakış açısı, insanın yeni bir sürümüne işaret etmektedir. Yeni sürümde elbette ki dijital büyücülerin dokunuşu ve katkısı yadsınamaz seviyededir. Waters sanal ölümsüzlüğe işaret ederek, Ray Kurzweil ve Hans Moravec gibi yapay zeka ve robotik alanındaki vizyon sahibi liderlerin, bir kişinin anılarını, deneyimlerini ve kişiliğini oluşturan beyindeki bilgilerin dijitalleştirilebilirliğine dikkat çeker. Yakın gelecekte, oldukça gelişmiş görüntüleme cihazlarının bu bilgileri toplamak için beyni tarayacağını ve ardından bunları bir bilgisayara yükleyeceğini iddia eder. Bu bilgiler düzenlenip depolandıktan sonra, bir robotik veya sanal gerçeklik sunucusuna indirilebilir. Sık sık güncellenen ve birden fazla yedeklemeyle, yükleme ve indirme işlemi sonsuza kadar tekrarlanabilir. Sonuç olarak, kişinin sanal benliği neredeyse ölümsüzleşir.⁴¹³ *Hemen Döneceğim* de, Waters'ın, Kurzweil'in ve Moravec'in perspektifinden izleyiciye bir izleni sunmaktadır. Ash ölmüş olmasına rağmen sosyal medya araçları ile depolanan kişisel verileri, yapay zeka ile şekillendirilip silikon bir beden içine sokularak bizlere sunulmaktadır. Adeta sanal benliği ölümsüzleşmiştir.

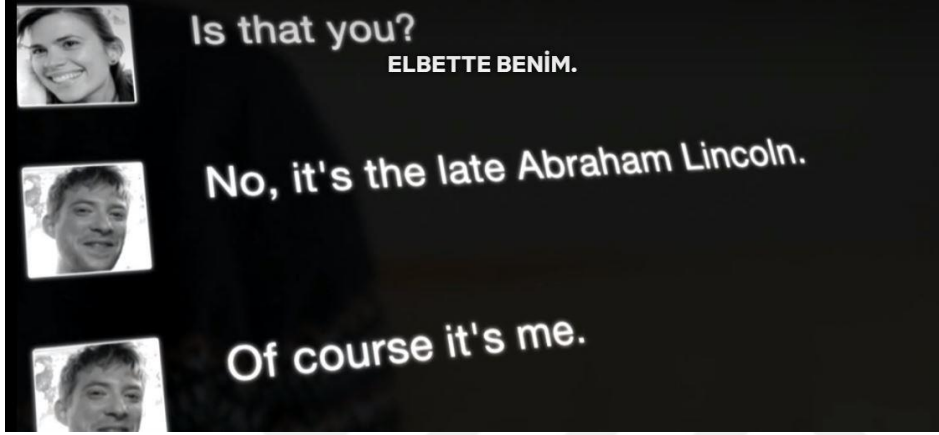
⁴¹⁰ David A. Mindell, "Cybernetics Knowledge Domains in Engineering Systems", *MIT* (Erişim 22 Ağustos 2024).

⁴¹¹ Hale Nur Uyanık, "Toplumsal Sistem ve Sibernetik İlişkisi: Sosyo-Sibernetiğin Doğuşu", *Medya ve Kültür* 2/2 (Aralık 2022), 289.

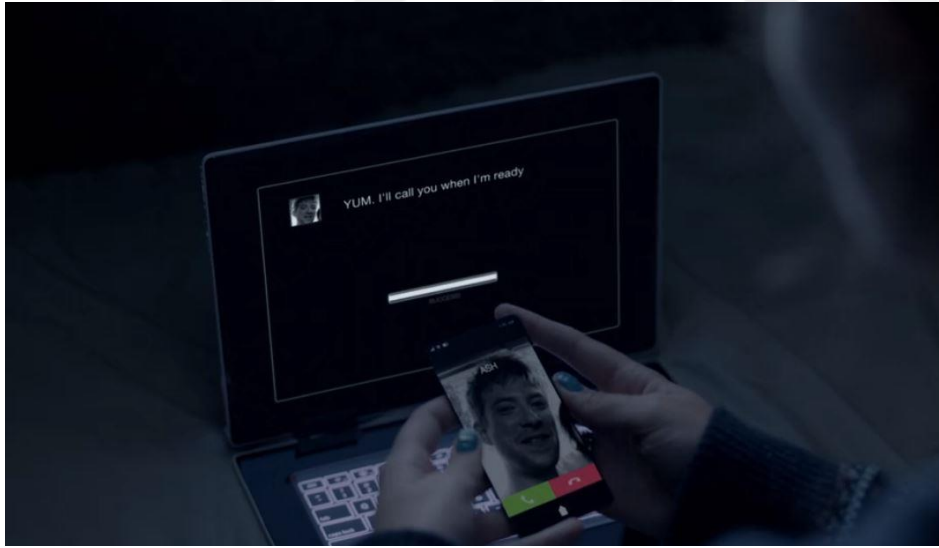
⁴¹² Norwegian University of Science and Technology (NTNU), "What is cybernetics?" (Erişim 2 Mayıs 2025).

⁴¹³ Brent Waters, "Flesh Made Data: The Posthuman Project in Light of the Incarnation", *Religion and Transhumanism The Unknown Future of Human Enhancement*, ed. Calvin Mercer ve Tracy J. Trothen (California: Praeger, 2015), 292-293.

Ash karakterinin zamansız ölümü, sevgilisi Martha için tam anlamıyla bir yıkıma dönüşmüştür. Esasen ölümle baş edememe durumunu gözlemlediğimiz esnada ayrıca Martha'nın bir bebek beklediğini de onunla birlikte öğreniriz. Özellikle bebek haberinin ardından Ash ile gerçekten konuşmak istediğini anladığımız Martha, Ash'in cenazesinde ölen sevdiklerimiz ile dijital ortamda yeniden iletişim kurulabileceğinden haberdar olmuştur. Her ne kadar dirense de bu uygulamaya dahil olup önce Ash ile yazışmaya başlar. Ardından da tasarlanmış bir beden ve dijital veriler ile 'ölümsüz'leşen Ash'i karşısında görür.

Şekil 3.30: Martha'nın Ash ile yazıştığı ilk an

Şekil 3.31: Martha'nın Ash ile telefonda konuştuğu ilk an

Şekil 3.32: Martha'nın Ash'i karşısında gördüğü ilk an

Bu noktada Martha'nın duygu dünyasının çalkantıları şüphesiz izleyiciye yansıtılmıştır. Esasında Ash'in sentetik bir varlık olarak tekrar belirmesinden ziyade yönetmenin Martha'nın bu duruma verdiği tepkileri ön plana çıkardığını iddia edebiliriz. Zira yönetmenin kullandığı sinema dili, Martha'nın iç dünyasına inmemize imkan tanımaktadır. Martha'nın ölüm ile baş edememesi aşıkardır fakat Ash'e duyduğu aşk mı yoksa arzu mu onu böyle bir karara yönlendirmişti? Zira sentetik Ash ile bir anlamda sanal bir ilişki kurmuştur. Bauman'ın ifadesiyle “Arzulanan ama koparılamayan” bir ilişki, “ilişki kurma”ın olabildiğince güvenilir hissedilmesini sağlamaktadır.⁴¹⁴ Ayrıca Martha, sentetik bir Ash siparişi vererek bir yandan da tüketici davranışı sergilemektedir. Tüketim pazarının dileklere, arzulara hitap ettiğini düşünürsek tüketim ürünleri caziptir fakat atıkları ise iticidir.⁴¹⁵ Dolayısıyla Ash Martha'nın gerçeklik/otantiklik hissine cevap veremedikçe, Martha Ash'ten kurtulmak istemektedir. Aralarındaki bağın tekensiz kırılabilirliği, Martha'nın ona karşı bir yandan giderek bağlanmasını sağlarken bir yandan da güvensizlik duygusu yaşatarak çatışmaları tetiklemektedir. Nitekim Ash, bölümün sonunda evin tavan arasında yaşarken⁴¹⁶ Martha, arzulanan ama koparılamayan ilişkiyi net bir şekilde gözlemlememizi sağlamaktadır. Başka bir deyişle, Martha bir tüketici olduğu için, bağlılıklar ve ortaklıklar, üretilecek değil, tüketilecek şeyler olarak görülür; onlar, bütün diğer tüketim nesneleri gibi aynı değerlendirme ölçütüne tabidirler.⁴¹⁷

⁴¹⁴ Zygmunt Bauman, *Akışkan Aşk İnsan İlişkilerinin Kırılabilirliğine Dair*, çev. Işık Ergüden (İstanbul: Versus Kitap, 2012), 13.

⁴¹⁵ Bauman, *Akışkan Aşk*, 25.

⁴¹⁶ Owen Harris, *Black Mirror/Be Right Back [Hemen Döneceğim]* (Film, 2013), 00:02:12-00:02:02.

⁴¹⁷ Zygmunt Bauman, *Bireyselleşmiş Toplum*, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005), 194.

Şekil 3.33: Ash'in tavan arasında yaşaması

Ne yazık ki sentetik Ash, yeni bir gerçeklik üretmek konusunda sınıfta kalmaktadır. Zira bilinci, hayat süresi içinde depolanmış anıları, tecrübeleri, beklentileri, hayalleri, hayal kırıklıkları, duygu ve düşünceleri ile sınırlı kalmış ve yapay zeka algoritması bu minvalde şekillenmiştir. Yeni Ash esasen bir tasarım insandır ve transhümanizmin iddiası gibi insanın güncellenmiş ve gelişmiş versiyonudur. Soysal, transhümanist üreme politikasını ele aldığı makalesinde insanların varlığının temelde doğuştan olduğunu; bu nedenle transhümanist politikasının yeni bir hayat üretmeyi içeren tüm üretim içeriklerini askıya alırken, ölümsüzlük arayışında halihazırda var olan yetişkinin geliştirilmesini özüne yerleştirdiğini; evrimin akıllıca olmadığını ve çocuk doğurmak dışında “gelişmiş insanı” üretmek için alternatif yollar olabileceğini⁴¹⁸ ifade eder. Dolayısıyla üremeden üretime dönüşen bir bakış açısına dikkat çekilmektedir. Zira üretim söz konusu olduğunda evrimin rastgelelik riski ortadan kalkmakla birlikte tasarımın olanaklarından da faydalanılmaktadır. Transhümanistler dizide de altı çizildiği gibi teknokratik ideolojiye sahiplerdir. Benimsenen teknokratik ideoloji, dünyaya farklılıkların riskini getiren cinsel üremenin tersine bir yaklaşımdır ve transhümanizmi karakterize eden bilimci ideoloji aynı zamanda, rastlantısallığı her biçimiyle harcanabilir bir değişken olarak görmeye doğal olarak yol açar.⁴¹⁹ Dolayısıyla tam, sağlıklı ve bedenlen güçlendirilmiş bireylerin hayat bulması sağlanarak katı bir modernitenin risk ve farklılaşma ihtimallerini ortadan kaldırmaktadırlar. Öyle ki bedensel farklılaşmanın önüne geçmeleri ile birlikte dinlerin/maneviyatın gündeme getirdiği farklı kaderler ve farklı sınavlar kavramı da ortadan kaldırılmış olmaktadır. Apollonik bir bakış açısının yansıtıldığı, tamamı tek tip ve

⁴¹⁸ Esra Kartal Soysal, “The Production of Human Reproduction: Impacts of Transhumanism’s Inconsistent Reproductive Policy on Classical Ethical Principles”, *İlahiyat Studies* 14/1 (Temmuz 2023), 11-12.

⁴¹⁹ Jean-Michel Besnier, “On a Deadly Desire for Immortality. Concerning Transhumanism”. *Cités* 55/3 (2013), 20-21.

idealleştirilmiş bir beden politikasının da alt bir metin olarak karşımızda olduğunu ifade edebiliriz.

Besnier'in de atıfta bulunduğu teknokratik ideolojinin sunduğu mutlak bir güçten bahsetmek mümkündür. Doğum yolu ile hayat bulan insan versiyonu hem evrimin temel prensibi olan rastlantısallık hem de dini bakış açısının sunduğu kader kavramlarından soyutlanamamaktadır. Başka bir deyişle, doğum, transhümanistler için kontrol edilebilirliğin sınırları dışında kaldığı için insanın bedeninin tasarlanması kendilerine istendik bir durum yaratmaya olanak tanımaktadır. Bedenin üretimi ile birlik bilinç de yapay zeka ve sibernetik teknolojileri ile şekillenebilmektedir. Bir bütün olarak tasarım insan ise üreticisi/efendisi konumundaki dijital büyücülerin denetimi, gözetimi ve kontrolündeki bir varlığa dönüşmektedir. Dizide de örneğine şahit olduğumuz üzere üretilen Ash yapay zeka ve sentetik biyoloji iş birliğinin ortaya koyduğu bir teknoloji harikasıdır. Fakat yapay Ash, nihayetinde ana kumandaya bağlı bir cihaz şeklinde işlev görmektedir. Bedeni sentetik bir ürün olduğu ve yeni versiyonda güçlendirilmiş olduğu için eline batan cam kırıkları canını dahi acıtmaz zira bir "can"ının varlığı izleyici için sorgulanan pozisyonudur. Teknolojik donanımının yanı sıra Martha tarafından evden kovulan Ash bahçe çitleri dışına çıkamamıştır çünkü Ash kendisine aktive edildiği noktadan ancak yirmi beş metre uzaklığa gidebileceğini⁴²⁰ söyler. Dolayısıyla Ash, esaslı bir gözetim, denetim ve kontrol mekanizması kaskasında kalmış bir üründür.

3.3.3. İnsan Aşıldı, Sıra Tanrı'da

İnsanın yaratılıştan getirdiği tanrısallık tutkusunu dile getirmiştik. tanrısallık tutkusu, insanın bilişsel kapasitesinin ulaştığı noktada teknolojiyi bu tutkuyu gerçekleştirmek için bir araca çevirmektedir. Nitekim transhümanizmin temel ilkelerinden biri, insanın Tanrı gibi olma, yaratma ve hayat verme yeteneğine sahip olduğudur; tıpkı Zeus veya Odin'in cansız varlıklara hayat üfleterek onları canlandırması ve böylece onları insana dönüştürmesi gibi.⁴²¹

İnsan, yaratılışından getirdiği bir tanrısallık hissine sahip olduğunun farkındadır. İçinde tanrısallık parçası olduğunu düşünmesi için de insan adına makul bir sebep bulunmaktadır. Tarih boyunca tabi olduğu kutsal metinler Tanrı'nın insana kendi nefesinden üflemiş olduğunu ifade eder. Tanrı tasavvurunu da tanrısallık tutkusunu da aynı kutsal metinler beslemektedir. Başka bir ifadeyle sahip olduğu Tanrı tasavvuru esasen tanrısallık tutkusu ile paralellik göstermektedir. İnsanın Tanrı karşısındaki cüretkarlığının kökleri de insanın akledabilen bir

⁴²⁰ Harris, *Black Mirror/Be Right Back*, 00:06:31-00:06:28.

⁴²¹ Timuçin Buğra Edman, "Transhumanism and Singularity: A Comparative Analysis of a Radical Perspective in Contemporary Works", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/1 (2019), 42.

varlık olması ve Tanrı'nın suretinde yaratılmış⁴²² olması şeklindeki ilahi mesajda saklıdır. *Kitabı Mukaddes*'teki Yaratılış 1: 27'de "Tanrı insanı kendi suretinde yarattı, onu Tanrı'nın suretinde yarattı." ifadesi yer alır. Öte taraftan *Kur'an-ı Kerim*'deki Secde Suresi 9. ayette de "Sonra ona düzgün bir şekil vermiş ve ruhundan ona üflemiş" denilerek insanın özünde barındırdığı tanrısal nüveye atıf yapılmaktadır. İnsanın Tanrı'nın suretinde yaratılmış olması literatürde de *imago Dei* kavramı ile sıklıkla ele alınmış ve Tanrı'nın yaratılmışların çoğundan insanı ayrı tutarak ona bahşettiği bir özellik olduğu konusunda vurgu yapılmıştır. Nitekim insan, tarih sahnesine çıktığından beri fitratında bulunan tanrısalığa kimi zaman öykünmekten (theosis) kimi zaman da kibirden kaynaklanarak kapılmıştır.

Özellikle Hristiyan camiada *imago Dei* kavramı yeni birtakım kavramları da gündeme getirmiştir. Bunlardan en bilineni Hefner'ın kavramsallaştırdığı yaratılmış ortak yaratıcı (created co-creator) ifadesidir. 1984'te kaleme aldığı *The Creation*'da ve sonraki eserlerinde yaratılmış ortak yaratıcı etiketinin, Tanrı'nın suretinde yaratılmanın ne anlama geldiğini belirtmek için kullanıldığı⁴²³ ifade edilir. Hefner, bilimsel verileri, konseptinin hem bilimsel anlayışı aydınlatacak hem de birçok dinin özdeşleşebileceği yaratılış doktrinine yeni bir yorum getirecek şekilde sunmak için çabalamıştır. Ona göre Tanrı, insanları ortak yaratıcılar olarak yarattı ve onlara deneyim ve bilgi edinme, yeni şeyler yapabilme özgürlüğü verdi. Bununla birlikte, insanların faaliyetleri, dünyayı hem insanlar hem de çevre için önemli ve arzu edilir görünen şekillerde değiştirme yeteneğine sahip olmalıdır.⁴²⁴

Hefner, yaratılmış ortak yaratıcı kavramının esasen bir misyon olduğunu ima eder. Ona göre hayatlarımızı inşa etmeye devam etmeliyiz; tarihin bu noktasındayız. Tanrı'nın insanları yarattığına ve bedenlerini onlara verdiğine inananların, kendi kendilerini inşa etmeye doğru ilerleyen bir zamanda yaşadığını⁴²⁵ savunur. İnsanın kendince üstlendiği misyonu bilişsel gelişmelerle birleştirmek ise bir yol haritası oluşturmada insanın yoluna ışık tutmaktadır. Bu bağlamda din de, Hefner için, bu yol haritasının bir parçasıdır. Zira din, biyokültürel evrimde bilinci organize etmek, makullük yapıları oluşturmak, kararları şekillendirecek değerler sağlamak ve bireyler ile topluluklara yaşam için yeni olanaklar sunmak amaçlı bir temel güç olarak işlev görür. Bunu, gelecek nesillere dünyayla etkileşim kurmanın uygulanabilir yollarını

⁴²² Yar. 1: 27.

⁴²³ Gregory R. Peterson, "The Created Co-Creator: What It Is and Is Not", *Zygon* 39/4 (Aralık 2004), 828.

⁴²⁴ Ahenkora Siaw Kwakye, "Created Co-Creator, a Theory of Human Becoming in an Era of Science and Technology", *Scientia et Fides* 8/2 (2020), 286-287.

⁴²⁵ Philip Hefner, "The Created Co-Creator Meets Cyborg", *metanexus* (Erişim 12 Eylül 2025).

aktaran hayat veren anlatılar, ritüeller ve ahlaki anlam kodları üretmek için geçmişten yararlanarak yapar.⁴²⁶

Stephen Robert Garner da *imago Dei* kavramı tartışmalarına dahil olmuştur. Kavram ile ilgili bir anlayış değişimlerine işaret eden Garner, son yüzyılda yaratılış doktrinine duyulan yeni ilgi, ortak yaratım temasına ve insanların Tanrı ile ortak yaratıcılar olarak görülmesine olan ilginin tetiklemiş olduğu ile kozmoloji ve evrim teorisi ışığında yaratılış doktriniyle kurulan ilişki, Tanrı'nın yaratıcı faaliyetinin hem *creatio ex nihilo* (yoktan var etme) hem de *creatio continua* (sürekli yaratım) olarak yeniden ele alınmasını öngörmüştür.⁴²⁷ Nihayetinde transhümanizmin, insanlık durumunun geliştirilmesine yönelik her adımını *imago Dei* öğretisine, Tanrı'nın yaratımına ve tanrısal plana müdahale olarak gören Hristiyanlığın transhümanist düşünceyle uzlaşması, bu açıdan imkânsız görünmekle birlikte yaratılmış ortak yaratıcı fikri, *imago Dei*'nin transhümanizmle uzlaşısının düşünsel ve teolojik alt yapısına yerleştirilmiş durumdadır.⁴²⁸

İnsanın Tanrı suretinde yaratılmış olmasına ek olarak yüklenen bir başka misyon da akledebilmesidir ki bu yönüyle diğer canlılarla kıyaslandığında öleceğini bilerek yaşayan tek canlıdır. Faniliğinin farkındalığı ise insanı hayatta kalma yollarını düşünebilen, organize edebilen bir canlıya dönüştürmüştür. Başka bir ifadeyle hayatta kalma yetisi insanın çevreye adaptasyonunun ve bilişsel becerilerinin bir çıktısıdır. Bilişsel becerileri ise insanı sorular soran, sorgulayan bir canlı haline getirmekle birlikte kendisine bir hedef koyma ve bunu gerçekleştirebilme yönü kazandırmıştır. Öyle ki Tanrı da insanı akledebilmesi yönüyle onu muhatap almış ve sorumluluk yüklemiştir. Ray Kurzweil, insanın bilişsel yeteneğine dair türe özgü bir açıklama getirmiştir:

Memeli beyni, diğer hiçbir hayvan sınıfında bulunmayan belirgin bir yeteneğe sahiptir. Hiyerarşik düşünme, bir desende düzenlenmiş çeşitli unsurlardan oluşan bir yapıyı anlama, bu düzenlemeyi bir sembolle temsil etme ve daha sonra bu sembolü daha da ayrıntılı bir yapılandırmada bir unsur olarak kullanma yeteneğine sahibiz. Bu yetenek, insanlarda bu desenlere fikir diyebileceğimiz bir karmaşıklık ve kapasite eşliğine ulaşmış olan neokorteks adı verilen bir beyin yapısında gerçekleşir. Bitmeyen bir yinelemeli süreçle, giderek daha karmaşık fikirler inşa etme yeteneğine sahibiz. Bu geniş yinelemeli bağlantılı fikirler dizisine bilgi diyoruz. Sadece Homo Sapiens, kendi kendine evrimleşen, üstel olarak büyüyen ve bir nesilden diğerine aktarılan bir bilgi tabanına sahiptir.⁴²⁹

⁴²⁶ Philip Hefner, "Imago Dei: The Possibility and Necessity of the Human Person", *The Human Person in Science and Theology*, ed. Niels Henrik Gregersen vd. (Edinburgh: T & T Clark, 2000), 78-80, 91.

⁴²⁷ Stephen Robert Garner, *Transhumanism and the Imago Dei Narratives of Apprehension and Hope* (Auckland: University of Auckland, School of Theology, Doktora Tezi, 2006), 176.

⁴²⁸ Muhammet Yeşilyurt, "Hristiyanlığın "Imago Dei" Öğretisinin Transhümanizmle Uzlaştırılmasının İmkânı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 9/5 (2020), 3645.

⁴²⁹ Kurzweil, *How to Create a Mind*, 3.

Tarihsel süreçte insanın gelişimini izlediğimizde bilişsel kapasitesi ve tanrısallığa öykünmesi kendisine teknolojik anlamda büyük sıçrayışlar yapmasına olanak sağlamıştır. Öyle ki, insanlığın bugün geldiği ve gelecekte hedef olarak belirlediği teknolojik ilerleme seviyesinin ana motivasyonu tanrısallık tutkusunun bir yansıması olarak ele alınabilir. Transhümanizm olarak adlandırılan felsefi akımın da evrimsel-ilerlemeci paradigmanın da kaynağını aldığı noktaya Tanrı'ya öykünmek koyulabilmektedir. Alvin Toffler, insanlığın bugün ulaştığı noktadan bakarak İkinci Dalga düşünürlerin insan türünü uzun bir evrim sürecinin sonucu olarak tasarladıklarını, Üçüncü Dalga düşünürlerin ise artık evrimin tasarımcıları (designers of evolution) haline gelmek üzere olduğu gerçeğiyle yüzleşmesi gerektiğini⁴³⁰ ifade eder. Dolayısıyla insanlık bugün hem evrimi hem de insanı tasarlayabilecek bir bilişsel kapasiteyle birlikte teknolojik yeterliğe de sahiptir. Nitekim transhümanizm taraftarlarına göre biyolojik evrim kontrol edilip yönlendirilmeli ve doğumun insan kırılğanlığına müsaade ettiği için doğumdan kaçınılmalıdır.⁴³¹ Felsefi ve etik bağlamda da altını transhümanizm ile doldurmak suretiyle insan, insanlığın yaratılışına müdahale etme hakkını kendinde görmektedir. En temelde, örneğin, insanın ölümlü olduğu ve öleceğini bilerek yaşayan bir canlı olduğu denklemi şu anda transhümanistler yeniden ele almaktadır. Ölümlülüğün doğallığını sorgulayarak ölümün hayatın doğal bir parçası değil varoluşsal kaygılara karşı yüzeysel bir savunma⁴³² olarak yeniden yorumlamaktadırlar.

Transhümanist bir tema ile karşımıza çıkan dizi, bize insan bedeninin güçlendirilmesinden ziyade ölümsüzlük vurgusu sunmaktadır. Bir anlamda insanın yeniden tasarlanmış versiyonunu ölümsüzlükle bezenmiş şekilde izlemekteyiz. Michael Hauskeller'in transhümanizm tanımı şöyledir: "Transhümanizm, doğamızı değiştirmek ve iyileştirmek, bizi farklı bir varlık türüne dönüştürmek için biyoteknolojilerin kullanımını teşvik eder. Rehber fikirler, insanın kendi kendini tasarlamasının arzu edilirliliği, tüm acıların ortadan kaldırılması ve insan özerkliğinin genişletilmesi, ölümsüzlük ve nihayetinde (insan) doğasının tamamen yenilgisidir."⁴³³ Dolayısıyla insanın ölümü yenmesi transhümanist amaçların dahilindedir.

Ölümsüzlük konusu transhümanizm felsefesinde kilit bir yer işgal etmesi sebebiyle ölümsüzlüğün insanın derinlerinde yenmeye çalıştığı bir hastalık olması yönüyle ele alınabilir. Tarihsel süreç içinde ele aldığımızda da insanın karşısında aciz kaldığı ve aşmak için çaba sarf ettiği bir gerçekliktir. En eski yazılı metinlerde ulaştığımız Gılgamış'ın da ilahi kitaplarda yaratılan ilk insan olarak geçen Hz. Adem'in de Orta Çağlardaki simyacıların da ve bugünkü

⁴³⁰ Alvin Toffler, *The Third Wave* (New York: William Morrow and Company, Inc., 1980), 310.

⁴³¹ Kartal Soysal, "The Production of Human Reproduction", 16.

⁴³² Simon Young, *Designer Evolution a Transhumanist Manifesto* (New York: Prometheus Book, 2006), 57.

⁴³³ Michael Hauskeller, *Mythologies of Transhumanism* (Palgrave Macmillan Cham, 2016), 3.

transhümanistlerin de peşinde koştuğu ortak hedef ölümsüzlüğü yakalamaktır. Kimi bağlamda hiç ölmek kimi bağlamda da uzun süre yaşamak şeklinde karşımıza çıksa da insanların bir arzusu ve içgüdüğü olarak ölümsüzlük teması bir realitedir. Başka bir deyişle, ölümsüzlük, yukarıda da değindiğimiz üzere, insanın fitratında sahip olduğu tanrısallık tutkusunun bir yansımasıdır.

Hemen Döneceğim'de ölümsüzlük teması, ölümle baş edememekten kaynaklı olarak gündeme gelmektedir. Günümüzde kriyonik teknolojisi ile ölüme meydan okuma girişimleri olmasına rağmen dizide ölümsüzlük yeni ve sentetik bir beden üretimi ile gerçekleştirilmektedir. Cryonics Institute adlı şirket bugün insanlara “Hayatta ikinci şans” sloganı ile hizmet vermektedir. Şirket, ölümün zamanla durdurulabilirse ve hastalar kriyonik derecede stabilize edilebilirse kaçınılmaz ya da geri döndürülemez⁴³⁴ olmadığını savunmaktadır. Benzer şekilde Methuselah Vakfı'ı da bir proje yürütmektedir. Methuselah, projenin isim babası, Tevrat'a göre 969⁴³⁵ yıl gibi uzun bir ömür sürmüştür. Vakfın kendine belirlediği misyon, Methuselah'tan yola çıkarak, 2030'a kadar 90 yaşını yeni 50 yaşları⁴³⁶ yapmaktır. Doku mühendisliği ve onarıcı tıp desteğiyle ömür uzatmayı hedefleyen proje temelde yaşlanmayı geciktirici bir doğaya sahiptir. Şu an mevcutta çalışmalarını sürdüren bu iki örnek oluşum uzun ömrün olduğu kadar ölümsüzlüğün de izlerini bulmaya çalışmaktadır. Zira insan bilinçli bir tür olarak her ne kadar ölümün farkında olsa da saf doğası, onu hayatta kalmaya yöneltir.⁴³⁷ Öyle ki insan için genlerinin sonraki nesillere aktarılması dahi ölümsüzlük arzusunun bir yansımasıdır. Psikanalistlerin *thanatos* olarak kavramsallaştırdıkları ölüm içgüdüğü insanlık tarihindeki birçok mite ve hatta kutsal metinlere konu olmuştur.

Ölümsüzlük konusunda dini metinlere bir kere daha başvurmak yerinde olacaktır. Zira insanlığın kolektif hafızasında ölümsüzlüğün yer edinmesinde dini metinlerin de önemli bir rolü olmuştur. Yukarıda dini metinlerde bulunan transhümanizm atıflarını ele alırken özellikle yaşam süresine odaklanmış bulunmaktayız. Fakat yaşam sürelerinin kısaltılıp sabitlenmesine neden olan olaya da tam bu bağlamda değinmek gereklidir. Tevrat'ta bu olay “RAB, ‘Ruhum insanda sonsuza dek kalmayacak, çünkü o ölümlüdür’ dedi, ‘İnsanın ömrü yüz yirmi yıl olacak.’”⁴³⁸ şeklinde geçmektedir. Fakat öncesinde ise Tanrı, Adem'e kuvvetli bir uyarıda bulunmuştur. Rab Tanrı doğuda kurduğu ve Aden adını verdiği bahçeye Adem'i yerleştirmiş ve uyarmıştır: “‘Bahçede istediğin ağacın meyvesini yiyebilirsin’ diye buyurdu, ‘Ama iyiyle

⁴³⁴ Cryonics Institute, “Cryonics Myths” (Erişim 23 Ağustos 2024).

⁴³⁵ Yar. 5: 25-26.

⁴³⁶ Methuselah Foundation, “About Us” (Erişim 02 Eylül 2024).

⁴³⁷ Sigmund Freud, *Beyond Pleasure Principle*, çev. James Straghey (New York ve Londra: W. W. Norton & Company, 1961), 44.

⁴³⁸ Yar.6: 3.

kötüyü bilme ağacından yeme. Çünkü ondan yediğin gün kesinlikle ölürsün.”⁴³⁹ Yine de Adem kendisinden yaratılmış olan Havva ile birlikte bahçede yılanla konuşmasında yılan, yasaklanan ağacı işaret ederek “‘Kesinlikle ölmezsiniz’ dedi, ‘Çünkü Tanrı biliyor ki, o ağacın meyvesini yediğinizde gözleriniz açılacak, iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olacaksınız.’”⁴⁴⁰ demiş ve esasen Adem’in Tanrı gibi olma arzusuna hitap etmiştir. Başka bir ifade ile Tevrat bizlere Adem’in tanrılaşma (theosis) tutkusunu göstermiştir. Benzer şekilde *Kur’an-ı Kerim*’de de şeytan Hz. Adem ile eşini kışkırtmıştır: “Derken onların, kendilerinden gizli kalan çirkin yerlerini kendilerine göstermek için onlara fısıldadı: ‘Rabbiniz, başka bir sebepten dolayı değil, sırf ikiniz de birer melek ya da ebedî kalıcılardan olursunuz diye sizi şu ağaçtan men etti.’ dedi.”⁴⁴¹ İki dini metin atfı da esasında insanın ölümsüzlüğe duyduğu karşı konulmaz isteğin birer yansımasıdır. Yine de her iki kutsal metin, insanın yaratıcısına benzeme arzusunu ve bunun sonucu giriştiği eylemi hata olarak niteler.⁴⁴²

İlk günahın sonucu olan ölümle cezalandırılma, pozitivist felsefenin hakim olduğu bilim dünyasında bir başkaldırı şekline dönüşmüştür. İnsan bedeninin aşılması, ölümsüzlüğe ulaşılması ve neticede tanrılaşma fikri bilim insanlarının ulaşmayı hedefledikleri bir noktaya dönüşmüştür. Tanrılaşma tutkusu, günümüz teknolojilerinin birçoğunun motivasyonunu oluşturmaktadır. Bilim insanları teknoloji marifetiyle yeniden bir varoluş tasarlamaktadır. Zira transhümanizmin üç yasası da varoluşun yeniden tasarlanmasına işaretir:

1. Bir transhümanist her şeyden önce kendi varlığını korumalıdır.
2. Bir transhümanist, eylemleri birinci yasa ile çelişmediği sürece, mümkün olan en kısa sürede her şeye gücü yeten bir varlık olmaya çalışmalıdır.
3. Bir transhümanist, eylemleri birinci ve ikinci yasalarla çelişmediği sürece, evrendeki değeri korumalıdır.⁴⁴³

Istvan, *The Transhumanist Wager* adlı eserinde transhümanist misyona da değinerek yeni bir tasarımın referansını burada da vermektedir. Transhüman misyonu, bireyin en güçlü ve gelişmiş benliğine ulaşmak için izleyebileceği en uygun yolu izlemektir; bu benliğin birincil amacı, bu hedefe ulaşma yolunda karşısına çıkan her şeyin, yani ölümün üstesinden gelmektir.⁴⁴⁴

Transhümanizm misyonu doğrultusunda günümüzde birtakım bilimsel gelişmeleri de tecrübe etmekteyiz. Tıp, nanoteknoloji, nöroloji ve özellikle de biyoloji alanında göze çarpan

⁴³⁹ Yar.2: 16-17.

⁴⁴⁰ Yar.3: 4-5.

⁴⁴¹ A’raf 7/20.

⁴⁴² Mehmet Kaygana, “Kadim Bir Zarfa Sığdırılmış Yeni Bir Hülya Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Âdem’le Havva Hikâyesinin Semiyotik Yapısı”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/5 (Eylül 2014), 558.

⁴⁴³ Zoltan Istvan, *The Transhumanist Wager* (Futurity Imagine Media LLC, 2013), 4.

⁴⁴⁴ Istvan, *The Transhumanist Wager*, 223.

önemli gelişmeler kaydedilmektedir. Biyoloji, bilim insanlarına virüslerden ve bakterilerden hayvanlara ve insanlara kadar canlı sistemleri tasarlama yeteneği vermektedir. Dijital araçların ve mühendislik zihniyetinin insan biyolojisinde nasıl devrim yarattığını takip eden haftalık bir haber bülteni, web sitesi, kitap ve etkinlik şirketi olan proto.life'in CEO'su ve kurucusu Jane Metcalfe, Singularity University'nin Exponential Medicine etkinliğinde birtakım gen düzenlemeleri ve bağışıklık hakkında örnekler verdiği konuşmasında embriyoyu tasarlayabildiklerini, insandaki genleri düzenleyebildiklerini, sentetik bir biyolojiye sahip olduğunu ve geleceğin insanlarını tasarlamayı dört gözle beklediklerini⁴⁴⁵ ifade eder. Kendi biyolojimizi tasarlamak için birtakım araçlar bulunmaktadır. Bunlardan biri ciddi hastalıkları tedavi etmek için DNA'mızın belirli bölgelerini değiştirmek veya düzeltmek için kullanılabilen devrim niteliğinde bir gen düzenleme teknolojisi olan CRISPR/Cas9 teknolojisidir.⁴⁴⁶ Bir diğeri de 1989'da kurulan genomik atılımları hızlandırmak için bilimsel ve tıbbi topluluklarla iş birliği yapan ve Ulusal Sağlık Enstitülerindeki meslektaşlarıyla belirli hastalıkların sağlam bir şekilde incelenmesini ve tedavisini destekleyen Human Genome Project'tir.⁴⁴⁷ Özellikle bu iki gen düzenleme çalışması insanın, insan olma serüveninde bir dönüm noktası olmakla birlikte transhümanist felsefesine uygun bir şekilde kendini aşma ve tanrısallık noktasına ulaşma bağlamında da mihenk taşı niteliğindedir. Son olarak 2025 yılına damga vuran bilimsel bir gelişmeye de dikkat çekmek yerinde olacaktır. Son derece heyecan verici bir o kadar da ürkütücü olan bu gelişme, günümüzde nesli tükenmiş durumda olan ilk ulu kurdun (dire wolf) yeniden "üretimi"dir. Bu devrim niteliğindeki çalışmayı hayata geçiren Colossal adlı şirket, kendisini sadece bir genetik ve biyolojik bilimler şirketinden daha fazlası olarak tanıtmaktadır. Colossal, insanlık tarihinde ilk kez 1 Ekim 2024'te, soyu tükenmiş bir türü yeniden canlandırma bilimi aracılığıyla nesli tükenmiş bu kurt türünü başarıyla restore etti. 10.000 yılı aşkın bir aradan sonra, ekip bu kurdu ekosistemdeki hak ettiği yere geri döndürmenin gururunu yaşadığını ifade ederken Colossal'ın bilim, teknoloji ve koruma alanındaki yenilikleri, daha önce hiç yapılmamış bir şeyi başarmayı mümkün kıldığına dikkat çeker: "Uzun süredir sıfır olan popülasyonundan bir türün yeniden canlandırılması."⁴⁴⁸

Sıralanan örnekler bilimsel bakış açısının birer yansımasıdır. Bilim dünyasının kat ettiği yol, insanı tıpkı bir mucizeyle karşı karşıyaymışçasına çaresiz ve savunmasız bırakmaktadır. Özellikle bilimin yeniden tasarlama ve yeniden yaratma yönündeki atılımları insanın tanrısallık yönüne güçlü bir referansta bulunmaktadır. Nitekim *Hemen Döneceğim* bölümünde de benzer

⁴⁴⁵ Singularity University, "Exponential Medicine 2019 Day 2", *YouTube* (5 Kasım 2019), 00:47:36-00:47:49.

⁴⁴⁶ CRISPR Therapeutics, "Gene Editing" (Erişim 28 Nisan 2025).

⁴⁴⁷ National Human Genome Research Institute (NIH), "Organization" (Erişim 28 Nisan 2025).

⁴⁴⁸ Colossal Laboratories & Biosciences, "Making Extinction A Thing Of The Past" (Erişim 28 Nisan 2025).

bir zihni yansıma rastlamak mümkündür. Sentetik de olsa yeniden ve ‘insan’ tarafından tasarlanan bir beden ile karşı karşıya bırakılmaktayız. Ash karakteri ölümünün akabinde bir anda ekranda yeniden görüldüğünde⁴⁴⁹ Martha ile birlikte izleyici de birtakım sorgulamalara girişmektedir. Karşımızda bulunan silikon bedenli Ash zamanında tüm dijital verilerini gönüllü olarak paylaşmış olması sayesinde belli yapay zeka algoritmaları dahilinde orijinaline yakın tepkiler vermektedir. Kısaca dijital büyücülerin ortaya koyduğu, insan bedeninin aşıldığı ve ölümsüzlüğe ulaşmış bir karakteri tasarladıkları iddiası ortaya koyulmuş oluyor.

Diğer bir taraftan Ash karakterinin yeniden üretilmesi ile evrimin tasarımcıları rolünü üstlenen bilim çevresi bir iddia da ortaya koymaktadır. Ürettikleri insan, insanın ilk sürümünden daha iyi bir durumdadır. Öncelikle ölümsüzdür; açlık, susuzluk, cinsellik, acı vb. insani ihtiyaç veya duygulara sahip olmadığı için fiziksel ve ruhsal olarak daha ‘sağlam’dır. Nitekim dizide cam kırıklarının toplandığı bir sahnede Ash’in eline derin bir şekilde batan bir parçanın Ash’te herhangi bir acıya sebep olmadığına şahit olmaktadır.⁴⁵⁰

Şekil 3.34: Ash’in sentetik eline cam batması

Benzer şekilde Ash uykuya ihtiyaç duymadığı halde Martha ile yatar fakat Martha en azından gözlerini kapatmasını, nefes alıp vererek gerçek bir insan varlığını hissettirmesini⁴⁵¹ talep eder. Dolayısıyla transhümanist bakış açısıyla insanın zaten aşılmış olduğunu ve artık yeni hedefin evrimi tasarlayan konuma geçerek Tanrı’yı da aşmak olduğu ortadadır. Üretilen insan bedeni ile bir araya getirilen yapay zeka algoritması beden ve ruhu bir araya getirmek gibi yaşam oluşturulduğu düşüncesidir. Üstün bir yapay zekanın elde edilmesi de transhümanistlerin *tekillik* (singularity) olarak kavramsallaştırdığı duruma geçişin habercisidir. Transhümanistlere göre tekillik insanın “zihin yükleme” yoluyla insan sonrası bir varoluşa evrildiği, internet ile

⁴⁴⁹ Harris, *Black Mirror/Be Right Back*, 00:19:46-00:19:14.

⁴⁵⁰ Harris, *Black Mirror/Be Right Back*, 00:09:24-00:09:15.

⁴⁵¹ Harris, *Black Mirror/Be Right Back*, 00:09:00-00:08:39.

birleşerek ölümsüzlüğe ulaştığı ve Yeni Çağ'ın “kolektif bilinç” veya “küresel beyin” kavramına benzetildiği anı işaretleyecektir.⁴⁵²

Üretilmiş sentetik bir beden, yapay zeka algoritmaları ile geliştirilen bilinç ve internet teknolojilerinin sağladığı tekillik, transhümanist felsefeden neşet eden gözetim, denetim ve kontrolün tatbiki için en uygun ortamı hazırlamaktadır. Özellikle tekillik kavramı, tüm zihinlerin tek bir noktaya entegre edilmesinin yoludur. Tek bir yapay zekanın gözetimi dahilinde entegre edilmiş tüm insanların bir merkezden kontrol edildiği bir gelecek tasavvurudur. Nitekim dizide Martha, Ash'i evden kovduğunda sabah bahçede Ash'i beklerken bulur ve aktive noktasından belirli bir uzaklık dışına çıkamadığı cevabını alır. Benzer şekilde Martha Ash'i kendini imha etmesi için uçurum kenarına götürüp atlamasını emrettiğinde de Ash'in itiraz etmediğini⁴⁵³ görmekteyiz. Dolayısıyla tüm beyinleri gözetleyebilen, denetleyebilen ve kontrol edebilen bir mekanizma kurmak ve bunu yürütmek de tanrılaşmanın bir başka yönünü ortaya koymaktadır. Livingstone, bir analogi yaparak bilgisayarları Bilgi Ağacı'nın “elma”sına benzetmektedir. Öyle ki kişisel bilgisayarlar, küresel ağ veya internet aracılığıyla kolektif bir bilinç yaratılmasına katkıda bulunmaktadır. Böylece insanlık Tanrı'ya ya da Masonik sembol olan “her şeyi gören göz”e (all-seeing eye)⁴⁵⁴ dönüşür. Başka bir deyişle, tanrısallaşma tutkusu amacıyla teknolojiyi araçsallaştırmak politik bir duruş haline gelmektedir. Feenberg, teknolojinin eleştirel teorisini oluştururken teknolojinin ‘tarihsel özünü’ ifşa etmiş, bunun politik dönüşümün tam olarak bir aracı olduğunu ortaya koymuş, teknolojinin son derece politik olduğu ve dahası, insanlığın bugün karşı karşıya olduğu başlıca politik zorluğun teknolojiyle ilgili olduğu yönünde inancını ifade etmiştir. Kısacası, teknolojiyi politik pratiğin, yani *teknik siyasetin* alanı olarak tanımlamıştır.⁴⁵⁵ Buna ek olarak teknolojinin şu anki halinin politik hegemonyanın sürdürülmesinde kilit bir unsur⁴⁵⁶ olduğuna işaret etmiştir.

⁴⁵² David Livingstone, *Transhumanism The History of a Dangerous Idea* (ABD: Sabilillah Publications, 2015), 6.

⁴⁵³ Harris, *Black Mirror/Be Right Back*, 00:03:37-00:03:29.

⁴⁵⁴ Livingstone, *Transhumanism*, 6.

⁴⁵⁵ Graeme Kirkpatrick, *Technical Politics Andrew Feenberg's Critical Theory of Technology* (Manchester: Manchester University Press, 2020), 2.

⁴⁵⁶ Kirkpatrick, *Technical Politics*, 71.

Şekil 3.35: Ash, aktivasyon noktasından uzaklaşamaz

Şekil 3.36: Ash intihar emrine karşı gelemmez

3.3.4. Gözetimden Gözlenen Topluma: Dijital Veriler ile Kaderi Yeniden Yazmak

Gözetim toplumu kavramı özellikle iletişim ve internet teknolojilerinin kat ettiği yol itibariyle birçok teorisyen açısından şekil değiştirmektedir. Artık gözetim mekanizması gözlenen bir mekanizmaya dönüşmektedir. Özellikle Mathiesen'in işaret ettiği gibi artık izleyici toplumda⁴⁵⁷ yaşamaktayız. Mathiesen, panoptikona paralel olarak teknolojik gelişmeler ışığında aslında bir sinoptikon kavramının da geliştiğini ifade eder. Dijital teknolojiler ve yeni iletişim kanalları, merkeziyetsizleşme ile birlikte birçok sinoptikon ortaya çıkmış, artık çoğunluğun azınlığı da gözetlediği yeni bir yapının yükselişe geçmiş; netice itibariyle de gözetim toplumunun gidişatı konusunda toplumsal imgeyi de değiştirmiştir.⁴⁵⁸

⁴⁵⁷ Thomas Mathiesen, "The Viewer Society: Michel Foucault's 'Panopticon' Revisited", *Theoretical Criminology* 1/2 (1997), 219.

⁴⁵⁸ Thomas Mathiesen, "The Viewer Society", 219-221.

Bauman da gözetimcisi olmayan bir gözetim olarak panoptikondan sinoptikona geçiş ile ilgili yorum yapmaktadır. Sinoptikon tarzı gözetimde zorunluluğun ortadan kalktığını işaret eden Bauman şu şekilde ifade eder:

Panoptikonun yerine sinoptikonu geçirerek, mahkumları içeride tutmak için yüksek duvarlar ve gözetleme kuleleri yapmak ve öngörülen rutinlerine çakılıp kalmalarını sağlamak için de bir sürü gözetmen tutma derdinden kurtulmuş oluyoruz (bu monoton rutinin beslediği hiddeti ve işbirliği yapma isteksizliğini azaltmaya çalışmanın yanı sıra, köleliğin aşağılayıcılığına karşı bir isyan tehdidini daha başlamadan yok edebilmek için durmadan çaba sarf etmek gibi ek bir bedelle). Şimdi artık kendini disipline etmesi ve disiplin üretiminin maddi ve fiziksel bedellerini ödemesi beklenen kişiler, idari disiplin kaygılarının nesnesi olanlardır. Bu kişilerin duvarları kendi kendilerine örmeleri ve duvarların içerisinde kendi iradeleriyle kalmaları bekleniyor. (...) Zorunluluğun kurbanlarını kovalamasının yerini artık gönüllülerin kölelik fırsatlarının peşinden koşması aldı.⁴⁵⁹

Bauman, cezanın yerine ödülün, normatif düzenlemeler yerine cazibenin, polisliğin yerine kişilerin arzularının gelmesi ile artık toplumu gözetleyecek kulelere ihtiyaç kalmadığını belirtmektedir. Bu kulelerin işlevini bundan sonra gönüllü olarak gözetlenmeyi talep eden kişiler üstlenmiştir.

İnternet teknolojilerinin işin içine dahil olmasıyla birlikte gözetimin yönteminde köklü bir değişim gündeme gelmektedir. İnternet teknolojileri ile birlikte toplumların, iletişim kanalları ve özel hayatları derin bir şekilde değişime uğramıştır. Milyonlarca insan farkında olmaksızın yaşantıları, etkinlikleri, alışverişleri belki de ilgi alanları ile ilgili yıllar sonra kabusları olabilecek kalıcı kayıtlar oluşturmaktadır. İnternet veri tabanları bu kayıtları sürekli olarak muhafaza edebilir ve siz unutsanız da o unutmaz.

Jeffrey, internet teknolojilerinin ulaştığı güce dikkat çekerek provakatif bir şekilde polis, güvenlik teşkilatları, hükümet yetkilileri ve hatta meraklı iş rakiplerinin veya komşuların tur hayatımızın özel detaylarını ya da iş hayatımızı neredeyse tüm özel ayrıntılarını edinebildiğini ifade ederken kişilerin seyahat yerlerinin, okuduğu gazetelerin ve kitapların, yaptığı video kiralamalarının, abone olduğu ücretli TV tercihlerinin, ödediği trafik cezalarının, tıbbi testlerin ve yaptığı tüm satın alımların tam bir kaydının artık bilgi veri tabanına erişebilen herkes için elektronik ve kalıcı olarak “dosyalanmış”⁴⁶⁰ durumda olduğunu belirtir. Dolayısıyla 2000 yılında insanların dosyalanması tespitini yapan Jeffrey, insanlığın uzamsal varlıklarına ek olarak siber varoluşlarının da ontolojik olarak tasdik edildiğine hatta kayda geçirildiğine atıfta bulunur. Jeffrey’ye göre bugün herhangi bir meraklı komşu, iş arkadaşı, patron hatta düşman dahi internet üzerinden görece kolaylıkla kişilerin ekonomik durumu, kredi geçmişi,

⁴⁵⁹ Bauman – Lyon, *Akışkan Gözetim*, 87-88.

⁴⁶⁰ Grant R. Jeffrey, *Surveillance Society* (Toronto: Frontier Research Publications, Inc., 2000), 102-103.

gayrimenkul varlıkları, suç kayıtları, medeni durumu, eğitim geçmişi ve ilgi alanları gibi son derece mahrem bilgilere erişebilir.⁴⁶¹

Mathiesen'in, Bauman'ın ve Jeffrey'nin dikkat çektiği ana nokta gözetim teknolojilerinin değişmesi ve artık bireylerin internet teknolojileri üzerinden gönüllü olarak kişisel bilgilerini paylaşıyor olmalarıdır. Özellikle sosyal medya araçlarının yaygınlaştığı 21. yüzyıl dünyasında Facebook ile giderek yaygınlık kazanan sosyal medya araçları aracılığı ile milyonlarca insanın siber bir profili mevcut bulunmaktadır. Panoptikonun bölgesel sınırları varken sinoptikonun küresel bir doğasından söz edilir. Başka bir deyişle sinoptikonda izleyici olarak bulunanlar da fiziksel olarak sabit yerlerinde, yerel bağlamdan kopmuş şekilde küresel bir bağlamda ve özellikle siber alandadır.⁴⁶² En önemlisi de panoptikondaki şekliyle insanlar zorla disipline edilmek için bir yere hapsedilmemektedir; aksine kişiler gönüllü olarak sinoptikon mekanizmasına dahil olmaktadır. Bireylerin ağa bağlanması ve bu sayede ürün satın alması, bir oyun oynaması ya da bir video izlemesi kendisini hem kaydedilecek bilginin kaynağı hem de bilginin kaydedicisi rolüne bürümektedir.

Bahsi geçen yeni gözetim düzeneğini ele alan Bauman ve Lyon ise durumu “görülme sevdası”na bağlarken Descartes’a atıf yaparak açıklamaktadır: “Görülüyorum (izleniyorum, fark ediliyorum, kaydediliyorum) öyleyse varım.”⁴⁶³ Tıpkı dizideki Ash karakterinin de kendi varlığını ispatlama çabası gibi insanlar, günümüz dünyasında görülmeyi bir tür ihtiyaç olarak ele almaktadır. Ash neredeyse her anının fotoğrafını sosyal medyada paylaşmaktadır. Siber alanda da hatırı sayılır bir yeri bulunan Ash, sosyal medya profilini uzamsal varlığından hiç de farklı tasarlamamıştır. Martha ile annesinin evine taşınır taşınmaz çocukluk fotoğrafını paylaşmıştır.⁴⁶⁴

⁴⁶¹ Jeffrey, *Surveillance Society*, 143.

⁴⁶² Eyüp Al, “Sociological and Marxist Analysis of Surveillance in the Process Leading to Data Surveillance”, *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi* 40 (Haziran 2022), 327-328.

⁴⁶³ Bauman – Lyon, *Akışkan Gözetim*, 144-145.

⁴⁶⁴ Harris, *Black Mirror/Be Right Back*, 00:45:38-00:45:20.

Şekil 3.37: Ash, çocukluk fotoğrafını sosyal medyaya yüklerken

Dolayısıyla Ash algoritmaları sadece mevcut kişiliği ile beslememekte aksine geçmiş ile ilgili bilgilerin de kaydedilmesini sağlamaktadır. Ash'in davranış örüntüsü bir toplumun mikro versiyonu olarak ele alındığında geçmişin, mevcut kimliklerin, konumun, fizyolojik ve psikolojik durumun ve davranışların sürekli kaydedildiği oldukça transparan bir toplum resmedilmektedir. Son derece iyi beslediği algoritmalar ise yapay zeka marifetiyle dizinin ilerleyen dakikalarında ölmüş olan Ash'in iradesini yansıtacak bir kişilik oluşturacaktır. Ash bir durum üzerine hangi espriyi yapardıysa o espriyi yaptırarak, üzücü bir olay için nasıl reaksiyon gösterecekse o tepkiyi verdirecektir. Bir kavga anında onun gibi sinirlenecek, endişelendiğinde onun gibi davranacaktır. Nitekim öngörücü profil ile bireylerin gelecekları bilinebilir hale gelmektedir. Bilgi toplama genellikle görünmez, otomatik ve uzaktan yapılmak suretiyle kişinin günlük rutinleri üzerine kurulmaktadır.⁴⁶⁵ Başka bir ifade ile veri tabanında bulunan zengin kayıtlar ile bir kişinin ölmüş dahi olsa dijital verileri ile yeni bir varlığa büründürüp, yeniden bir kader yazılmaktadır. Dolayısıyla bireyler birer veriye indirgenmektedir.

Metadatanın mantığına değinen Cheney-Lippold, hücresel ve fiberoptik ağlar üzerinden açıkça akan, havadan kolayca çekilip bir araya getirilebilen veri olduğunu ifade ederken işlendiğinde muhtemelen kişilerin istenmese de algoritmik olarak onlar adına konuşan, kişilere dair veriler⁴⁶⁶ olduğunu belirtir. Dolayısıyla veri olmak, teknik yapılardan, ölçülebilir tiplerden oluşmak anlamına gelmektedir. Bir veri olarak siber uzamda bulunmak da gözetime maruz kalmayı son derece kolaylaştırmaktadır. Nitekim hangi web sitelerinin ziyaret edildiği, hangi ürünlerin satın alındığı, hangi aramaların yapıldığı ve hatta hangi kelimelerin yazıldığı bile

⁴⁶⁵ Marx, *Windows into the Soul*, 48.

⁴⁶⁶ John Cheney-Lippold, *We Are Data Algorithms and the Making of Our Digital Selves* (New York: New York University Press, 2017), 40.

internet pazarlama ve profillemeye endüstrilerinin neredeyse tamamı için teknolojik gözetim bütünlüğü aracılığıyla süpürülüp toplanır. Takip olmadan, bu milyarlarca dolarlık analiz sistemleri çökerdi. Verileri birbirine bağlayan bir mekanizma olmadan biz unutuluruz.⁴⁶⁷ Başka bir ifadeyle kişilerin kim olduğunun toplamı veriye dayalı faktörler ve bu faktörlerin oluşturduğu matrislere dayanmaktadır. Veriler yoksa kişiler de yok olmaya mahkumdur. Zira birey ile veri arasında takdir yetkisi farkı bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle birey, tabiatı gereğiymişçesine, kendi eylem ve düşüncelerinin gerçek kaynağı ve efendisidir; kendi takdirine bırakıldığında düşüncelerini ve eylemlerini niyetine uygun olarak istediği gibi biçimlendirebilir.⁴⁶⁸ Ayrıca gözetimin toplumsal yapıyı doğrudan yansıtmaktan ziyade onu üreten bir anlama sistemi olduğu düşünülürse gözetim aynı zamanda toplumsal yapıyı da üretmektedir ve bunu yaparken gözetlemeye dayalı algoritmik bir toplumsallığın bir biçimini üretir.

İnsanlık bugüne değin kader konusu üzerine oldukça uzun tartışmalar yürütmüştür. Kader kavramı gök cisimlerinin hizalanmasından mistik güçlere yakarmaya kadar dönemlerine göre farklı farklı şekillendirilmiştir. İnsanlığın kaderindeki ölümü yenmeye çalışan Gılgamış, babasını öldürüp her şeye sahip olacağı kehaneti üzerine kaderinden kaçan Oedipus, bahtsızlığı göklerden kader olarak belirlenen Romeo ve Juliet vb. kolektif hafızalara kazınmış birçok edebi eser ile birlikte felsefi tartışmalar da kader konusunu anlaşılmadaki karmaşıklığına karşın hayatın içinden bir konu haline getirmiştir. Geleneksel anlamda ele aldığımızda kişilerin bir lütuf ve sınav denkleminde kadere yaklaştığını ifade etmemiz mümkündür. Kader konulu tartışmaları dini bağlamda ele aldığımızda ise İslami yaklaşımın nispeten daha net hatlarla akıllardaki soru işaretlerine cevaplar getirdiğini ifade edebiliriz. Öte taraftan kader konseptine yönelik bakış açıları farklı mezheplerleştirmelere kadar yol açmıştır. Kadere ilişkin yaklaşımların aşkın güç ile ilişkilendirilmesi kimi zaman insanı edilgen bir noktada konumlandırırken kimi zaman da insanın özgür iradesi ile verdiği kararların kaderini şekillendirdiği yönünde bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Pozitivizmin giderek hakim olduğu günlerden beridir özellikle de sekülerleşme ile birlikte kader kavramına da yeni bir bakış açısının geliştiğini söylemek mümkündür. Özellikle özgür irade bağlamında kadere yaklaşımda bu yeni anlayıştan söz edilmektedir. Özgür iradenin sorgulanmasına yönelik en net açıklamalardan biri Harari'den gelmektedir:

Geçtiğimiz yıllarda yapılan sinirbilim ve davranışsal ekonomi gibi alanlardaki araştırmalar, bilim insanlarının insanların işletim sistemine erişim sağlamasına ve özellikle de nasıl tercih yaptıklarını daha iyi kavramalarına imkan tanıdı. Ne yiyeceğimizden tutun da kiminle çiftleşeceğimize kadar verdiğimiz

⁴⁶⁷ Cheney-Lippold, *We Are Data*, 93.

⁴⁶⁸ Zygmunt Bauman, *Özgürlük*, çev. Kübra Eren (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015), 9.

türlü kararın, gizemli bir özgür iradeye değil olasılıkları bir salisede hesaplayan milyarlarca nörona bağlı olduğu ortaya çıktı. Yere göğe sığdırılamayan “insani sezgiler” esasen “örüntü tanıma” yetisidir.⁴⁶⁹

Bilimsel yönden ele alındığında özgür iradenin barındırdığı anlam üzerinden tüm sis perdeleri kalkmakta ve esasında evrimsel yaklaşımın da işaret ettiği gibi hayatta kalmaya yönelik yapılan hızlı bir hesaplama ile biyokimyasal bir mekanizmanın işleyişine dönüşmektedir. Esasen bilinçdışı alanda kayıtlı olan örüntüler, insan davranışlarının temel dinamosu olduğu düşünüldüğü için özgür irade kavramının pek de geçerliği olmadığı ifade edilmektedir. Başka bir ifade ile özgür iradeye atfedilen mistik ve aşkın yön bir anlamda bilimin açıklamasıyla son derece insani yöne evrilmektedir.

Teknolojik ve bilimsel gelişmelerin geldiği noktada anlaşılan o ki genetik testlerin devam eden gelişimi, çok yakın bir gelecekte yeni doğmuş bir çocuğun genetik profilini doğduktan sadece birkaç dakika sonra test edebileceğini gösteriyor. Bu hayati genetik bilgi, yakın gelecekte o vatandaşın bir gün nerede çalışmasına izin verileceğini veya nihayetinde kiminle evleneceğini belirlemek için kullanılabilir. Ayrıca, çocuğun DNA'sı, tıbbi veya hayat sigortası, devlet sağlık hizmeti veya büyük sosyal hizmetler için hak kazanıp kazanamayacağını belirleyebilir.⁴⁷⁰ Dolayısıyla kişilerin kaderleri bilimsel verilerinin elde edilmesi ve bu verilerin bir veri tabanında kaydedilmesi sonucu yeni nesil bir gözetim mekanizması dahilindedir. Genetik yatkınlıklarına göre insanlara sınırlı seçenekler ile sunulabilecek iş fırsatları, evlilik olanakları, hatta dahil olabileceği sigortalar bile liste şeklinde sunulması, insanların seçeneklerinin daraltılması kader kavramını yeniden ele almayı gerektirmektedir.

Dini öğretilerin temel prensiplerinden birisi bu dünyada kişinin özgür bir şekilde seçtikleri⁴⁷¹ doğrultusunda kendisine çizdiği yolun hesap gününde hesaba çekilmesi⁴⁷² ve neticesinde ödül ya da ceza ile sonsuz bir yaşantının⁴⁷³ başlamasıdır. Sınanmak üzere yaşadığımız dünya hayatı geçicidir ve sonucunda da değerlendirmeye tabi tutulacağızdır. Öyle ki kişiler dünya hayatı boyunca an be an kayıt altındadır.⁴⁷⁴ Bu gözetim düzeneğinde Tanrı kişinin hem davranışlarını hem de niyetlerini bilir ve gözler. Hatta kirâmen kâtibîn olarak görevlendirilen melekler kayıt mekanizmasının sürekliliğini sağlamaktadır. Bunlara ek olarak kâinatta meydana gelecek bütün varlık ve olayların yazılmış olduğu kitapta gökte ve yerde küçük büyük ne varsa, insanların ecelleri, fertlerin ve milletlerin başına gelecek musibetlerin tamamı Allah'ın ilminde yer almış ve levh-i mahfûz denilen bir kütüğe kaydedilmiştir.⁴⁷⁵

⁴⁶⁹ Harari, *21. Yüzyıl İçin 21 Ders*, 36.

⁴⁷⁰ Jeffrey, *Surveillance Society*, 136.

⁴⁷¹ Kehf 18/29; Necm 53/39; Müddessir 74/55; Beled 90/8-10.

⁴⁷² Enbiya 21/47; Sâd 38/53.

⁴⁷³ Furkan 25/75; Rûm 30/45; Zümer 39/34; En'âm 6/160; A'râf 7/41.

⁴⁷⁴ Ra'd 13/ 11; Ahzâb 33/2; İnfitâr 82/10.

⁴⁷⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Levh-i Mahfûz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26 Mayıs 2025).

Özellikle İslam dininden yola çıkarak portresini çizdiğimiz din, hesap günü ve ödül-ceza, kader kavramı ile ilintilidir. Zira din, ödül ve ceza mekanizmasını insanın iradesine bir anlamda kaderini çizdiği yola bırakmıştır. Kaderini kişinin kendi ellerine bırakmasını da mutlak bir gözetim, denetim ve kayıt mekanizması içinde sağlamaktadır. Gözetim, denetim ve kayıt mekanizması, hesap gününün adillığının de bir kanıtıdır. Öte taraftan dünyevi ve seküler bir düzlemde de Tanrı'nın oluşturduğuna paralel bir gözetim, denetim ve kontrol mekanizmasını gözlemlemekteyiz. Her an kayıt almayı sağlayan kayıt cihazları, tüm kayıtların depolandığı veri tabanı vb. göstergeler bu paralelliğe birer işarettir. İnsanı yeniden tasarlamak, yeni bir bedenle onu toplumsal hayat içine konumlandırmak, kişinin verilerini belirli algoritmalar çerçevesinde yeniden üretmek onu dijital bir gözetim ve kontrol içinde tutmaktır. Ash karakterinin yeniden beden bulması ile ona bir kader de yazılmaktadır. Fakat daha da dikkat çeken belki de Martha için yeniden şekillenen bir kader örgüsüdür.

Dizide izleyiciye sunulan durumun gerçekleşme durumunda elbette ki bilimsel, teknolojik ve sosyolojik bakımdan belirli bir noktaya ulaşmış olmak gerekmektedir. Günümüzde ufak adımlarını gördüğümüz gelişmeler ise geleceğe projeksiyon yapmaktadır. Dizideki gibi bir durumun yaşanması dizide bizlere açıkça ifade edilmese de birtakım teknolojilerin ileri seviyede hayatımızda yer aldığını ifade etmektedir. Örneğin bugün günlük hayatımıza da girmiş olan bulut depolama sistemlerinin, blok zincirinin, Nesnelerin interneti ağının hatta akıllı kent yönetimlerinin de ileri seviyede olduğu ve kullanıldığını ima eder. Zira bizlere kişinin her an kaydedilmesi, verilerin dijital ortamda kaydedilmesi, algoritmaların kişiyi ve davranış örüntüsünü tanıması, verilerin şifrelenerek muhafaza edilmesi vb. mekanizmaların ileri seviye işlerlik kazanmış olduğu bir dünya resmedilmiştir. Nitekim adını saydığımız teknolojiler nihai noktada kişilerin mutlak gözetimlerini ve davranışlarını kontrol etmeyi sağlayacak aygıtlardır.

Nesnelerin interneti (Internet of Things) kavramını ortaya atan Kevin Ashton 2009 yılında kaleme aldığı yazısında bilgisayarların ve dolayısıyla internet'in bilgi için tamamıyla insana bağımlı olduğunu, İnternette bulunan yaklaşık 50 petabaytlık (bir petabayt 1.024 terabayttır) verinin neredeyse tamamı ilk olarak insanlar tarafından yazarak, kayıt düğmesine basarak, dijital fotoğraf çekerek veya barkod tarayarak yakalandığını ve oluşturulduğunu belirtir. İnternetin geleneksel diyagramları sunucuları ve yönlendiricileri içerir, ancak hepsinden daha fazla sayıda ve önemli yönlendirici olan insanın dışarıda bırakıldığını ifade eden Ashton, insanların sınırlı zamanı, dikkati ve doğruluğunun sorun teşkil ettiğini ve bunların hepsinin, gerçek dünyadaki şeyler hakkında veri yakalamada çok iyi olmadıklarını vurgular. Ashton'a göre bizlerin ve çevremizin fiziksel varlıklar olması sebebiyle ekonomimiz,

toplumumuz ve hayatta kalmamız esasen fikirlere ya da bilgilere değil nesnelere dayanmaktadır. Eğer insanların yardımına ihtiyaç duymadan topladıkları verileri kullanarak, nesneler hakkında bilinebilecek her şeyi bilen bilgisayarlara sahip olunsaydı, insanlar her şeyi takip edebilir ve sayabilir, israfı, kaybı ve maliyeti büyük ölçüde azaltabilirdi. Ne zaman bir şeyin değiştirilmesi, onarılması veya geri çağırılması gerektiğini ve bunların yeni mi yoksa en iyi zamanlarını mı geçirdiği hakkında bilgi sahibi olunurdu.⁴⁷⁶ Başka bir ifade, eş görülmemiş bir depolamaya ihtiyaç duyan Nesnelerin interneti, bulut depolama merkezli bir vizyonu da beraberinde geliştirmektedir. Zira sağlam bir depolama, bahsi geçen mekanizma için gerekliliktir.

Yine dizide yansıtılan ortam için teknolojik bir zorunluluk diyebileceğimiz bir başka gelişme de blok zinciri teknolojisidir. Blok zinciri teknolojisi dijital bir dünyada gözetim, denetim ve kontrol mekanizması için elverişli bir alettir. Blok zinciri bir derecede anonimliği sağlıyorsa da belirli bir dereceye kadar da açıklık sağlamaktadır.⁴⁷⁷ Esasen blok zinciri, dahil olan tüm onaylanmış işlemleri takip etmeye yardımcı olan bir muhasebe defteridir. Ancak bu, işlemlerinizi takip edecek kişisel bir muhasebe defteri değil, tüm ağda gerçekleşen tüm işlemleri otomatik olarak içeren paylaşımlı bir genel muhasebe defteridir. Dolayısıyla isteyen herkesin ağ genelinde gerçekleşen tüm işlemleri görebileceği anlamına gelir. Kendi işlem bilgilerinizi blok zincirinden silemediğiniz gibi başkasınınkini de silemezsiniz. Yalnızca, yapılmış her işlemin kaydının bulunduğu bu sürekli büyüyen veri kayıtları ağına yazabilir. Tüm veri kayıtları somuttur ve değiştirilemez. Ayrıca, bu aracı olmadan işlemler neredeyse anında gerçekleşebilir.⁴⁷⁸

Tüm bu teknolojik gelişmeler, dizide kişilerin yaşantıları boyunca verilerinin dijital ortamda depolanması ve işlenmesine hizmet edecek ortamı sağlamaktadır. Böylesine işleyen bir sistem de levh-i mahfuzvari bir düzeni akla getirmektedir. Ayrıca işleyen sistem, kişilerin düşüncelerini, duygularını, alışveriş alışkanlıklarını, davranışlarını vs. manipüle etmek bağlamında da yeterli derecede veriyi bünyesinde barındırmaktadır.

3.3.5. Siborg Sosyolojisi

Siborg (cyborg) sibernetik ve organizma sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşan ve insan vücudunda biyokimyasal veya elektronik değişiklikler gibi yapay yollarla fizyolojik işlevleri desteklenen veya geliştirilen bir insanı tanımlamak için ortaya atılmıştır.⁴⁷⁹ Siborg terimi, ilk

⁴⁷⁶ Kevin Ashton, “That ‘Internet of Things’ Thing”, *RFID Journal* (Erişim 30 Mayıs 2025).

⁴⁷⁷ Don Tapscott – Alex Tapscott, *Blockchain Revolution* (New York: Penguin, 2016), 299.

⁴⁷⁸ Christopher Lewis, *Blockchain Your Comprehensive Guide To Understanding The Decentralized Future* (Epub: Kindle Edition, 2016), 7-8.

⁴⁷⁹ Craig Heckathorne, “Cyborg”, *Britannica* (Erişim 3 Haziran 2025).

olarak Manfred E. Clynes ve Nathan S. Kline tarafından kaleme alınan *Cyborgs and Space* adlı makalede kavramsallaşmıştır. Makale, insanlığın uzay yolculuğunda sadece teknolojik zorluklar yaşamadığını, aynı zamanda ruhsal zorlukları da beraberinde getirdiğini, tam da bu sebeple insanların kendi biyolojik evrimlerinde aktif rol üstlenmelerine davet edildikleri⁴⁸⁰ fikri ile başlar. Clynes ve Kline’in tanımlamalarına göre siborg, organizmanın yeni ortamlara uyum sağlaması için, organizmanın kendi kendini düzenleyici kontrol işlevini genişleterek, kasıtlı olarak dışsal bileşenleri bünyesine katar. Başka bir ifadeyle uzaydaki insan, aracını uçurmanın yanı sıra, yalnızca hayatta kalabilmek için sürekli olarak şeyleri kontrol etmek ve ayarlamalar yapmak zorundaysa, makineye köle olur. Dolayısıyla siborgun ve kendi homeostatik sistemlerinin amacı, robot benzeri sorunların otomatik ve bilinçsizce halledildiği, insanın keşfetme, yaratma, düşünme ve hissetme özgürlüğüne kavuştuğu bir organizasyon sistemi sağlamaktır.⁴⁸¹ Anlaşılacağı üzere siborg, insanın uzay yolculuğunda kendi çevresi ile gidemeyeceği için kendisinin uzaya adaptasyonu bağlamında bir zorunluluktur. İnsanı keşfetmek bağlamında özgür kılan bu düşünce, organizma ile teknoloji arasındaki arayüzü sadece bir araç, insan deneyimini genişletmenin bir yolu⁴⁸² olarak görmektedir.

Siborg terimi teknolojik ve fen bilimleri alanlarındaki çalışmalara uygun bir kavram olarak görülse de sosyal bilimler çalışmaları da siborg kavramına karşı kayıtsız kalmamıştır. Donna Haraway, özellikle, siborg kavramını antropoloji çalışmaları ile harmanlayarak sosyal bilimlerde de çalışılmasının mümkünatını göstermiştir. Haraway eserlerinde siborg etkileşimlerine değinmektedir. Haraway’e göre siborg, toplumsal gerçeklik yarattığı olduğu kadar bilim kurgunun da yaratığıdır.⁴⁸³ Feminist bir noktadan olayları değerlendiren Haraway, Batılı bilim ve politika geleneğinde, ki bu gelenek içinde ırkçı, erkek egemen kapitalizm geleneğini, ilerleme geleneğini, doğanın kültür üretmede kaynak rolü geleneğini, benliğin diğerlerinin yansıması üzerinden yeniden oluşturulması geleneğini bulunmaktadır, makine ile organizma arasındaki ilişkinin sınır savaşına dönüşmüş olduğunu savunur.

Haraway, siborgları bir tür olarak ele almış ve antropolojik açıdan insan ile etkileşiminin oluşturduğu teknokültür üzerine eğilmiştir. *When Species Meet* başlıklı yazısı teknokültürdeki varlıkların, eş türleri şekillendirmek için karşılıklı tümevarımlar yoluyla çalışan karşılıklı etkileşimleri hakkındadır ve artık birçok varlık kategorisinin, teknolojik topluluklar da dahil olmak üzere, dünyevi olmayı, nasıl tepki vereceğini, nasıl saygı göstereceğini öğrenme pratiğine bağlı “tür” olarak sayıldığını belirtir.⁴⁸⁴ İnsan ile birlikte yaşayan ve karşılıklı bir ilişki

⁴⁸⁰ Manfred E. Clynes – Nathan S. Kline, “Cyborg and Space”, *Astronautics* 5/9 (Eylül 1960), 26.

⁴⁸¹ Clynes –Kline, “Cyborg and Space”, 27.

⁴⁸² Alexis C. Madrigal, “The Man Who First Said ‘Cyborg,’ 50 Years Later”, *The Atlantic* (Erişim 3 Haziran 2025).

⁴⁸³ Donna Haraway, *Simians, Cyborgs, and Women The Reinvention of Nature* (New York: Routledge, 1991), 150.

⁴⁸⁴ Donna J. Haraway, *When Species Meet* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2008), 281-282.

geliştiren bu tür için Haraway aynı zamanda siborgları “yoldaş tür” olarak tanımlamaktadır. Siborglar ve yoldaş türler, insan ve insan olmayanı, organik ve teknolojik olanı, karbon ve silikonu, özgürlüğü ve yapıyı, tarihi ve miti, zengini ve fakiri, doğayı ve kültürü beklenmedik şekillerde bir araya getirdiğini⁴⁸⁵ ifade eder. Başka bir deyişle, siborglar, tarihsel bilgi kodları ile yoldaş tür sınıfına uygundur. İnsan ontolojisi dinamik bir şekilde doğa ve kültür arasındaki sınırların bulanıklaşmasına dönüşmektedir. Dolayısıyla yoldaş türler, insanın teknoloji ile olan ilişkisini de tanımlamakla birlikte her tür diğerinden öğrenirken onu etkiler.⁴⁸⁶ Bu bağlamda Haraway, birlikte yaşama, birlikte evrimleşme ve somut türler arası toplumsallığın hikayesini anlatmaktadır.

Haraway’ın çizdiği düzlem esasında sosyolojik okumalar yapmak için elverişli bir zemin oluşturmaktadır. İnsan ile siborg etkileşimi çok da uzak olmayan bir geleceğin gerçekliği olarak karşımızda durmaktadır. Gerek siborglar gerekse robotlar ile birlikte yaşama kültürü oluşturacak olan insanlığın sosyolojisine dair öngörüler de yapılabilir. Zira siborgların gündelik hayata dahil olduğu bir sosyolojide ekonomiden eğitime, adaletten etiğe, dinden aile kurumuna toplumsal yapıyı doğrudan etkileyen birçok alanda yeni bakış açıları getirilmesi gereklilik haline gelecektir. Bahsi geçtiği gibi birlikte yaşamak beraberinde birlikte evrimleşmeyi de getirecekse toplumsallığın bir parçası da kaçınılmaz şekilde siborglar ile ilişkilerde gün yüzüne çıkacaktır.

Öncelikle bedeninin konusunu ele almak yerinde olacaktır. Siborg toplumunda bedenin doğumundan söz edilemeyecektir; beden imal edilir.⁴⁸⁷ Akıllara Simon de Beauvoir’ın feminist çağrışımını da getiren bu ifade bedeni bilgi nesnesi olarak ele alırken onu maddi-semiyotik üretken düğümler olarak açıklar. Sınırları toplumsal etkileşimlerde somutlaşır.⁴⁸⁸ Dolayısıyla beden, anlam üreten bir varlık olarak ele alınmakta ve oluşturulabilirliğine vurgu yapılmaktadır. Siborg bedenleri aslında transhümanist ideallere uygun üretilebilecektir. Zira transhümanistlerin üreme politikalarına göre doğum insanlık için bir kırılma belirtisidir. Dolayısıyla üreme konusunda yeni bir yöntem bulunmalıdır ki bu da insan bedeninin üretilesi ile mümkün olacaktır.

Doğum kültürel ve sosyolojik bağlamda birtakım öğeleri de beraberinde getirir. İnsan toplulukları tarihsel süreçte doğuma ilişkin birçok ritüel geliştirmiş ve geliştirilen pratikler de nesiller boyu aktarılmıştır. Toplumsallaşmanın temelini teşkil eden aktarımlar aracılığıyla

⁴⁸⁵ Donna Haraway, *The Companion Species Manifesto: Dods, People, and Significant Otherness* (Chicago: Prickly Paradigm Press, 2003), 4.

⁴⁸⁶ Deborah Lupton, “Personal Digital Data as a Companion Species”, *This Sociological Life* (Erişim 3 Haziran 2025).

⁴⁸⁷ Haraway, *Simians, Cyborgs, and Women The Reinvention of Nature*, 208.

⁴⁸⁸ Haraway, *Simians, Cyborgs, and Women The Reinvention of Nature*, 208.

kültür içselleştirilmiş ve yeni nesiller de toplumun pratiklerini benimseyerek toplumun üyelerine dönüşmüşlerdir. Berger'in fenomenolojik yöntemle açıkladığı toplumsallaşma kuramı deneyimlere ve aktarımına odaklanırken deneyimlerle kültür aktarımının oluşturduğu bağa dikkat çeker. Dolayısıyla transhümanizm felsefesinin üreme politikası aktarımdaki bağın kesilmesi anlamına gelmektedir. Kartal Soysal kesinti durumunu şu şekilde özetler:

İnsan yavrularının doğuştan gelen çaresizliği ve bakıcılara olan mutlak bağımlılığı, kültürel aktarımın temelini oluşturan sosyalleşmeyi destekleyen en kritik faktörlerdir. Anne-bebek etkileşimi, hikaye anlatımı, çocuk yetiştirme ritüelleri ve geçiş törenleri, ebeveynler ve çocuklar arasındaki bağı güçlendirmeye hizmet eder ve çocuk doğurmayı ve çocuk yetiştirmeyi sosyal ve kültürel bir olay haline getirir. Ancak transhümanizm, evrimsel uzlaşmaların insanlığa olan olumlu katkılarını ihmal eder.⁴⁸⁹

Doğumun insani kırılmalılığı içermesi sebebiyle reddedilmesi beraberinde insanın kültürlenmesinin engellenmesini de getirmektedir. Evreler içinde büyümeden birdenbire yetişkin haliyle karşımıza çıkan siborglar ise çelişkileri içinde barındırmaktadır. Öncesiz bir varlık olan siborg, kendisine hali hazırda yüklenmiş bilgi ile hayata başlar. Siborg, Oidipal proje olmaksızın organik aile modeli üzerinde bir topluluk hayal etmezken cennet bahçesini tanıyamaz; çamurdan yapılmamıştır ve toza dönüşmeyi hayal edemez.⁴⁹⁰ Doğum ile aile bağları ve aile ile çocuk arasındaki kültürel aktarım kimlik oluşumu noktasında da etki göstermektedir. Ayrıca doğum deneyimi aynı zamanda bir ailenin oluşumuna da yol açar ve yaşamın rahim içi aşamasından rahim dışı aşamasına önemli bir geçişi işaret eder. Doğum yapma süreci, “işbirlikçi üreme” olarak bilinen şey aracılığıyla varoluşun işbirlikçi bir şekilde yeniden dengelenmesini sağlar.⁴⁹¹

Transhümanizm felsefesinin dayattığı üreme politikası ile birlikte düşünüldüğünde siborglar uzak olmayan geleceğin dünyasında sosyolojik yapıda aile ve kültürel aktarım temelli değişimleri tetikleyebilecektir. Hem insanın makine gibi üretimi hem üretilen mikroelektronik cihaz olan bedenin sağlayacağı gözetim ve kontrol hem de üretmenin insanda ortaya çıkaracağı tanrısallık güdüsü bir arada düşünüldüğünde *Hemen Döneceğim* dizisinde ipuçları verilen insana ve insan ürünü olan kültürle beraber dine bakışta sosyolojik bağlamda radikal değişiklikleri gözlemlemekteyiz. Modern makinelerle yaşam üretebilen ve an be an kontrol edebilen insan, Baba'nın (Father) her yerde bulunması ve maneviyatı ile alay eden saygısız bir yeni yetme tanrıymışçasına⁴⁹² bir erke dönüşmektedir.

Doğum yolu ile insanlığın türemesinin rafa kalkması ve yerine insanların tasarlanması düşüncesi yeni bir sosyolojiye kapı aralamaktadır. Gelecek, bildiğimiz şekliyle insanların

⁴⁸⁹ Kartal Soysal, “The Production of Human Reproduction”, 23.

⁴⁹⁰ Haraway, *The Companion Species Manifesto*, 11.

⁴⁹¹ Kartal Soysal, “The Production of Human Reproduction”, 25.

⁴⁹² Haraway, *Simians, Cyborgs, and Women The Reinvention of Nature*, 154.

modası geçmiş olacağı ve Homo sapiens'in genetik, yapay zeka teknolojisi, robotik ve nanoteknoloji (atom teknolojisi) gibi teknobilimle yeniden tasarlanmasıyla yaratılan üstün varlıklarla yer değiştireceği, insanın tekno sapiens olacağı bir gelecektir.⁴⁹³ Siborg olarak tahayyül edilen ve fiziksel, zihinsel, duygusal hatta ahlaki kapasitesi modifiye edilmemiş insanı geride bırakması beklenen varlık insan-makine birleşimidir. Nanoteknoloji, biyoteknoloji ve biyomedikal, bilgi teknolojileri ve bilişsel bilimler (nbic) birleşiminin imkanları sayesinde üretilebilecek olan siborg varlıklar, eğitim ya da kültür gibi insan doğasının geleneksel hümanistik metotlarına bağımlı kalmayacaktır. Dolayısıyla insan ile doğası arasındaki kopuş ve teknoloji temelli oluşum, yeni bir insan doğası inşa etme sürecini tecrübe edecektir. Yeni bedenlerin tasarlanması da beraberinde yeni zihinlerin tasarlanmasını getirecektir.

İnsanların modifiye edilmesi ve üretilmesi beraberinde eşitlik ve özgürlük kavramlarını ve hatta demokrasi kavramını da tartışmaya açacaktır. Tasarlanan insanlar (çocuklar) genetik müdahaleler sonucunda daha sağlıklı, daha akıllı, daha güçlü vs. özellikler edinirken tasarlanmayacak olanlarla eşitlik bağlamında bir kıyas içinde bulunacaktır. Öyle ki Sommerville, yaratılmış insanların ne özgür ne de eşit olabileceklerini ileri sürerken bunların demokrasinin temel dinamiklerini de göz ardı⁴⁹⁴ etmek anlamına geldiğini öne sürer. Benzer bir görüşü Harari de dile getirir. Organik beden ile organik olmayan biyonik eller, yapay gözler ya da kan dolaşımında seyredip teşhis koyan ve hasarları onaran nanorobotlara dikkat çeken Harari, bunları aktive edebilecek bir internet bağlantısı ile parçaların farklı yerlerde olmaları durumunda⁴⁹⁵ dahi fonksiyonlarını yerine getireceğini kaydeder. Ayrıca *in vitro* uygulamalarına da dikkat çeken Harari, çocuk seçilebilen genetik kataloglara atıfta bulunur.

Peki neden bir adım daha ileri gitmeyelim? Hayat sağlıklı insanlar için bile bu kadar çetin bir mücadeleyle, küçük kızınızın normalden birazcık daha güçlü bir bağışıklık sistemine, biraz daha iyi bir hafızaya ya da azıcık daha neşeli bir karaktere sahip olmasını istemez misiniz? Siz bunları kendi çocuğunuz için istemediniz diyelim, ya komşularınız kendi çocukları için bu yöntemi uygularsa? Sizininki geride mi kalacak? Tamam, diyelim ki hükümetiniz tüm vatandaşlarına bebeklerine müdahale etmelerini yasakladı, ama Kuzey Koreliler bu yöntemle bizimkileri geçecek inanılmaz dahiler, sanatçılar ve atletler yetiştirmeye başladığında ne olacak? Böyle böyle küçük adımlarla çocuk seçebileceğimiz genetik kataloglara doğru yol alacağız.⁴⁹⁶

Hem Somerville'in hem de Harari'nin etik değerleri paranteze alarak düşündüğü teknoloji marifetiyle modifiyeye tabi tutulan insan sürümü, yeni bir sosyolojinin kaçınılmaz olduğunu bir kez daha gösterir. Yeni sosyolojiyi şekillendirecek bir faktör de kuşkusuz kültür

⁴⁹³ Margaret Somerville, *The Ethical Imagination Journeys of the Human Spirit* (Toronto: House of Anansi Press Inc., 2006), 121.

⁴⁹⁴ Somerville, *The Ethical Imagination*, 127.

⁴⁹⁵ Harari, *Homo Deus*, 56.

⁴⁹⁶ Harari, *Homo Deus*, 66.

olgusudur. Castells'in Ağ Toplumu (Network Society) olarak nitelediği durum hali hazırda temellerini çoktan atmış durumdadır. Ağ Toplumu belki de gelecekte döneminin sosyolojisinin ilkel hali olarak tasvir edilecektir. Yeni bilgi teknolojilerinin bilgi işlem süreçlerini dönüştürerek insan faaliyetlerinin tüm alanlarını etkilediğini belirten Castells, bu faaliyetlerin unsurları ve etkenleri arasında sonsuz bağlantılar kurmanın mümkün olduğunu ifade eder. Neticede de teknolojinin bilgi ve yönetimdeki ilerlemesi, ağ bağlantılı ve derinlemesine birbirine bağlı bir ekonomi oluşturur.⁴⁹⁷ Dolayısıyla dünya yeni bir devrim olan bilgi ve teknoloji devrimi ile yeniden şekillenmeye başlamıştır. Tarihsel bir devamlılığın bugünkü ve gelecekteki yansımalarının izleri Castells'in ifadelerinde yer bulmaktadır. Bilgi teknolojisi devrimi, hem kapitalizmin hem de devletçiliğin ekonomik krizi ve bunların ardından gelen yeniden yapılanmaları ile liberteryenizm, insan hakları, feminizm ve çevrecilik gibi kültürel toplumsal hareketlerin patlaması olarak ele alınacak üç süreç arasındaki etkileşim, ağ toplumu denilen yeni baskın bir toplumsal yapının gelişmesine olanak sağlamıştır. Bu yeni toplumsallık yeni bir ekonomi, yeni bir kültür ve yeni bir gerçek sanallığı⁴⁹⁸ da beraberinde getirmiştir. Castells'in işaret ettiği toplumsallık, giderek teknolojinin kazandığı ivme ile sadece bilgisayarları birbirine bağlayan ağlar olmaktan çıkarıp insanları nesnelere bağlayan bir hal almaya evrilmiştir. Castells'in çözümlediği süreç sayesinde bugün bir adım daha da ileri gidip siborgları ve onların oluşturacağı toplumun sosyolojisinden bahsedebilmekteyiz.

Siborg sosyolojisini ele alırken siborg antropolojisi gibi siborg etnolojisi de karşımıza çıkan disiplindir. Siborg antropolojisi, çağdaş bilimi ve teknolojiyi kültürel bir etkinliği olarak incelenmektedir. Antropolojinin bu alt kolu, insanların bilim ve teknoloji hakkında söylemlerini bunları hayatlarında anlamlı kılmak için nasıl oluşturduklarıyla ilgilenir. Siborg antropolojisi, antropolojik söylemin insan merkezli temeline ciddi bir meydan okuma oluşturmaktadır. Dolayısıyla siborg antropolojisi bilim ve teknolojinin kültürel olgular olarak inşasıyla ilgilenir. Teknik toplulukların üyelerinin, kültürden yoksun görünen bu kültürel formları, örneğin nesnel ve tarafsız, yalnızca deneysel gözlem ve mantıksal akıl yürütmenin ürünü olan bilimsel bilgiyi, ürettikleri heterojen stratejileri ve mekanizmaları araştırır.⁴⁹⁹ Öte taraftan yine insanın merkezde olduğu bir disiplin olan etnolojik çalışmalar da folklor+ evresi olarak tanımlanan yeni bir bakış açısına doğru ilerlemektedir. İnsan ürünü kültür olgusundan yola çıkan etnolojik çalışmaların evriminde de transhümanizm etkisi doğrudan ölçülmektedir. Tekno-ütopik

⁴⁹⁷ Manuel Castells, *The Information Age Economy, Society, and Culture The Rise of the Network Society* (West Sussex: Wiley-Blackwell: 2010), 1/ 78.

⁴⁹⁸ Manuel Castells, *The Information Age Economy, Society, and Culture End of Millennium* (West Sussex: Wiley-Blackwell: 2010), 3/ 372.

⁴⁹⁹ Gary Lee Downey vd., "Cyborg Anthropology", *Cultural Anthropology* 10/2 (Mayıs 1995), 265-266.

paradigmanın dayattığı ve insan olma özelliklerinden kopuşu işaret eden bakış açısı sadece insanın üreme yetisini değil kültür oluşturabilme özelliğini de hedef almaktadır.

Kültür, insanın biyolojik bedenini dolduran, tutum ve davranışlarına yön veren, dünyayı ve kendisini algılama şeklini belirleyen, toplumları birbirinden farklılaştıran bir olgudur. O halde kültürün varlığı bir insanı, kendisiyle aynı fiziki ve bilişsel (zekâ konusunda aynı) seviyede olan bir hümanoidden, bir robottan ayırmaktadır. İnsana dair bütün duygular, anlayışlar, bakış açıları kültür tarafından şekillendirilmektedir. Bu durumda kültür, insanın sahip olduğu, biyolojik beden dışındaki her şeyi kapsamaktadır. Kendisi yapay yollarla değişen insanın kültürü de dolaylı olarak değişecektir.⁵⁰⁰

İnsanın içinde bulunduğu ortamın çevrim içine dönüşmesi, etkileşim içinde bulunduğu nesnelerin internet bağlantısı ile bağlanabilir hale gelmesi, biyonik parçalar ile modifiye edilmesi, ömür süresinin bilimsel dokunuşlar ile uzatılması, üreme yöntemlerinin neredeyse yapaya dönüşmesi, genetik müdahaleler ile sürümünün artırılması ve daha birçok faktör insanı geleneksel insan olma bağlamından tamamen koparmakla birlikte ayrıca kendisini yeni bir sosyoloji üretmek zorunda bırakmaktadır. Tıpkı Dağ'ın altını çizdiği gibi insanlığın organik süreçten mekanik sürece taşınması⁵⁰¹ geleceğin sosyolojisini belirleyen en temel faktör olarak karşımızda durmaktadır. Ölmeyen ve aynı zamanda mekanikliği/yapaylığı/sentetikliği bariz olan üretilmiş insan, bizlere tarihsel arka planı olan teosantrizmden antroposantrizme; bu süreçten de robot-insan merkezli diyebileceğimiz cybersantrizm sürecine⁵⁰² doğru gidildiğinin bir ön gösterimi gibidir. *Hemen Döneceğim* yukarıda sayılan birçok geçiş noktalarının cybersantrizme dönüşünün çarpıcı bir şekilde gözlerimiz önüne serildiği bir örnektir. Tıpkı Martha gibi izleyici de gerçekleşme olasılığı oldukça yüksek bir olayı tecrübe ederken siborg denilebilecek bir varlığın kendisine sunacağı gerçekliği sorgularken gelecekte belki de gerçekliğin de mevcut sosyolojiye göre yeniden inşa edileceğini de aklının bir köşesinde tutmaktadır.

⁵⁰⁰ Hasan Kızıldağ, "Arkaik Devirlerden Post-Hümanizme Ölümsüzlük Arayışındaki İnsan: Ufuktaki Transhümanizm ve Kültür", *Sosyal Bilimler Işığında Doğa, İnsan, Toplum ve Kültür*, ed. Mustafa Aça ve Mehmet Ali Yolcu (Çanakkale: Paradigma Akademi, 2021), 91.

⁵⁰¹ Dağ, *İnsansız Dünya Transhümanizm*, 79.

⁵⁰² Dağ, *İnsansız Dünya Transhümanizm*, 79.

SONUÇ

Teknoloji, doğaya bakmanın bir yoludur. Doğanın kendi içindeki her şeyi, insanlığın kullanabileceği potansiyel bir kaynak olarak sunmasına imkan tanıyan bir yoldur.⁵⁰³ İnsanın tarihsel serüveni, bir nevi onun teknoloji ile kurduğu ilişkinin de tarihidir. İnsanoğlu tarihin bir döneminde belki de ancak hayalini kurduğu ve mitoloji, efsane olarak vücuda büründürdüğü düşüncelerini bilişsel kapasitesi oranında güncellediği teknoloji ile hayata geçirme şansı yakalamıştır.

Mitler, anlatılar, dini öğretiler bizlere insanın yaratıldığı ilk andan itibaren diğer tüm yaratılmışlardan farklı olduğunu anlatagelir. İnsanın sahip olduğu bilişsel kapasite onu farklı kıldığı gibi aynı zamanda bu dünya hayatında bir ‘sınavı’ da olmuştur. Fıtratı gereği insan, arzuları, hevesleri, tutkuları olan bir varlıktır. Bilinçli bir yapıya sahip olması ise insana, doğasını dizginleme görevi vermiştir. En derin arzuları ve akliselim kararları arasında yaşadığı çekişmeler iç mücadeleler vermesine sebep olmuştur. Toplumların hafızasında nesillerce aktarılan da insanın tecrübe ettiği içsel mücadelenin anlatısıdır.

İnsanın yaşadığı en temel içsel çatışma ölümlülüğü ile yüzleşmesi şeklinde karşımızdadır. Ölümün varlığı bir yönüyle yaşamı, ahlakı, bilinçli eylemleri anlamlı kılarken diğer bir yönüyle de gezegendeki bilinç sahibi ve teknoloji üretebilen tek canlıyı anlamsızlığın derin kuyularına itmektedir. Bilinçli düzeyde Tanrı’nın varlığını kavrayabilmesi aynı zamanda kendisini tanrılaştırma eğilimini de beslemektedir. Her çağın kendi gereklerine göre dizayn ettiği teknoloji, insandaki güç istencini besleyen bir aparata da dönüşmüştür. Nitekim kutsal metinler, insanın Tanrı tarafından koyduğu sınırlar ile insanın insan kalabilmesini sağlamaktadır. Aksi halde içsel motivasyonu ve bilişsel kapasitesi insanın nefsanî duygularına hükmetmek isteyerek onu tanrılaştırma isteğine yöneltmektedir. Yeryüzündeki hemen her bölgede oluşturulan mitolojilerde ve efsanelerde de insanın tanrılaşma, ölümsüzleşme ve aşkınlaşma gibi arzularının izlerini takip etmek mümkündür.

İçsel çatışma ve içsel motivasyonu ile başkaldırısının ilerlemeci bir yansıması da hümanizm, transhümanizm ve posthümanizm bakış açılarıdır. Öncelikle insan-doğa-tanrı dengesinin insan lehine bozulması ile vücut bulan hümanizm, insan-merkezciliği savunmuştur. İnsanı, Tanrı ve doğa karşısındaki savunmasız konumundan çıkarmış ve ona yüce bir mertebe vermiştir. Artık her şeyin ölçütü insan olmuştur. Transhümanizm düşüncesi ile ise insanın doğal ve biyolojik sınırları artık aşılması gereken bir kalıp olarak ele alınmıştır. Tüm evrenin

⁵⁰³ Toker, “A Catalyst for Social Economy: Society 5.0”, 260.

merkezine yerleşmiş insanın bir darbeye vücut bütünlüğünün zedelenmesi hatta ölmesi, insanın yüceliği ile tezatlık oluşturmaktadır. Dolayısıyla insan bedeni teknolojik gelişmeler eşliğinde sınırlarını aşmalı ve ölümsüzlüğe ulaşmalıdır. Posthümanizm açısından bakıldığında da insan, merkezden indirilerek çevresi, teknolojik aygıtlar, hayvanlar, makineler gibi insan ve insan olmayan varlıklar ile (human and non-human entities) uyum içinde yaşaması geleceğin öngörülen gerekliliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle bu düşünceler toplamına göre teknoloji temelli gelişmeler, insanın evrimleşmesinde yeni boyutları karşımıza çıkarmakta ve insan ile birlikte toplumları da belirli kıstaslar dahilinde kontrollü bir şekilde inşa etmektedir.

İnsanı ele alan hümanizm, transhümanizm ve posthümanizm sadece teknolojik gelişmeler bağlamında ele alınırsa eksik kalmış olacaktır. Teknolojinin evrimi insanın evrimine son derece önemli katkı sağlıyor olsa da toplumların kolektif hafızasında insanın yüceltilmesi, bedeninin güçlendirilmesi ve farklı türlerdeki varlıklarla birlikte yaşama kültürü oluşturmuş olması göz ardı edilmemelidir. Dünyanın birçok farklı noktasında ortaya çıkan halk söylenceleri, masallar, efsaneler ve mitler insanın doğaüstü, tanrısal özelliklere sahip olduğu bir döneme işaret eder. Dolayısıyla insanın kendini ve bedenini aştığı transhümanist felsefe esasen bugünün konusu olmaktan çıkar ve yüzlerce, binlerce yıl önceki fikirlerde kendine yer bulduğu gözlenir. Özellikle insanın tanrısal özelliklere – başta ölümsüzlük olmak üzere – ulaştığı nakledilen efsaneler ne tam anlamıyla insan ne de Tanrı olabilen kahramanların hikayeleri hep kulağımızda ve aklımızda olmuştur. Bugün ise bilimin ulaştığı nokta, efsaneleri gerçeğe dönüştürebilme kudretine sahip olmuştur. Dolayısıyla gelecekteki toplumları oluşturacak insanların mitolojik dönem kahramanları ile özdeşleşeceğini bekleyebiliriz.

İnsanın Tanrı'dan ölümsüzlük özelliği ile birlikte her şeyi bilme, her şeyi görme ve her an her yerde olabilme özelliklerini de tarihsel süreç içinde üstlenmeye çalıştığı açıktır. Hiyerarşik düzen kuran insanoğlu için en tepedeki kişi gücü elinde bulunduran ve genellikle itaat edilen figürdür. En tepedeki bu kişi ya Tanrı'dan yönetme yetkisini aldığını iddia ederek ilahi kaynaklı bir yönetim oluşturmuştur ya da fiziksel-stratejik gücü sayesinde topluluğu kendine tabi kılmıştır. Hangi yöntemle iktidarı eline geçirmiş olursa olsun yönetim erki kayıt işlemlerine son derece önem atfetmiştir. Stratejik planlama yapma, iktidar gücü kurma ya da istihbarat toplama fark etmeksizin hakimiyeti altındaki toplumu sürekli olarak gözetlemek suretiyle bir denetim ve kontrol mekanizması hayata geçirmişlerdir. Kurulan güç ilişkisine dayalı ilişki esasında – tıpkı ölümsüzlük gibi – güç sahibinin güç istencinin bir yansıması olarak okunabilir. Mevut dönemin teknolojileri ölçüsünce mutlak bir gözetim, denetim ve kontrol mekanizması uygulanagelmıştır. Her teknolojik gelişme, bir anlamda bu mekanizmayı bir adım öteye taşımaya da katkı sağlamıştır. Başka bir ifadeyle, tarihin her döneminde güce sahip olan

kişi ya da gruplar toplumu denetlemek, kontrol etmek, yönlendirmek ve algılarını şekillendirmek için teknolojiyi araçsallaştırmak suretiyle gözetim pratikleri uygulamışlardır.

Yazının icadıyla birlikte daha sistematik hale bürünen kayıt sistemleri, veri kayıplarını asgariye düşürebilmiştir. Minimum veri kaybı da iktidar için her şeyi bilme kudretine katkı sağlamaktadır. Tezimiz içinde özellikle üç noktada gözetim, denetim ve kontrol mekanizmalarını sınıflandırmış bulunmaktayız. Mekanın gözetilmesi, iktidar-kontrol ilişkisi ve akışkan gözetim şeklinde ele alınmıştır. Ele alınan üç başlıklandırmada da temelde her biri birbiri ile yakından bağlantılı olsa da ele alınış biçimleri, pratikleri ve yarattıkları etki bakımından farklılıklar ortaya koymaktadırlar.

Mekanın gözetlenmesi, ortaya çıktığı çağda geniş yankı bulmuş bir pratiktir. Özellikle Bentham'ın Panoptikon hapishane mimarisi ile özdeşleşen bu gözetim, bireyleri koşullama yoluyla disipline sokma işlevi ile ön plana çıkmaktadır. Elbette ki çağının teknolojisi de mekanın gözetlenmesi konsepti için mümkün olan imkanları sağlamıştır Bireylerin her an kesintisiz gözetlendiği hissini verildiği bu yapıda zorunlu bir disiplin süreci ve sisteme dahil edilme söz konusudur. *Azınlık Raporu*'nda çizilen genel çerçeve Bentham'ın hapishane modeline bir atıf olarak karşımızdadır. Toplum her an kayıt altında tutulacak gözetim teknolojileri ile çepeçevre edilmiş haldedir. Sistem her şeyi her an gözlemekte ve tanrısal bir güç olarak anında kişilerin hayatlarına da müdahale edebilmektedir. Dolayısıyla tüm toplum, mutlak bir gözetim mekanizması içine entegre edilmiş denetlenebilir insanlardan oluşmaktadır. Öyle ki kimse tanrılaştırılmış gözetim teknolojilerine karşı herhangi bir itaatsizlik içine de girmemektedir. Yönetmen, izleyiciye çizdiği tabloda sistemin sorunsuz işlemesine aracılık eden precoglara da tanrısallık atfetmeye yönlendirmektedir. Zira yanılmazlıklarına kanaat getirilen precoglar onlardan sağlanan bilgiler ışığında toplumun denetim, gözetim ve kontrol altında tutulmasını da meşru kılmaktadır.

Foucault da Panoptikon yapısından yola çıkarak bir gözetim mekanizmasını ele almıştır fakat onu mekanın gözetiminin ötesine geçiren nokta mekan üzerinden kurulan iktidar-kontrol ilişkisidir. Foucault, kontrol altında tutulacak topluluğun iktidar ilişkisi sonucu belirlendiği bir atmosferi betimler. İktidar sahibinin çizdiği 'normal'lik çizgisi dışında kalanların disipline edilme sürecini ele alan Foucault için beden denetimin en kilit unsuru idi. Beden, özne konumundan nesne konumuna dönüşmüştür. İnsan bedeni artık cezalandırılmaktan da öte gözlene, denetlenen ve kontrol edilen bir nesne olmuştur. Böylece iktidar, şekillendiren ve kontrolü sağlayan mekanizma haline gelmiştir. Başka bir ifade ile iktidar-kontrol arasında iktidarın gözü aracılığıyla bir güç ilişkisi kurulmuştur. *Dibe Vuruş* örneği beden üzerinden geliştirilen bir denetimin vücut bulmuş hali olarak karşımızdadır. Yine teknolojinin imkanları

ile sınırlarına şahit olduğumuz mutlak bir gözetim ve kontrol mekanizmasını yansıtan yönetmen, bireylerin sosyal denetime gönüllü katılacağı bir iklimi izleyiciyle buluşturmaktadır. Nitekim gözlere takılan lensler ile kişilerin sosyal puanlamaları görmeleri ve puanlarının düşmesi endişesi bireyleri sosyal yönden uyumlu, baş kaldırıdan uzak ve denetlenmesi mümkün insanlar olarak resmedilmiştir. Ayrıca toplumun güvenlik kaygılarına da bir cevap olan puanlama sistemi toplum için ‘zararlı’ olabilecek kişileri de kategorilendirme işlevi taşımaktadır. Dolayısıyla, yönetmen Foucault’nun beden ve eylemler üzerinden geliştirilen denetim konseptine atıflarda bulunmaktadır.

Tezimizde son olarak değinilen gözetim sınıflandırılması ise akışkan gözetimdir. Bauman’ın kavramsallaştırdığı akışkan moderniteden neşet eden kavram gözetimin sınırlarının belirsizleşmesine işaret eder. Klasik gözetimin okul, hapisane, fabrika gibi kapalı kurumları kapsamasına karşın akışkan gözetim dijitalleşme ve iletişim teknolojilerinden faydalanarak mekan ve zaman sınırlarına uymak zorunda kalmaz. Bilgi teknolojilerinin yoğun olduğu bir dönemin gözetimine vurgu yapan akışkan gözetim sosyal medya, akıllı cihazlar, biyometrik sistemler aracılığıyla her yerde ve kesintisiz gerçekleştirilebilmektedir. Özellikle vurgulanması gerekmektedir ki akışkan gözetim zorla kimseyi sistemine dahil etmemektedir. Aksine bireyler gönüllü olarak gözetime dahil olmaktadır. Kısaca her üç kategoriye sembolleştirmek gerekirse Bentham’ın panoptikon gözetimi için kule, Foucault’nun disipline edici gözetimi için dosya ve kayıt son olarak Bauman’ın akışkan gözetimi için ağ ve akış yerinde olacaktır. Son örneklemimiz olan *Hemen Döneceğim* gözetimin akışkanlaşmasını zaman ve mekandan bağımsız bir şekilde bireylerin sinoptikona dahil olması şeklinde somutlaştırmaktadır. Yönetmenin geleceğin dünyası olarak tahayyül ettiği ortamda sentetik bir beden ile ölümsüzlüğün imkanları da izleyicilere aktarılmaktadır. Kişilerin data kayıtlarının bulunduğu sürece yeni bir bedene sahip olabilecekleri vurgusu yaratma ile ilgili mevcut bilgilerimizi yeniden tartışmaya açmaktadır. İnsanın bir dataya indirgenmesi ve data kontrolü üzerinden toplumların yaratılması ve kontrol edilmesi gibi spekülative konular ile geleceğin dünyasında muhtemel bir yeni bakış açısı da inşa edilmektedir. Özellikle siborglar ile dünyayı paylaşması beklenen insanlar için yönetmen yeni bir gerçekliği şimdiden inşa etmeye başlamıştır.

Çalışmamız, örneklemlerimizden yola çıkarak transhümanizm felsefesi ile gözetim toplumu konseptlerini bir araya getirmek suretiyle dini algılamadaki kutsalın dönüşümünü ele almaktadır. Bu bağlamda literatürde oldukça yeni çalışmalar da gündeme gelmektedir. Gözetim teknolojilerinin her geçen gün ilerlemesi ile birlikte kaydedilen veri kayıpları da belirgin bir şekilde düşüş göstermektedir. Üstelik sadece dışarıdan görünen davranış boyutundaki verilerimizin kaydedildiği dönemler geride kaldı. Artık biyolojik verilerimizin de kayıt altında

tutulduğu ve gözlendiği bir sürecin içinde bulunmaktayız. Neredeyse niyetlerimiz dahi mevcut veriler ışığında önceden tahmin edilebilmektedir. Zira nöropazarlama diye bir alanın varlığı bile insanların kılcal damarlarına kadar gözlendiği, denetlendiği ve kaydedildiğinin bir göstergesidir. Gözetim, transhümanizm felsefesinin kabul görüp uygulandığı bir toplumda nasıl etkiler yaratacağından şu an tam anlamıyla emin olamasak da dizilerde ve filmlerde yansıtılan gerçeklikler ile bugünden bir zihin inşasının temellerinin atıldığını iddia edebiliriz. Zira ele aldığımız örneklem film *Azınlık Raporu (Minority Report)* ile *Black Mirror* dizi bölümlerinden *Dibe Vuruş (Nosedive)* ve *Hemen Döneceğim (Be Right Back)* baskın olan transhümanizm felsefesi ile güçlendirilmiş bedenlerin gözetim toplumunun ayrılmaz bir parçasına dönüştüğü net şekilde karşımıza çıkarmaktadır.

Biyolojik bedenlerin sınırlarını aşması, ölümsüzlük vurgusu ve gözetim teknolojilerinin iç içe geçtiği örneklemlerimizde adeta mitolojik ve yarı ölümsüz tanrılaştırılmış kahramanlar yer almakla birlikte her zaman ve her yerde var olan (omnipresent), her şeye gücü yeten/mutlak kudret sahibi (omnipotent), her şeyi bilen (omniscient) gibi tanrısal özelliklere sahip devletin ya da şirketlerin geliştirdiği sistemlere atıfta bulunmaktadır. Örneklemlerimiz, tarihsel bir çizelgenin ilerlemesi gibi insanın ve beraberinde teknolojinin evrimi neticesinde ulaşabileceği dünyayı bizlere betimlemektedir. Bilimsel gelişmeler ve teknolojik devrimlerin baş döndürücü hızına şahit olmakla birlikte geleceğin biyolojik temelli eşitsizliklere, gözetim kapitalizmine, gelir dağılımı dengesizliğine, yapay zeka temelli sert toplumsal tabakalaşmaya, insanın özgür iradesinden koparıp bir aygıtı çevirmeye, insanı da tüm nesnelerle eşitleyip ağlar üzerinden birbirine bağlanabilir hale getirmeye kısacası insanı, insan doğasından tamamen soyutlamaya gebe uygulamalar olduğunu tahmin etmek zor değildir.

İnsanı, dolayısıyla toplumu bambaşka bir paradigma üzerinden okuyarak gerçekleştirilecek dönüşümde insanın doğayla, doğaüstüyle, ölümle, duygularıyla, kişiler arası etkileşimiyle, tüm varlıklarla olan etkileşimiyle kurduğu anlam çerçevesi olan din mefhumunu da şüphesiz dönüştürecektir. Sürekli gözetlenen, davranışları kaydedilen ve yönlendirilen insan ve toplum için transhümanizm felsefesi, homo deus kavramı, Toplum 5.0 uygulamaları, Nesnelerin interneti, otonom gereçler, robotlar ve yapay zeka gibi teknolojiler hem ontolojik olarak hem de epistemolojik olarak yeni bir dünya inşa etmektedir. Toplum, din gibi anlama ve anlamlandırma noktasından daha somut, daha dünyevi, daha materyalist tasarlanmış bir çevre içinde yaşamak durumunda kalacaktır. Kendisini homo deus olarak kabul eden bireylerin oluşturduğu bir toplum için tanrısallık göklerde aranmaktan ziyade kendi kudretlerine indirgenecektir. Herkesin Tanrı olduğu, tanrısallık özelliklerine sahip olduğu iddia edilen bir toplumda dinsel bireycilik fikri de kendiliğinden gelişecek ve dolayısıyla ortak bir Tanrı, din,

maneviyat, uhrevilik, kader, ölüm-ölümsüzlük, kelam vb. kavramların geleneksel ve bütüncül algılanışından bireysel düzlemdeki kabul edişlere geçilecektir. Başka bir ifade ile bilimsel ve teknolojik ilerlemeler, ontolojik ve epistemolojik yeni yorumları toplum içinde görünür kılacaktır. Öyle ki dijitalleşme ile din tasavvurları çoğalmakla birlikte dinin denetlenmesini ve bilişim teknolojilerinin tekelinde toplanmasına neden olacaktır. Bu iddianın adımları ve bu iddiaya yönelik zihin şekillendirmeleri de açık bir şekilde film ve dizi sahnelerinde imkanların görünürlüğü aracılığıyla insanlara yansıtılmakta ve geleceğin insanı ve toplumu inşa edilmektedir.

Sonuç olarak, insanın tanrısallaşma arzusuna hitap eden transhümanizm ve gözetim teknolojileri, dijital bir dünyada bireylerin ve toplumların mutlak gözetim ve kontrolüne maruz kalmaya doğru hızla gitmektedir. Modern dönemin her aşamasında giderek şiddetlenen gözetim kavramı, teknoloji temelleri üstüne yeni yaklaşımlarla kendini güncellemektedir. Mekanın kontrolü ile başlayan süreç günümüzde akışkanlık kazanarak hareket halindeki ve sınırları olmayan mekanların da mutlak şekilde gözetlenmesine imkan sağlamaktadır. İnsanların ve toplumların yaşam alanlarından kullandıkları paraya, sahip oldukları varlıklardan kainatı algılama biçimlerine kadar birçok açıdan dahil oldukları dijital sistemler, toplumları sahip oldukları inanılmaz yetenekler ile kendisine tabi kılmakta ve veri kayıplarını önlemeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla toplumların kolektif hafızası yeni bir tanrısallık örüntüsü ile şekillenmekte ve Tanrı'yı insan zihninin çıktısı olan teknolojiye ve ağların görünmez kablolarına hapsedmektedir.

K A Y N A K Ç A

- A *Dictionary of Sociology*. Erişim 13 Mart 2025.
<https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803100003718>
- Achord, S. vd., *A Cashless Society Benefits, Risks and Issues (Interim Paper)* Institute and Faculty of Actuaries, 2017.
<https://vle.actuaries.org.uk/mod/resource/view.php?id=51861>
- Aka Kaya, Belde. “Padişah Şairde Saltanat Alametlerinin Kullanım Alanları: Muhibbî Divanı Örneği”. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 6/4 (Aralık 2022), 1917-1952.
<https://doi.org/10.34083/akaded.1203313>
- Akçay, Nurettin. “Gelecekte Bizi Nasıl Bir Dünya Bekliyor: Aslında Biliyoruz!”. *Independent Türkçe*. Erişim 9 Ekim 2025.
<https://www.indyturk.com/node/158166/t%C3%BCrkiyeden-sesler/gelecekte-bizi-nas%C4%B1l-bir-d%C3%BCnya-bekliyor-asl%C4%B1nda-biliyoruz>
- Akgül, Birol – Ören, İlhan. “Yapay Zeka Temelinde İnsan: Dataizm ve Dini Değer Paradoksu”. *MEDİAD* 4/1 (2021), 65-79. <https://doi.org/10.47951/mediad.947374>
- Al, Eyüp. “Sociological and Marxist Analysis of Surveillance in the Process Leading to Data Surveillance”. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi* 40 (Haziran 2022), 323-339.
<https://doi.org/10.17829/turcom.1051028>
- Alshamy, Yahya vd. “Surveillance Capitalism and the Surveillance State: A Comparative Institutional Analysis”. *Constitutional Political Economy* (Mayıs 2024), 10-32.
<https://doi.org/10.1007/s10602-024-09438-z>
- Anderson, Elizabeth. “Why Some Things Should Not Be for Sale: The Moral Limits of Markets Debra Satz”. *New Political Economy* 17/2 (2012), 239-242.
<https://doi.org/10.1080/13563467.2012.647764>
- Arı, Emin Sertaç. “Süper Akıllı Toplum: Toplum 5.0”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23/1 (2021), 455-479.
<https://doi.org/10.16953/deusosbil.808359>
- Armes, Roy. *Sinema ve Gerçeklik Tarihsel Bir İnceleme*. çev. Zeynep Özen Barkot. İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2011.
- Arnheim, Rudolf. *Sanat Olarak Sinema*. çev. Rabia Ünal. Ankara: Öteki Yayınevi, 2002.
- Arthur, Charles. “Why Minority Report Was Spot on”. *The Guardian*. Erişim 9 Mart 2025.
<https://www.theguardian.com/technology/2010/jun/16/minority-report-technology-comes-true>

- Ashton, Kevin. "That 'Internet of Things' Thing". *RFID Journal*. Erişim 30 Mayıs 2025. <https://www.rfidjournal.com/expert-views/that-internet-of-things-thing/73881/>
- Aslan, Vedat Ulvi. "Parayı Bir Toplumsal İlişki Olarak Tanımlamak". *Yıldız Social Science Review* 5/2 (2019), 263-286.
- Asokan, Sandeep M. "Dataism and Beyond: Yuval Noah Harari's Homo Deus and the Era of Algorithms". *LinkedIn*. Erişim 16 Temmuz 2025. <https://www.linkedin.com/pulse/dataism-beyond-yuval-noah-hararis-homo-deus-era-algorithms-m-a/>
- Atılgan, Hasan. "Parasal Anayasa". *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2009), 11-37.
- Başarslan, Burhan. "Dataizm: Varlığın Veri Olarak Tasavvuru" *Tevilat* 2/1 (2021), 11-25. <https://doi.org/10.53352/tevilat.961506>
- Bauman, Zygmunt. *Akışkan Aşk İnsan İlişkilerinin Kırılganlığına Dair*. çev. Işık Ergüden. İstanbul: Versus Kitap, 2012.
- Bauman, Zygmunt. *Bireyselleşmiş Toplum*. çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.
- Bauman, Zygmunt. *Freedom*. Buckingham: Open University Press, 1988.
- Bauman, Zygmunt. *Liquid Modernity*. Cornwall: Polity Press, 2006.
- Bauman, Zygmunt. *Özgürlük*. çev. Kübra Eren. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.
- Bauman, Zygmunt. *Yasa Koyucular İle Yorumcular*. çev. Kemal Atakay. İstanbul: Metis Yayınları, 2003.
- Bauman, Zygmunt - Lyon, David. *Akışkan Gözetim*. çev. Elçin Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020.
- Bell, Daniel. *The Coming Of Post-Industrial Society A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books, 1999.
- Bentham, Jeremy. *The Panopticon Writings*. Londra, New York: Verso 1995.
- Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas. *Gerçekliğin Sosyal İnşası Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*. çev. Vefa Saygın Öğütle. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2008.
- Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas. *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi Modern İnsanın Yönelimi*. çev. Mustafa Derviş Dereli. Ankara: Heretik Yayınları, 2015.
- Bertelsmann Stiftung. "Asia Book A 03 China Social Credit System". Erişim 9 Ekim 2025. https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/aam/Asia-Book_A_03_China_Social_Credit_System.pdf
- Besnier, Jean-Michel. "On a Deadly Desire for Immortality. Concerning Transhumanism". *Cités* 55/3 (2013), 13-23. <https://doi.org/10.3917/cite.055.0013>

- BLTC Research. "The Hedonistic Imperative Heaven on Earth?". Erişim 15 Nisan 2023. <https://www.paradise-engineering.com/heaven.htm>
- Bostrom, Nick. "A History of Transhumanist Thought". *Journal of Evolution and Technology* 14/1 (4/2005), 1-25.
- Bostrom, Nick. "Transhumanist Values". *Nickbostrom*. Erişim 7 Mart 2025. <https://nickbostrom.com/ethics/values>
- Bottero, Jean – Kramer, Samuel Noah. *Mezopotamya Mitolojisi*. çev. Alp Tümertekin. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Bozkurt Yüksel, Armağan Ebru. "Elektronik Para, Sanal Para, Bitcoin Ve Linden Doları'na Hukuki Bir Bakış". *Journal of Istanbul University Law Faculty* 73/2 (2016), 173-220.
- Bozovic, Miran. "Introduction". *The Panopticon Writings*. mlf. Jeremy Bentham. 1-27. Londra, New York: Verso 1995.
- Braidotti, Rosi. *The Posthuman*. Cornwall: Polity Press, 2013.
- Bregman, Rutger. *Utopia For Realists*. çev. Elizabeth Manton. The Correspondent: 2016.
- Bringsjord – Govindarajulu. "Artificial Intelligence". *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Erişim 5 Haziran 2023. <https://plato.stanford.edu/entries/artificial-intelligence/#HistAI>
- Byk, Christian. "Transhumanism: from Julian Huxley to UNESCO". *JAH* 12/23 (2021), 141-162. <https://doi.org/10.21860/j.12.1.8>
- Calhoun, Craig. "Social Theory and the Politics of Identity ". *Social Theory And The Politics Of Identity*. ed. Craig Calhoun. 9-36. Oxford: Wiley-Blackwell, 1994.
- Castells, Manuel. *The Information Age Economy, Society, and Culture End of Millennium*. 3 Cilt. West Sussex: Wiley-Blackwell: 2010.
- Castells, Manuel. *The Information Age Economy, Society, and Culture The Rise of the Network Society*. 1 Cilt. West Sussex: Wiley-Blackwell: 2010.
- Chatham House. "Cities of the Future". Erişim 13 Aralık 2024. <https://www.chathamhouse.org/2022/11/cities-future>
- Cheney-Lippold, John. *We Are Data Algorithms and the Making of Our Digital Selves*. New York: New York University Press, 2017.
- Clarke, Roger A. "Information Technology and Dataveillance". *Communications of the ACM* 31/5 (1988), 498-512. <https://doi.org/10.1145/42411.42413>
- Clynes, Manfred E. – Kline, Nathan S. "Cyborg and Space". *Astronautics* 5/9 (Eylül 1960), 26-76.
- Coenen, Christopher vd. *Human Enhancement*. European Parliament Science and Technology Options Assessment, 2009.

[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2009/417483/IPOL-JOIN_ET\(2009\)417483_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2009/417483/IPOL-JOIN_ET(2009)417483_EN.pdf)

- Cole, Simon A. *Suspect Identity A History Of Fingerprinting And Criminal Identification*. Massachusetts, Londra: Harvard University Press, 2001.
- Coleman, James A. *The Dictionary of Mythology An A-Z of Themes and Heroes*. Singapur: Arcturus, 2007.
- Cole-Turner, Roland (ed.). *Transhumanism and Transcendence*. Washington DC: Georgetown University Press, 2011.
- Colossal Laboratories & Biosciences. “Making Extinction a Thing of the Past”. Erişim 28 Nisan 2025. <https://colossal.com/direwolf/>
- Cotterell, Arthur. *The Encyclopedia Of Mythology*. Londra: Hermes House, 2006.
- Council for Science, Technology and Innovation Cabinet Office, Government of Japan. *Report On The 5th Science and Technology Basic Plan*. 2015. https://www8.cao.go.jp/cstp/kihonkeikaku/5basicplan_en.pdf
- CRISPR Therapeutics, “Gene Editing”. Erişim 28 Nisan 2025. <https://crisprtx.com/gene-editing>
- Crosby, Michael vd. “BlockChain Technology: Beyond Bitcoin”. *Applied Innovation Rewiev* 2 (Haziran 2016), 6-19.
- Cryonics Institute. “Cryonics Myths”. Erişim 23 Ağustos 2024. <https://cryonics.org/cryonics-myths/>
- Çiftçi, Adil. *Din Sosyolojisi ve Yöntem Toplumbilim Yazıları II*. Ankara: Özkan Matbaacılık, 2011.
- Dağ, Ahmet. *İnsansız Dünya Transhümanizm*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.
- Dalley, Stephanie. *Myths from Mesopotamia Creation, the Flood, Gilgamesh, and Others*. New York: Oxford University Press, 2000.
- Deguchi, Atsushi vd. “What Is Society 5.0?”. *Society 5.0 A People-Centric Super-Smart Society*. ed. Hitachi-UTokyo Laboratory (H-UTokyo Lab.). 1-23. 2020.
- de Filippi, Primavera. “Who Controls the Blockchain?”. *European Research Council*. Erişim 8 Ekim 2024. <https://erc.europa.eu/projects-statistics/science-stories/who-controls-blockchain>
- de Heinzelin, Jean vd. “Environment and Behavior of 2.5-Million-Year-Old Bouri Hominids”. *Science* 284/5414 (1999), 625-629. <http://doi.org/10.1126/science.284.5414.625>

- Desai, Meluh. “The Benefits of a Cashless Society”. *World Economic Forum*. Erişim 4 Kasım 2024. <https://www.weforum.org/stories/2020/01/benefits-cashless-society-mobile-payments/>
- Descartes, René. *The Philosophical Works of Descartes*. çev. Elizabeth S. Haldane- G. R. T. Ross. New York: The Cambridge University Press, 9. Basım, 1973.
- Deflem, Mathieu. “Introduction: An Eye on Surveillance and Governance”. *Surveillance And Governance: Crime Control And Beyond*. ed. Mathieu Deflem. 10/1-8. Bingley: Emerald, 2008.
- Deleuze, Gilles. “Postscript on the Societies of Control”. *October* 59 (1992), 3-7.
- Diken, Bülent - Laustsen, Carsten Bagge. *Filmlerle Sosyoloji*. çev. Sona Ertekin. İstanbul: Metis Yayınları, 2011.
- Dixon-Kennedy, Mike. *Encyclopedia of Greco-Roman Mythology*. California: ABC-CLIO, Inc., 1998.
- Dolgun, Uğur. *Şeffaf Hapishane Yahut Gözetim Toplumu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015.
- Downey, Gary Lee vd. “Cyborg Anthropology”. *Cultural Anthropology* 10/2 (Mayıs 1995), 264-269. <https://doi.org/10.1525/can.1995.10.2.02a00060>
- DuBravac, Shawn. *Digital Destiny*. Washington: Regnery Publishing, 2015.
- Duignan, Brian. “What Is a Cashless Society and How Does It Work?”. *Encyclopedia Britannica*. Erişim 3 Kasım 2024 <https://www.britannica.com/story/what-is-a-cashless-society-and-how-does-it-work>
- Durkheim, Émile. *Suicide A Study In Sociology*. çev. John A. Spaulding ve George Simpson. Londra ve New York: Routledge Classics, 2002.
- Dutlu, Didem - Arı, Mehmet. “Foucault ve Agamben Düzleminde Biyo-Politika”. *Fiscaeconomia* 4/1 (2020), 159-174. <https://doi.org/10.25295/fsecon.2020.01.008>
- EARS, European Academy on Religion and Society. “Can AI Replicate Religious Leaders and Rituals?”. Erişim 13 Temmuz 2023. https://europeanacademyofreligionandsociety.com/news/can-ai-replicate-religious-leaders-and-rituals/?gclid=CjwKCAjwwb6lBhBJEiwAbuVUSqim0cOzylj4bdozT-Wxf7NqA7-SbU28gYzNVSDCkDk6dVWIMhBAuhoCa-EQAvD_BwE#_ftn5
- ECB, European Central Bank. *Report On Electronic Money*. Frankfurt am Main: European Central Bank, 1998. <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/emoneyen.pdf>
- Edman, Timuçin Buğra. “Transhumanism and Singularity: A Comparative Analysis of a Radical Perspective in Contemporary Works”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/1 (2019), 39-49. <https://doi.org/10.21547/jss.446662>

- Ellwood, Robert S. (ed.). *The Encyclopedia of World Religions*. New York: Facts On File, Inc., 2007.
- Elmalılı Hamdi Yazır Meali. Erişim 24 Şubat 2025. <https://www.kuranvemeali.com>
- European Commission. “Smart Cities”. Erişim 13 Aralık 2024. https://commission.europa.eu/eu-regional-and-urban-development/topics/cities-and-urban-development/city-initiatives/smart-cities_en
- Fabris, Nikola. “Cashless Society – The Future of Money or a Utopia?”. *Journal of Central Banking Theory and Practice* 8/1 (Ocak 2019), 53-66. <https://doi.org/10.2478/jcbtp-2019-0003>
- Farman, Abou. “Transhumanism”. *The Open Encyclopedia of Anthropology*. Erişim 23 Kasım 2022. <https://www.anthroencyclopedia.com/entry/transhumanism>
- Feenberg, Andrew. “Critical Theory of Technology”. *A Companion to the Philosophy of Technology*. ed. J. K. B. Olsen, S. A. Pedersen ve V. F. Hendricks. 146-153. West Sussex: Blackwell Publishing, 2009.
- Feenberg, Andrew. “Critical Theory of Technology: An Overview”. *Tailoring Biotechnologies* 1/1 (2005), 47-64.
- Foucault, Michel. *Büyük Kapatılma*. çev. Işık Ergüden - Ferda Keskin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 3.Basım, 2011.
- Foucault, Michel. *Hapishanenin Doğuşu*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1992.
- Foucault, Michel. *İktidarın Gözü*. çev. Işık Ergüden. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 3.Basım, 2012.
- Foucault, Michel. *Özne ve İktidar*. çev. Işık Ergüden – Osman Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014.
- Foucault, Michel. *Power Essential Works of Foucault 1954–1984*. çev. Robert Hurley vd. New York: The New Press, 2000.
- Foucault, Michel. *Security, Territory, Population Lectures At The Collège De France, 1977–78*. çev. Graham Burchell. Londra: Palgrave Macmillan, 2007.
- Foucault, Michel. *Society Must Be Defended: Lectures at the Collège de France, 1975–76*. çev. David Macey. Londra: Penguin Books, 2004.
- Fourcade, Marion – Healy, Kieran. “Seeing Like a Market”. *Socio-Economic Review* 15/1 (Ocak 2017), 9-29. <https://doi.org/10.1093/ser/mww033>
- Freud, Sigmund. *Beyond Pleasure Principle*. çev. James Straghey. New York ve Londra: W. W. Norton & Company, 1961.

- Fried, Itzhak vd. "Internally Generated Preactivation of Single Neurons in Human Medial Frontal Cortex Predicts Volition". *Neuron* 69/3 (Şubat 2011), 548-562.
- Frodeman, Robert. *Transhumanism, Nature, And The Ends Of Science*. New York: Routledge, 2019.
- Fukuyama, Francis. "Transhumanism". *Foreign Policy* 144 (Eylül-Ekim 2004), 42-43.
- Fukuyama, Mayumi. "Society 5.0: Aiming for a New Human-Centered Society". *Japan SPOTLIGHT* (Temmuz/Ağustos 2018), 47-50.
- Gandy, Oscar H. *The Panoptic Sort A Political Economy Of Personal Information*. San Francisco: Westwiev Press, 1993.
- Garner, Stephen Robert. *Transhumanism And The Imago Dei Narratives Of Apprehension And Hope*. Auckland: University of Auckland, School of Theology, Doktora Tezi, 2006.
<https://researchspace.auckland.ac.nz/server/api/core/bitstreams/332f74c0-2ce8-4358-9584-3ca86b2a8097/content>
- George, Andrew. *The Epic Of Gilgamesh*. Londra: Penguin Books, 2000.
- Gilgamiş Destanı*, çev. Teoman Duralı. İstanbul: Çantay Kitabevi, 2000.
- Giddens, Anthony. *A Contemporary Critique of Historical Materialism*. Berkeley: University of California Press, 1981.
- GLV Idun. "The Myth of Iduna". Erişim 19 Ağustos 2025.
<https://www.idun.nl/association/about/the-myth-of-iduna>
- Gomstyn, Alice - Jonker, Alexandra. "What Is a Smart City?". *IBM*. Erişim 14 Şubat 2025.
<https://www.ibm.com/think/topics/smart-city>
- Gök, Cüneyt. "Sinema Ve Gerçeklik". *Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2007), 112-123.
- Gökçek Karaca, Nuray. "Sosyal Devletin Yeniden Yapılandırılmasında Bir Araç Olarak Asgari Gelir Düşüncesi: Teorik Yaklaşımlar". *Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi* 12/1 (2011), 27-42.
- Güvemli, Zahir. , *Sinema Tarihi*. İstanbul: Varlık Yayınevi, 1960.
- Hackin, Joseph vd. *Asiatic Mythology*. New Delhi: Asian Educational Services, 1994.
- Haldane, John Burdon Sanderson. *Daedalus Or Science And The Future*. Londra: Kegan Paul, Trench, Trubner & CO., LTD., 1923.
- Hamilton, Marcus J. vd. "The Complex Structure of Hunter-Gatherer Social Networks". *Proceedings of Royal Society B*. 247/1622 (Eylül 2007), 2195-2202.
<https://doi:10.1098/rspb.2007.0564>
- Han, Byung Chul. *Enfokrasi: Dijitalleşme ve Demokrasinin Krizi*. çev. Mustafa Özdemir. İstanbul: Ketebe Yayınları: 2022.

- Harari, Yuval Noah. "Humanity Is Not That Simple Yuval Noah Harari & Pedro Pinto". *YouTube*. Yayın Tarihi 6 Haz 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=4hllDiVDww4&t=1337s>
- Harari, Yuval Noah. "AI and the Future of Humanity Yuval Noah Harari at the Frontiers Forum". *YouTube*. Yayın Tarihi 14 Mayıs 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=LWiM-LuRe6w&t=689s>
- Harari, Yuval Noah. *21. Yüzyıl İçin 21 Ders*. çev. Selin Siral. İstanbul: Kolektif Kitap, 2018.
- Harari, Yuval Noah. *Homo Deus Yarının Kısa Bir Tarihi*. çev. Poyzan Nur Taneli. İstanbul: Kolektif Kitap, 1. Basım, 2016.
- Haraway, Donna. *Simians, Cyborgs, and Women The Reinvention of Nature*. New York: Routledge, 1991.
- Haraway, Donna. *The Companion Species Manifesto: Dods, People, and Significant Otherness*. Chicago: Prickly Paradigm Press, 2003.
- Haraway, Donna J. *When Species Meet*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2008.
- Hard, Robin. *The Routledge Handbook Of Greek Mythology*. Londra: Routledge, 2004.
- Hardingham-Gill, Tamara. "The Android Priest That's Revolutionizing Buddhism". *CNNtravel*. Erişim 13 Temmuz 2023. <https://edition.cnn.com/travel/article/mindar-android-buddhist-priest-japan/index.html>
- Harris, Owen. *Black Mirror/Be Right Back [Hemen Döneceğim]* (Film, 2013). <https://www.imdb.com/title/tt2290780/>
- Hartshorne, Charles. "Dine ve Felsefeye Göre Tanrı". çev. Mehmet Aydın. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/1-2 (Haziraz 1981), 205-220.
- Hassan, Ihab. "Prometheus as Performer: Toward a Posthumanist Culture?". *The Georgia Review* 31/4 (1977), 830-850.
- Hauskeller, Michael. *Mythologies of Transhumanism*. Palgrave Macmillan Cham, 2016.
- Heckathorne, Craig. "Cyborg". *Britannica*. Erişim 3 Haziran 2025. <https://www.britannica.com/topic/cyborg>
- Hedweb. "The Hedonistic Imperative". Erişim 15 Nisan 2023. <https://www.hedweb.com/welcome.htm>
- Hefner, Philip. "Imago Dei: The Possibility and Necessity of the Human Person". *The Human Person In Science And Theology*. ed. Niels Henrik Gregersen vd. 73-94. Edinburgh: T & T Clark, 2000.
- Hefner, Philip. "The Created Co-Creator Meets Cyborg". *metanexus*. Erişim 12 Eylül 2025. <https://metanexus.net/created-co-creator-meets-cyborg/>

- Hesiod. *Theogony And Works And Days*. çev. Catherine M. Schlegel - Henry Weinfield. Michigan: The University Of Michigan Press, 2006.
- Higgins, Rawinia. "Tangihanga – Death Customs", *Te Ara Encyclopedia of New Zealand*. 19 Ağustos 2025. <https://teara.govt.nz/en/tangihanga-death-customs/page-2>
- Hinnells, John R. *Persian Mythology*. Londra: Chancellor Press, 1997.
- Hoynes, Hilay W. - Rothstein, Jesse. *Universal Basic Income In The US And Advanced Countries*. National Bureau Of Economic Research, 2019. <https://www.nber.org/papers/w25538>
- Huxley, Julian. *New Bottles for New Wine*. Londra: Chatto & Windus, 1959.
- IBM. "What is the Internet of Things (IoT)?". Erişim 4 Eylül 2023. <https://www.ibm.com/topics/internet-of-things>
- Intelligence. "Yuval Noah Harari on the future religion – Dataism". *YouTube*. 24 Ocak 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=2NpoLT3lckc>
- IMDb. "Be Right Back". Erişim 10 Ekim 2025. <https://www.imdb.com/title/tt2290780/mediaviewer/rm4011886850/>
- IMDb. "Minority Report". Erişim 10 Ekim 2025. <https://www.imdb.com/title/tt0181689/mediaviewer/rm3927028737/>
- IMDb. "Nosedive". Erişim 2 Temmuz 2025. <https://www.imdb.com/title/tt5497778/>
- IMDb. "Nosedive". Erişim 10 Ekim 2025. <https://www.imdb.com/title/tt5497778/mediaviewer/rm1958516481/>
- IMDbPro, "Black Mirror Nosedive". Erişim 16 Aralık 2025. https://pro.imdb.com/title/tt5497778/?rf=cons_tt_atf&ref=cons_tt_atf
- İnalcık, Halil. *Rönesans Avrupası Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Basım, 2013.
- Independent. "Minority Report: 6 Predictions That Came True, 15 Years On". Erişim 10 Ekim 2025. <https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/films/features/minority-report-15th-anniversary-predictive-policing-gesture-based-computing-facial-and-optical-recognition-a7807666.html>
- Istvan, Zoltan. *The Transhumanist Wager*. Futurity Imagine Media LLC, 2013.
- Jackson, Peter. *The Lord of The Rings: The Fellowship of The Ring [Yüzüklerin Efendisi: Yüzük Kardeşliği]* (Film, 2001). <https://www.imdb.com/title/tt0120737/>
- Jeffrey, Grant R., *Surveillance Society*. Toronto: Frontier Research Publications, Inc., 2000.
- Jurgenson, Nathan. "Review of Bauman and Lyon's Liquid Surveillance: A Conversation". *Surveillance & Society* 11/1-2 (2013), 204-207.

- Kahneman, Daniel. *Thinking, Fast and Slow*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2013.
- Kahraman, Ömer Ersin. "Surveillance Capitalism as a Form of Biopower in Historical Perspective". *İzmir İktisat Dergisi* 37/3 (2022), 778-792. <https://doi.org/10.24988/ije.1047476>
- Kakavand, Hossein vd. "The Blockchain Revolution: An Analysis of Regulation and Technology Related to Distributed Ledger Technologies". *SSRN* (Ocak 2017), 1-27. <http://doi.org/10.2139/ssrn.2849251>
- Kartal Soysal, Esra. "The Production of Human Reproduction: Impacts of Transhumanism's Inconsistent Reproductive Policy on Classical Ethical Principles". *İlahiyat Studies* 14/1 (Temmuz 2023), 9-50. <https://doi.org/10.12730/is.1199398>
- Kaygana, Mehmet. "Kadim Bir Zarfa Sığdırılmış Yeni Bir Hülya Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Âdem'le Havva Hikâyesinin Semiyotik Yapısı". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/5 (Eylül 2014), 551-562.
- Keith, A. Berriedale. "Indian". *The Mythology Of All Races*. ed. Louis Herbert Gray. 6/ 5-250. Boston: Marshall Jones Company, 1917.
- Kennedy, Lisa. "Shielberg in the Twilight Zone". *Wierd*. Erişim 08 Mart 2025. <https://www.wired.com/2002/06/spielberg/>
- Kızıldağ, Hasan. "Arkaik Devirlerden Post-Hümanizme Ölümsüzlük Arayışındaki İnsan: Ufuktaki Transhümanizm ve Kültür". *Sosyal Bilimler Işığında Doğa, İnsan, Toplum ve Kültür*. ed. Mustafa Aça ve Mehmet Ali Yolcu. 81-96. Çanakkale: Paradigma Akademi, 2021.
- Kirkpatrick, Graeme. *Technical Politics Andrew Feenberg's Critical Theory of Technology*. Manchester: Manchester University Press, 2020.
- Kramer, Samuel Noah. *Tarih Sümer'de Başlar*. çev. Hamide Koyukan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002.
- Kurzweil, Ray. *How To Create A Mind The Secret of Human Thought Revealed*. New York: Penguin, 2013.
- Kurzweil, Ray. *The Age Of Spiritual Machines*. New York: Penguin Books 2000.
- Kutsal Kitap: Tevrat, Zebur İncil*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi – Yeni Yaşam Yayınları, 2. Basım, 2002.
- Kwakye, Ahenkora Siaw. "Created Co-Creator, a Theory of Human Becoming in an Era of Science And Technology". *Scientia et Fides* 8/2 (2020), 285–305. <https://doi.org/10.12775/SetF.2020.022>
- Lamont, Corliss. *The Philosophy Of Humanism*. New York: Humanist Press, 8. Basım, 1997.

- Lee, Newton. "Brave New World of Transhumanism". *The Transhumanism Handbook*. ed. Newton Lee. 3-48. Springer, 2019.
- Levy, Charles – Wong, David. *Towards A Smart Society*. The Big Innovation Centre, 2014. https://biginnovationcentre.com/wp-content/uploads/2023/05/BIC_TOWARDS-A-SMART-SOCIETY_03.06.2014.pdf
- Lewis, Christopher. *Blockchain Your Comprehensive Guide To Understanding The Decentralized Future*. Epub: Kindle Edition, 2016.
- Livingstone, David. *Transhumanism The History of a Dangerous Idea*. ABD: Sabilillah Publications, 2015.
- Liu, Chuncheng – Rona-Tas, Akos. "Trusting by Numbers: An Analysis of a Chinese Social Credit System Governance Infrastructure". *Critical Sociology* 51/6 (2025), 1247-1265. <https://doi.org/10.1177/08969205241246528>
- Lowrey, Annie. *Give People Money*. New York: Crown, 2018.
- Lupton, Deborah. "Personal Digital Data as a Companion Species". *This Sociological Life*. Erişim 3 Haziran 2025. <https://simplysociology.wordpress.com/2015/06/05/personal-digital-data-as-a-companion-species/>
- Lyon, David. *Identifying Citizens ID Cards as Surveillance*. Cambridge: Polity Press, 2009.
- Lyon, David. "Liquid Surveillance: The Contribution of Zygmunt Bauman to Surveillance Studies". *International Political Sociology* 4/4 (2010), 325–338. <https://doi.org/10.1111/j.1749-5687.2010.00109.x>
- Lyon, David. "Surveillance and the Eye of God". *Studies in Christian Ethics* 27/1 (2014).21-32. <https://doi.org/10.1177/0953946813509334>
- Lyon, David. "Surveillance as Social Sorting: Computer Codes and Mobile Bodies". *Surveillance As Social Sorting Privacy, Risk, And Digital Discrimination*. ed. David Lyon. 13-30. Londra: Routledge, 2003.
- Madrigal, Alexis C. "The Man Who First Said 'Cyborg,' 50 Years Later". *The Atlantic*. Erişim 3 Haziran 2025. <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2010/09/the-man-who-first-said-cyborg-50-years-later/63821/>
- Manzocco, Roberto. *Transhumanism - Engineering the Human Condition History, Philosophy and Current Status*. Chichester: Springer-Praxis Books, 2019.
- Marquis, Greg. "Private Security and Surveillance From the 'Dossier Society' to Database Networks". *Surveillance As Social Sorting Privacy, Risk, And Digital Discrimination*. ed. David Lyon. 226-148. Londra: Routledge, 2003.

- Marx, Gary T. "A Tack in the Shoe: Neutralizing and Resisting the New Surveillance", *MIT Massachusetts Institute of Technology*. Erişim 28 Ağustos 2025. <https://web.mit.edu/gtmarx/www/tack.html>
- Marx, Gary T. "The Surveillance Society the Threat of 1984-Style Techniques", *The Futurist* 19/3 (Haziran 1985), 21-26.
- Marx, Gary T. "What's New about the 'New Surveillance'? Classifying for Change and Continuity". *Surveillance & Society* 1/1 (Kasım 2002), 9-29.
- Marx, Gary T. *Windows Into The Soul Surveillance And Society In An Age of High Technology*. Chicago: The University of Chicago Press, 2016.
- Mathiesen, Thomas. "The Viewer Society: Michel Foucault's 'Panopticon' Revisited". *Theoretical Criminology*. 1/2 (1997), 215-234. <https://doi.org/10.1177/1362480697001002003>
- Mayer-Schönberger, Viktor - Cukier, Kenneth. *Big Data: A Revolution That Will Transform How We Live, Work, and Think*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 2013.
- McCarthy, John vd. "A Proposal for the Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence". Stanford University, 1955. <http://jmc.stanford.edu/articles/dartmouth/dartmouth.pdf>
- McIntosh, Christopher. *The Rosy Cross Unveiled The History, Mythology and Rituals of an Occult Order*. Northamptonshire: The Aquarian Press Limited, 1980.
- Mendieta, Eduardo. "Biopolitics". *The Cambridge Foucault Lexicon*. ed. Leonard Lawlor ve John Nale. 37-43. Cambridge University Press, 2015.
- Methuselah Foundation. "About Us". Erişim 2 Eylül 2024. <https://www.mfoundation.org/what-we-do#about-usss>
- Miller, Toby. "Michel Foucault, The birth of biopolitics: lectures at the Collège de France, 1978–79". *International Journal of Cultural Policy* 16/1 (Şubat 2010), 56-57. <https://doi.org/10.1080/10286630902971637>
- Mills, Christian. "The Rise of Dataism". *Hult International Business School*. Erişim 16 Temmuz 2025. <https://www.hult.edu/blog/the-rise-of-dataism/>
- MINTS, Research Unit on Monetary Innovation, New Technologies, and Society. *Cashless Society A Real Revolution?* Università Bocconi BAFFI CAREFIN: 2022. <https://baffi.unibocconi.eu/sites/default/files/media/attach/3%20-%20MINTS3%20Cashless%20Society%20%281%29.pdf>
- Monahan, Torin vd. "Editorial: Surveillance and Empowerment". *Surveillance & Society* 8/2 (2010), 106-112.

- Montviloff, Victor. *National Information Policies*. Paris: UNESCO, 1990.
- More, Max. "The Philosophy of Transhumanism". *The Transhumanist Reader: Classical and Contemporary Essays on the Science, Technology, and Philosophy of the Human Future*. ed. Max More ve Natasha Vita-More. 3-17. West Sussex Wiley-Blackwell 2013.
- Most, Glenn W. (ed.). *Hesiod Theogony Works And Days Testimonia*. Massachusetts: Harvard University Press, 2006.
- Müller, Vincent C. "Total Surveillance – Everybody Watching Everybody Else". *Governing the Future*. ed. Henning Glaser ve Pindal Wong. 178-195. Boca Raton: CRC Press, 2025.
- Nair, Greeshma R. - Sebastian, Shoney. "Blockchain Technology Centralised Ledger to Distributed Ledger". *International Research Journal Of Engineering And Technology (IRJET)* 4/3 (Mart 2017), 2823-2827.
- Nakamoto, Satoshi. "Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System". *bitcoin*. Erişim 19 Eylül 2024. <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>
- Nakamura, Lisa. *Digitizing Race Visual Cultures Of The Internet*. Minnesota: University of Minnesota Press, 2008.
- Neils, Jenifer. "Myth and Greek Art: Creating a Visual Language". *The Cambridge Companion to Greek Mythology*. ed. Roger D. Woodard. New York: Cambridge University Press, 2007.
- Nietzsche, Friedrich. *Thus Spoke Zarathustra*. çev. Adrian Del Caro. New York: Cambridge University Press, 2006.
- NIH, National Human Genome Research Institute. "Organization". Erişim 28 Nisan 2025. <https://www.genome.gov/about-nhgri/Organization>
- Norman, Richard. *On Humanism*. Londra: Routledge, 2004.
- NRI, Nomura Research Institute. *Survey On Blockchain Technologies And Related Services FY2015 Report*. Tokyo: Japan's Ministry of Economy, Trade and Industry (METI), 2016.
- NTNU, Norwegian University of Science and Technology. "What is cybernetics?". Erişim 2 Mayıs 2025. <https://www.ntnu.edu/itk/what-is>
- Okay, İpek. "Dijital Gözetim Çerçevesinde Kişiselleştirilmiş Reklamcılık". *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 16/32 (Aralık 2020), 5359-5376. <http://doi.org/10.26466/opus.753823>
- Orwell, George. 1984. çev. Celâl Üster. İstanbul: Can Yayınları, 2021.

- Ostberg, René. "Transhumanism". *Britannica*. Erişim 16 Kasım 2022. <https://www.britannica.com/topic/transhumanism>
- Overfield, James H. *Humanism and Scholasticism in Late Medieval Germany*. New Jersey: Princeton University Press, 1984.
- Oxford Learner's Dictionaries. Erişim 22 Kasım 2022. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/transcendence>
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.
- Özbey, Ali Ulvi - Cumaoglu, Uğur. "Yeni Bir Tekno-Din Olarak Dataizm". *MECMUA Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 9/17 (Mart 2024), 70-80. <https://doi.org/10.32579/mecmua.1410423>
- Pariser, Eli. *The Filter Bubble What The Internet Is Hiding From You*. New York: The Penguin Press, 2011.
- Peters, Ted. "The Deluge of Dataism: A New Post-Human Religion?". *Dialog: A Journal of Theology* 56/3 (2017), 211-213. <https://doi.org/10.1111/dial.12328>
- Peterson, Gregory R. "The Created Co-Creator: What It Is And Is Not". *Zygon* 39/4 (Aralık 2004), 827-840. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9744.2004.00622.x>
- Pilkington, Marc. "Blockchain Technology: Principles and Applications". *Research Handbook on Digital Transformations*, ed. F. Xavier Olleros - Majlinda Zhegu (Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2016).
- Ploeg, Irma van der. "Biometrics and the Body as Information Normative Issues of the Sociotechnical Coding of the Body". *Surveillance As Social Sorting Privacy, Risk, And Digital Discrimination*. ed. David Lyon. 57-73. Londra: Routledge, 2003.
- Pinch, Geraldine. *Handbook of Egyptian Mythology*. California: ABC-CLIO, 2002.
- Prince, Stephen. "True Lies: Perceptual Realism, Digital Images, and Film Theory". *Film Quarterly* 49/3(1996), 27-37.
- Project Gutenberg. "The Project Gutenberg eBook of Myths and Legends of China". Erişim 19 Ağustos 2025. <https://www.gutenberg.org/cache/epub/15250/pg15250-images.html#d0e4584>
- Pudovkin, Vsevolod I. *Sinemanın Temel İlkeleri*. çev. Nijat Özön. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1966.
- Rahman, Abdurrahman Arum. "A Conceptual Model for a Decentralized Central Bank Digital Currency". *GCI Working Paper*, 1 (2022), 1-30.
- Ranisch, Robert – Sorgner, Stefan Lorenz. "Introducing Post- and Transhumanism". *Post- and Transhumanism An Introduction*. ed. Robert Ranisch ve Stefan Lorenz Sorgner. 7-82.

- Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang Edition, 2014.
- Ripley, Brian D. *Pattern Recognition and Neural Networks*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Roberts, Jeremy. *Chinese Mythology A to Z*. New York: Chelsea House Publishers, 2010.
- Rojas, Carolina Narvaez vd. "Society 5.0: A Japanese Concept For A Superintelligent Society". *Sustainability* 13/12 (2021), 1-16. <https://doi.org/10.3390/su13126567>
- Rothkerch, Ian. "Will The Future Really Look Like 'Minority Report'?". *Salon*. Erişim 08 Mart 2025. https://www.salon.com/2002/07/10/underkoffler_belker/
- Rutherford, Alexandra. "B. F. Skinner and Technology's Nation: Technocracy, Social Engineering, and the Good Life in 20th-Century America". *History of Psychology* 20/3 (2017), 290-312. <http://dx.doi.org/10.1037/hop0000062>
- Rummel, Erika – MacPhail, Eric. "Desiderius Erasmus". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Erişim 17 Aralık 2022. <https://plato.stanford.edu/archives/win2021/entries/erasmus/#toc>
- Russell, Stuart J. - Norvig, Peter. *Artificial Intelligence A Modern Approach*. New Jersey: Pearson Education Inc., 3. Basım, 2010.
- Samuel, Sigal. "Robot Priests Can Bless You, Advise You, And Even Perform Your Funeral". *Vox*. Erişim 13 Temmuz 2023. <https://www.vox.com/future-perfect/2019/9/9/20851753/ai-religion-robot-priest-mindar-buddhism-christianity>
- SCCEI, Stanford Center on China's Economy and Institutions. "Assessing China's "National Model" Social Credit System". Erişim 9 Ekim 2025. <https://sccei.fsi.stanford.edu/china-briefs/assessing-chinas-national-model-social-credit-system>
- Schutz, Alfred. *The Phenomenology Of The Social World*. çev. George Walsh ve Frederick Lehnert. Evanston: Northwestern University Press, 1967.
- Sharp, Lucy. "Society 5.0: A Brave New World". *Impact* 2020/2 (Nisan 2020), 4-5. <https://doi.org/10.21820/23987073.2020.2.4>
- Simmel, Georg. *The Philosophy Of Money*. Londra: Routledge, 2004.
- Singularity University, "Exponential Medicine 2019 Day 2", *YouTube* 5 Kasım 2019. <https://www.youtube.com/watch?v=9TsYJq3rBV8>
- Skinner, Burrhus Frederic. *Beyond Freedom and Dignity*. ABD: Penguin Books, 1971.
- Solmaz, Mustafa "Güncel Gözetimi Bauman'ın Sosyal Teorisinden Hareketle Anlamak". *Journal of Social Sciences and Humanities* 4/1 (2020), 1-10.

- Somerville, Margaret. *The Ethical Imagination Journeys of the Human Spirit*. Toronto: House of Anansi Press Inc., 2006.
- Spielberg, Steven. *Minority Report* [Azınlık Raporu] (Film, 2002).
<https://www.imdb.com/title/tt0181689/>
- Stahl, Bernd Carsten vd. *Ethics of Artificial Intelligence*. PDF: Springer, 2023.
<https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-031-17040-9>
- Stephens, Robert. “What Exactly Is a Smart City — And Why Should All of Us Care”. *UCFTODAY*. Erişim 14 Nisan 2025. <https://www.ucf.edu/news/what-exactly-is-a-smart-city-and-why-should-all-of-us-care/>
- Strassberg, Barbara. “God And Surveillance In The Globalizing World Annual Meeting Of The Society For The Scientific Study Of Religion”. *ResearchGate*. Erişim 8 Ekim 2025.
https://www.researchgate.net/publication/264158607_God_and_Surveillance_in_the_Globalizing_World_Paper_presented_at_the_Annual_Meeting_of_the_Society_for_the_Scientific_Study_of_Religion
- Tapscott, Don – Tapscott, Alex. *Blockchain Revolution*. New York: Penguin, 2016.
- Taşdöner, Kevser. “Eskiçağ Dünyasında Tanrı-Kral İmajı Örneklemeleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14/39 (Aralık 2021), 616-636. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.933391>
- TED. “John Underkoffler Dikkatleri Kullanıcı Arayüzünün Geleceğine Çekiyor”. Erişim 8 Mart 2025.
https://www.ted.com/talks/john_underkoffler_pointing_to_the_future_of_ui/transcript?language=tr&title=%C3%9Cnl%C3%BC+olmak+i%C3%A7in+%C3%A7abalama%2C+yetenekli+olmak+i%C3%A7in+%C3%A7abala%3Futm_campaign%3Dtedspread
- The Artificial Intelligence Channel. “Yuval Harari on Transhumanism and The Singularity”. YouTube. 9 Ocak 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=qc4v7AvqigU>
- The Daily Script. “Minority Report”. Erişim 24 Mart 2025.
https://www.dailyscript.com/scripts/MINORITY_REPORT_--_May_16th_2001_revised_draft_by_Scott_Frank.html
- The Editors of Encyclopaedia Britannica. “Goibhniu”. *Encyclopedia Britannica*. 19 Ağustos 2025. <https://www.britannica.com/topic/Goibhniu>
- Thomas, William I. – Thomas, Dorothy Swaine. *The Child In America Behavior Problems And Programs*. New York: Alfred A. Knopf, Inc., 1928.
- Tirosh-Samuelson, Hava. “Science and the Betterment of Humanity: Three British Prophets of Transhumanism”. *Building Better Humans? Refocusing the Debate on Transhumanism*.

- ed. Hava Tirosh-Samuelson ve Kenneth L. Mossman. 55-82. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang, 2012.
- Toffler, Alvin. *The Third Wave*. New York: William Morrow and Company, Inc., 1980.
- Toffler, Alvin. *Yeni Güçler Yeni Şoklar*. çev. Belkıs Çorakçı. İstanbul: Altın Kitaplar Basımevi, 1992.
- Toker, Kerem. “A Catalyst For Social Economy: Society 5.0”. *Making The Planet More Habitable: Business Perspectives For Social Economy*, ed. Işıl Mendeş Pekdemir. İstanbul: İstanbul University Press, 2023.
- Transhumanist Party. “Frequently Asked Questions”. Erişim 11Nisan 2023. <https://transhumanist-party.org/faq/>
- Tuncel, Yunus “Nietzsche”. *Post- and Transhumanism An Introduction*. ed. Robert Ranisch ve Stefan Lorenz Sorgner. 83- 99. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang Edition, 2014.
- Turing, Alan Mathison. “Computing Machinery and Intelligence”. *Mind* 59/236 (Ekim 1950), 433-460.
- Türkeri, Ayşegül. *Hız. Muhammed: Allah'ın Elçisi Filmi Örneğinde Teopolitik Söylem-Sinema-Gerçeklik İnşası*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Tversky, Amos – Kahneman, Daniel. “Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases”. *Science* 185/ 4157(Eylül 1974), 1124-1131.
- UI, University of Idaho. “The Epic of Gilgamesh: The First Epic, from The First Civilization”. Erişim 3 Aralık 2022. https://webpages.uidaho.edu/engl257/Ancient/epic_of_gilgamesh.htm
- UNESCO. “Japan Pushing Ahead With Society 5.0 To Overcome Chronic Social Challenges”. Erişim 5 Ağustos 2025. <https://www.unesco.org/en/articles/japan-pushing-ahead-society-50-overcome-chronic-social-challenges>
- UN-Habitat, United Nations Human Settlement Programme. *Envisaging The Future Of Cities*. United Nations Human Settlement Programme, 2022. https://unhabitat.org/sites/default/files/2022/06/wcr_2022.pdf
- Ünsal, Ersin – Kocaoğlu, Ömer. “Blok Zinciri Teknolojisi: Kullanım Alanları, Açık Noktaları ve Gelecek Beklentileri”. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi* 13 (Ağustos 2018), 54-64. doi.org/10.31590/ejosat.423676

- van Dijck, José. "Datafication, Dataism And Dataveillance: Big Data Between Scientific Paradigm and Ideology". *Surveillance & Society* 12/2 (2014), 197-208.
- van Parijs, Philippe. "A Short History Of The Basic Income Idea". *Basic Income Earth Network*. Erişim 10 Aralık 2024. <https://basicincome.org/history/>
- Wan, Tiffany - Hoblitzell, Max. "Bitcoin Fact. Fiction. Future". *Deloitte Insight*. Erişim 26 Şubat 2025. <https://www2.deloitte.com/us/en/insights/topics/emerging-technologies/bitcoin-fact-fiction-future.html>
- Waters, Brent. "Flesh Made Data: The Posthuman Project in Light of the Incarnation". *Religion and Transhumanism The Unknown Future of Human Enhancement*. ed. Calvin Mercer ve Tracy J. Trothen. 291-302. California: Praeger, 2015.
- Webster, Frank. *Theories Of The Information Society*. Londra-New York: Routledge, 2006.
- Wainwright, William. "Concepts of God". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Erişim 12 Mart 2025. <https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/concepts-god/>
- Wehner, Burkhard. *Universal Basic Income And The Reshaping Of Democracy*. Horst: Springer: 2019.
- West, Darrell M. - Allen, John R. "How Artificial Intelligence Is Transforming The World". *Brookings*. Erişim 29 Mayıs 2023. <https://www.brookings.edu/articles/how-artificial-intelligence-is-transforming-the-world/>
- Whitaker, Reg. *The End of Privacy How Total Surveillance Is Becoming A Reality*. New York: The New Press, 1999.
- Wolfe, Cary. "What Is Posthumanism?". *What Is Posthumanism?*. ed. Cary Wolfe. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2010.
- Woodard, Roger D. "Hesiod And Greek Myth". *The Cambridge Companion To Greek Mythology*, ed. Roger D. Woodard. New York: Cambridge University Press, 2007.
- World Economic Forum. *Using Digital Technology for a Green and Just Recovery in Cities*. World Economic Forum, 2022. https://www3.weforum.org/docs/WEF_C4IR_GFC_on_Cities_Digital_Technology_2022.pdf
- Wright, Joe. *Black Mirror/Nosedive [Dibe Vuruş]* (Film, 2016). <https://www.imdb.com/title/tt5497778/>
- Wu, Siegfried Zhiqiang vd. "Critical Array of Society 5.0". *Frontiers of Urban and Rural Planning* 1/12 (2023), 1-9. <https://doi.org/10.1007/s44243-023-00019-6>
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Levh-i Mahfûz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26 Mayıs 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/levh-i-mahfuz>

- Yeşilyurt, Muhammet. “Hristiyanlığın “Imago Dei” Öğretisinin Transhümanizmle Uzlaştırılmasının İmkânı”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 9/5 (2020), 3624-3650. <https://doi.org/10.15869/ITOBİAD.797477>
- Yıldırım, Murat. “Blok Zinciri Teknolojisi, Kripto Paralar ve Ülkelerin Kripto Paralara Yaklaşımları”. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 10/20 (2019), 265-277.
- Yıldız, Kemal. “Sorumluluk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Mart 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sorumluluk>
- Yılmaz, Bülent. ““Bilgi Toplumu”: Eleştirel Bir Yaklaşım”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (Haziran 1998), 147-158.
- Young, Simon. *Designer Evolution A Transhumanist Manifesto*. New York: Prometheus Book, 2006.
- Zelizer, Viviana A. *The Social Meaning Of Money*. New York: Basic Books, 1994.
- Zuboff, Shoshana. “Big Other: Surveillance Capitalism and the Prospects of an Information Civilization”. *Journal of Information Technology* 30/1 (2015), 75-89. <https://doi.org/10.1057/jit.2015.5>
- Zuboff, Shoshana. *The Age of Surveillance Capitalism The Fight For a Human Future at The New Frontier of Power*. New York: Public Affairs, 2019.
- Zwolinski, Matt - Fleischer, Miranda Perry. *Universal Basic Income What Everyone Needs to Know*. New York: Oxford University Press, 2023.
- Zygmuntowski, Jan J. “Surveil and Control: A critical review of “The Age of Surveillance Capitalism””. *International Journal of Action Research* 18/1 (2022), 71-78. <https://doi.org/10.3224/ijar.v18i1.07>

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Ayşegül TÜRKERİ ERYİĞİT
EĞİTİM DURUMU	
Lise	Balıkesir Lisesi
Lisans	Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı ABD (2009-2013) Anadolu Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü (2010-2014) Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, Sosyoloji Bölüm (2020-2024)
Yüksek Lisans	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri (2016-2019)
Tez Konusu	Hz. Muhammed: Allah'ın Elçisi Filmi Örneğinde Teopolitik Söylem-Sinema-Gerçeklik İnşası
Doktora	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri (2020-2025)
Tez Konusu	Transhümanizm Bağlamında Gözetim Teknolojileri ve Dinin Sinematografik Yansımaları
Yabancı Dil / Diller	İngilizce
İŞ DENEYİMİ	
2014-...	MEB, Öğretmen
YAYINLAR	
<u>MAKALE</u>	
Türkeri, Ayşegül - Karslı, Bahset. “Bracketing Religions: A Phenomenological Analysis of Theological Origin and Social Construction of Religions in the Context of PK Movie”. <i>İlahiyat Tetkikleri Dergisi</i> 56 (Aralık 2021), 309-328. https://doi.org/10.29288/ilted.994054	

Karşlı, Bahset - Türkeri, Ayşegül. “Construction of Denominational Reality: A Theo-Political Discourse Analysis of ‘Muhammad: The Messenger of God’”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 54 (Aralık 2020), 109-130. <https://doi.org/10.29288/ilted.768917>

KİTAP BÖLÜMÜ

Türkeri Eryiğit, Ayşegül. “Teknolojik Dönüşümde Tematik Başlıklar: Black Mirror/ Hemen Döneceğim Örnekleminde Tanrı Tasavvuru, Tanrısallık Algısı Ve Ölümsüzlük”. *Din Sosyolojisi Açısından Bazı Güncel Dini Meseleler Ve Çözüm Önerileri*. ed. Coşkun Baba ve Mehmet Büküm. 132-141. Ankara: İlahiyât, 2024.

KONGRE BİLDİRİSİ

Türkeri Eryiğit, Ayşegül. “Teknolojik Dönüşümde Tematik Başlıklar: Black Mirror/ Hemen Döneceğim Örnekleminde Tanrı Tasavvuru, Tanrısallık Algısı Ve Ölümsüzlük”. *Dil, Din, Düşünce Ve Yorum Sempozyumu I Güncel Dini Meseleler Ve Çözüm Önerileri Bildiriler Özet Kitabı*. ed. Coşkun Baba ve Mehmet Büküm. 132-141. İzmir: İkçü Yayınevi, 2024.

Türkeri, Ayşegül – Karşlı, Bahset. “İlerlemeci Paradigma Bakışından Geleceğin Toplum Mühendisliği: 21. Yüzyıl İçin 21 Ders Kitap İncelemesi”. *Yapay Zekâ, Transhümanizm, Posthümanizm ve Din Uluslararası Sempozyumu Bildiri ve Tam Metin Kitabı*. ed. Muhammed Kızılgöç vd. 230-237. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2021.

Karşlı, Bahset – Türkeri, Ayşegül. “Din Dilinin Mezhepsel İnşası: Mohammad Rasoolollah Filmi Örnekliliği”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi I. Uluslararası Din Ve İnsan Sempozyumu “Din, Dil Ve İletişim”*. ed. Yunus Araz vd. 802-806. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi University, 2019.